

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

KIRIM TÜRKLERİNİN SÜRGÜNÜ VE
VATANA DÖNÜŞ İÇİN MİLLİ MÜCADELE
HAREKETİ (1944-1990)

700480

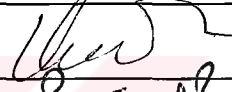
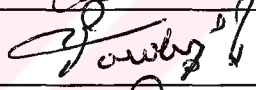
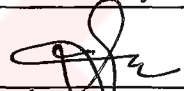
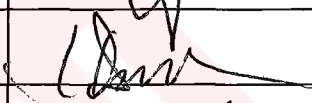
Kemal ÖZCAN
2502960111

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdülkadir DONUK

İstanbul 2001

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH** Anabilim Dalında **9625020111** numaralı **KEMAL ÖZCAN**'IN hazırladığı “**KIRIM TÜRKLERİ’NİN SÜRGÜNÜ VE KIRIM TATAR MİLLİ HAREKETİ**” konulu **DOKTORA** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin 10.Maddesi uyarınca **24.10.2001 ÇARŞAMBA** günü saat **11.00’de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kararlı**’ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.ALİ İHSAN GENCER	Kararlı	
PROF.DR.ABDULKADİR DONUK	Kararlı	
PROF.DR.NEZİHİ AYKUT	Kararlı	
PROF.DR.HÜSEYİN SELMAN	Kararlı	
PROF.DR.DR.İLHAN ŞAHİN	Kararlı	

ÖZ

Çalışmamızda II. Dünya Savaşı sırasında Alman orduları tarafından Kırım'ın işgal edilmesiyle, burada yaşayan Kırım Türklerinin “Almanlarla işbirliği yaparak vatana ihanet ettikleri” suçlamasına maruz kalarak vatanlarında topluca sürülmeleri ele alınmaktadır. Sürgünden sonra Kırım'ın durumu, sürgünde verilen hayatta kalma çabası ve Kırım Türklerinin vatana dönüş için milli mücadele hareketi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmaktadır. Çalışmamız neticesinde varılan sonuç, II. Dünya Savaşı sırasında bir kısım Kırım Türkünün Almanlarla işbirliği yaptığı, fakat bunun bütün bir toplumun vatana ihanetle suçlanmasına ve akabinde vatanlarından sürgün edilmesine yol açacak bir boyutta olmadığıdır. Bu durumda sürgünün arkasında başka sebeplerin yattığı ortaya çıkmaktadır. Sürgünün boyutları ele alındığında bunun bir soykırım hareketi olduğu ve Sovyet devletinin insanlık suçu işlediği meydana çıkmaktadır. Sürgün sonrasında Kırım Türklerinin vermiş olduğu milli mücadele hareketinin, Sovyet resmi makamlarının iddia ettiği gibi “Sovyet karşıtı” bir hareket değil, bilakis insan hak ve hürriyetlerine saygılı, demokratik kurallar çerçevesinde anayasal haklarını elde etmek isteyen bir hareket olduğu hükmüne varılmaktadır.

ABSTRACT

During the II. World War, invasion of Crimea by the German Army and the accusation of Crimean Turks for the betrayal of their homes by cooperating with Germans and their exile from their land is the main content of our work. The position of Crimea after the exile, their fight for the existance and their struggle for returning their homes discussed with detail. At the end of our work it is clearly seen that some part of Crimen people cooperated with Germans but it is unfair to accuse all the people for this reason and exile them. It is clear that there should be another reasons for the exile. By looking at the limits of the exile it is seen as a genocide. It is a fault to the humanity by the Soviet State. The national struggle of Crimean Turks after the exile is not a “against Soviet war” but it is a struggle respectful for the human rights and liberties, looking for their future in good will to expecting their constitutional rights at the end.

ÖNSÖZ

Tarih boyunca oldukça stratejik bir öneme sahip coğrafyada yerleşen Kırım ve asırlardır burada yaşayan Kırım Türkleri, özellikle Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında yaşanan bölgeye hakim yarışından oldukça etkilenmiştir. Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı himayesine giren Kırım Türkleri, bu devletin Karadeniz siyaseti çerçevesinde bir güvenlik unsuru olagelmışlerdi. Fakat Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla (1774) Kırım'ın Osmanlı himayesinden çıkışı ve sonrasında Rusya tarafından ilhakı (1783), Kırım Türklerinin kaderinde günümüze kadar sürüp gelen trajik olayların yaşanmasına sebep teşkil etmiştir. 134 yıl boyunca Rus Çarlığı tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılan Kırım Türkleri, 1917 yılındaki Sovyet devriminden sonra da kendisine yönelik imha hareketlerine maruz kalmıştır. Çalışmamızın konusunu da Sovyetler Birliği döneminde Kırım Türklerinin maruz kaldığı kitlesel sürgün hareketi teşkil etmektedir. Bilindiği gibi Sovyetler Birliği'nde sürgüne maruz kalan topluluk sadece Kırım Türkleri değildir. Bu vesileyle çalışmamızın dağılan Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler siyasetine yeni bir bakış açısı kazandıracağı ümit edilmektedir.

Konu ile ilgili malzemeyi, Ukrayna Merkezi Devlet Arşivi'nden temin edilen belgeler, SSCB Ekim İhtilali Merkezi Devlet Arşivi'nde özellikle sürgün operasyonuna ve sonrasında sürgünlerin durumuna ait yayınlanmış belgeler, Kırım Devlet Arşivi'nde bulunan özellikle Kırım Türklerinin sürgünden sonra kalan mal varlığı ile alakalı yayınlanmış belgelerin yanı sıra; Kırım'daki İsmail Gaspıralı Kütüphanesi, Kiev'deki Vernadskiy Kütüphanesi'nde yer alan araştırma eserler, Kırım Türk Milli Hareketi tarafından neşredilen yayınlanmış ve yayınlanmamış "Samizdat Arşivi" belgeleri oluşturmaktadır. Çalışmamız sırasında karşılaştığımız en önemli güçlük, Kırım Devlet Arşivi yetkililerinin anlaşılabilir tutumu olmuştur. Bizden istenen her türlü belgeye sahip olmamıza rağmen, arşivden istifade etmemize izin verilmedi ve ancak sürgüne maruz kalan bir Kırım Türkünün yakını olduğumuzu ispatlamamız halinde gerekli iznin verileceğini belirttiler. Bu durum karşısında maalesef bu arşivden istifade etme imkanı bulunamadı. Keza Rusya ve Özbekistan'daki arşivlerden de, bu ülkelere gidilemediği için faydalanılamadı. Ancak özellikle Rusya'daki arşivde yer alan belgelerin büyük bir kısmı yayınlandığı

için bunlarla iktifa edilmek zorunda kalındı. Ancak görme imkanı bulamadığımız belgelerin, çalışmamızın seyrini çok fazla etkilemeyeceğini ve çıkan sonuçları pek değiştirmeyeceği kanaatinde olduğumuzu da ifade etmeliyiz.

Kırım Türklerinin Sürgünü ve Vatana Dönüş İçin Milli Mücadele Hareketi adını verdiğimiz bu çalışma ile Kırım'ın II. Dünya Savaşı'nda Alman ordusu tarafından işgali, Kırım Türklerinin nasıl ve niçin vatanlarından sürgün edildiği, sürgün yerlerinde verilen hayat mücadelesi ve Kırım Türklerinin vatana dönüş için verdikleri mücadeleyi ortaya koymaya çalışacağız.

Bunun için araştırmamızı bir giriş ve dört bölüm halinde planladık. Giriş kısmında Küçük Kaynarca Anlaşmasından itibaren Kırım Türklerinin arlık ve Sovyet Rusyası ile münasebetleri hakkında kısa bilgi verildi.

Birinci bölümde, II. Dünya Savaşı'nda Kırım'ın Alman ordusu tarafından işgali, Kırım Türklerinin Almanlarla yaptığı işbirliğinin ayrıntıları, Alman ordusu bünyesinde Kırım Türk taburları ve nefsi müdafaa birlikleri kurulması, Kırım Türklerinin Kızıl Ordu ve Sovyet partizan (ete) hareketlerindeki faaliyetleri konu edilmiştir.

İkinci bölümde, Sovyetler Birliği'nde toplulukların zorla yerlerinden çıkarılmaları ve başka yerlere sürgün edilmeleri meselesi ele alınmıştır. Ayrıca Kırım Türklerinin vatanlarından topluca sürgün edilmeleri, sürgün operasyonunun nasıl cereyan ettiği, sebepleri ve sürgüne maruz kalanların miktarı üzerinde durulmuştur. Daha sonra, Kırım Türklerinin sürgünü ardından Kırım'ın durumu, Kırım'daki yer adlarının değiştirilmesi, Kırım Türklerinden ve sürgüne gönderilen diğer topluluklardan geriye kalan maddi ve manevi kültür varlıklarının imhası, Kırım Türklerinin bıraktığı mal varlığı hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, sürgün yerlerine varan Kırım Türklerinin burada verdiği hayatta kalma mücadelesi anlatılmıştır. Bu bölümde, sürgün esnasında yol boyunca yaşananlar, Kırım Türklerinin açlık ve hastalıklar neticesinde verdikleri kayıplar üzerinde durulmuştur. Stalin'in ölümünden sonra Kırım Türklerinin durumu da bu bölümde ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise, Kırım Türklerinin vatana dönüş için verdikleri mücadele, bu mücadele sırasında yaşanan olaylar, Sovyet devletinin milli mücadele hareketine tepkileri bahis mevzuu edilmiştir. Daha sonra Kırım'a dönme hakkını elde eden Kırım Türklerinin vatanlarına döndükleri zaman karşılaştıkları olaylar, Kırım Türklerinin protesto gösterileri, tutuklanma hadiseleri ve mahkemeler konu edilmiştir. Nihayet 1989 tarihinde yayınlanan SSSCB Yüksek Sovyeti Deklarasyonuyla resmen Kırım'a dönme hakkını kazanan Kırım Türklerinin yaklaşık yarım asır sonra vatanlarına dönüşü konu edilmiştir. Çalışmamızı Kırım Türklerinin vatanlarına dönüşüne kadar olan zaman dilimine kadar sınırladık. Kırım'a dönüşten sonra meydana gelen gelişmelerin de muhakkak araştırmacılar tarafından çalışılması gereken bir konu olduğu kanaatindeyiz.

Çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Kırım Türkleri, özellikle Sovyet kaynaklarında Krimskiye Tatarı (Kırım Tatarları) şeklinde geçmekte, batılı literatürde de Crimean Tatars (Kırım Tatarları) olarak yer almaktadır. Türkçe eserlerde de bu hususta tam bir bütünlük sağlanamamıştır. Edige Kırım al eserlerinde Kırım Türkleri olarak bahsederken, Müstecip Ülküsal'ın Kırım Türk-Tatarları tabirini kullandığını görmekteyiz. Biz Kırım'da yaşayan Tatar Türkleri için Kırım Türkleri tabirini kullanmayı uygun gördük. Ancak yapılan alıntı ve referanslarda orijinal ifadeye sadık kalmaya özen gösterdik bunun dışında özellikle Sovyet resmi kurumlarını ifade eden kısaltmalar Latin harflerine transkripte edilerek orijinal haliyle kullanılmıştır. Mesela KGB, NKVD, SNK, GKO gibi. Bunların açılımları kısaltmalar kısmında ifade edilmiştir. Kırım'da yer alan şehir isimleri önce Türkçeleri, sonra parantez içinde Rusçaları yazılmak suretiyle belirtilmiştir.

Çalışmam sırasında her zaman büyük desteğini ve teşviklerini gördüğüm hocam ve aynı zamanda tez danışmanım olan Prof. Dr. Abdülkadir DONUK'a teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca konuyla ilgili Türkiye'deki malzemelerin temininde yardımlarını esirgemeyen Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkanı Zafer KARATAY'a, şahsi arşivinden istifade etmeme müsaade eden Kırım Türkü, şair Yunus KANDIMOV'a, Ukrayna Merkezi Devlet Arşivi görevlilerine, Kırım İsmail Gaspıralı Kütüphanesi çalışanlarından Alime GANIYEVA ile Gülnara YAHYAYEVA'ya sonsuz şükranlarımı arz ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ/ABSTRACT	I
ÖNSÖZ.....	II
TABLOLAR LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1
I. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA KIRIM TÜRKLERİNİN DURUMU	6
A. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Almanların Kırım Hakkındaki Planları	6
B. Alman Ordusunun Kırım'ı İşgali	10
C. Sovyet Güçlerinin Kırım'dan Ayrılışı.....	13
D. Kırım Dışındaki Kırım Türklerinin Faaliyetleri.....	14
E. İkinci Dünya Savaşında Kırım Türklerinin Almanlarla İşbirliği	18
1. İşbirliğini Gerektiren Sebepler.....	18
2. Nefs-i Müdafaa Taburlarının Kurulması	20
3. Nefs-i Müdafaa Taburlarındaki Kırım Türklerinin Mevcudu.....	23
4. Nefs-i Müdafaa Taburlarında Faaliyet Gösteren Kırım Türklerinin Durumu Hakkında	26
F. Kırım'da Alman İdaresinin Tesisi	28
G. Alman İşgali Sırasında Kırım Türklerinin Sosyo-Kültürel Durumu	30
H. Kızıl Ordu ve Partizan (Çete) Hareketlerinde Yer Alan Kırım Türklerinin Faaliyetleri Hakkında.....	34
I. Kırım'da Yeniden Sovyet Hakimiyetinin Tesisi	40
II. KIRIM TÜRKLERİNİN VATANLARINDAN TOPLUCA SÜRÜLMESİ	43
A. Sovyetler Birliği'nde Toplulukların Sürgünü	43
B. Kırım Türklerinin Sürgünü.....	46
1. Kırım'ın "Sovyet karşıtı Unsurlardan Temizlenmesi"	46
2. Kırım Türklerinin Vatanlarından Sürgünü.....	51
3. Sürgün Edilen Kırım Türklerinin Sayısı.....	58
4. Sürgün Yolunda Yaşananlar	60
C. Sürgünden Sonra Kırım'ın Durumu	62
1. Kırım Türklerinden Geriye Kalan Mal Varlığı.....	62
2. Kırım'ın Slavlarla İskanı.....	67
3. Kırım Türklerinin Tarihi ve Kültürel Varlığının İmhası.....	71
D. Kırım Türkleri Vatanlarından Neden Sürgün Edildi?.....	75

III. KIRIM TÜRKLERİNİN SÜRGÜN EDİLDİKLERİ YERLERDE VERDİKLERİ HAYATTA KALMA MÜCADELESİ	79
A. Sürgün Yerlerine Varış ve Yerleşme	79
B. Açlık ve Hastalıklarla Mücadele	87
C. Sürgün Kırım Türklerine Ev ve İş Temini İçin Kredi Dağıtımı.....	91
D. Çalışma Şartlarının Oluşturulması	94
E. Sürgündeki Kırım Türklerinin Sosyo-Kültürel Durumu	96
F. Stalin'in Ölümünden Sonra Kırım Türklerinin Durumu	99
1. Kırım'ın Ukrayna'ya İlhak Edilmesi	99
2. Sürgünlerin Durumlarını İyileştirme Hazırlıkları	102
3. Komünist Partisi XX. Kongresi ve Stalin Kişisel Putunun Yıkılışı	106
IV. VATANA DÖNÜŞ İÇİN MİLLİ MÜCADELE HAREKETİ	114
A. Milli Mücadele Hareketinin Oluşumu	114
1. Kırım Türklerinin Vatana Dönebilme Mücadelesi	114
2. Kırım Türklerinin Milli Hareketine Karşı Sovyet Devletinin İlk Tepkisi ...	117
3. "Vatana Dönüş İçin Kırım Türkleri Gençlik Birliği" Kurma Teşebbüsleri.	121
B. Kırım Türk Milli Hareketinin İkinci Safhası.....	125
1. Hareketin Yeni Bir İvme Kazanması.....	125
2. Sovyet Yönetiminin 1956'dan Sonra Kırım'a Giden Türklere Karşı Tavrı	131
3. Kırım Türklerinin İtibarının İade Edilmesi: 5 Eylül 1967 Kararnamesi.....	133
4. Kararnamenin Ardından Yaşananlar.....	136
5. Kırım'a Giden Türkler Vatanlarına Kabul Edilmiyor	139
6. Devlet Tarafından Bazı Kırım Türklerinin Kırım'a Yerleştirilmesi.....	144
C. Kırım Türklerinin Protesto Gösterileri, Tutuklanmaları ve Yargılanmaları ...	149
1. Hareketin Sovyet İnsan Hakları Savunucuları ve General Pyotr Grigorenko ile Tanışması	149
2. Kırım Türklerinin Protesto Gösterileri: Çirçik ve Moskova Olayları.....	153
3. Tutuklanma ve Yargılanmalar Dönemi	157
4. Kırım Türklerinin Liderlerinden Mustafa Cemiloğlu.....	163
D. Kırım Türkleri Milli Hareketinin Üçüncü Safhası	168
1. Milli Hareketin Sovyet Yönetimi İle İlişkisi	168
2. Kırım Türk Milli Hareketinde Yaşanan Güç Kaybı	174
3. Kırım'a Dönen Türklerin Faaliyetleri ve Durumları	176
4. Musa Mahmut'un İntiharı	183
5. Yeni Pasaport Kurallarının Kabulü.....	186
6. Kırım Türkleri İçin Yeni Yerleşim Yeri Planları.....	189
E. Kırım Türk Milli Hareketinin Dördüncü Safhası	192
1. Sovyetler Birliği'ndeki Siyasi Değişimin Kırım Türklerinin Vatana Dönüş Mücadelesine Etkileri	192
2. Moskova Gösterileri ve TASS Açıklaması.....	196
3. Devlet Komisyonunun Kırım Türkleri Hakkındaki Faaliyetleri.....	204

4. Özbekistan’da Kırım Türklerine Yapılan Saldırıları	207
F. Kırım’da Kırım Türk Milli Hareketi Teşkilatı’nın İlk Toplantısı	209
G. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Deklarasyonu ve Vatana Dönüş.....	211
SONUÇ.....	217
BİBLİYOGRAFYA.....	221
EKLER LİSTESİ	232
ÖZGEÇMİŞ.....	266



TABLÖLAR LİSTESİ

<u>Tablo 1: 1939 sayımına göre Kırım'ın nüfusu.....</u>	<u>6</u>
<u>Tablo 2: Kırım Türk Taburlarının mevcudu ve konuşlandıkları yerler.....</u>	<u>25</u>
<u>Tablo 3: KTMH'nin tespitine göre 1944 yılında Kırım'dan sürülen Türklerin sayısı.....</u>	<u>59</u>
<u>Tablo 4: Sürgünlerin yerleştikleri yerler ve sayıları.....</u>	<u>60</u>
<u>Tablo 5: Resmi kayıtlara göre Kırım Türklerinden kalan malların listesi.....</u>	<u>64</u>
<u>Tablo 6: Ev Eşyalarının Listesi ve Birim Fiyatları</u>	<u>66</u>
<u>Tablo 7: Bir Kırım Türk ailesine ait mal varlığının listesi</u>	<u>67</u>
<u>Tablo 8: Kırım'a yerleştirilen göçmenlerin geldikleri yerler ve sayıları.....</u>	<u>71</u>



KISALTMALAR LİSTESİ

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AFP:	Agence France Press
A.g.e.:	Adı geçen eser
A.g.m.:	Adı geçen makale
A.g.t.:	Adı geçen tez
bkz.:	Bakınız
BM:	Birleşmiş Milletler
BSE:	Bol'shaya Sovyetskaya Entsiklopediya (Büyük Sovyet Ansiklopedisi)
C.:	Cilt
ÇEKA:	Çrezvıçayniy Komitet (Olağanüstü İşler Komitesi)
Çev.:	Çeviren
d.:	Delo (Dosya)
Der.:	Derleyen
DPA:	Deutsche Press Agent (Alman Basın Ajansı)
Ed.:	Editör
f.:	Fon
Gestopo:	Geheim Staatpolizei (Gizli Devlet Polisi)
GKO:	Gosudarstvenniy Komitet Oboroni (Devlet Güvenlik Komitesi)
Gös. yer.:	Gösterilen Yer
GULAG:	Gosudarstvennoye Upravleniye Lageryami NKVD SSSR (SSCB NKVD'nin devlet kampları idaresi)
Haz.:	Hazırlayan
HK:	Halk Komiserliği
HTS:	Hronika Tekuşçih Sobitey (Günlük Olaylar Kronolojisi)
KGB:	Komitet Gosudartsvennih Bezopostnosti
Kolhoz:	Kollektivniye Hozyaizstva (Kollektif Çiftlikler)
KP:	Komünist Parti
KPSS:	Kommunističeskaya Partiya Sovetskogo Soyuza (Sovyetler Birliği Komünist Partisi)
KTMH:	Kırım Türklerinin Milli Hareketi
KTMHT:	Kırım Tatar Milli Hareketi Teşkilatı
L.:	List (Liste)
MK:	Merkez Komite
NKVD:	Narodnih Komiserat Vnutrennih Del (İçişleri Halk Komiserliği)
Nr. (No.):	Numara
NSDAP:	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi)
OKW:	Alman Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı
ÖSSC:	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

RAN:	Rossiyskaya Akademiya Nauk (Rusya İlimler Akademisi)
RFSSC:	Rusya Federasyonu Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
SBKP:	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SD:	Sicherheitsdienst (Sivil İstihbarat Teşkilatı)
SNK:	Sovyet Narodnıh Komissarov (Halk Komiserleri Sovyeti)
Sotsis:	Sotsiologičeskiye İssledovaniya (Sosyolojik Araştırmalar)
Sovhoz:	Sovyetkiye Hozyaistva (Sovyet Çiftlikleri)
SS:	Schutzstaffel (Koruma Birliği)
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TASS:	Telegramnoye Agenstvo Sovyetskogo Soyuzu (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı)
TDAV:	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TsDAGO Ukraini:	Tsentralniy Derjavniy Arhiv Gromadskih Ob`yednan Ukraini (Ukrayna Merkezi Devlet Arşivi)
TsGAOR SSSR	Tsentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Oktyabrskoy Revolyutsii SSSR (SSCB Ekim İhtilali Merkezi Devlet Arşivi)
TsK:	Tsentralniy Komitet (Merkez Komite)
vd.:	Ve diğerleri
y.:	Yaprak
Yay. Haz.:	Yayına Hazırlayan
YSP:	Yüksek Sovyet Prezidyumu (Prezidyum Verhovnogo Soveta)

GİRİŞ

1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı hakimiyetinden ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelen Kırım, Rus Çarlığı tarafından 1783 yılında ilhak edildi. Bu ilhakı müteakip Rus Çariçesi II. Yekaterina¹ Doğu Avrupa ve Asya'da global ilhaka dayalı büyük bir güç olma planını uygulamaya koydu².

Yukarı Dinyeper ile Peçora³ nehirleri arasında yaşayan çeşitli kavimlerin birleşmesinden meydana gelen Rus devletinin muazzam bir imparatorluk haline gelmesinde, zaptettikleri toprakları ellerinde tutabilmek için uyguladıkları siyaset tartışılmaz bir önemi haizdir. İşgale uğrayan toplulukların bir türlü karşı koyamadığı bu siyaset “Ruslaştırma politikası” idi. Ruslar işgal ettikleri toprakların yerli halklarını ya tamamen imha ediyor (Batı ve Doğu Sibiryası'nın bir çok halkları gibi), ya da vatanlarından zorla çıkartıyordu⁴. Toprağında bırakılan halka karşı ise Hristiyanlaştırma başta olmak üzere her türlü kültürel erozyona uğratarak Ruslaştırma cihetine gidiliyordu. Bölgenin en güzel ve stratejik öneme sahip yerlerine Ruslar yerleştiriliyordu. Karışık evliliği teşvik ederek, yerli halkın Rus kadınlarla evlenmesi sağlanıyordu. Bu şekilde bir-iki nesil geçtikten sonra yerli ahali hemen hemen tamamıyla yok oluyor ve sonradan gelenler arasında eriyordu. Ruslaştırma neticesinde ise yerli halka ait maddi ve manevi her türlü iyi şey ezelden beri Ruslara ait olarak ilan ediliyordu⁵.

Kırım'ın işgalinin ardından da aynı politika uygulanmaya başlandı. Rus Devleti Kırım'ın “vahşi bir kavim” olduğunu iddia ettiği Kırım Türklerinden temizlenmesi ve yerine “asil bir ırkın (Slavların)” yerleştirilmesini arzuluyordu. Bunun tahakkuk edeceği zaman ise kutsal olarak kabul ediliyordu. Çünkü bunun

¹ Genelde **Katerina** olarak literatürümüzde yer alan Çariçenin isminin orijinali **Yekaterina** olduğu için bunu kullanmayı uygun bulduk.

² Aleksandr Nekriç, *Nakazanniye Narodı*, New York, Khronika, 1978, s. 153.

³ Her iki nehir de bugün Ukrayna sınırlarında bulunmaktadır.

⁴ “1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Milli Hareketi”, **Emel Mecmuası**, Vol 1. Sovyet Rusyadaki Kırım Tatar Milli Hareketi Organı, New York, Kırım Tatar Milli Merkezi, 1978, s. 3; Bu makale ayrıca “Kırım Türklerinde Milliyetçi Hareket (Devre 1957-1975)”, Çev. S. Taygan, **Emel**, S. 111-112, 1979'da yayımlanmıştır.

⁵ **A.g.m.**, s. 4.

anlamı “Türksüz Kırım”ın gerçekleşmesi, Karadeniz’in bir Rus gölü haline gelmesi ve “Çargorod (İstanbul)”un Rusya’nın üçüncü başkenti olması demektir⁶.

Çarlık Rusyası bu amaç doğrultusunda Kırım Türklüğüne karşı eşi görülmemiş bir katliama başlamış ve Kırım Türklerinin “Ak Topraklar” dediği Osmanlı Türkiye’sine göç etmelerine sebep olmuştur. Hakan Kırımlı, bazı yıllarda son derece yüksek rakamlara erişen bu toplu göçlerin, çalışmamızın konusunu teşkil eden 1944 sürgünü dışında, Kırım Türklerinin kaderinde en belirleyici ve aynı zamanda en tahrip edici hüviyete sahip olduğunu ifade etmekte ve bir tahmine göre, 1783-1922 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Türklerinin sayısının en az 1.800.000 olduğunu belirtmektedir⁷.

134 yıl boyunca devam eden Çarlık Rusyasının bu uygulamaları, 1917 Bolşevik İhtilali ile geçici bir inkıtaa uğramıştı. İhtilalden sonra Lenin, Rusya İmparatorluğunun bütünlüğünü sağlamak maksadıyla milli azınlıklara bazı tavizlerin verilmesinin gerekliliğine inanmıştı. Bu doğrultuda “Kendi Geleceğini Kendin Tayin Et” sloganıyla sözde bağımsız veya özerk cumhuriyetlerin kurulmasına taraftar görünmüştü. 18 Ekim 1921’de, yapılacak sosyal reformlara halkın tepkisini çekmemek amacıyla Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti’ne bağlı Kırım ÖSSC’nin kuruluşu, Kırım Türkleri için bir umut ışığı olmuştu⁸. Çünkü kurulan bu cumhuriyetin idaresi ağırlıklı olarak Kırım Türklerinin elindeydi ve Kırım Türkçesi Rusça ile birlikte resmi dil olarak kabul edilmişti. Fakat bu “umut” çok kısa sürdü. Cumhuriyetin kuruluşunu müteakip yılda meydana gelen suni açlık neticesinde on binlerce insan hayatını kaybetmişti. Bu açlığın ortaya çıkmasında Toprağın Sosyalleştirilmesi Kanunu’nun kabul edilmesinin önemli rolü olduğu kabul edilmektedir⁹.

Kırım Türklerinin kaderi, Stalin’in 1927 yılında iktidara geçmesiyle tekrar Çarlık dönemindeki acı günlerine dönmeye başladı. Bu dönemde yeniden Ruslaştırma faaliyetlerine başlandı, milli kültürün imhasına hız verildi. Müslüman cumhuriyetler üzerinde yoğunlaştırılan devlet adamları ile milli aydınların tasfiyesi

⁶ Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996, s.9.

⁷ Kırımlı, a.g.e., s.12.

⁸ Ann Sheehy, “Kırım Tatarları”, *Emel*, S.69, 1972, s. 19.

⁹ M. Alaç, “Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kuruluşu Ve Ortadan Kaldırılışı”, *Emel*, S. 141-145, 1984, s.52.

ve ortadan kaldırılması özellikle Kırım'da oldukça kanlı bir hal aldı. 1930'lu yılların başlarında uygulamaya konulan kolektifleştirme çalışmaları sonucu 40.000-50.000 Kırım Türk köylüsü Ural veya Sibirya'ya sürüldü. Bunların akabinde, 1936-38 yıllarında Sovyetler Birliği'nin genelinde, özellikle aydınlara yönelik uygulanan kitlesel imha hareketi Kırım'da da şiddetli bir şekilde hissedildi. Sovyet hakimiyetinin dinmek bilmeyen bu baskıları altında ne yapacağını şaşırarak Kırım Türk halkı 1941'de Alman işgaline maruz kaldı. Bu işgal bir bakıma, Rusların asırlardır hayalini kurduğu "Türksüz Kırım" sevdasının temellerini atmıştır.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Kırım Türklerinin vatanlarından sürgünü hakkında yakın zamana kadar en çok müracaat edilen kişi Grigoriy Burlitskiy adında eski bir NKVD subayı olagelmisti. O Kırım ve Kafkasya'daki sürgün operasyonlarına katılmış ve 1950 yılında o zamanki Batı Almanya'ya iltica etmişti. 1954 yılında Amerika'nın Sesi Radyosu'nda yaptığı konuşmada yaşadıkları olayları bütün ayrıntılarıyla anlatmıştı¹⁰. Oysa bu konuyla ilgili en önemli bilgiler Sovyet arşivlerinde saklıydı. Fakat katı Sovyet rejimi döneminde bu belgelerden istifade etmek neredeyse imkansız gibiydi. Ancak 1989 yılından itibaren kapıları açılan Sovyet arşivleri, sadece Kırım Türklerinin sürgünü hadisesini değil, karanlıkta kalan pek çok olayın gün ışığına çıkmasına yardımcı olmuştur.

Bu arşivlerin en önemlilerinden biri de Ukrayna'nın başkenti Kiev'de bulunan Ukrayna Merkezi Devlet Arşivi'dir. Kırım'ın Ukrayna'ya bağlı olması sebebiyle, özellikle 1954 yılından itibaren Kırım Türkleri ile ilgili belgeler bu arşivde muhafaza edilmektedir. Çalışmamızda oldukça önemli yer tutan bu arşive ait belgeler, özellikle Ukrayna SSC KP MK, İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Başsavcılık, Kırım KP bölge komitesi, Herson, Zaporozhye KP bölge komiteleri gibi yüksek makamlar tarafından hazırlanmış ve büyük çoğunluğu "Gizli" ibaresi taşıyan son derece değerli vesikalardır. Bunun dışında Moskova'da bulunan SSCB Ekim İhtilali Merkezi Devlet Arşivi de, özellikle Kırım Türklerinin sürgünü sırasında yaşanan olayları ve daha sonra sürgünler hakkındaki bazı istatistiksel verileri ihtiva etmektedir. Bu belgelerin büyük bir kısmı özellikle Rus araştırmacılar N.F. Bugay,

¹⁰ İbrahim Otar, "Jenosit ve Kırım Türkleri", *Emel*, S. 22; 1964, s. 1-2; Fisher ile birlikte birçok yazar Burlitskiy'i referans göstermişlerdir; Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, California, Hoover Institution, 1978. s. 165-166.; Edige Kırmal, *Kırım'da Türk Katliamı*, Çev. K. Vehbi Gül, İstanbul, Toprak, 1962. s. 28; Aynı yazar, "Topyektin Sürgün ve Katliam", (Çevirimiçi)

V. N. Zemskov, M.N. Guboglo - S. M. Çervonnaya ve T. F. Pavlova tarafından yayınlanmıştır. Resmi Sovyet belgelerinin en önemli özelliği Kırım Türklerine karşı takındığı düşmanca tutumdur. Dolayısıyla belgelerde yer alan bilgilerde, Sovyet yönetimi aleyhinde en ufak tespit yer almamaktadır. Buna rağmen belgeler titizlikle incelenerek değerlendirilmiştir.

Kırım Türklerinin sürgünü hakkında Sovyetler Birliği'nin son zamanlarına kadar hiçbir çalışma kaleme alınmamıştı. 1989 yılından sonra ele alınmaya başlayan Kırım Türkleri meselesi hakkında başlangıçta yazılan birkaç makaleden sonra, Guboglo ve Çervonnaya'nın birlikte meydana getirdikleri **Krımskotatarskoye Natsional'noye Dvijenije** adlı 4 ciltlik eser, son derece önemli bir çalışma olmuştur. Bu eser adından da anlaşılacağı üzere Kırım Tatar Milli Hareketini konu almakta ve bu toplumun sürgünü ile vatana dönüş mücadelesi hakkında yazılan en önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Biz çalışmamızda bu eserin ilk iki cildinden istifade ettik. İlk ciltte, Kırım Türkleri meselesinin araştırılmasında karşılaşılan kaynak sıkıntısı ele alınmakta, daha sonra Kırım Türk tarihine kısaca temas edilmektedir. Ardından sürgün operasyonu ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta, sürgünden sonra Kırım Türklerinin vatana dönüş için verdiği mücadele ve vatana dönüş süreci ele alınmaktadır. İkinci ciltte ise tamamen belgelere yer verilmektedir. Bu ciltte yer alan belgeler, resmi belgeler ve diğer materyaller olmak üzere iki bölümde toplanmıştır. Resmi belgeler, kanunlar, kararnameler, deklarasyonlar, mahkeme kararları gibi son derece önem arz eden hüviyetteki dökümanlardan oluşmaktadır. Bu belgeler dönemlere ayrılmıştır. Bu dönemler 1917-1922, 1942-1954, 1956-1988 ve 1989-1991 yılları olarak belirlenmiş ve son derece önemli belgelerin bir kısmı derlenmiştir. Resmi nitelik taşımayan belgelerin yer aldığı kısım da aynı şekilde dönemlere ayrılmış, fakat sadece 1942-1954 yılına ait herhangi bir belgeye yer verilmemiştir. Kırım Türkleri tarafından yayınlanan makale, bildiri, yapılan konuşma metinleri gibi dökümanların yer aldığı bu bölümde, sürgün öncesi ve sonrası Kırım Türklerine ait hiçbir belgeye tesadüf edilmemesi oldukça ilginçtir. Diğer iki ciltte ise Kırım Türklerinin vatana döndükten sonraki durumlarıyla ilgili konular yer almaktadır.

Broşçevan ve Tıgliyants tarafından hazırlanıp Kırım'da yayınlanan **İzgnaniye i Vozvraşçeniye** adlı eser de istifade ettiğimiz önemli kaynaklar arasındadır. Bu çalışma Kırım'dan sürgün edilen bütün topluluklar hakkında bilgi vermekte, fakat asıl konusunu Kırım Türklerinin sürgünü ve sürgünden sonra Kırım'da meydana gelen durum teşkil edilmektedir. Kırım Türklerinin kalan mal varlıkları ile sürgün yerlerinde verdikleri hayat mücadelesi hakkında (eserde Sovyet yanlısı bir tutum sergilendiği hissedilmesine rağmen) önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Batıda ise özellikle Alan Fisher tarafından hazırlanan **The Crimean Tatars** adlı eser, çalışmamızın ortaya çıkmasında bize ışık tutan eserlerin başında gelmektedir. Aleksadr Nekriç'in eseri **Nakazanniye Narodı**, Sovyetler Birliği'nde meydana gelen toplulukların sürgünü hakkında dünya kamuoyunu aydınlatan ilk eserlerden biridir. Her ne kadar Rus dilinde yayınlansa da eser New York'ta basılmıştır, ayrıca İngilizce baskısı da bulunmaktadır. Yine Batılı ülkelerde Rusça olarak yayınlanan kaynak değerinde iki eserden de çalışmalarımızda istifade ettik. Bunlardan biri Amsterdam'da basılan **Taşkentskiy Protsess** adını taşımaktadır. Taşkent'te gerçekleştirilen mahkemeleri ve bu mahkemelere sunulan belgeleri ihtiva etmesi açısından son derece kıymetli bir çalışmadır. **Şest Dney** veya **Belaya Kniga** olarak adlandırılan ve New York'ta basılan diğer çalışma ise İlya Gabay ile Mustafa Cemiloğlu'nun 6 gün süren mahkeme sürecini bütün detaylarıyla anlatmaktadır. Kırım Türkleri hakkında yazılan en önemli eserlerden biri olan Edige Kırimal'ın **Der Nationale Kampf Der Krimturken** adlı eseri, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında Kırım Türklerinin durumu hakkında müraccat ettiğimiz kaynaklar arasında yer almaktadır. Yine Kırimal'ın özellikle **Dergi** dergisinde yer alan makaleleri ve neşrettiği belgeler de önemli başvuru kaynaklarımızdandır. Ülkemizde ise Kırım Türklüğünün sesi olan **Emel** dergisinde yer alan birbirinden kıymetli makaleler, bu dergide yayınlanan **Samizdat** belgeleri, sürgünü yaşayanların hatıraları son derece faydalı olmuştur. Teknolojinin bizlere sunduğu fırsatlardan da istifade edilerek, internet ortamında yer alan konuyla ilgili kıymetli bilgilere ulaşılmış ve bunlardan yararlanılmıştır.

I. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA KIRIM TÜRKLERİNİN DURUMU

A. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Almanların Kırım Hakkındaki Planları

İnsanlık tarihinin en büyük ve en kanlı savaşlarından biri olan II. Dünya Savaşı milyonlarca insanın ölümüne neden olduğu gibi, bir o kadarının da vatanlarını kaybetmesine yol açmıştı. Bu savaşın cereyan ettiği coğrafya o kadar geniş ki, Amerika, Avrupa, Asya kıtaları ateş ve kan kokularının çevrelediği ölüm çemberinin içinde kalmıştı. XX. yüzyılın ortalarında yaşanan bu dramın en acımasızca sahnelendiği yerlerden biri de Sovyetler Birliği ile bu ülke sınırları içerisinde yer alan Kırım toprakları olmuştu.

Ukrayna'nın güneyinde, Karadeniz'in kuzeyinde yer alan ve 1921 yılında Sovyetler Birliği'ne bağlı Kırım ÖSSC statüsünü kazanan Kırım Yarımadasında 1939 yılı nüfus sayımı verilerine göre 1.123.806 kişi yaşıyordu. Milletlere göre dağılım şöyleydi¹(Bkz. Tablo 1):

1935 yılında Kırım'ın rayonlara (ilçelere) ayrılması sonucu topluluklar da belli yerlerde yoğunlaştılar. Kırım Türkleri genel olarak Aluşta, Balaklava, Bahçesaray, Karasu Bazar, Kuybişev, Sudak ve Yalta rayonlarında yerleştiler. Oluşturulan 25 rayonda toplam 441 yerel idari birim bulunuyordu. Kırım Türkleri bunlardan 177'sinde, Ruslar ise 130'unda hakim durumdaydı².

¹ Ukrayna SSC Kamu Düzenini Koruma Bakanlığı, Başsavcılık ve KGB'nin Kırım'dan sürgün edilen Tatarlar ve diğer milletlere mensup kişiler hakkında Ukrayna KP MK Sekreteri P. Şelest'e gönderdikleri rapor (15 Nisan 1967) TsDAGO Ukraini, f. 1.1. 21 d. 6321 y. 12-15. Bir başka eserde çeşitli milletlere mensup insanların yaşadığı Kırım'ın II. Dünya Savaşı öncesindeki (1939) nüfusu 1.126.429 kişi olarak gösterilmektedir. Buna göre, hakim millet 558.481 kişilik nüfusuyla Ruslardı. Kırım Türkleri ise 218.879 kişi ile Rusları takip ediyordu. Daha sonra sırasıyla Ukraynalılar (154.123), Yahudiler (65.452), Almanlar (51.299), Rumlar (20.652), Bulgarlar (15.344) ve Ermeniler (12.923) yer alıyordu: V. Broşçevan-P. Tıgliyants, *İzgnaniye i Vozvraşçeniye*. Akmesid (Simferopol). Tavrida, 1994, s. 10; başka bir rivayete göre Kırım Türklerinin nüfusu 251.000 kişi, yani toplam nüfusun %22,3'ü idi: H.D. Mustafayev, "Vozmeşçeniye Moral'nogo i Material'nogo Uşçerba, Nanesenmogo Krimskotatarskomu Narodu v Hode Deportatsii: Printsipi i Podhogi", *Krimski Tatarı: İstoriya i Suçasnit (Do 50 Riççya Deportatsii Krimskotatarskogo Naroda)*, Materiali Mijnarodnoy Naukovoy Konferantsii (Kiyiv 13-14 Travnya 1994), Kiyiv, Institute Natsional'nih Vidnosin i Politologi NAN Ukraini, Kiev 1995, s. 54.

² Oleg A. Gabrielyan, Vadim P. Pyotrov, *Krim: Deportirovaniye Grajdane Vozvraşçeniye Obusstroystvo i Sotsial'naya Adaptatsiya*, Simferopol, Amana, 1997, s. 6-7.

Milliyeti	Nüfusu	Milliyeti	Nüfusu
Ruslar	557.449	Beyaz Ruslar	6.713
Türkler	218.492	Polonyalılar	5.084
Ukraynalılar	153.478	Çingeneler	2.064
Yahudiler	65.312	Estonyalılar	1.900
Almanlar	51.031	Moldovalılar	1.483
Grekler	20.652	Litvanyalılar	888
Bulgarlar	15.294	Diğer	11.078
Ermeniler	12.888		

Tablo 1: 1939 sayımına göre Kırım'ın nüfusu

Eşsiz güzelliklere sahip bir tatil beldesi olmanın yanında, son derece verimli toprakları bulunan Kırım'da değişik milletlere mensup toplulukların barış ve hoşgörü içinde dostça yaşadıkları kaynaklarda belirtilmektedir. Bu durum dönemin Sovyet hükümeti tarafından Beyaz Rusyalı 3500 Yahudi ailesinin Kırım'ın güneyinde yerleştirilmek istenmesine kadar devam etmiştir. Buna karşı çıkan Kırım Cumhuriyeti Başkanı Veli İbrahimov Stalin tarafından görevinden alındı ve 9 Mayıs 1928'de idam edildi³. Kırım Türkleri kendilerine ait olan toprakların başkalarına verilmek istenmesi ve liderlerinin idam edilmesi üzerine memnuniyetsizliklerini ortaya koydular⁴. O dönemle ilgili yapılan araştırmalarda Sovyet hükümetinin Kırım ve Kırım Türkleri hakkında daha farklı düşüncelere de sahip olduğunu öğrenmekteyiz. Mesela, Stalin 1941 sonbaharında Kırım Türklerinin tamamını Kazakistan bozkırlarına sürmeyi tasarlıyordu⁵. Fakat II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Kırım'ın Alman orduları tarafından işgali bu planın tehir edilmesini sağladı.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Sovyet emellerinin yanı sıra Almanlar da Kırım hakkında Stalin'inkini aratmayacak planlara sahipti. Alman devlet adamları tarafından, daha Sovyetler Birliği'ne karşı saldırıya geçilmeden önce, Kırım'ın geleceği bir çok defa masaya yatırılmış ve şu iki görüş ortaya atılmıştır: İlki, "Şark Meselesi"nde Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP)'nin baş teorisyeni ve dışişleri bürosu müdürü olan Alfred Rosenberg'in görüşüdür. Alfred Rosenberg, Sovyetler Birliği'ni yedi bölgeye taksim eden bir rapor hazırlamıştı. Raporda yer alan

³ Fisher, a.g.e., s. 141: İkinci Dünya Savaşı öncesinde Kırım'da 89 Yahudi iskan yeri bulunuyordu, "Kırım'da Yahudi İskan Bölgeleri Kurma Planına Ait Yeni Bir Vesika", *Emel*, S. 121, 1980, s. 40.

⁴ Nekriç, a.g.e., s. 24-25.

⁵ Patrick von zur Mühlen, *Gamaahhaç ile Kızılyıldız Arasında*, Çev. E.B. Özbilen, Ankara, Mavi Yayınları, 1984, s. 220; Edige Kırımlı, "Kırım Türkleri", *Dergi*, S. 59, 1970, s. 11'de Alman ordusunun Kırım'a girmesinden sonra Akmesicid (Simferopol) şehrinin resmi hükümet dairelerinden birinde Stalin hükümetinin daha 1941 sonbaharında Kırım Türklerini tamamen Kazakistan'a sürgün

yedi bölgeden biri “Ukrayna ve Kırım” idi, bağımsız Kırım devleti kurulmasından ise hiç bir şekilde söz edilmiyordu⁶. Daha sonra Rosenberg, Kırım hakkındaki düşüncesine netlik kazandırmış ve “Kırım’ın ileride Tavrida adı altında müstakbel büyük Ukrayna’nın bir parçası olarak doğrudan doğruya Alman idaresi altında tutulacağını” belirtmişti⁷. Alman planlarından ikincisi ise **Führer** ve **Gimmler**’in SSCB’nin işgal edilen topraklardaki devlet sisteminin ne olursa olsun tamamen yıkılması görüşüdür. Onlara göre milliyetçiliğin teşviki, Büyük Almanya İmparatorluğu’nun kurulması planlarına ters düşebilirdi, Bütün bunlar göz önüne alınarak, Hitler ile birlikte önde gelen bazı Alman devlet adamlarının da iştirak ettiği 16 Temmuz 1941’deki toplantıda, Kırım’ın imparatorluk toprağı olarak kabul edilmesi, onun doğrudan Reich⁸’e bağlanması ve Almanlaştırılmasına karar verildi. Ayrıca Kırım’da yaşayan herkesin, Rusların, Ukraynalıların, Tatar Türklerinin Kırım’dan sürülmesi tasarlandı⁹.

Görüldüğü gibi her iki devletin de Kırım Türkleri hakkındaki planları, onların Kırım’dan çıkarılması üzerine kurulmuştu. Çünkü kendilerinin Kırım ve bölgesine hakim olabilmeleri için yüzyıllardır bu toprakları vatan edinen, Türkiye ile de organik bağları bulunan Kırım Türklerinden kurtulmaları gerekiyordu. Fakat gelişen olaylar Almanların bu düşüncelerinin kendi çıkarları doğrultusunda olmadığını ortaya koydu. Kırım’ın ekonomik açıdan ciddi sıkıntılar içinde bulunmasının Alman ordusu üzerinde olumsuz etki yapmasından çekinen Alman komutanlarından Hering’in ısrarı üzerine sürgün planının uygulanması ertelendi. Ancak Almanlar Kırım’ın Almanlaştırılması için mümkün olabilecek formüller üretmeye de devam ettiler. Mesela, Gimmler Kırım’ı SS subayları için dinlenme yerine dönüştürme arzusunu taşıyordu. Bu amaçla ulaşımın iyileştirilmesi ve Krakov-Kırım arasında ekspres demiryolu kurulması tasarlandı. Ayrıca Güney Tirol Almanlarının Kırım’a yerleştirilmesiyle yıllardır İtalyanlarla yaşanan sürtüşmelerin

etme niyetini ortaya koyan bir belgenin ele geçirildiğini ifade etmektedir.

⁶ Fisher, a.g.e., s. 152.

⁷ Alexander Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*. London-New York, St. Martin's Press, 1957, s. 51-52, 253-254.

⁸ İmparatorluk anlamına gelen bu kelime ile Hitler’in tarafından konuşmalarında sık sık kullandığı Nasyonal Sosyalist iktidar kastedilmektedir. Daha çok “Drittes Reich=Üçüncü Reich” olarak ifade edilmektedir. Birinci Reich ile Şarlman tarafından 800’de kurulup 1806’da yıkılan Kutsal Alman İmparatorluğu; İkinci Reich ile 1871-1918’e kadar süren Alman İmparatorluğu ifade olunmak istenmektedir.

⁹ Nekriç, a.g.e., s. 24-25.

kesin olarak çözüleceği düşüncesi de hakimdi¹⁰. Hitler'in o zamanlar *"Bu fikrin harikulade olduğunu düşünüyorum...Ayrıca Kırım'ın iklim ve coğrafya bakımından Güney Tirollüler için ideal olduğu kanaatindeyim"* dediği nakledilmektedir¹¹. Rosenberg işgalin hemen başında, Aralık 1941'de, Akmescid (Simferopol) adını Gotenberg, Akyar (Sivastopol)'ı ise Teodorichhafen olarak değiştirmeye teklif etmiştir¹². Uygulama imkanı bulamayan bu planlar bir tarafa bırakılarak Kırım'ın, Orkapı (Perekop)'nın kuzeyinde kendisine bağlanan birkaç Ukrayna bölgesi ile birlikte başına G. Fraunfeld'in getirileceği genel bir komiser tarafından yönetilmesi uygun görülmüştür¹³.

Kaynaklarda Almanların Kırım'a karşı yoğun ilgisinin altında başka sebeplerin de yattığı görülmektedir. Yüzyıllardan beri bu toprakların gerçek sahibi olan Kırım Türkleri ile Türkiye arasında kan bağı bulunması, Alman devlet adamlarınca Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokabilmeleri için bir koz olarak telakki edilmişti. Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nda Almanların yanında yer almış olması da bu umutları arttırmıştı. Kırım Türkleri de Türkiye'nin dikkatini Sovyet hakimiyetinde yaşayan diğer Türklerden daha çok çekmekteydi. Bu ise Almanların Kırım Türklerine karşı daha ihtiyatlı davranmalarını gerektirdi. Muhtemelen bu sebepten dolayı Alman idarecileri Kırım Türklerinin yakın bir zamanda Kırım'dan çıkarılmamasını kararlaştırmışlardı¹⁴. Kırım Türklerine yönelik bu davranış, Türkiye'yi aktif olarak Alman saflarına çekmek için bir dış politika hamlesiydi. Bu politikanın lideri ve kısmen ilham kaynağı Almanya'nın Ankara büyükelçisi von Papen idi. Türkiye tarafında ise bu siyasetin uygulayıcısı General F. Erden ile H. Erkilet idi. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Şükrü Saraçoğlu Alman büyükelçisi von Papen'e, Türk devletinin resmen böyle bir harekete destek olamayacağını belirtmesine rağmen, bazı şahısların Almanlarla temasa geçmesine müsaade etmiştir. 1941 sonbaharında Erden ve Erkilet Paşalar güney cephesindeki Alman taktığının öğrenilmesi göreviyle resmi olarak Kırım'ı ziyaret ettiler¹⁵. Seyahatin askeri yönü yanında siyasi karakteri de vardı. Erden ve Erkilet Paşa her şeyden önce Kırım'ın ve

¹⁰ Gös. yer.

¹¹ Dallin, a.g.e. s. 255.

¹² Fisher, a.g.e. s. 152; Nekriç'de yer alan bilgiye göre ise Akmescid (Simferopol) adının Göteborg olarak değiştirilmek istendiği belirtilmektedir. Bkz. Nekriç, a.g.e. s. 25.

¹³ II. Dünya Savaşının Gizli Belgeleri. İstanbul, May Yayınları. 1968. s. 80.

¹⁴ Fisher, a.g.e. s.152-153; Dallin, a.g.e. s.258.

¹⁵ Nekriç, a.g.e. s. 27.

işgal edilecek diğer Türk bölgelerinin planlanan siyasi geleceği ile ilgileniyorlardı. Erden Paşa, resmi görevi gereği oldukça dikkatli davranmak zorundaydı. Fakat Erkilet Paşa sadece General Erden'e refakat ediyordu ve resmi bir vazifesi bulunmuyordu. Onlar yaptıkları görüşmelerde özellikle Türk savaş esirlerinin durumu ile ilgilenmişler ve bu ilgileri, ileride Alman ordusu bünyesinde oluşturulacak Türk lejyonlarının teşkilinde oldukça etkili olmuştu¹⁶. Almanlar Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmelerini sağlamak için bir takım cazip vaatlerde de bulunmuşlardı. Taahhütler arasında Ege denizinde bir ada ile Edirne sınırında bir kısım toprak verilmesi, Türklerin yaşadığı Sovyet topraklarında bir Türk devletinin kurulması, Bakü ile geniş bir bölgenin Türklerin yönetimine ayrılması gibi hususlar yer alıyordu. Türkiye'ye verilen bu vaatlere karşılık Hitler'in verdiği şu cevap bütün bunların birer göz boyamadan ibaret olduğunu göstermektedir: "*Bakü ve Kırım'ı kimseye vermem...*"¹⁷.

Hitler'in bu sözlerinden de anlaşılmaktadır ki, Kırım Almanlar için büyük bir önemi haizdi. Öncelikle, Ukrayna tarafından gelebilecek tehlikelere karşı Almanların güneydeki garantisi idi. Ayrıca, Sovyet hakimiyeti altındaki bir Kırım'ın, Almanların çok değer verdiği Romanya Pyotrol sahalarına saldırı durumunda bir üs olarak kullanılması ihtimali yüksekti. Oysa endüstri ve tarım alanında oldukça önemli bir yere sahip olan Kırım'ın Almanların elinde olması, Sovyet ekonomisine çok ağır hasar verecekti¹⁸.

B. Alman Ordusunun Kırım'ı İşgali

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte hızla doğuya doğru ilerleyen Alman ordusu Sovyetler Birliği sınırlarına kadar gelmişti. Burada Rumen birliklerinin de desteğini alan Alman ordusu, 22 Haziran 1941'de başlayan şiddetli sınır savaşlarından sonra Sovyet cephesini düşürdü. Alman kuvvetleri düşman cephelerinde derin yarıklar açtı ve Sovyet ordusunu stratejik idareden yoksun

¹⁶ Mühlen, a.g.e., s. 80-81.

¹⁷ Gizli Belgeler, s.133-134.

¹⁸ Fisher, a.g.e., s. 152-153.

bırakarak hızla ülkenin derinliklerine ilerledi. 28 Haziran'da Minsk işgal edildi, Ekim'de Alman ordusu Moskova'nın ve Leningrad'ın yakınına dayandı¹⁹.

Son derece hızlı ilerleyen ve ciddi bir mukavemetle karşılaşmayan Almanlar, 1941 yılı Ekim ayının sonlarına doğru Kırım yarımadasının kapısı olan Orkapı (Perekop)'ya ulaştılar. Coğrafi yapısı bakımından savunmaya çok elverişli olmasına rağmen, bozguna uğramış panik halindeki Sovyet orduları Almanları burada da durdurmaya muvaffak olamadılar. Birkaç gün sonra ise Kırım'ın başşehri olan Akmescid (Simferopol) Alman birlikleri tarafından işgal edildi. Bu esnada Sovyet radyosundan şöyle bir haber verilmişti: "Sovyet birliklerinin kahramanca mukavemetine rağmen şehir düşmana terk edilmiştir". A. Musa ise Alman birliklerinin hiç bir direnişle karşılaşmadan Akmescid (Simferopol)'e girdiklerini belirtmektedir²⁰. Böylece 30 Kasım 1941'e kadar Akyar (Sivastopol) hariç bütün Kırım Alman hakimiyetine geçmişti. Almanlara karşı en ciddi direniş sadece Odessa ve Akyar (Sivastopol) şehirlerinde gösterilmişti. Aralık ayı sonlarında Sovyet komutanlığı Kerç ve Kefe (Feodosiya)'ye yeni kuvvetler çıkarmıştı, fakat bunlar çok kısa bir süre sonra Almanlara karşı koyamayarak geri çekilmek zorunda kaldılar²¹. Almanlar Kırım Türklerinden kurulu kılavuzlar sayesinde önce Kerç şehrine girdiler. Yine bu kılavuzlar sayesinde gizli yer altı tünellerinden ilerleyerek Temmuz 1942'de Akyar (Sivastopol)'ı ele geçirdiler. Böylece Almanlar çok az bir kayıpla bütün Kırım'ı hakimiyetleri altına aldılar²².

Abdülhamitoğlu, Almanların Kırım'a girdiklerinde halkın tepkisiyle değil, bilakis çiçeklerle karşılandığını belirterek, bu durumun sadece Kırım'da değil, işgale uğrayan bütün Sovyetler Birliği topraklarında görüldüğünü ifade etmektedir²³. Ünlü Rus devlet adamı Troçki, Rus köylüsünün sadece vatani Rusya'yı savunmak için savaşaacağını belirtmişti. Onların komünizm uğrunda savaşmak istemedikleri 1941 yılında kitleler halinde Almanlara teslim olmalarından anlaşılmıştı²⁴. 1930'lu yıllarda meydana gelen olaylardan sonra Kırım Türklerinin böyle bir tepki göstermesi ise normal karşılanmaktadır. Çünkü bu yıllarda Kırım Türkleri Sovyetler Birliği'ne bağlı

¹⁹ Nekriç, a.g.e., s. 7.

²⁰ A. Musa, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Kırım", Çev: A. Atanur, Emel, S. 140, 1984, s. 26.

²¹ Fisher, a.g.e., s. 153; Dallin, a.g.e., s. 259. Odessa ve Akyar (Sivastopol) şehirlerine savaşta gösterdikleri direnişten dolayı "Sovyetler Birliği'nin Kahraman Şehirleri" nişanı verilmiştir.

²² Necip Abdülhamitoğlu, *Yüz Binlerin Sürgünü*, İstanbul, Boğaziçi, 1974, s. 43

²³ Gös. yer.

bir Rus sömürgesi olarak yaşadıkları inancını taşımaya başlamışlardı. Özellikle 1937-1938 yıllarında bütün Sovyetler Birliği'ni kasıp kavuran “aydın katliamı” neticesinde Kırım Türklerinin ileri gelen devlet adamları ve aydınlarının büyük çoğunluğu katledilmiş veya Sibiry'a sürülmüştür²⁵. Bütün bu baskı ve cinayetlerin sona ereceği ümidine kapılan halkın bir kısmının “kurtarıcı” olarak gördüğü Almanlara kucak açma ihtiyacını hissettiği anlaşılmaktadır.

Ne var ki, Almanların beklenen “kurtarıcı” olmadığı yapılan uygulamalarla kısa zamanda ortaya çıkmıştı. Onların da Ruslar gibi emperyalist hisler taşıdığı evvelce zikredilmişti. Almanlar işgal edilen bölgelerde, bilhassa Ukrayna ve Kırım'da çalışabilir durumda olan kadın-erkek binlerce genci esir alarak Almanya'ya gönderdiler. Bunları “doğu işçileri” adı altında sanayi tesislerinde çalıştırdılar²⁶. Yüzlerce insan “komünist” suçlamasıyla kurşuna dizildi ve binlercesi değişik suçlardan Nikolayev ve Akmesjid (Simferopol) şehirleri dışına kurulan esir kamplarına yollandı²⁷.

Almanlar kısa zamanda ve oldukça kolay kazanılan bu zaferleri “ari ırkın üstünlüğü” teorilerine dayandırmışlardı. Kendilerine en ufak bir direnişte bulunmayan ve kucak açan halkın içinde bulunduğu psikolojik durumu ise göz ardı etmişlerdi. Halbuki işgal edilen bölgelerin insanları, bir daha Rus tahakkümüne düşmemek için onlara karşı savaşmayı bile göze almıştı. Bu doğrultuda Ruslara karşı ordu kurma taleplerinde bulunmuşlar, fakat bu istekleri reddedilmişti²⁸. Oysa Sovyet yöneticileri Almanların elde ettiği başarılarda en önemli pay sahiplerinden birinin “*Sovyet hakimiyetine hiç bir zaman uyum sağlayamayan Türkler*” olduğunu idrak etmişler ve savaş sonrası uygulanmak üzere bazı planların hazırlığı içinde olmuşlardı²⁹.

²⁴ Taha Akyol, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye* 2, 2. bs., İstanbul, Ötüken, 1979, s. 407.

²⁵ Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 34; Fisher, a.g.e., s. 153.

²⁶ Ülküsal, “Büyük Facianın 23. Yıldönümü”, *Emel*, S. 40, 1967, s. 3.

²⁷ Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 44.

²⁸ A.g.e., s. 43.

²⁹ John Fischer, *Sovyet Cennetinin İçyüzü*, Çev. F. Kardeş, İstanbul, 1974, s. 73.

C. Sovyet Güçlerinin Kırım'dan Ayrılışı

Kırım Türklerinin bağımsızlığı için mücadelede önde gelen isimlerinden Edige Kırımal, Almanların Kırım'ı işgali öncesinde Sovyet yöneticilerin yarımadaı boşaltmaları sırasında yaptıkları katliamların, asırlardır uygulanan Kırım Türklüğünü imha siyasetinin bir safhası olarak kabul etmektedir³⁰. Bolşevikler ilk olarak Akmesjid (Simferopol)'deki NKVD kuvvetleri çekilmeden önce, Kırım'da bulunan çok sayıdaki mahkumun hepsini idam ettiler. Bir görgü tanığı Kırım'da yaşanan bu katliamı şöyle anlatmaktadır:

“Akmesjid (Simferopol)'in 31 Ekim 1941'deki tahliyesinin arifesinde NKVD mensupları NKVD binasının bodrumundaki hücrelerde ve şehir hapishanesinde bulunan on binlerce mahpustan yalnız cinayet suçundan yatanları serbest bıraktılar, geriye kalan bütün mahkumları ise kurşuna dizdiler... Bolşeviklerin çekilmesinden sonra Akmesjid (Simferopol) NKVD binasının bodrumundaki çok sayıda ölünün arasında kadın ve çocuk cesetleri bulundu... 4 Kasım 1941'de NKVD mensupları Yalta şehir hapishanelerindeki bütün mahkumları da kurşuna dizdiler”³¹.

Yine Edige Kırımal'ın belirttiğine göre, aynı günlerde insanın kanını dondurabilecek bir katliam daha yaşanmıştı. 29 Ekim 1941'de Akmesjid (Simferopol) hastanesinde yatan ağır yaralı ve hasta Sovyet askerleri Akyar (Sivastopol)'a nakledilmek üzere şehir garında vagonlara bindirildiler, fakat tren hareket etmedi. Bolşevikler 31 Ekim sabahı saat 09.00'da vagonları ateşe verdiler. Diri diri yanan hasta ve yaralı Sovyet askerlerinin canhıraş feryatları ile iniltileri sivil halk tarafından duyulmasın diye görevliler vagonların kapılarını alelacele kapatıyorlardı. 1 Kasım sabahı tamamıyla yanmış olan trenin ancak külleri kalmıştı³².

Bu tür olayların bütün Kırım şehirlerinde tekrarlanmış olması yüksek bir ihtimaldir. Diğer taraftan Sovyet yöneticileri, Almanların eline bol malzeme ve sanayi tesislerinin düşmesini önlemek istediler. Bolşevikler bütün sanayi kuruluşlarının ve ürünlerinin imhasını, yiyecek maddesi dolu depoların yakılmasını, su ve kanalizasyon sistemlerinin dinamitlenmesini ve bütün elektrik ve telefon hatlarının sökülmesini emrettiler. Bu durum Almanları pek etkilememişti. Çünkü

³⁰ Edige Kırımal. “Sovyet Rusya Hakimiyeti Altında Kırım”, *Dergi*, S. 49, 1967, s. 65.

³¹ Musa. a.g.m., s. 27.

onlar her türlü ihtiyaçlarını dışarıdan getiriyor veya zaten zor durumda bulunan mahalli halktan müsadere ediyorlardı. Alman işgalinin ilk aylarında hayat, Kırım Türkleri ve diğer Kırımlılar için çekilmez bir hal almıştı³³.

D. Kırım Dışındaki Kırım Türklerinin Faaliyetleri

Daha Alman-Sovyet savaşı başlamadan çok önce Bolşevik zulmünden kaçarak Batıya sığınan bir çok Türk ilim, fikir, sanat ve siyaset adamı vardı. Bu kişilerin kimi Avrupa'ya, kimi Amerika'ya kimi de Türkiye'ye yerleşmişti. Zeki Velidi Togan, Mehmet Emin Resulzade, Ayaz İshaki, Veli Kayyum Han, Mustafa Çokay, Edige Kırımal, Cafer Seydahmet vd. gibi her biri vatanının ve milletinin bağımsızlığı için mücadele etmiş milliyetçi aydınlar Sovyet Hükümetleri tarafından vatanlarını terk etmek zorunda bırakılmışlardı. Alman orduları Sovyetler Birliği'ni işgal edince, Sovyet Rusya hakimiyeti altında ezilen Türklerde ve dışarıdaki temsilcilerinde bağımsızlığa kavuşma ümitleri doğmuştu. Zaten Sovyet rejimi ve komunizm muhalifi olan temsilcilerin bir çoğu bu gayelerine ulaşmak için Almanlarla gönüllü işbirliği yapmaya hazırdılar. Savaşın başlamasıyla birlikte Türkistanlı, Kafkasyalı, Kırımlı Türkler temsilcilerini gerekli faaliyetlerde bulunmaları için Almanya'ya gönderdiler.

Kırım Türkleri de Türkiye ve Romanya'da bulunan üç mülteci Kırım Türkünün girişimiyle harekete geçtiler. Bunlar on yıldan beri Romanya'da Kırım Türklerinin dergisi **Emel**'i yayınlayan Cafer Seydahmet Kırimer, Müstecip Ülküsal ve Edige Kırımal idi. Dönemin Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu ve Almanya Büyükelçisi von Papen ile görüşen Kırimer, Müstecip Ülküsal ve Edige Kırımal'ın Berlin'e, oradan da Kırım'a gitmeleri hususunda anlaştı³⁴. General H. Erkilet de Alman elçisi Hentig'e gönderdiği mektupta bu kişilerden ve amaçlarından bahsetmektedir:

"...Son zamanlarda vize alan Müstecip Fazıl ile Edige Kemal sizi ziyaret edeceklerdir. Onlar Kırım'da Almanlara yardım ve aynı zamanda Kırım Türklerinin davalarına hizmet ile görevlidirler. Müstecip avukattır,

³² Kırımal, gös. yer.

³³ Fisher, a.g.e., s.154-155.

³⁴ Müstecip Ülküsal, **Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)**, İstanbul, Baha Matbaası, 1980, s. 298; Fisher, a.g.e., s. 153-154.

edebiyatçıdır. Son zamanlarda bizde savcılık yapmaktaydı. Edige de iyi öğrenim görmüş bir gençtir. İkisi de Kırım asıllıdır ve son derece güvenilir kişilerdir. İkisinin de Alman-Türk ortak çıkarlarını geliştirmeye çalışmak üzere Kırım'a gönderilmesini rica ederim. Onlar Almanca bilmezler, fakat Rusça bilirler ve Almancayı yeter ölçüde çabuk anlarlar”³⁵.

Yapılan anlaşmalar ve Berlin’den gelen izin üzerine Ülküsal ve Kırimal 27 Kasım 1941’de İstanbul’dan Berlin’e hareket ettiler. Berlin’e ulaştıklarında hazırladıkları bir raporu Büyükelçi von Schulenberg aracılığıyla Hitler’e gönderdiler. Onlar Kırım Türklerinin temsilcileri olarak bir an önce Kırım’a geçip, orada hem Almanlara yardım etmek hem de durumu bizzat yerinde müşahede ederek Kırım Türklerinin teşkilatlanmasına yardımcı olmak istiyorlardı³⁶. Edige Kırimal Almanya’ya geliş amaçlarını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Biz buraya herhangi bir siyasi teklifte ve iddiada bulunmak için gelmedik. Almanya’nın vereceği imkan dahilinde halkımızın menfaat ve سلامتini korumak için Almanlarla işbirliği yapmak maksadıyla geldik”³⁷.

Ülküsal ve Kırimal Almanya’ya gelişleri birkaç ayı bulmasına rağmen, olumlu ve kesin bir sonuç elde edememişlerdi. Görüştikleri yetkililerden sözler alınmış, fakat hiç birisinden somut bir adım gelmemişti. Bu durum onlarda, Alman makamları tarafından oyalandıkları kanaati meydana getirmişti. Çareyi Türkiye’de görev yapmış elçilerle temas kurmakta bulmuşlardı³⁸. Nihayet Şubat 1942’de Alman Dışişlerinden bir izin çıktı. Fakat bu izin Kırım’a gidiş için değil, Ülküsal’ın Romanya’ya ve Kırimal’ın da Polonya’ya giderek oradaki Kırım Türk aydınları ve gençleri ile görüşmeleri, milli davalarına yardımlarını temin etmeleri için verilmişti. Aylar geçmesine rağmen Kırım’a gitmeleri yönünde ise hala bir sonuç elde edilememişti³⁹. Ülküsal artık Kırım’a gitme ümitlerini tamamen kaybetmiş ve Türkiye’ye dönmeye karar vermişti⁴⁰. Kırimal ise, Ülküsal’ın yerini doldurmaları için, iki Kırım Türküne Almanya’ya giriş izni almayı başarmıştı. Bu kişiler uzun

³⁵ Gizli Belgeler, s. 50; Mektubun yazılış tarihi 27 Kasım 1941’dir.

³⁶ Ülküsal, a.g.e., s. 298.

³⁷ Ülküsal, II. Dünya Savaşında Berlin Hatıraları ve Kırım’ın Kurtuluş Davası, İstanbul, Kutulmuş Matbaası, 1976, s.19.

³⁸ A.g.e., s. 87.

³⁹ Ülküsal, Kırım Türk-Tatarları, s. 299.

⁴⁰ A.g.e., s.301.

yıllardan beri Kırım'ın mesai arkadaşı ve sonra da vekili olan Dr. Abdullah Soysal ile Halim Baliç'ti. 1942 yılı boyunca Kırım, heyetin sayısını 6 kişiye çıkarmağa muvaffak oldu. Ayrıca Kırım Türklerinin Alman üniversitelerinde okuyabilmeleri için burslar da temin etti⁴¹. Bir müddet sonra Alman yetkililer Kırım ile Halim Baliç'i Kasım 1942'de Kırım'a gönderdiler. Orada bir şey yapmalarına müsaade edilmedi ve bir ay sonra Berlin'e döndüler⁴².

Kırım Türkleri, Almanların Sovyetler Birliği'ni işgalinden en çok etkilenen topluluklardan biri olmuştu. Mühlen'e göre bu sebepten olsa gerek, Alman makamlarınca Kırım temsilciliğinin kurulması sürekli engellenmişti. Bu durum müstakbel Kırım Genel Komiseri Fraunfeld'i ziyadesiyle rahatsız etmişti. O, Kırım Türkleri yüzünden kendi yetki alanına giren kararların alınmasından çekiniyordu. Bu yüzden ancak Temmuz 1942'de Kırım'a, onu ve heyetini Kırım Türk menfaatlerinin temsilcisi olarak tanıdığını bildirdi. Fakat heyetin yetkisini ekonomik ve milli meselelerle sınırlıyor, bütün siyasi kararları kendisinde muhafaza ediyordu. Fakat Prof. Gerhard von Mende'nin desteğini alan Kırım Türklerinin bu kısıtlamalara uydukları pek söylenemez⁴³.

Ocak 1943'te bir bakanlığa bağlı olarak "Kırım Türkleri Sevk İdaresi (Leitstelle)" kuruldu. Burada çalışanlar Kırım Türkleri idi. Görevi, Almanya ve işgal bölgelerinde bulunan Kırım Türklerine hizmet etmektir. Ancak Kırım Türklerinin milli-siyasi gayretlerine ve Bolşevizme karşı mücadelede gösterdikleri kararlılığa rağmen, onların siyasi durumu Almanlar için pek önemli değildi. Hitler'in emirleri doğrultusunda, doğuda sert işgal kurallarına göre hareket eden Alman askeri makamları Kırım yarımadasında bulundukları son ana kadar, ısrarla Kırım Türklerini siyasi haklarından mahrum bıraktılar. Çünkü, daha önce zikredildiği gibi, özellikle SS çevrelerinde yaygın olan düşüncelere göre, savaştan sonra Kırım yarımadasının bir tür Alman kolonisi olarak kullanılması planları mevcuttu. Onlara göre Kırım "Kırım Gotlarının vatanı olarak" Almanlara ait topraklar idi. Kırım yarımadası gelecekte "Alman sınırı" ve "Avrupa'nın doğuya karşı kalkanı" olacaktı. Bu yüzden Almanlar, defalarca tekrarlanan Kırım Türklerinin isteklerine rağmen, Doğu Bakanlığının itirazlarını ve Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseyin'in görüşlerini

⁴¹ Mühlen. a.g.e. s. 122.

⁴² Ülküsal. a.g.e. s. 301.

⁴³ Mühlen. a.g.e. s. 123.

dikkate almayarak, “Kırım müftülüğü” için Kırım Türklerinin dini lideri olabilecek bir din adamının seçilmesine izin vermediler⁴⁴.

Almanya’yı yöneten kişiler hatalarını ancak doğuda tamamen mağlup olduktan sonra anlayıp, 1944 yaz aylarında Kırım Türklerine karşı izlenen siyaseti değiştirmeye başladılar. Kırım Türkleri için yeni imkanlar meydana geldi. Kırım’ın tekrar Sovyet hakimiyetine girmesinden sonra, Alman işgal bölgelerinde Kırım Milli Hareketini yöneten ve Berlin’de bulunan Kırım Türk temsilciliği ortaya çıkan bu durumdan istifade ederek, ilk defa 25 Kasım 1944’te Berlin’de yayınlanan “**Kırım**” adlı Türk gazetesinde Kırım ve Kırım Türklerin istiklali için bir program açıkladı. Adı geçen gazete Kırım yarımadasının bağımsızlığının yanında Türklük fikrini de savunuyordu, Alman basının aksine “Kırım Tatarları” yerine “Kırım Türkleri” tabirini kullanıyordu ve Türk kavimlerinin milli birliğine ve dayanışmasına büyük önem veriyordu.⁴⁵

17 Nisan 1944’te Kırım Türk Nefs-i Müdafaa Taburları Kırım’dan Romanya’ya ve oradan da Macaristan’a nakledildiler. Sonbahar 1944’te bu taburlar Kırım Türk alayı ile birleştirilerek “Doğu Türk Silahlı Birlikleri” (OstTürkischer Waffenverband) Waffen SS tümenine dahil edildiler. Adı geçen Waffen SS tümeninde Azerbaycan, İdil-Ural, Kırım ve Türkistan Türk tugayları bulunuyordu. Bu tümen için 25 Kasım 1944’ten itibaren Berlin’de “**Türk Birliği**” isimli bir gazete çıkartılmaya başlandı. Gazete Azeri, İdil-Ural, Kırım ve Türkistan Türkleri için tek bir alfabe ve dil ile yayınlanıp, Sovyet Rusya’da zulüm altında yaşayan bütün Türkleri bir çatı altında toplamaya çalıştı⁴⁶.

Kasım 1944’ten itibaren, Almanya’da bulunan Kırım Türklerinin ileri gelenlerinin savunduğu “Bağımsız Kırım” fikri, 14 Kasım 1944’te kurulan ve başında General Vlasov’un bulunduğu “Rusya Halklarının Kurtuluş Komitesi” ve taşıdığı “üniter Rus devleti” ideolojisi ile bağdaşmadı. 14 Kasım 1944’te Kurtuluş Komitesi tarafından bir genelge ilan edildi. Bu genelge uyarınca, Rusya’da bulunan bütün topluluklar General Vlasov komutasında kurulan ordunun bayrağı altında toplanmaya çağrılıyordu. Bunun üzerine Azerbaycan, İdil-Ural, Kırım ve Türkistan

⁴⁴ Edige Kırimal. *Der Nationale Kampf Der Krimturken mit besonderer Beruecksichtigung der Jahre 1917-1918*, Emsdetten/Wesfalen. Verlag Lechte/Emsdetten (Westf.). 1952, s. 310-313.

⁴⁵ A.g.e., s. 317; Mühlen. a.g.e., s. 127.

⁴⁶ Kırimal. a.g.e., s. 318.

Türkleri, Gürcü, Kuzey Kafkasya, Ukraynalı ve Beyaz Rus temsilcileriyle beraber 18 Kasım 1944'te Doğu Bakanı Rosenberg'e bir beyanname gönderdiler. Beyannamede temsilcilerin ortak görüşü, kendilerinin Rusya'nın bağımsızlığı için değil, kendi milli devletlerinin kazanılması için mücadele ettikleri yönündeydi. Bu yüzden, "Üniter bir Rus Devleti"nin kurulması için hiç kimsenin komutası altına girmeyecekleri ifade ediliyordu⁴⁷.

E. İkinci Dünya Savaşında Kırım Türklerinin Almanlarla İşbirliği

Kırım Türklerinin Alman-Rumen ordusu bünyesinde kurulan taburlarda partizanlara (çetecilere) ve Kırım halkına karşı görev almaları meselesi uzun zaman muallakta kalmıştır. Savaş sonrasında Kırım Türklerinin uğradığı akıbetin en önemli sebebi olarak gösterilen bu işbirliği hakkında Sovyet kaynakları ile Batıda yayınlanan literatür arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Sovyetler Birliği'nin son dönemlerine kadar Kırım Türklerinin tamamının Almanlarla işbirliği yaptığı ifade edilirken, Batılı kaynaklar ile son devir Sovyet/Rus eserlerinde sadece bir kısım (%10) Kırım Türkünün Almanlarla işbirliği içerisinde bulunduğu ifade edilmektedir. Burada işbirliğinin boyutu yanında öncelikle sebepleri üzerinde durmayı faydalı görüyoruz.

1. İşbirliğini Gerektiren Sebepler

Alman işgali altındaki kavimlerin Almanlarla olan münasebetine tesir eden bir çok amilin varlığını kabul etmek gerekir. İşbirliği yapanların çoğunluğu için hayatta kalma isteğinin etkili olduğu bilinmektedir. Çünkü Almanlar esir kamplarının ağır şartlarında hayatlarından umudunu kesen Türkler için bir "şans" tanımışlardı. Büyük kısmı Nikolayev ve Akmesid (Simferopol) şehirlerindeki Alman esir kamplarında bulunan Türk esirlerden, vazifeleri "diğer milliyetlere mensup yerli nüfusu korumak ve sadece dağ köylerine saldıran partizanlara karşı mücadele etmek"

⁴⁷ A.g.e., s. 319-320.

olan “gönüllü muhafaza taburları” kurulmuştu⁴⁸. Savaş esirlerinden kurulan bu taburların ne kadar “gönüllü” oldukları zihinlerde şüpheler oluşturmaktadır.

Yapılan bazı propagandalar ile insanların fırsatçılığının da işbirliğine zemin hazırlanmış olması mümkün görünmektedir. Fakat savaşın sonlarına doğru, özellikle Almanların mağlubiyetlerinin belirginleştiği anlarda bile işbirliğinin devam etmesi bu etkenlerin tam bir izahat için yeterli olmayacağını düşündürmektedir. İşbirliği hakkındaki Sovyet iddiaları ise, en önemli etkenlerin feodalizm, kapitalizm ve İslamiyet olduğu yönündedir⁴⁹. Din gerçekten de Sovyet doğu topluluklarının hayatlarında önemli bir yer tutmaktadır. Almanlar kendileriyle işbirliğinde bulunan topluluklara çeşitli dini tavizler verdiyse de işbirliği yapanların asıl hedefi kesinlikle bu tür toleranslar elde etmek değildi. Bu yüzden dinin böyle bir olayda etkili rol oynamasına ihtimal verilmemektedir. Sosyalist ihtilalle birlikte yerle bir edilen kapitalizm ve feodalizmin de aradan 25 yıl geçmesine rağmen etkili olduğunu söylemek inandırıcı gelmemektedir. Şüphesiz ki rejimden memnun olmayanlar ve eskiden sahip olduğu imtiyazlara tekrar kavuşmak isteyenler her zaman olmuştur. Fakat Sovyet rejimi karşıtı her hangi bir olaya veya yapılanmaya dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Ekonomik açıdan işbirliğine sebep teşkil eden etken olarak ilk başta ziraatın kolektifleştirilmesindeki aşırılıklar gösterilmektedir⁵⁰. Büyük ölçüde tarıma dayalı bir toplum olan Kırım Türklerinin sahip olduğu topraklar ellerinden alınmış, kolhoz ve sovhozların işletimine verilmişti. Bu Kırım Türklerinin ekonomik yapısında çok büyük zararlara yol açmıştır. Fakat enteresan olan, Kırım Türklerinin kolhozların tesisinin ardından uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen tarıma yönelik kolektifleştirmeye karşı çıkarken, sanayi sektöründe ortak mülkiyete bir itirazlarının olmamasıdır⁵¹.

Kırım Türkleri açısından işbirliğine zemin hazırlayan tarihi bir boyut da bulunmaktaydı. Kırım Türkleri yüzyıllardan beri sahibi olduğu topraklarda Çarlık hakimiyeti altına girildiğinden beri, Ruslar tarafından sistenli bir şekilde imha edilmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Özellikle 1930’lu yıllarda maruz

⁴⁸ Edige Kırimal, “Kırım Türkleri”, *Dergi*, S. 59, 1970, s. 11; Sheehy, a.g.m., s. 22.

⁴⁹ Mühlen, a.g.e., s. 195.

⁵⁰ Nekiç, a.g.e., s. 30.

⁵¹ Mühlen, a.g.e., s. 196.

kaldıkları muameleler, onların tam bir Sovyet Rus sömürgesi altında yaşadıklarına inanmalarına kafi gelmişti. 1941 yılında önde gelen isimleri ya öldürülmüş veya Sibirya'ya çalışma kamplarına gönderilmişti. Tam bu sırada, Stalin'in bütün Sovyetler Birliği'nde hakim kılmaya çalıştığı milli komünizm sistemini ortadan kaldırmak isteyen Alman ordusu Kırım'a girmişti. Artık acılarının son bulacağına inanan Kırım Türklerinin bir kısmı sevinç gösterileriyle kurtarıcı olarak gördükleri Almanları karşılamışlardı⁵².

2. Nefs-i Müdafaa Taburlarının Kurulması

Alman işgalini müteakiben bir kısım Kırım Türkü Bolşeviklere karşı savaşmak için kendilerine silah verilmesi talebiyle Almanlara başvurdu. Alman Ordusu Komutanlığı da bölgeyi ve yerel halkı iyi bilen Kırım Türk halkını kendi tarafına çekmek istiyordu. Bu gayeyle 2 Ocak 1942'de 11. Ordu keşif birliğinde bir toplantı yapıldı ve Führer Kırım Türklerinden gönüllü asker alınması kararını bildirdi. Ordu kurmayı, bu meselenin hallini SS şefi Ohlendorf idaresindeki D Özel Görev Birliğine tevdi etti⁵³.

1991 yılında G.A. Litvin tarafından neşredilen Alman askeri belgeleri, Kırım Türklerinin Almanlarla işbirliğinin muhteviyatı hakkında önemli bilgiler vermektedir⁵⁴. Bu belgelerdeki malumata göre Kırım Türklerini orduya çağırmanın amacı, kabiliyetli Türklerin Kırım ordusu saflarında gönüllü olarak savaşmaları ve D Özel Görev Birliği ile birlikte partizanlara karşı mücadele etmeleri için Kırım Türk Nefs-i Müdafaa Taburları kurulmasıydı⁵⁵.

Kısa zamanda D Özel Görev Birliği tarafından Alman komutanlar idaresinde Kırım Türklerinden oluşan Nefs-i Müdafaa Taburları teşkil edildi. Bu taburlardaki Kırım Türk askerleri aşağı rütbeli Alman askerleri ile eşit miktarda yiyecek ve para alıyorlardı. Onlara rütbesiz Alman üniforması ile silah olarak piyade tüfekleri verildi⁵⁶. Abdülhamitoğlu ise, bu taburların I. Dünya Savaşı'nda

⁵² Fisher, a.g.e., s.153.

⁵³ Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s. 34.

⁵⁴ G.A., Litvin. "Krimsko-Tatarskiye Formirovaniya: Dokumenti Tretyevo Reyha Svidetelsvuyet", Vayenno-İstoriçeskiy Jurnal, S. 3, Moskva, 1991, s. 89-95.

⁵⁵ A.g.m., s. 89.

⁵⁶ A.g.m., s. 90.

kullanılmış, tamamen eski Belçika tüfekleri ile teçhiz edildiğini belirtmektedir. Ayrıca, teşkil olunan diğer taburlara Alman üniforması ve silahları verildiği halde, bu taburlara bir zamanlar Belçika'dan getirilmiş olan elbiselerin dağıtıldığını ifade etmektedir⁵⁷.

Litvin'in yayınladığı belgelere göre, Nefs-i Müdafaa Taburlarını bünyesinde barındıran D Özel Görev Birliğinin yapmakla yükümlü olduğu hususlar şunlardı:

- “Özellikle Kırım’ın kuzey kısmındaki Türk köylerinde halkın etnografik özellikleri hakkında çalışma yapmak.
- Orduya alımların mümkün olduğunca iyi yürütülmesi, siyasi faaliyetlerin kontrol edilmesi ve gerekli kayıtların yapılması için D Özel Görev Birliği temsilcilerinden ve Kırım Türklerinin güvenilir şahıslarından bir komisyon kurulması.
- Esir kamplarından gönüllü asker toplanması için ilgili bölümlerle temas kurulması.
- Alman ordusuna girmek isteyen Kırım Türklerin işten muaf tutulması
- Kırım Türk Nefs-i Müdafaa Taburları askerlerinin eğitilmesi, yerleştirilmesi, sevk ve idare edilmesi için hazırlıklar yapılması.
- Kırım Türklerinin partizanların faaliyet gösterdikleri tehlikeli bölgeler başta olmak üzere belirli köylerde konuşlandırılması”⁵⁸.

Bolşeviklere karşı ortak mücadele için Kırım Türklerinin Alman ordusuna kabul edilmeye başlanması münasebetiyle, 3 Ocak 1942’de Akmesid (Simferopol) şehrinde, Alman yetkililer ile Kırım Türk Komitesi temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantı D Özel Görev Birliğinin konuşlandığı binada ve bu birliğin komutanı idaresinde gerçekleştirildi. Komutan SS Albay Ohlendorf dışında toplantıya D Özel Görev Birliğinden SS Yarbay Zeibert, SS Binbaşı Dr. Braun, Schultz, Schubert ve Teğmen Kek katıldılar. Kırım Türk Komitesinden ise şu isimler vardı: Başkan Abdurreşidov, yardımcısı Kermençikli, yönetim kurulu üyeleri Osmanov, Setullah, Devletov, Fazıl, Kaybulla, Klebleyev, Şulik, Gafarov, Tabiyev ve Musafar⁵⁹. Litvin’in belirttiğine göre, toplantının açış konuşmasında Ohlendorf, Kırım Türklerinin vatanlarını koruma taleplerinin Alman ordusu tarafından kabul edildiğini bildirdi. Orada bulunan Kırım Türklerinin bu habere çok sevindiği, 60

⁵⁷ Abdülhamitoğlu, a.g.e., s.45.

⁵⁸ Litvin, a.g.m., s. 91.

⁵⁹ Gös. yer.

yaşındaki Ennan Setullah'ın bizzat kendisinin silahlı mücadeleye hazır olduğunu ifade ettiği nakledilmektedir. Daha sonra Komite başkanı Abdurreşidov'un şu mealde bir konuşma yaptığı rivayet olunmaktadır:

“Ben Kırım Türk Komitesi adına konuşuyorum ve biliyorum ki söyleyeceklerimi bütün Kırım Türkleri destekleyecektir. Alman ordusu sadece çağırsm yeter. Kırım Türkleri ortak düşmana karşı mücadele etmek için hazırdırlar. Adolf Hitler'in komutasında savaşmamıza izin verilmesi bizim için büyük bir şereftir. Bize güvenmeniz sizin idareniz altında savaşmak için bize güç veriyor. Köleleştirilen halkı kurtardığımız için isimleriniz bir gün gururla hatırlanacaktır”⁶⁰.

Toplantıda uzun konuşmalardan sonra aşağıdaki tedbirlerin alınması kararlaştırıldı:

1. Kırım Türklerinin yaşadığı Akmesid (Simferopol) ve Kırım'ın diğer şehirlerinde bölgelerin tespiti,
2. Belirlenen her bölgeye D Özel Görev Birliği yetkililerinin ve kayıt olan Kırım Türklerinin dahil olacağı bir veya birkaç komisyon gönderilmesi,
3. Kayıt işleminin şehrin bir kısmında ve bir köyde, bütün Kırım Türkleri bir toplantıda bir araya getirecek şekilde yapılması⁶¹.

Bu toplantının ardından 4 Ocak 1942'de Alman ordusuna katılmak isteyen Kırım Türk gönüllülerin kayıtlarına başlanıldı. Kırım Türklerinin katılımını artırmak için, onları Bolşevizme karşı ayaklandıracak bildiriler hazırlandı. “Kırım Türkleri milletini ve vatanını korumak için Bolşevizme karşı Alman kuvvetleriyle birlikte mücadele etmek istiyor” şeklinde, güya Kırım Türk liderlerinin söylediği ifade edilen sözler afişlere yazılarak halkın dikkatini çekecek yerlere asıldı. Ayrıca propaganda mahiyeti taşıyan bu tür ifadelerin askeri radyo yayınları aracılığıyla duyurulmasına karar verildi. Bu teşebbüslerin başarılı olması halinde arzulanan siyasi ve propaganda desteğinin elde edileceğine inanılıyordu⁶².

Almanlarla işbirliği yapan Kırım Türklerinin amacının Alman hakimiyeti altında yaşamak olmadığı, bu işbirliğinin gerçekleşmesi için çaba gösteren Kırım Türklerinin ileri gelenleri tarafından ifade edilmektedir. Hedef, ne şekilde olursa olsun Rus hakimiyetinden kurtulmak, maddi-manevi haklara sahip olmak ve

⁶⁰ Göş. yer.

⁶¹ A.g.m., s. 92.

⁶² A.g.m., s. 90.

bağımsız Kırım Türk devletini kurmaktı. Bunu elde edebilmek için de Almanların kendilerine ne tür haklar tanıyacağını hesaba katmadan onlara destek verdiler⁶³.

3. Nefs-i Müdafaa Taburlarındaki Kırım Türklerinin Mevcudu

Kırım Türk Nefs-i Müdafaa Taburlarına katılan askerlerin sayısı hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Fakat şüphe götürmeyen gerçek, işbirliğinde bulunan olduğudur. Ancak Almanlar propaganda sebebiyle Ruslar da Kırım Türklerine karşı uyguladıkları baskıları haklı göstermek niyeti ile bu sayıyı oldukça abartıyorlardı⁶⁴. Bu konuda genel olarak telaffuz edilen rakam yaklaşık 20.000'dir. Kırım Türklerinin o zamanki nüfusunun 200.000 kişi olarak kabul edildiğinde bu sayı toplam Tatar nüfusunun %10'na tekabül etmektedir. Mesela Alman tarihçi Hoffman'a göre Tatar gönüllülerin sayısı ve toplandıkları yerler şöyleydi: Toplam 203 yerleşim yerinden 6000 kişi ve 4000 kişi de Akmesjid (Simferopol), Canköy, Herson ve Nikolayev'deki esir kamplarından toplandı. Tatar köylerinde 9 bin kişiden fazla polisiye müfrezeler kuruldu⁶⁵.

Litvin'in yayınladığı Alman askeri belgelerine göre ise, 203 yerleşim yerinde ve 5 esir kampında toplanan gönüllü sayısı 9255 kişidir. Gönüllülerin toplandıkları yerler ve miktarları aşağıdaki listede gösterilmiştir⁶⁶. Listede de görüldüğü üzere, Kırım'ın çeşitli bölgelerinden toplanan "gönüllü" sayısı sadece 5655 kişidir. Geri kalan 3600 "gönüllü" ise esir kamplarından toplanmıştır. Bu durumda zihinlerde "20 bin kişi olarak hesap edilen "gönüllü"lerin geri kalan yaklaşık 10 bin kişilik kısmı nerede?" sorusu oluşmaktadır. Bunun cevabını A.

⁶³ Orhan Özkırım, "II. Dünya Savaşında Kırım Türkleri ile Almanlar Arasındaki Münasebetler", *Emel*, S. 25, 1964, s. 15; Kırmal, "Sovyet Rusya Hakimiyeti...", s. 66.

⁶⁴ Walter Kolarz, "Sovyetler Birliği'nin Milliyetler Politikası Ve Kırım Tatarları", Çev. İbrahim Yıldırım, *Emel*, S. 157, 1986, s. 15.

⁶⁵ *Kırım: Proşloye i Nastayaşçeye*, Ed. S.G. Agacanov, A.N. Saharov, Moskva, Mısl, 1988, s. 83; Mühlen, Tatar gönüllülerin sayısının bir ara 20 bin kişiye ulaştığını belirtmektedir. Mühlen, *a.g.e.*, s. 186.; Kırmal, Bolşeviklere karşı silahlı mücadeleye katılan Kırım Türklerinin toplam sayısının 1942-1944 yıllarında 8000 ile 20000 asker olarak değiştiğini belirtiyor ve bu taburların Nisan 1944'e kadar Kırım'da kaldıklarını, özellikle yarımada'nın dağlık kısımlarında faaliyet gösteren Sovyet partizanlara karşı savaştıklarını ifade ediyor, *National Kampf*, s. 305; Ülkusal 14 batalyon ve 4 bin kişilik bir gruptan bahseder, *Berlin Hatıraları*, s. 108-109; Broşçevan ve Tıgliyants'a göre, bu tür gönüllü teşekküller 200-300 kişilik 10 tabur ve 14 bölükten oluşuyordu, Broşçevan-Tıgliyants, *a.g.e.*, s. 35; Nekriç eserinde kendi köylerini korumak için "Yerel" Nefs-i Müdafaa Taburlarına katılanlardan bahsediyor fakat bir sayı vermiyor, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁶⁶ Litvin, *a.g.m.*, s.92-93.

Nekriç şöyle vermektedir: “Kaynaklarda bazen “Tatar” olarak adlandırılan taburların aslında değişik milletlerden teşekkül edildiğini ifade etmek lazımdır”⁶⁷.

YER	SAYI	
1. Akmescid (Simferopol) şehri	180	kişi
2. Akmescid (Simferopol) in kuzey-doğu bölgesi	89	..
3. Akmescid (Simferopol) in güney bölgesi	64	..
4. Akmescid (Simferopol) in güney-batı bölgesi	89	..
5. Akmescid (Simferopol) in kuzey bölgesi	18	..
6. Canköy bölgesi	141	..
7. Gözleve (Yevpotoriya) bölgesi	794	..
8. Seyitler – İçki bölgesi	350	..
9. Sarabus	94	..
10. Büyük – Onlar	13	..
11. Aluşta	728	..
12. Karasu Bazar	1000	..
13. Bahçesaray	389	..
14. Yalta	350	..
15. Sudak	988	..
16. Akmescid (Simferopol) esir kampı	334	..
17. Büyük – Onlar esir kampı	22	..
18. Canköy esir kampı	281	..
19. Nikolayev esir kampı	2800	..
20. Herson esir kampı	163	..
21. Büyük – Onlar da ilave olarak	204	..
Toplam	9255	kişi

Kırım Türkleri hakkında oldukça değerli çalışmalara imza atan Rus yazar Valeri Vozgrin de işbirliğinde bulunan Kırım Türklerinin sayısı hakkındaki iddialara karşı şu ifadelerde bulunmaktadır:

“...Alman işgali döneminde binlerce Kırım Tatar partizanı öldürüldü. 127 Tatar köyünün halkı çeşitli baskılara uğradı. 85 bin kişi (erkek ve kadın) Almanya'ya götürüldü. 1944 senesinde sürgün edilen halkın %50'sini çocuklar, %35'ini kadınlar ve %15'ini de erkekler oluşturunuyordu. Bu sürgün edilen erkek nüfusun 28 bin kişi olduğunu göstermektedir. Eğer yaşlıları, sakatları, eski partizanları, cepheden dönenleri ve işgalden önce göç ettirilenleri hesaba katmaz isek, hareket etmeğe dermanı olan sadece birkaç bin kişi vardı. Bunlar içinde de kaç kişinin Almanlara yardım ettiğini kimse bilmiyor”⁶⁸.

⁶⁷ Nekriç. a.g.e. s. 30.

⁶⁸ Valeri Vozgrin, “Sürgünlük Siyaseti”. Yıldız, S. 4. 1991, s. 138.

Bu taburların konuşlandırıldıkları yerler ve mevcudu, Litvin'in Alman askeri belgelerine dayanarak yayınladığı makalesinde bir tablo halinde gösterilmektedir. Mesela Akmesid (Simferopol)'de 100 kişilik bir tabur, Büyük Onlar'da 137 mevcutlu ve 3 takımdan oluşan bir tabur, Baksan'da 125, Molbay'da 150, Bahçesaray'da 85, Aluşta'da 100, Yalta'da 175 kişilik taburlar konuşlandırılmıştır. (Ayrıntı için bkz.: Tablo 2)⁶⁹

Broşçevan-Tıgliyants, Sovyet makamların iddialarına dayanarak Almanlar tarafından oluşturulan bu teşekküllerde özellikle infaz taburları meydana getirildiğini ifade etmektedirler. Sovyet iddiaları, bu kişilere Komünist Partisi ve meclis üyeleri tarafından hazırlanan eylemlerin ortaya çıkarılması, partizanların ve yer altı milislerinin öldürülmesi görevleri verildiğini ileri sürmektedir. İnfaz operasyonlarında bu Kırım Türklerinin de katılımıyla 88 bin sivilin öldürüldüğü, 85 bin kişi de Almanya'ya sürgün edildiği aynı idialar arasında yer almaktadır⁷⁰.

Tabur Adı	Sayı	Takım	Yer
1. Kırım Türk Taburu	100		Simferopol
2. Kırım Türk Taburu	137		Büyük Onlar
		1. Takım	Büyük Yanköy
		2. Takım	Bitak
		3. Takım	Terkund
3. Kırım Türk Taburu	60		Beşüy
4. Kırım Türk Taburu	125		Baksan
5. Kırım Türk Taburu	150		Molbay
6. Kırım Türk Taburu	175		Biy – Yeli
		1. Takım	Biy – Yeli
		2. Takım	Koperliköy
		3. Takım	Köktaş
7. Kırım Türk Taburu	100		Aluşta
		1. Takım	Korbek
		2. Takım	Korbek
		3. Takım	Demirci
8. Kırım Türk Taburu	85		Bahçesaray
9. Kırım Türk Taburu	100		Kouş
10. Kırım Türk Taburu	175		Yalta
11. Kırım Türk Taburu	175		Yalta (Geçici)
12. Kırım Türk Taburu	100		Taraktaş
13. Kırım Türk Taburu	100		Taraktaş (Geçici)
14. Kırım Türk Taburu	50		Canköy
TOPLAM	1632		

Tablo 2: Kırım Türk Taburlarının mevcudu ve konuşlandıkları yerler

⁶⁹ Litvin. a.g.m.. s. 93.

⁷⁰ Broşçevan.-Tıgliyants. a.g.e.. s.35; Kırım: Proşloye i Nastayaşçeye. s. 91.

4. Nefs-i Müdafaa Taburlarında Faaliyet Gösteren Kırım Türklerinin Durumu Hakkında

Kırım Türklerinden oluşan “gönüllü” taburlar Almanlar açısından önemli sayılacak başarılar da kazandı. Yapılan çatışmalarda bir çok ölü ve yaralı veren taburlarda pek çok asker ve subay Almanlar tarafından nişan ve madalyalarla taltif edildi. Bazı taburlar ise Alman ordusunun 1944 yılında Kırım’dan çekilmesinden sonra Alman birliklerinin yanında doğu cephesinde Macaristan ve Slovakya’daki askeri harekata iştirak ettiler. Burada da Kırım Türk asker ve subayları Alman ordusu adına ciddi hizmetlerde bulundular⁷¹. Merhum Ülküsal da Almanların Kırım Türk temsilcileriyle yaptıkları görüşmelerde Nefs-i Müdafaa Taburlarında görev alan Türk askerlerinin faaliyetlerinden duydukları memnuniyetlerini dile getirdiklerini ifade eder. Bu durumun ise Almanya’da bulunan temsilcilerin siyasi konumlarını güçlendirdiği görüşündedir⁷².

Bütün bunların yanında şunu da ifade etmek gerekir ki, yaptığımız araştırmalarda Kırım Türklerinin Nefs-i Müdafaa Taburları içerisinde böylesine coşkulu şekilde mücadele ettiğine dair başka bir kayda rastlanılmamaktadır. Bilakis Kırım Türklerinin “gönüllü” taburlarda yaşadıkları sıkıntılardan, baskılardan, şiddet olaylarından söz edildiği görülmektedir. Polisiye hizmetleri yapmak ve partizanlara karşı mücadele etmek için toplanan Kırım Türklerinin çoğunluğunun yer aldıkları taburlarda kadere boyun eğerek pasiflik gösterdikleri vurgulanmaktadır. Ayrıca “Nefs-i müdafaada bulunanlar” arasında “ne bir coşkunluk, ne de aşırı bir düşmanlık” olduğu ifade edilmektedir. Halkın bir kısmının ise yerel “Nefs-i müdafaa taburları”na sırf kendi köylerini kim olursa olsun “kötü insanların” hücumlarından korumak için girdikleri belirtilmektedir⁷³. Aleksandr Nekriç’in eserinde yer alan ve 1943’te yayınlandığı belirtilen bir yazıda “gönüllü” taburlarında yer alan Kırım Türklerinin içler acısı durumu ortaya konmaktadır:

“Almanlar büyük baskılarla, az miktarda “gönüllü” olarak adlandırdıkları taburları toplamayı başarmışlardı. “Gönüllüler”in kayıtları zorla yapıldı. M. Köyünde 1941’de şöyle bir olay cereyan etti: Gestopalar köye geldi ve Kırım Türklerini “gönüllü” olarak yazılmaları için ikna etmek

⁷¹ Musa, a.g.m., s. 28.

⁷² Ülküsal, *Berlin Hatıraları*, s. 49-50.

⁷³ Nekriç, a.g.e., s. 30.

istediler. Ablakım Kandar bunu reddetti ve bir gestapo subayı hemen oracıkta, herkesin gözü önünde Ablakım'ı kurşuna dizdi. Almanlar bu "gönüllüler"e ve "Nefs-i müdafaacılar"a asla güvenmediler, onları sürekli takip ettiler ve memnun olmayanları acımasızca ortadan kaldırdılar. Mart 1943'te Akmescid (Simferopol)'de 270 kişi kurşuna dizilmişti, bunların arasında 60 kişi "gönüllü" ve "Nefs-i müdafaacı" idi⁷⁴.

Alman Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı'nın 28 Şubat 1944'te Doğu Bakanlığına sunduğu raporda da Kırım Türklerinin bu rahatsızlıkları beyan edilmektedir. Güney Cephesi Komutanı General von Manstein, Sovyetler Birliği'nin işgal edilen bölümündeki Rus olmayan milletlerin Sovyet hakimiyetine karşı kullanılması planlarının suya düşmesini acıklı bir ifadeyle dile getiriyor:

"Eğer gerçekleştirebilmiş olsaydık, bu yardımcı milletleri askerlerimiz için gerçekten faydalı hale getirebilirdik. Üstelik onların büyük çoğunluğu bu zamana kadar Rus tehlikesinden kaçtılar. Eğer biz geniş çapta harekete geçseydik ve Ruslar ile diğer milletleri Bolşeviklere karşı kullanabilseydik bizim için önemli bir destek olurlardı. Önlerine hangi amacı koyacağımız her zaman en zor soru oldu, çünkü onların çıkarları bize tersti. İşgal edilen bölgelerdeki milletlerin daha önceden bölünmesi gerektiği tartışmasız bir şekilde ortaya çıkıyor"⁷⁵.

Nekriç'e göre, Manstein geç kalmış üzüntüsünde bazı hususları gözden kaçırıyordu. Mesela, Almanlar ne vaat ederlerse etsin Sovyetler Birliği'ndeki topluluklardan nefret ediyorlardı. Aynı şekilde, Almanları hakim millet olarak yücelten ırk teorisi ve bu teorinin Sovyetler Birliği'nin işgal edilen bölgelerinde uygulanması sonucu millet olarak kabul edilmeyen yüz binlerce insan öldürülerek toplu katliamlar yapıldı. Alman esir kamplarına düşen savaş esirleri ortadan kaldırıldı, insanlar kaçırılarak Almanya'da ağır şartlar altında çalıştırıldı. Bütün bunlar insanlar arasında sadece korkuya değil, aynı zamanda öfke ve nefrete de yol açtı. Almanların vahşice, insanlık dışı ideolojisi, politikası ve uygulamaları kendileriyle uzun müddet işbirliği yapmış olanların faaliyetlerini büsbütün hiçe saymış oldu. Sadece hür olanlar veya gerçekten gönüllü olarak işbirliği yapanlar Almanlarla beraber sonuna kadar gittiler. Üstelik Manstein'in bizzat kendisi II.

⁷⁴ A.g.e., s. 32-33.

⁷⁵ Gös. yer.

ordunun komutanı olarak Kırım Yahudilerin katledilmeleri emrini verme sorumluluğunu taşımıştır⁷⁶.

F. Kırım'da Alman İdaresinin Tesisi

Alman ordusu Kırım'ın işgalini tamamladıktan sonra, burada kalıcılığını pekiştirmek, askeri ve mülki yönetimi kendi denetimi altında tutmak için gerekli tedbirleri almaya başladı. Bu doğrultuda ilk olarak Kırım'da birbirinden tamamen bağımsız üç ayrı birim kuruldu. Bunlar askeri, siyasi ve polisiye idarelerdi.

Askeri idarenin başında General Manstein bulunuyordu. Görevi, bölgede düzeni sağlanmak ve Sovyet gücünün yeniden canlanmasını önlenmektir. O Kırım'da fazla Alman askeri bulunmasını istemiyordu, onların daha çok cephede bulunması taraftarıydı. Kırım'ın güvenliğinin sağlanması için gerekli insan gücünü ise yerli halktan karşılamayı düşünüyordu. Bu vesileyle Kırım Türkleri ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitti. Kırım Türklerinin kendilerine ait Nefs-i Müdafaa Taburlarının kurulmasını sağlayarak, yarımada'daki partizanların eylemlerine karşı konulması için onların desteğini aldı. Ayrıca, Alman işgalinden hoşnut olmayan bir kısım yerel halkın meydana getirebileceği her türlü olumsuzluklara mani olunması hususunda da Kırım Türklerinden istifade etti.

Fisher'in kanaatine göre, Manstein için Kırım Türklerinin siyasi gayeleri ve milli duygularının hiçbir önemi yoktu. Onun için önemli olan tek şey Alman çıkarları idi⁷⁷. Buna rağmen Manstein Kırım'da nüfusun dörtte birini oluşturan Türklerin desteğini kazanmak için çok dikkatli hareket ediyordu. Bu itibarla onlara çok hassas oldukları dini ve kültürel meselelerde bir çok imtiyazlar tanıdı, fakat kesinlikle herhangi bir siyasi veya idari görev vermedi. Daha işgalin başlarında Manstein şunları söylemişti: *"Sovyet karşıtı oldukları iddiasındaki sayısız unsurların pasifliği Bolşeviklere karşı fiili işbirliği yönünde kesin bir karara dönüşmek zorundadır. Bunun mevcut olmadığı hallerde gerekli usullerle bu zorla sağlanmalıdır"*. Ayrıca *"özellikle Müslüman Kırım Türklerinin dini adetlerine kesin saygı"* gösterilmeye

⁷⁶ Gös. yer.

⁷⁷ Fisher. a.g.e., s. 155.

devam edilmesini ifade etmiştir. İşgal esnasında Kırım Türklerine verilen hak ve imtiyazlar Manstein'in eseridirler. Bu idare işgal müddetince devam etmiştir⁷⁸.

Kırım'daki Alman hakimiyetinin ikinci kolu siyasi idare idi ve Ukrayna Reich komiseri Erich Koch'a bağlıydı. Koch'un Kırım'daki temsilcisi ise, Kırım yarımadası genel komiseri Fraunfeld'di⁷⁹. Fraunfeld hakkında değişik rivayetler mevcuttur. Dallin, onun sadece "Kırım kültürünün Gotik menşei" ile ilgilenen "fanatik bir Nazi ve sabit fikirli bir yobaz" olarak tarif eder⁸⁰. Fisher'de yer alan bir ifadede ise, Fraunfeld'in Koch'un aksine işgal idaresi çalışanları ile sivil yönetim arasında bir "kardeşlik" siyaseti izlediği belirtilmektedir⁸¹.

Üçüncü idare ise, Ohlendorf yönetimindeki polis, SS ve Ainzatsgrup (Özel Görev Birliği) birimiydi ve direkt olarak Berlin'deki Rosenberg'e bağlıydı. Bu idarenin ırkçı ve şovenist tutumları yüzünden, diğer iki idarenin faaliyetlerini baltaladığı belirtilmektedir⁸². Ohlendorf kuvvetlerinin ilk icraatı "düşman ve ırkçı-suçlu unsurlar"ın tespit edilip ortadan kaldırılması oldu. Yahudiler, Çingeneler, Komünistler ve aileleri bu unsurlardan addedildiler. Aleksandr Nekriç'in Alman belgelerine istinaden verdiği bilgilere göre, Eylül 1941'den Nisan 1942'ye kadar Kırım'da 91.678 kişi, yani nüfusun yaklaşık 1/10'ü yok edildi. Az sayıdaki Karaim halkının ortadan kaldırılmağa başlanması, bütün dünya Karaimlerinin kutsal ve ruhi lideri Karaim hahamı Hacı Seray Şapşal (Sergey Markoviç Şapşal)'in cesurca müdahalesi sayesinde durduruldu. Bu "aşağı insanların" yok edilmesiyle tatmin olmayan Ohlendorf Kırım kütüphanesi, müze ve kitapçılarındaki eserlerin müsadere edilmesi emrini verdi. estetik ve maddi değeri yüksek olan her şeyi Almanya'ya gönderdi⁸³.

Kırım'daki askeri makamlar, yerel yönetim ve polis teşkilatının büyük çoğunluğunun idaresi Rusların elindeydi. Yurtdışında yaşayan Kırım Türkü siyasi mültecilerin memleketlerine dönmelerine izin verilmemişti. Vakıf toprakları ve özel topraklar yeniden tanzim edilmedi. Sovhozlar ve kolhozların işleyişi devam etti. Alman işgali sırasında ekonomi politikası "Viko"(ekonomi kumandanlığı) tarafından

⁷⁸ Dallin, a.g.e., s. 260; Özkırım, a.g.m., s. 16.

⁷⁹ Fisher, gös. yer.; Ülküsal, Berlin Hatıraları, s. 115.

⁸⁰ Dallin, a.g.e., s. 264.

⁸¹ Fisher, a.g.e., s. 156.

⁸² Göş. yer.

⁸³ Nekriç, a.g.e., s. 25-26.

yönetildi. Adı geçen kurum bu bölgenin ekonomik imkanlarını Alman ordusu ve Alman savaş ekonomisi için faydalı bir hale getirmek maksadıyla ellerinden geleni yaptı. Kırım'da yapay sulama sistemleri kurmak için bile projeler vardı⁸⁴

G. Alman İşgali Sırasında Kırım Türklerinin Sosyo-Kültürel Durumu

II. Dünya Savaşı sırasında Kırım Türklerinin Almanlarla işbirliği yapması, onlara çeşitli imtiyazlar sağlandığı kanaatini doğurmaktadır. Gerçekten de Kırım Türklerine dini ve kültürel alanda, Sovyet devletinin tanımadığı bazı haklar tanınmıştır. Fakat Kırım Türk halkının siyasi haklar konusundaki istekleri hiçbir zaman dikkate alınmamıştır. Alman ileri gelenlerinin Kırım Türklerini “aşağı ırk” (untermenschen) olarak görmesi bu kanaati kuvvetlendirmektedir. Sağlanan ayrıcalıkların ise Kırım Türklerinin değil Alman çıkarlarının bir gereği olduğu göze çarpmaktadır.

Kırım'da Türklere tanınan en büyük siyasi ayrıcalık olarak Müslüman Komiteleri'nin kuruluşu gösterilebilir. Kasım 1941'de Nazi Güvenlik Servisi (SD) ve Alman Silahlı Kuvvetler Komutanlığı (OKW) tarafından kurulmasına izin verilen bu komitenin merkezi Akmesjid (Simferopol)'de idi. Sadece dini ve kültürel meselelerle ilgilenilmesi istenen komiteye hiçbir siyasi güç verilmemişti⁸⁵. Her ne kadar Almanlar Komite'ye siyasi bir hüviyet tanımasa da, o Kırım Türklerinin gayri resmi siyasi merkezi haline gelmişti. En tanınmış üyelerinden biri, 1918'deki Kırım Milli Meclisi'nin sabık üyesi olarak hemşehrileri arasında büyük bir itibar sahibi olan ve gerçekte Komite'de temsil olunan “Milli Fırka”nın başkanı Dr. Ahmet Özenbaşı idi. 1942 yılının ortalarında Akmesjid (Simferopol) Müslüman Komitesi başkanlığına seçilen Özenbaşı sıkı bir Alman muhalifiydi ve işgal rejimini tenkit ettiği için Almanlarla sürtüşmeğe girmişti. Bu yüzden çoğu kez Kırımal ile de ters düşüyordu. Kırım'ın bir çok şehrinde kurulan Müslüman Komitelerinin yöneticileri, genellikle 1941'de ilticadan dönen Kırım Türklerinin eski aydın kadrosu

⁸⁴ Kırımal, *National Kampf*, s. 314.

⁸⁵ Fisher, *a.g.e.*, s. 156.

mensuplarıydı. Onlar daha önce de Milli Fırka'nın yönetim kadrosunda görev almışlardı⁸⁶.

Komitenin görevi ve faaliyet alanı son derece sınırlıydı. Yapabildikleri sadece sosyal ve dini ihtiyaçların karşılanması için girişimlerde bulunmaktı. Ayrıca "gönüllü" askerlerin ailelerine yardımlarda bulunuluyor, savaş yüzünden bir yerden diğerine göç etmek isteyenlere destek olunuyordu. Halkın dini inançlarının sağlam tutulması için camiler açılıyor, tahrip edilmiş olanlar tamir ediliyordu. Dini kurslar organize edilerek, halkın bu yöndeki ihtiyaçlarını karşılayacak görevlilerin yetişmesi sağlanıyordu.

Akmescid (Simferopol) Müslüman Komitesi tarafından 11 Ocak 1942'de haftada iki defa olmak üzere "Azat Kırım" adlı bir gazete çıkarılmaya başlandı. Ancak gazetenin tirajı Alman işgal yönetimi tarafından 10 bin adetle sınırlandırıldı. Ayrıca Kırım Türk çocuklarının eğitimi için okullar açılmasına, buralara öğretmen ve kitap temin edilmesine çalışıldı⁸⁷. Kırım'da yaşayan diğer topluluklar da Almanların sağladığı "imtiyazlardan" istifade etmişlerdir. Mesela Ortodoksların piskoposlarını seçmelerine izin verildi. Hemen her tarafta Rus tercümanlar kullanıldı. Yazışmalarda kullanılan resmi dil Almanca ve Rusça idi. Hatta sokak isimleri bile sadece bu iki dilde yazılıydı. Resmi Kırım radyosu sadece Almanca ve Rusça yayın yapıyor, yalnız Cuma günleri bir buçuk saat Kırım Türkleri için dini programlar yayınlıyordu. Yayınlarda tarihi geçmişten ve milli birlik-beraberlikten söz edilmesi hususunda Kırım Türklerine izin verilmemiştir⁸⁸.

Kırım Müslüman Komiteleri, insani ve milli haklarının elde edilmesi için, Alman Doğu ve Dışişleri Bakanlıklarına "Kırım Türklerinin ricaları" adı altında bir

⁸⁶ A.g.e., s. 157; Mühlen, a.g.e., s. 123.

⁸⁷ Özkırımlı, a.g.m., s. 17: Sovyetler Birliği döneminde yazılan eserlerde bu komiteden "Burjuvazi-milliyetçi komite" olarak bahsedilmektedir. Görevleri arasında, partizan hareketine karşı mücadele için teşkilatlanma, Sovyet ve komünist faaliyetlerin imhası, eski adet ve geleneklerin yeniden canlandırılması, mescitlerin açılması, "gönüllülerin" ve Sovyet hakimiyetinden "muzdarip olanların" ailelerine yardım edilmesi, Tatarlar arasında faşist düzen lehine propaganda yapılması, güvenilir sağlam insanların Alman ordusuna yardım etmelerinin sağlanması, Kırım'da Sovyet düzenini yıkıp yerine burjuva düzenin kurulması vb. yer aldığı ifade edilmektedir. Komitenin taşıdığı isme rağmen Kırım Tatarların asıl halkına değil, eski "yardakçılardan" mirzalara, beylere, "kindar" kulak'lara, "fanatik" mollalara umut saçtığı dile getirilmektedir. Bu "faşist" teşkilatın önde gelenleri ise Celal Abdurrahimov ve Cafer Seydahmet gibi "döneklerdi". Yine de işgalcilerin ve onların milliyetçi "yardakçıların" bütün Kırım Tatarlarını ve diğer yerli halkların mensuplarını Sovyet karşıtı mücadeleye çekme planlarının başarıya ulaşamadığı vurgulanmaktadır. **Kırım: Proşloye i Nastayaşçeye**, s. 81-82.

⁸⁸ Özkırımlı, a.g.m., s. 18; Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 51; Fisher, a.g.e., s. 158.

muhtıra sunuldu. Yine aynı tarihlerde Berlin'de bulunan temsil heyeti tarafından Hitler'e de bir muhtıra takdim edildi. Her iki muhtırada da, Müslüman Komitelerinin hukuki durumlarının tespiti ile Kırım Türklerinin idari ve iktisadi alanlarda görev almalarına izin verilmesi meselelerine değinilmişti. Ayrıca, Kırım dışında bulunan Kırım Türklerinden Kırım'a girmek isteyenlere müsaade edilmesi, Bolşevikler tarafından sürgün edilenlerin ve bilhassa Melitopol şehrinde toplanmış bulunanların Kırım'a girmelerinin sağlanması talep edildi. Bunun yanında, halen Almanya'da, Ukrayna'da ve Kırım'daki esir kamplarında bulunan Kırım Türklerin serbest bırakılması ile Almanya'da yaşayan Kırım Türk işçilerinin Kırım'a dönmeleri lüzumuna işaret edildi. Kırım'da resmi dil olarak Rusça'nın yerine Türkçe'nin kabul edilmesi de muhtıralarda yer alan istekler arasındaydı⁸⁹.

Muhtıralarda bu meselelerin dışında, Kırım Türk halkının dini ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve din eğitiminin yapılabilmesi hususunda bazı isteklerde bulunulmuştur. Bunlar arasında, bir müftünün seçilmesi, dini eğitime tam bir serbestlik verilmesi, milli Türk okulların sayılarının artırılması ve bu okullar için gerekli öğretmen ve ders kitaplarının teminine yardım edilmesi istekleri göze çarpmaktadır. Ayrıca **Azat Kırım** gazetesinin çıkış günlerinin ve tirajının artırılması ile milli bir tiyatro kurulması yönünde taleplerde de bulunulmuştur.

Bütün bu taleplere verilen cevaplar ise şu şekilde olmuştur:

- 1- Doğu Bakanlığı yakında Kırım Türklerine bazı haklar verecektir. Fakat şimdiden bunların neler olduğu söylenemez.
- 2- Alman İş Bakanlığı çıkardığı bir kararla artık Kırım'dan hiç bir Türk'ün Almanya'ya getirilmemesini sağlayacaktır. Almanya'da bulunanların ise Kırım'a dönmelerine müsaade edilmiştir. Fakat kış dolayısıyla nakil işi geri bırakılmıştır.
- 3- Kırım Türklerinden 50 gencin Alman üniversitelerinde okuyabilmeleri için, Doğu Bakanlığı masraflarını vermeği kabul etmiştir.
- 4- İhtiyaç duyulan kitapların baskı ve tertibi için lüzumlu hurufat ve uzman elemanların Kırım'a girmesine müsaade edilmiştir⁹⁰.

Kırım'ın yerel yönetimlerinde ve iktisadi teşekküllerinde Türk yöneticilere yer verilmesine özenle kaçınılması, Almanların nazarında Kırım Türklerinin hiçbir

⁸⁹ Özkırımlı. a.g.m.. s. 19.

⁹⁰ Gös. yer.

önemi olmadığının mühim bir göstergesidir. Fisher'in ifadesine göre, Akmesid (Simferopol) şehrinin belediye başkanı Kamenskiy adlı bir Rus idi, yardımcısı ise yine aynı millettten Sevastianov idi; Akmesid (Simferopol)'deki eğitim müdürü Granovski idi. Akmesid (Simferopol) polis müdürü Fedov da maaşını Alman polis komutanlığından alıyordu⁹¹. Abdülhamitoğlu da, nüfusunun %88'i Türk olan Bahçesaray'ın belediye başkanlığına ise sadece 4 haneye sahip olan Rumlardan birinin getirildiğine işaret etmektedir. Bu kadar idari görev arasından sadece Kültür İşleri Bakanlığında bir Türk olan Tohtaroglu bulunuyordu ve yardımcısı yine bir Rus idi⁹².

Sovyet hakimiyeti döneminde, 1930'dan beri Kırım'da Türk toplumunun sanatsal faaliyetleri ve kendi gazetelerini çıkarma hakları ellerinden alınmıştı. Alman işgali sırasında Kırım Türklerinin bu iki alanda faaliyet göstermelerine müsaade olundu. Önce Akmesid (Simferopol)'deki Kırım Milli Tiyatrosu yeniden kuruldu. Bu tiyatrodaki çeşitli tiyatro eserlerinin yanında, "Arzı Kız" "Altın Beşik" ve "Bahçesaray Haremi" gibi milli oyunlar da sahnelendi. Kırım'ın çeşitli yerlerinde yaşayan Türkler, kendilerinden bir şeyler buldukları tiyatroya akın ediyorlardı. Fakat Kırım'ın tekrar Sovyet hakimiyetine girmesinden sonra, Dobruca'ya kaçan tiyatro sanatçıları, Kızıl Ordu'nun Romanya'ya girmesiyle tutuklanmışlar ve bilinmeyen bir yere sürülmüşlerdir⁹³. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Almanların gayesi Kırım Türk kültürünün gelişmesine katkıda bulunmak değil, kendi askerlerinin eğlenmelerini sağlayarak onlara moral destek sağlamaktır.

İkinci olarak Kırım Türkleri Akmesid (Simferopol)'de milli bir gazete olan **Azat Kırım**'i tekrar yayınlamaya başladılar. Gazete, ancak Almanların sıkı sansürü altında yayınlanabiliyordu. Buna rağmen **Azat Kırım**, okuyanlarını Kırım'da ve dünyada olup bitenlerden haberdar etmeye muvaffak oluyordu. Akmesid (Simferopol)'de yeni bir üniversite açmak için planlar yapılmış ve rektörlüğüne de bir Kırım Türkü olan Ahmet Özenbaşı tayin edilmişti. Fakat üniversite daha açılmadan, savaşın Almanların aleyhine dönmesiyle sadece bir düşünce olarak kalmıştır⁹⁴.

⁹¹ Fisher, a.g.e., s. 159.

⁹² Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 50; Ülküsal, **Kırım Türk-Tatarları**, s. 300.

⁹³ Temirçili, "İkinci Cihan Savaşı Sırasında Alman İşgalinde Kırım Türklerinin Kültür ve Eğitim İşleri", **Emel**, S. 23, 1964, s. 20-21; Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 52-53; Özkırım, a.g.m., s. 17-18; Fisher, gös. yer.

⁹⁴ Fisher, gös. yer.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Müslüman Komitelerinin Almanlar tarafından sağlanan hiçbir siyasi etkinliği yoktu ve bütün Kırım'da söz sahibi değillerdi. Yukarıda ifade edilenler göz önüne alındığında, Kırım Türklerinin Almanlarla siyasi işbirliği yaptığına dair hiçbir örneğin gösterilemeyeceği kanaatindeyiz. Aksine mevcut bilgilere bakıldığında, Kırım'daki asıl siyasi işbirlikçilerin Kırım'ın Slav halkı, yani Ruslar ve Ukraynalılar olduğu görülmektedir.

H. Kızıl Ordu ve Partizan (Çete) Hareketlerinde Yer Alan Kırım Türklerinin Faaliyetleri Hakkında

Sovyet askeri doktrininde partizan (çete) hareketleri önemli bir yer tutmaktadır. Bunun bir yansıması olarak II. Dünya Savaşı sırasında Alman işgaline uğrayan bütün Sovyet topraklarında derhal partizan (çete) hareketleri oluşturulmuştur. Stalin, 3 Temmuz 1941'de, Alman işgalcilere karşı savaşıacak partizan gruplarının teşkili hakkında şunları söylemiştir:

*"İşgal altındaki sahalarda düşman birlikleriyle savaşmak, her tarafa partizan harbini alevlendirmek, köprü ve yolları uçurmak, telgraf ve telefon hatlarını tahrip etmek, ormanları, depoları ve taşıt araçlarını ateşlemek üzere yaya veya atlı çete birlikleri teşkil edilmelidir. İşgal bölgelerindeki şartlar, düşman ve suç ortakları için tahammül edilmez bir hale getirilmelidir. Adım başına taarruza uğratılıp hırpalanmalı, düşmanın her türlü önleyici tedbirleri boşa çıkarılmalıdır"*⁹⁵.

Stalin'in bu talimatı doğrultusunda Kırım'da da partizan grupları teşkil edildi. Bu hareketin başında KP Kırım bölge komitesi sekreteri V.S. Bulatov bulunuyordu. partizan grupları düzenli Sovyet ordusu (Kızıl Ordu) ile birlikte Alman ordusuna karşı aktif olarak mücadele etmişlerdir⁹⁶. Bu hareket Alman ordusu için beklenilenden daha tehlikeli çıkmıştı. Çünkü partizan hareketi çeşitli yerlerden toplanan askerlerden değil, bilakis Kırım'ın doğal ve coğrafi şartlarını çok iyi bilen yerli halktan meydana geliyordu⁹⁷. Bahsi geçen yerli halk Ruslardan, Ukraynalılardan, Rumlardan, Yahudilerden, Kırım'da yaşayan diğer topluluklardan

⁹⁵ Akyol, a.g.e., s. 434.

⁹⁶ Kırım: Proşloye i Nastoyaşçeye, s. 83.

ve Kırım Türklerinden oluşuyordu. Fakat uzunca bir müddet Sovyet basın ve yayın organlarında Kırım Türklerinin bu harekete olan iştiraklerinden ve katkılarından bahsedilmemiştir. Mesela G. Babiçev adlı bir yazar, hazırlamış olduğu doktora tezinde partizan hareketine katılanların ait oldukları milliyeti ve sayılarını göstermektedir. Buna göre, 15 Ocak 1944 tarihi itibarıyla bu harekete toplam 3773 kişi katılmış; bunun 1944'ünün Rus, 348'inin Ukraynalı, 22'sinin Beyaz Rus, 69'unun Ermeni, 134'ünün Gürcü, 66'sının Azeri olduğu tespit edilmiştir⁹⁸. Geri kalan 1190 kişinin ise hangi millete mensup olduğu belirtilmemiştir. Bu sayı toplama göre hiç de azımsanmayacak orandadır. Şüphesiz ki bütün mevcudun 1/3'ne tekabül eden fakat hesaba katılmayan bu insanlar da Kırım'ın yerli halkıdır. Yani Kırım Türkleri, Rumlar, Karaim Türkleri, Yahudiler ve diğerleridir.

Kırım Türklerinin partizan hareketine aktif olarak katıldıkları artık inkar edilemez bir gerçektir. Bu husus son dönem Sovyet literatüründe de kendini göstermekte, Kızıl Ordu ve partizan hareketi saflarında yer alan Kırım Türklerinin kahramanlıklarından söz edilmektedir. Almanlarla işbirliği yapan Kırım Türklerinin aksine, diğer geri kalan Türk halkının "vatanlarına sadık kaldıkları" belirtilmektedir. Özellikle savaş sırasında 30 tane Alman uçağı düşüren ve bu "kahramanlıklarından" dolayı iki defa Sovyetler Birliği Kahramanı ünvanı alan Ahmet Han Sultan'dan övgüyle bahsedilmektedir⁹⁹.

Kırım Türklerinin SBKP MK XXIII. Kongresine yaptığı müracaatta belirtildiğine göre, savaşın başında Kuybişev, Bahçesaray, Aluşta, Sudak, Lenin ve Balaklava rayonlarına ait 21 köyden 18 yaşın üzerinde 4252 kişiden 2324 genç (toplam yetişkin nüfusun %54.9'u) Kızıl Orduya katılmıştır. Ayrıca bu köylerden 329 kişi partizan hareketlerinde yer almıştır. Alman işgalcilerine karşı yürütülen yer altı faaliyetlerine ise 124 kişi iştirak etmiştir. Kırım Türkleri cephede, partizan saflarında ve yer altı faaliyetleri sırasında yetişkin nüfusunun %26.4'ünü hayatını yitirmesi sonucu kaybetmiştir¹⁰⁰.

⁹⁷ Vozgrin. "Sürgünlük Siyaseti...", s. 138.

⁹⁸ G. Babiçev. "Komsomolski Krım: Aktivniye Pomoşniki Partii v Velikoy Oteçestvennoy Voiny (1941-1945)". *Avtoreferat Dissertatsii*. Kiev. 1959. s. 21'den naklen. Nekriç. a.g.e., s.141.

⁹⁹ Broşçevan-Tiglyants. a.g.e., s. 34; Ahmet Han Sultan'a 24 Ağustos 1943'te Sovyetler Birliği Kahramanı ünvanı, 29 Haziran 1945'te ise Lenin nişanı ile ikinci madalya olarak "Zalotaya Zvezda" (Altın Yıldız) verilmiştir. *Kırım:Proşloye i Nastoyaşçeye*. s. 84.

¹⁰⁰ "Obraşçeniye Krimskotatarskogo Naroda...", s. 297.

Kırım Türklerinin gerek Kızıl Ordu saflarında gerekse partizan hareketi içerisinde yaptığı hizmetlerden en geniş biçimde bahsedilen eser, Özbekistan'da Kırım Türkleri tarafından çıkartılan **Lenin Bayrağı**¹⁰¹ dergisi olmuştur. Bu dergide Ağustos 1969 sayısından itibaren “**Hiçbir Şey Unutulmadı, Hiç Kimse Unutulmadı**” başlığı altında bir sütun oluşturularak, Kızıl Ordu ve partizan hareketlerinde yer alan Kırım Türkleri ve faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir¹⁰². Bu dergide yer alan yazılardan aksettirildiği üzere Kırım Türkleri bulundukları birliklerde üstün hizmetler göstermişler, sayısız kahramanlıklara imza atmışlardır. Mesela, 11. Özel Tank Tümeni subaylarından Yüzbaşı Nazım Demirkaya tankıyla beraber Polonya'ya kadar gitmiş, bunun neticesinde 13 madalya ve nişan ile ödüllendirilmiştir. Yine Çavuş Abdullah Settar Berlin savaşlarına katılmış ve 7 nişan almıştır. Kan nakli alanında Sovyetler Birliği'nin ileri gelen ilim adamlarından Dr. Bilal Hasanov savaş sırasında birçok kimsenin hayatını kurtarmıştır¹⁰³. Eski bir köy öğretmeni ve Sovyetler Birliği Kahramanı olan Binbaşı Tevfik Abdul 18 Mayıs 1945'te Almanya'da can vermiştir. Havacı Albay Abdurrahim Reşidov, savaşın ilk gününden son anına kadar bir çok cephede Almanlar karşısında alınan çeşitli zaferlerde yer almıştır. O da Sovyetler Birliği Kahramanı olmuştur¹⁰⁴. Bu örnekleri sayfalar dolusu sıralamak mümkündür. Yalnız şunu önemle belirtmek gerekir ki, Kızıl Ordu'da Kırım Türklerinden 4 general, 80'den fazla albay, 100 ün üzerinde yarbay, yüzlerce orta ve küçük rütbeli subay görev almıştır. Bu subayların her biri savaş sırasında kendilerine verilen görevi başarıyla yerine getirmiş, şahsi cesaret ve kahramanlıkları sayesinde çok sayıda ödül almaya hak kazanmışlardır¹⁰⁵. **Lenin Bayrağı**'nda 1941-1944 yıllarında Almanlara karşı yürütülen yer altı ve çete faaliyetlerine iştirak eden Kırım Türklerinden de bahsedilmektedir. Sovyet basını ve literatüründe de uzun süren sessizliğin ardından az da olsa bu konudan bahsedilmiştir.

¹⁰¹ İlk olarak 1 Mayıs 1965'te yayın hayatına başlayan dergi, resmi olarak Özbekistan KP merkez Komitesi, Yüksek Şurası ve Bakanlar Kurulunun bir organıydı. Fiiliyatta ise Kırım Türkleri tarafından edebi Kırım Türkçesinde neşredilmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Çapraz, “Kırım Tatar Türklerinde Basın”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 28-29.

¹⁰² Kırımal, “Sovyet Hakimiyetinde...”, s. 14.

¹⁰³ A.g.m., s. 12.

¹⁰⁴ Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s.34.

¹⁰⁵ Gös, yer.

Mesela Kırım partizan hareketi güney birlikleri komutanı Bahçesaray'ın Kök-göz köyünden Mustafa Selimov idi. O, savaştan önce de Yalta KP rayon komitesi birinci sekreteriydi. Doğu birlikleri komutanı ise savaş öncesi Kırım KP bölge komitesi sekreteri olan Yüzbaşı Refat Mustafaev idi¹⁰⁶. 8. partizan Birliği komutanı M. Aliyev'in idaresinde toplam 113 kişi bulunuyordu. Bunların 48'i Rus, 38'i Kırım Türkü, 28'i Azeri Türkü, 13'ü Ukraynalı, 6'sı Ermeni idi. Kırım'da yapılan üç partizan toplantısından ikisine Kırım Türkleri başkanlık etmişti. Kırım Türkleri ayrıca 7 tugayın ikisinde ve 28 bölüğün 10'unda kumandayı ellerinde tutmuşlardı. 3. partizan Birliğinin komutanı Ablaz Aladdin, Balaşev partizan Birliğinin komutanı ise Ocak 1942'de bir çatışmada hayatını kaybeden Gafar Gaziyev idi. Ayrıca sırf Kırım Türklerinden oluşan Sudak partizan Birliği teşkil edilmiş ve komutanlığını Emercan Yusupov yapmıştı¹⁰⁷. Tarhanov Hareketi olarak bilinen ve 250 Kırım Türkünden oluşan partizan grubu, tamamen ortadan kaldırılincaya kadar Almanlara karşı mücadele etmiştir. Tarhanov'un gösterdiği başarılarından ve kahramanlıklardan dolayı adının eski Türk köyü Kırk Kulaç'a verilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat savaştan sonra bu köye Rusça bir isim olan Dozomoye adı verildi¹⁰⁸.

partizan hareketinin güçlenmesi sonucunda Kırım'ın Alman ordusunun hakimiyetinden çıkacağı endişesi, Alman yönetiminin bu hareket ile Kırım halkı üzerindeki baskılarını daha da şiddetlendirdi. Bu ise kaçınılmaz bir şekilde partizan mücadelesinin genişlemesine sebep oldu. Diğer ahaliyle beraber köylerde, özellikle Kırım'ın dağlık bölgelerinde yaşayan Türkler, Nefs-i Müdafaa Taburlarında görev almamak için dağlık bölgelere ve ormanlara kaçtılar. Alman istihbarat teşkilatı (SD) kaçanları ısrarlı takipler sonucunda yakalayarak kurşuna dizdi. SD bunun yanında, Alman ordusu birlikleriyle beraber partizan bölgesi yakınlarındaki hem Türk köylerini hem de diğer köyleri yakıp yıkmaya başladı. Buna tepki olarak ise Kırım Türklerinin partizan hareketlerine desteği arttı ve partizan kamplarında Türk birlikleri kurulmaya başlandı. Hemen her Türk köyünde ve her Nefs-i Müdafaa Taburunda partizanların temsilcileri bulunuyordu. Artık Kırım'daki Alman işgalinin sonuna doğru, Aralık 1943-Ocak 1944'te Almanlar güney ve kuzey Kırım'ın 128 dağ

¹⁰⁶ A.g.e., s. 35.

¹⁰⁷ Nekriç, a.g.e., s. 38-39.

¹⁰⁸ Kırımal, "Sovyet Hakimiyetinde...", s. 13.

köyünü yakıp yıkmışlardı. Binlerce Kırım Türkü, varını yoğunu kaybedince bozkırlara göç etmek zorunda kaldı. Ocak 1944'te Almanlar tarafından yakılan Kırım Tatar köylerinden Argin, Baksan, Kazal köyü sakinleri dağlara kaçarak partizan kuvvetlerine katıldılar¹⁰⁹.

Kırım Türklerinin Kızıl Ordu ve partizan hareketinde yapmış oldukları hizmetler, onların bu birimlerde gerçekten "gönüllü" olarak iştirak ettiklerini ortaya koymaktadır. Fakat Kırım Türk askerleri gösterdikleri samimi gayretlere rağmen kimi zaman Sovyet komutanların gazabına uğramışlardır. Nekriç'in naklettiği şu olay bu durumu gözler önüne sermektedir:

*"Alman ordusu bünyesinde kurulan lejyonlara savaş esiri Kırım Türkleri ve Ukraynalılar da dahil edilince, bazı partizan gruplarına bu esirlerin propaganda yoluyla tekrar Sovyet tarafına geçmeleri ve silahlarını Almanlara karşı kullanmalarının temin edilmesi görevi verilmişti. Yapılan propaganda faaliyetleri sonucunda Abdullah Kerimov, Fahtullin, Mustafa Saranayev, İvan Leonçenko gibi komutanların grupları partizan hareketine katıldı. Propagandistler yürüttükleri sıkı çalışmalarla, Almanlar tarafından oluşturulan ve "gönüllü" Kırım Türk Nefs-i Müdafaa Taburlarından birinin büyük çoğunluğunun da Sovyet tarafına geçmelerini sağladılar. Bu askerler silahlarıyla birlikte Almanlara karşı savaşmaya hazır dılar. Fakat yetkililer buna müsaade etmedi, ellerinden silahları alındı ve yukarıda zikredilen liderler kurşuna dizildiler"*¹¹⁰.

Alan Fisher ise, savaşın ilk yıllarında partizan gruplarının komutanı olan V. Mokrusov'dan bahseder. Uzun meslek hayatı boyunca hem bir hükümet görevlisi, hem de profesyonel bir asker olan Mokrousov, Kırım Türkleri hakkında düşmanca fikirler taşıyordu. O, Kırım Türklerinin Alman işgalinin ilk aylarında Kırım'da oluşturulan partizan hareketine katılmasına da izin vermemişti. Düşmanlığını o kadar ileri dereceye götürmüş ki, gönüllü olarak partizan hareketine katılmak için gelen Kırım Türklerinin kurşuna dizilmesini dahi emretmişti. Kırım Türklerinin partizan hareketine katılmaları ancak onun görevden alınmasından sonra başlamıştır¹¹¹.

Kırım Türklerinin tanınmış ilim adamlarından Prof.Dr. Refik Muzafferov, **Yıldız** dergisinde Kırım'daki partizan hareketine katılmış A.Y. Oleg adlı bir askerin

¹⁰⁹ Nekriç, a.g.e. s. 31-32.

¹¹⁰ A.g.e. s. 33.

¹¹¹ Fisher, a.g.e. s. 160-161.

mektubunu tercüme ederek neşretmiştir. Bu mektupta Mokrousov'un Kırım Türklerine olan düşmanlığı açık bir şekilde ortaya konulmaktadır:

"...İşgalcilerden kaçan ve ellerinde silahlarla Almanlara karşı savaşmak isteyen yüzlerce Kırımlı Türk vatanseverini Mokrousov ormandan kovdu ve onları tekrar Almanlara teslim etti. Onun yüzünden eski Kırım ÖSSC Yüksek Şura üyesi Abdurrefi Seyit Yahya, şarap fabrikası müdürü Hasan Seferov, öğretmen Nuri Osmanov ve pek çok Kırım Türkü öldürüldü. Düşmanın ekmeğine yağ süren bu yanlış, "ihanetten" başka bir şeyle değerlendirmek mümkün değildir. Daha sonra Tatar köylerine yine şovenist partizan komutanlarının keyfi emirleri ile baskı ve cezalandırma faaliyetleri gerçekleştirildi. Rus partizanları Birliği Mahmut Sultan adlı bir Rus köyünde Tatar partizanlara yardım eden köylüler ile Aluşta yolunda Alman zırhlı araçlarını havaya uçuran köylüleri cezalandırdılar"¹¹².

Dahası partizan hareketi liderleri Makrousov ve Martinov'un, işgalcilere karşı mücadelede kendi şahsi çaresizliklerini gizlemek ve yapılan hataları yerli halkın üzerine yıkmak için Stilya, Küçük Özenbaş ve diğer Türk kasaba ve köylerini bombalamaları için askeri uçak göndermeleri talebiyle komutanlığa defalarca müracaatta bulundukları Nekriç tarafından iddia edilmektedir. Nekriç ifadelerinde partizan birliklerine Türk köylerinde yaşayanlara ateş etmeleri, suçlu olsun olmasın sakinlerini yok etmeleri emri verildiği de yer almaktadır. partizan hareketinin başındaki Rus komutanların Kırım Türklerine karşı katliam teşebbüsleri bununla bitmiyordu. Bir diğer partizan komutanı İ. Vergasov'un emri doğrultusunda, çete mensuplarının "askeri aktivitelerini güçlendirmek için" Türk kasabası Merkür'e saldırdıkları aynı yazar tarafından belirtilmektedir¹¹³.

Ağustos ve Kasım 1942'de Kırım KP bölge komitesi, Kırım Türklerine karşı yapılan hareketlerin titiz bir şekilde tetkikinden sonra Kırım Türklerinin partizanlarla olan münasebetlerinde yapılan hatalar, bu hataların düzeltilmesi ve Kırım Türkleri arasında siyasi çalışmaların artırılması yönünde tedbirler alınmasını kararlaştırdı. KP bölge komitesinin tespitine göre, bir çok köyün Türk nüfusu partizanlara sadece sempati duymakla kalmayıp onlara aktif bir şekilde yardım da etmiştir. Bu tespitte Kırım'ın dağlık ve ovalık Türk köylerinin bir kısmının uzun zamandan beri partizanlara destek verdikleri ifade edilmektedir. (Bu köyler Köktaş, Çermalık, Beşuy, Aylanma, Ay-Serez, Şah-Murza vd). Ocak 1942'de Sudak'a gelen

¹¹² Nekriç. a.g.e. s. 35.

çıkarma birliklerine ise bu rayon civarındaki Türk köyleri tarafından erzak yardımı yapıldığı zikredilmektedir. Kararda, yerli halkın partizanlara ilgisini ortaya koyan bu tür olayların göz ardı edilmesinin doğru olmayacağı vurgulanmaktadır. Daha sonra şu çarpıcı örneğe yer verilmektedir:

“Ağustos ayında 1. bölge partizanlarından 300 kişi üç gün boyunca deniz kenarındaki bir gemide yerli halkın nasıl bir tavır içinde olacaklarını beklediler, fakat ahaliden hiç kimse onları ele verecek bir davranışta bulunmadı. Bilakis askerler köyden geçip gittiklerinde geride izlerini bırakmışlar ve bir Tatar çobanı bu izleri üzerinden koyunlarını geçirerek silmiştir”¹¹⁴.

KP bölge komitesinin almış olduğu kararın devamında, Kırım Türklerinin kendi vatanında toplumun temeli olarak görüldüğüne işaret edilmiştir. Bu olayların tahlili sonucunda, Kırım Türklerinin büyük kısmının partizanlara karşı güya düşmanca bir tutum içinde olduklarını ve düşman hizmetinde bulunduklarını onaylayan partizan birliklerinin komiser ve komutanları tarafından yazılan raporların asılsız olduğu ve siyasi düşmanlıklar sonucu hazırlandığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Nitekim Mokrousov 11 Ağustos 1942'deki Kırım KP bölge komitesi toplantısında, Kırım Türk halkının büyük çoğunluğunun vatana ihanet ettiği yönündeki iddialarından vazgeçtiğini belirten bir dilekçe sunmuştur¹¹⁵. Fakat hiç şüphe yok ki, Makrousov ve Martinov'un bu tür iddialarının yer aldığı raporlar, Moskova'da Kırım Türklerini felakete sürükleyen kararın alınmasında büyük rol oynamıştır.

I. Kırım'da Yeniden Sovyet Hakimiyetinin Tesisi

Kırım'da artık savaşın sonuna yaklaşılmıştı. Alman ordusunun savaşın ilk dönemlerindeki şevki ve gayreti kırılmış, Kızıl Ordu birliklerinin Kırım'a girmesine ramak kalmıştı. Almanlar savaşı kaybetmemek için Sovyetler Birliği'ndeki Türk ve Müslüman toplulukların dini inançlarından istifade etmek istedi. Bu amaçla, daha

¹¹³ Gös. yer.

¹¹⁴ A.g.e., s. 36.

¹¹⁵ A.g.e., s. 37; Temmuz 1942'de Makrousov ve Martinov, güney-batı cephesi komutanı Mareşal Budenniy'e, “dağlı ve ovalı Kırım Tatarlarının ekseriyetinin faşistlerle birlikte gittikleri” suçlamasını içeren bir rapor göndermişlerdi.

önce Taşkent'te atanan Sovyet müftüsüne karşılık olarak Kırım'da müftülük makamının tesisine karar verdiler. Bununla başta Türkiye olmak üzere diğer Müslüman ülkelerin desteğini elde etmeyi düşünüyorlardı. Müftü olarak düşündükleri isim Dr. Ahmet Özenbaşı idi. Onun Almanlara şiddetle muhalefet ettiği daha önce zikredilmişti. Kendisi hakkındaki planları öğrenen Özenbaşı, Alman emellerine hizmet etmemek için Kırım'dan kaçarak Romanya'daki mülteci soydaşlarının yanına yerleşti¹¹⁶.

Kasım 1943'te Stalingrad'da Alman ordusuna karşı ezici bir zafer kazanan Kızıl Ordu birlikleri "Kırım'ın anahtarı" konumundaki Orkapı (Perekop)'ya kadar gelmişlerdi. 10 Nisan 1944'te ise Kırım'a giren Sovyet askerlerinin tam bir zafer sarhoşluğu içinde oldukları kaydedilmektedir¹¹⁷. Yeniden Kırım'ı ele geçiren Sovyet güçlerinin, burada alabildiğince keyfi davranışlar sergiledikleri, Kırım Türkleri üzerinde akıl almaz bir baskı ve zulüm uyguladıkları, Almanlara yardım ettiği iddia edilen bir Kırım Türkünün rasgele iki kişinin verdiği ifadelerle derhal kuruşuna dizildiği de kaynaklarda yer almaktadır¹¹⁸. Akmescid (Simferopol) sokaklarındaki ağaçlar ve telefon direklerinin asılan Kırım Türklerinin cesetleriyle dolu olduğunu görgü şahitleri ifade etmektedir. Ayrıca bir çok Türk köyünün sakinleri, kadın-erkek, yaşlı-çocuk demeden ve hiçbir gerekçe göstermeden Sovyet askerleri tarafından idam edildiler. Bu katliama maruz kalanlar bilhassa Kırım'ın Yalıboyunda yaşayan Türk köylüleri idi¹¹⁹.

Sovyet askerlerinin böyle bir katliama girişmelerinin altında yatan en önemli sebep Kırım Türklerinden intikam alma arzusuydu. Onlar savaş sırasında Kırım'da yaşayan değişik milletlere mensup Sovyet vatandaşlarının yok edilmesinde aktif rol oynadıklarına inandırılmışlardı¹²⁰. Yukarıda bahsettiğimiz Makrousov ve Martinov gibi "şovenist" Rus çete liderlerinin Kırım Türkleri hakkında Sovyet makamlarına gönderdiği son derece olumsuz ve yalan bilgiler, Sovyet toplumunda Kırım Türklerine karşı aşırı bir düşmanlığın doğmasına yol açtığı kanaatindeyiz.

¹¹⁶ Fisher, a.g.e., s. 162. Özenbaşı, Kızıl Ordu'nun Romanya'yı işgalinden sonra burada bulunan diğer Kırım Türkleri ile Bolşevik ajanları tarafından yakalanarak Sovyetler Birliği'ne götürüldü. Ülküsal, Kırım Türk-Tatarları, s. 309.

¹¹⁷ Otar, a.g.m., s. 4.

¹¹⁸ Nadir Devlet, "240 Kırım Türkünün Müracaatı", Emel, S. 146, 1985, s. 4.

¹¹⁹ Fisher, a.g.e., s. 162; Otar, a.g.m., s. 4; Kırımlı, "Sovyet Hakimiyetinde...", s. 21.

¹²⁰ Fisher, a.g.e., s. 162.

Almanların yenilgiyi resmen kabul etmesinden sonra Stalin, Sovyet vatandaşı savaş esirlerinin iadelerini istiyordu. Stalin, savaşın getirmiş olduğu ekonomik yıkımın bir an önce onarılması için insan gücüne ihtiyaç olduğunu düşünüyordu. Bu maksatla 11 Şubat 1945'te toplanan Yalta Konferansı'nda "Sovyet vatandaşı esirlerin kendi arzularına bakılmayarak Sovyetler Birliği'ne iadeleri"ni ısrarla talep etmiş ve bunu müttefik devletlere kabul ettirmiştir¹²¹. İade edilen savaş esirlerin akıbetini Abdülhamitoğlu şöyle bildirmektedir:

*"Kızıl Ordu'ya karşı savaşanlar, ki bu yüz binlerce Türk gencini kapsıyordu, bunlar diğer savaş esirlerinden ayrılarak, 19 Nisan 1943 tarihinde yürürlüğe giren askeri ceza kanununun ilgili hükümlerince ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Bunların cezaları daha sınırda topyekün infaz edilmiştir"*¹²².

Kızıl Ordu'nun Kırım'a tamamen hakim olmasından sonra 20 Nisan 1944'te Kırım KP bölge komitesi "**Olağanüstü Devlet Komisyonu**" teşkil edilmesi için bir kararname kabul etti. Bu komisyon Almanların yapmış oldukları cinai faaliyetleri ve onlara yardım-yataklık edenleri araştırmak ve tespit etmek amacıyla kurulmuştu. Komisyon 5 Haziran'da işe başlamış ve Mayıs 1945'te görevini tamamlamıştır¹²³. Bu komisyonun çalışmaları ve hazırladığı raporlarla da diğer Kırım Türklerinin akıbeti hazırlanmıştır.

¹²¹ Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 65.

¹²² A.g.e., s. 66.

¹²³ Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s. 8.

II. KIRIM TÜRKLERİNİN VATANLARINDAN TOPLUCA SÜRÜLMESİ

A. Sovyetler Birliği'nde Toplulukların Sürgünü

1930'lu yıllar ile 1950'li yılların başı, Sovyetler Birliği'nde insanların hatta bütün bir milletin topluca sürgünlerinin yaşandığı dönem olarak tarihte yerini almıştır. Sürgüne gönderilenlerin büyük çoğunluğu özel iskan rejimine tabi tutulmuşlardır. Sovyetler Birliği'nde ilk olarak 1 Şubat 1931 tarihinde SSCB Merkez İdare Komitesi ve Yüksek Sovyet Prezidyumu (YSP) tarafından çıkarılan kararname ile "kulak" olarak adlandırılan toprak sahibi zengin köylüler bu uygulamaya maruz kaldılar. Sürgün işleminin büyük oranda tamamlandığı 1933 yılında sürülen kulak'ların sayısı toplam 1.317.000 kişiydi. Bunlar arasında mesela Ukrayna'dan 63.720 aile, Kuzey Kafkasya'dan 38.404 aile, Moskova'dan 10.813 aile, Batı Sibirya'dan 52.091 aile, Kırım'dan 4325 ailenin sürgüne gönderildiği bilinmektedir¹. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında sürgünde bulunan kulak'ların sayısı 930.220 kişi idi. 1 Ekim 1945 itibariyle bu sayı 606.800'e inmişti. Yani geçen 15 yılda sürgüne gönderilenlerin yarısı hayatını kaybetmişti².

1937 yılında Sovyetler Birliği'nin Uzak Doğusu Dalniy Vostok'da (Buryat-Moğol ÖSSC, Habarovsk, Primorsk ve Çitinsk bölgelerinde) yaşayan Sovyetler Birliği vatandaşı Koreliler de sürgüne maruz kaldılar³ ve Özbekistan ile Kazakistan'a gönderildiler⁴. 1920 yılındaki Polonya-Sovyetler Birliği savaşından sonra Sovyet topraklarında kalan yaklaşık 380 bin Polonyalı 1940'da zorunlu göçe tabi tutuldu⁵. 1940 yılında Gulag ve Sovyet hapishanelerindeki tutuklu, sürgün ve hükümlü sayısı had safhaya çıkmıştı. 1 Ocak 1941'deki verilere göre GULAG kamplarında 1.930.000 mahkum bulunuyordu⁶.

¹ V.N.Zemskov. "Spetsposelentsi". Sotsis (Sotsiologičeskiye İssledovaniya). No. 11. Moskva. 1990. s. 3-4; "Deportatsiya: Beriya Dokladıyayet Stalinu". Haz. N.F. Bugay. Kommunist. No. 3. Moskva. 1991. s. 101.

² "Deportatsiya...". s. 102.

³ "Pogrujeni v Eşeloni i Otpavleni k Mectam Poselenii...". Haz. N.F. Bugay. İstoriya SSSR. No. 1. Moskva. 1991. s. 144.

⁴ N.F. Bugay. "Za Çto Pereselyali Narodı". Agitator. Moskva. 11 Haziran 1989. s. 22.

⁵ "40-50-e Godı: Posledstviya Deportatsii Narodov". Haz. N.F. Bugay. İstoriya SSSR, No. 1. Moskva. 1992. s. 122; Zemskov. a.g.m.. s. 5.

⁶ S. Courtois. vd., Komünizmin Kara Kitabı. Çev. B. Tanatar. vd.. İstanbul. Doğan Kitap. 2000. s.

İkinci Dünya Savaşı sırasında da Volga kıyılarında yaşayan Almanların topluca sürüldüklerini görmekteyiz. SSCB’de yaşayan Almanlar 1939 sayımında 1.427.000 kişilik bir nüfusa sahipti⁷. 28 Ağustos 1941 tarihli SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu (YSP) kararnamesine göre, Volga Almanları arasından on binlerce kişi Alman ordusunda “sabotajcı” ve “ajan” olarak görev almışlar ve çeşitli bombalama eylemlerine katılmışlardı⁸. Bunun neticesi olarak çoğunluğunu kadın, yaşlı ve çocukların teşkil ettiği 380 bin Alman Novosibirsk, Omsk, Altay, Kazakistan ve Buryatiya’ya sürgüne gönderildi. Kafkasya ve Kırım’da yaşayan Almanlar da bu sürgüne maruz kaldılar⁹. 28 Ekim 1943 tarihli SSCB YSP kararnamesiyle toplam 93.139 Kalmuk Türkü Altay, Krasnoyarsk, Omsk ve Novosibirsk bölgelerindeki özel iskan alanlarına sürgün edildi¹⁰. 2 Kasım 1943’te ise toplam 69.267 Karaçay Türkü vatandaşlarından çıkartıldı¹¹ ve Karaçay Özerk bölgesi ortadan kaldırıldı. Sürgün sırasında Karaçay halkının erkek nüfusunun büyük çoğunluğu Kızıl Ordu saflarında bulunuyordu¹².

Çeçen-İnguş ÖSSC’nde yaşayan Çeçen ve İnguş halkı da bu sürgün furyasının pençesinden kendini kurtaramamıştır. Stalin tarafından özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında uygulanan sürgün politikasına, genelde Alman işgalcilerle en fazla işbirliği yaptığı veya onlara karşı en az direndiği iddia edilen topluluklar maruz kalmıştı. Oysa Çeçen-İnguş ÖSSC Almanların işgaline hiç uğramamıştı. Buna rağmen yaklaşık 500 bin Çeçen-İnguş, 23 Şubat 1943’te başlayan bir operasyonla vatanından sürgün edilerek Kazakistan ve Kırgızistan’a yerleştirildi. Aynı yerde yaşayan ve bir kısmı Almanlara yardım eden Kabard, Edige ve Çerkesler ise sürgünden muaf tutuldu¹³. Bu durum, adı geçen toplulukların sürgün edilmelerine sebep olarak “Almanlarla işbirliği” ve “vatana ihanet”in gösterilmesine kuşkuyla bakılmasına yol açmaktadır. Aynı şekilde 9 Mart 1944’te Kabard-Balkar ÖSSC’nden 37.103 Balkar Kazakistan ve Kırgızistan’a sürüldü. Ayrıca, yine Almanlarla işbirliği

278.

⁷ A.g.e., s. 282.

⁸ “Pogrujeni...”, s. 144.

⁹ Bugay, a.g.m. s. 23: Sovyetler Birliği’nde sürgüne uğrayan Almanların toplam sayısı 1.024.722 kişidir. Ocak 1945’te 210.600 Alman sürgünden azat edilmiştir: “Deportatsiya...”, s. 111.

¹⁰ “Deportatsiya...”, s. 102.

¹¹ “Pogrujeni...”, s. 145.

¹² Nekriç, a.g.e. s. 45.

¹³ Mühlén, a.g.e. s. 226: “Deportatsiya...”, s. 104’te 29 Şubat itibarıyla Çeçen-İnguş ÖSSC’nden toplam 478.479 kişinin sürüldüğü, bunların içinden 91.250 kişinin İnguş olduğu belirtilmektedir.

yaptıkları ve vatana ihanet ettikleri gerekçesiyle çeşitli yerlerden değişik milletlere mensup 2238 kişi Tacikistan'a sürgüne gönderildi¹⁴. Toplulukların sürgününü müteakip daha önceden mevcut olan idari birimlerin sınırları değiştirildi ve bu sınırlar kaldırılarak topraklar diğer cumhuriyetler arasında paylaştırıldı. İşte bu gelişmeler o bölgelerde günümüze kadar sarkacak olan aşırı gerginliğin kaynağı olacaktır. Örnek olarak, eski Çeçen-İnguş ÖSSC topraklarının RFSSC Stavropol bölgesi, Dağıstan ÖSSC ve Kuzey Osetya ÖSSC arasında taksim edilmesi gösterilebilir¹⁵.

Kurbanlarının önceden tespit edildiği belli olan toplulukların "temizlenmesi"nde sıra Kırım'da yaşayanlara gelmişti. Kırım'ın Alman işgalinden kurtarılmasından sonra, süratli bir şekilde bölgenin gayr-i Slav unsurlardan temizlenmesine başlandı. İlk olarak çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Kırım Türklerinin sürgünü gerçekleşti. Ardından Kırım'da yaşayan Almanlar, Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler de "zorunlu göçe" maruz kaldılar. Kırım'dan toplam 12.422 Bulgar, 15.040 Rum, 9621 Ermeni, 1119 Alman ve diğer milletlere mensup 3652 kişi sürgün edilmiştir¹⁶.

Sovyetler Birliği'nde İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında toplam olarak 3.332.580 kişi yaşadığı topraklardan çıkartılarak Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine yerleştirilmiştir. 1948-49 yıllarında bu sayı ölüm, sürgünlükten serbest bırakılma gibi sebeplerle 2.275.900 kişiye inmiştir¹⁷. Sürgün edilen toplulukların milliyetlerine bakıldığında çoğunluğunun Türk ve Müslüman oldukları görülür. Bu durum karşısında zihinlerde Stalin'in Sovyet topraklarında yaşayan Türk kavimlerine ve Müslüman Çeçen-İnguş halkına karşı düşmanca duygular içerisinde olduğu düşüncesi oluşmaktadır. Bu toplulukların Türkiye'ye yakın yerlerde yaşamaları da sürgüne maruz kalmalarında büyük rol oynamıştır. Stalin'in muhtemel bir Türk-Rus savaşına karşı Türkiye sınırına yakın bölgelerdeki Türk ve Müslüman nüfusun yerine Slavları yerleştirme ve bu bölgeleri Ruslaştırma fikrine sahip olduğu

¹⁴ "Deportatsiya...", s. 105-106.

¹⁵ T.F. Pavlova, "Dokument TsGAOR SSSR po İstorii Deportatsii Naradov v 40-50-ıye godı", **Deportatsii Naradov SSSR (1930-e – 1950-e godı): Materialı k Serii "Narodı i Kul'turı"**, XV/1, Moskva, RAN Institut Etnologii i Antropologii, 1992, s. 11.

¹⁶ "Deportatsiya...", s. 109.

¹⁷ A.g.m., s. 111.

düşünülmektedir. Onun Kırım hakkındaki fikirlerinin de aynı istikamette olduğu bilinmektedir.

B: Kırım Türklerinin Sürgünü

1. Kırım'ın "Sovyet karşıtı Unsurlardan Temizlenmesi"

Sovyet orduları Kırım'a hakim olduktan sonra, Kırım'ın Alman istilacılardan, "Sovyet karşıtı unsurlardan" ve Almanlarla işbirliği yapanlardan "temizlenmesi" için NKVD ve KGB organları tarafından yoğun bir faaliyete başlandı. Bu faaliyetler aynı zamanda çok daha önceden planlanan Kırım Türklerinin topluca sürgünü için ilave bilgilerin elde edilmesi için de gerekiyordu¹⁸. Bu itibarla 13 Nisan 1944 tarihinde SSCB İçişleri Halk Komiseri ve Devlet Güvenliği Genel Komiseri L. Beriia ile Devlet Güvenliği Halk Komiseri V. Merkulov tarafından Kırım ÖSSC'nin "Sovyet karşıtı unsurlardan temizlenmesi" hususunda bir talimatname yayınlandı¹⁹. Bu talimatname ile Kırım İçişleri Halk Komiseri Serguyenko ve Devlet Güvenliği Halk Komiseri Fokin, Kızıl Ordu birliklerinin denizden ilerlemesi, ÇEKA faaliyetlerinin çabuk ve etkili bir şekilde uygulanması için kurtarılan bölgelerde NKVD ve KGB organlarının acilen teşkilatlandırılması ile görevlendirildi. Ayrıca Kırım'ın Alman ajanlarından, Rumen istihbarat görevlilerinden, işbirlikçilerden ve diğer "Sovyet karşıtı unsurlardan temizlenmesi" isteniyordu. Ülkenin savunmasına katılan yerli halkın bu faaliyetlere de iştirakinin sağlanması hususunda bilgilendirilmesi emrediliyordu²⁰.

Talimatnamede Kırım'ın bir takım mihraklardan kurtarılması için çeşitli yerlerde yetkili birimler oluşturulması kararlaştırıldı. Eski Kırım, Yalta, Akyar (Sivastopol), Akmesid (Simferopol), Kerç, Gözleve (Yevpatoriya) ve Canköy'de oluşturulacak bu birliklerin güvenliği için NKVD ve KGB kuvvetlerinden 5000 kişi görevlendirildi. Bu kuvvetlere 10 gün içinde 3000 kişi daha eklendi. Ayrıca bu

¹⁸ Broşçevan-Tiglyants, a.g.e., s. 27.

¹⁹ SSCB İçişleri Bakanı ve Devlet Güvenlik Bakanının Emri: Bkz. M.N. Guboglo-S.M. Çervonnaya. Kırımskotatarskoye Natsional'noye Dvijeniye. C. II. Moskva. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Tsentr po İzuçeniyu Mejnatsional'nih Otnoşenii. Institut Etnologii i Antropologii im. N.N. Mikluho-Maklaya, 1992. s. 42-43; ayrıca bkz. Kırımski Tatarı 1944-1994: Statti, Dokumenti, Svidçennya Oçevidsiv. Kiyiv. Ridniy Kray. 1995. s. 71-72.

²⁰ Gös. yer.

kuvvetlerin emniyeti için de NKVD'nin iç kuvvetlerinden 20 bin kişi tahsis edildi²¹. Bu talimatnamenin yerine getirilmesi görevi SSCB Devlet Güvenliği Halk Komiseri yardımcısı Kobulov, SSCB İçişleri Halk Komiseri yardımcısı Serov, Kırım ÖSSC İçişleri Halk Komiseri Sergiyenko ve Kırım ÖSSC Devlet Güvenliği Halk Komiseri Fokin'e verildi²².

SSCB İçişleri Halk Komiseri Serov'un bu işle görevlendirilmesi, Sovyetler Birliği'ndeki göç hareketlerini yakından takip edenler tarafından yeni bir toplu göç operasyonunun işareti olarak algılanmaktaydı. Serov, 1939'da Baltık kıyılarındaki anti-komünist unsurların temizlenmesi ile Litvanya, Letonya ve Estonya'da toplu sürgünlerin yapılmasında uzman bir "insan ve malzeme nakliyatçısı" olarak ün kazanmıştı. 1942-43'te Stalingrad'dan sanayi teçhizatının tahliyesini gerçekleştirmişti. Bu tecrübeleri Kırım Türklerinin, Çeçen-İnguşların, Volga Almanlarının ve Ahıska Türklerinin sürgününde kendisine oldukça faydalı oldu. O bu operasyonlardaki başarılarından dolayı orgeneral yapıldı ve kendisine Sovyetler Birliği Kahramanı ünvanı ile Lenin Nişanı verildi²³.

Serov ve Kobulov derhal Kırım'a giderek gerekli çalışmalara başladılar ve faaliyetleri hakkında Beriya'ya sürekli rapor verdiler²⁴. Serov ve Kobulov'un 22 Nisan 1944 tarihli raporunda belirtildiğine göre, 1 Nisan 1940 tarihi itibarıyla Kırım'da 1.126.800 kişi bulunmaktadır. Kırım Türklerinin mevcudu hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte yaklaşık 218 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Rapora göre, 17-20 Nisan 1940 tarihinde Kırım'dan 180.000 kişi tahliye edilmiştir. Toplam 90.000 kişi, Kızıl Ordu'ya çağrıldı ve bunun 20.000'i Kırım Türkü idi. 62.000 Alman sürgün edilmiş, 67.000 Yahudi, Karaim Türkü ve Kırımçak da Almanlar tarafından kurşuna dizilmiştir. Yine aynı raporda Almanların 50.000 kişiyi Taman yarımadasındaki Kuban'dan Kırım'a zorla göç ettirdiği belirtilmektedir. 1941

²¹ Kırım'ın Sovyet karşıtı unsurlardan kurtarılması için Kırım NKVD'ye bağlı 40, 137, 290, birlikler ve 298, NKVD iç kuvvetleri avcı birliği ile 7000 mevcutlu 23 ve 96, NKVD sınır birlikleri dışında şu kuvvetler de Kırım NKVD'nin emrine tahsis edildi: Kutais'den 25, avcı bölüğü, Nalçik'ten 170, avcı bölüğü, Erivan'dan müstakil keskin nişancı bölüğünden 144, müstakil avcı batalyonu, Rostov'dan 211, avcı bölüğünden 2 batalyon, Bakü'deki 36, Motorize avcı bölüğü, Ukrayna kuvvetlerine bağlı 25, avcı bölüğünün 221 ve 224, müstakil avcı batalyonları, Moskova 1, motorize alayının 1, 2 ve 10, motorize bölükleri, gös. yer.

²² Gös. yer.

²³ Fisher, a.g.e., s. 165.

²⁴ SSCB Ekim İhtilali Merkez Devlet Arşivi (TsGAOR SSSR)'nde bulunan bu raporlar, toplulukların sürgünü ile alakalı diğer belgelerle birlikte N.F.Bugay tarafından neşredilmiştir. Bkz. "Pogrujeni..." s. 144-160.

yılında 51. ordunun Kırım'dan çekilmesi sırasında ise 20.000 Kırım Türkünün askerden kaçtığı ifade edilmektedir²⁵.

Beriya da Serov ve Kobulov'dan aldığı bilgileri Stalin'e ve GKO'nun diğer üyelerine takdim ederek Kırım'da yürütülen operasyonlardan merkezi haberdar ediyordu²⁶. 10 Mayıs 1944 tarihli bir telgrafta Beriya Stalin'e, Kırım'da 7 Mayıs itibariyle 5381 kişinin tutuklandığını bildiriyordu. Tutuklananlarla birlikte 5995 adet tüfek, 337 adet makineli silah, 250 adet otomatik silah, 31 adet havan topu ve bol miktarda bomba ile tüfek mermisi ele geçirilmiştir²⁷. Ayrıca Beriya'nın ifadesine göre, 1944 yılında 20 bin Kırım Türkü vatana ihanet ederek Kızıl Ordu birliklerinden ayrılmış ve Sovyetler Birliği'ne karşı savaşmak için Almanların tarafına geçmiştir²⁸. 16 Mayıs tarihli diğer bir telgrafta da Beriya, Kırım'ın Alman işgalinden kurtulmasından sonra NKVD organları tarafından yapılan operasyonlarda Sovyet karşıtı unsurlar ile Almanlara yardım ve yataklık eden 6452 kişinin tutuklandığını Stalin ile Molotov'a bildirmektedir²⁹. Kırsal alanda yapılan operasyonlarda ise 7739 kişi ile beraberlerinde 39 adet havan topu, 449 adet makineli silah, 532 adet otomatik silah, 7238 adet tüfek, 3657 adet havan topu mermisi, 10.296 adet el bombası ile 280 bin adet tüfek mermisi ele geçirildiğini belirtmektedir³⁰.

Sovyet yetkililerinin bu raporlardan sonra Kırım Türklerinin sürgününe kesin olarak karar verdikleri anlaşılmaktadır. Serov ve Kobulov'un 7 Mayıs 1944'te gönderdikleri rapor bu tespiti doğrulamaktadır. Raporda sürgün operasyonu hazırlıklarının 18-20 Mayıs'a kadar tamamlanmasının, operasyonun ise 25 Mayıs'a kadar sonuçlandırılmasının mümkün olduğu belirtilmektedir³¹. Raporda dikkati çeken bir diğer husus ise, Sovyet devletinin Kırım'ın tamamen Slavlaştırılmasında ne kadar kararlı olduğudur. Serov ve Kobulov, Kırım'da yaşayan 330 kişilik İtalyan, Rumen, Macar, Avusturyalı ve Alman ahalinin de sürülmesi gerektiğini ifade

²⁵ "Pogrujeni...", s. 151.

²⁶ Aynı arşivde yer alan ve Beriya'nın Staline gönderdiği raporları içeren bu belgeler yine N.F. Bugay tarafından neşredilmiştir. Bkz. "Deportatsiya. Beriya Dokladıyayet Stalinu...", Haz. N.F. Bugay, **Kommunist**, Moskva, 1991, s. 101-112.

²⁷ "Deportatsiya...", s. 107.

²⁸ Gös. yer.

²⁹ Gös. yer.

³⁰ Gös. yer.

³¹ "Pogrujeni...", s. 151.

etmektedir. Bunun dışında, Alman askerleriyle birlikte olan 1000 kadar kadının da sürülmesinin uygun olacağı belirtilmektedir³².

Beriya da Kırım Türklerinin ve diğer bir çok Kırımlının vatanlarından çıkarılmasına ve bir çoğunun bir daha asla vatanını görememesine sebep olan aşağıdaki teklifini 10 Mayıs 1944'te Stalin'e sunuyor:

*"...Kırım Türklerinin Sovyet halkına karşı ihanet faaliyetleri göz önüne alınarak ve ileride onların Sovyetler Birliği sınır bölgelerinde yaşamalarının istenmediğinden yola çıkarak, SSCB NKVD Kırım Türklerinin tamamının Kırım bölgesinden çıkarılması hususunda GKO'nun teklifini görüşlerinize sunuyorum. Kırım-Türklerinin özel sürgün (spetsposelentsi) olarak, hem tarımda (kolhoz ve sovhozlarda), hem de sanayi ve ulaşım alanlarında kullanılmak üzere Özbekistan SSC bölgelerinde iskan edilmesinin uygun olduğu kanaatindeyiz. Kırım Türklerinin Özbekistan SSC'ne yerleştirilmesi hususunda Özbekistan KP sekreteri Yusupov ile de muvafakata varılmıştır. İlk verilere göre, Kırım-Türklerinin nüfusu 140-160 bin kişi hesap edilmektedir. Sürgün operasyonun 20-21 Mayıs'ta başlayıp 1 Temmuz'da tamamlanması planlanmaktadır"*³³.

Stalin'in bu teklife cevabı hiç gecikmeden geldi. GKO'nun Stalin imzalı, 11 Mayıs 1944 tarihli ve 5859 sayılı "çok gizli" kararnamesi ile Kırım Türklerinin tamamen Kırım'dan sürgün edilmesine karar verildi³⁴. Kararnamede Beriya'nın iddia ettiği gibi İkinci Dünya Savaşı³⁵'nda Kırım Türklerinin Almanlarla işbirliği yaptıkları yinelenmektedir. Kararnamenin devamında Kırım Türkleri hakkında şu iddialara yer verilmektedir:

"...Kırım Tatarları Almanların teşkil ettiği gönüllü Tatar askeri birliklerinde Kızıl Ordu'ya karşı savaşmışlardır. Kırım'ın faşist Almanlar tarafından işgali sırasında Alman tenkil müfrezelerine katılan Kırım Tatarları Sovyet partizanlarına karşı vahşice katliamlarıyla temayüz etmiştir. Ayrıca Sovyet vatandaşlarının zorla Alman hakimiyetine girmeleri ve Sovyet insanların topluca imha edilmelerinin düzenlenmesinde işgalci Almanlara yardım etmişlerdir.

Kırım Tatarları, "Tatar Milli Komiteleri"nde, Alman istihbarat birimlerinde yer alarak Alman işgal hükümetleriyle aktif işbirliği yapmış ve Kızıl Ordu sabotajcıların ve ajanlarını etkisiz hale getirmek için

³² Gös. yer.

³³ A.g.m., s. 151-152; Ayrıca Bkz. "Deportatsiya...", s. 107.

³⁴ GKO'nun Kırım Türkleri hakkındaki kararnamesi: Bkz. Guboglo-Çervonnaya. a.g.e., C. II. s. 44-46; ayrıca Bkz. Krimski Tatarı, s. 72-75.

³⁵ Sovyet literatüründe İkinci Dünya Savaşı yerine Büyük Vatan Savaşı ibaresi sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kararnamede de aynı ibareye yer verilmektedir.

*Almanlardan istifade etmişlerdir. Beyaz Muhafızlar ve Tatar mültecilerin etkin rol oynadığı Tatar Milli Komiteleri, Kırım Tatarlarına destek olmanın yanında faaliyetlerini Kırım'ın Tatar olmayan nüfusunu takibe ve onlara karşı baskı uygulamaya yöneltmiş ve Alman ordusunun yardımıyla Kırım'ı Sovyetler Birliği'nden zorla ayırmak için çalışmalarını sürdürmüşlerdir...*³⁶.

Devlet Güvenlik Komitesi bu iddiaları göz önüne alarak Kırım Türklerinin aileleriyle birlikte topyekün Kırım'dan çıkarılmasına ve "özel sürgünler (spetsposelentsı)" olarak Özbekistan'ın belirlenen bölgelerinde sürekli ikamete tabi tutulmasına karar verdi³⁷. Sürgünün gerçekleştirilmesi görevi Beriya komutasındaki NKVD kuvvetlerine verildi ve 1 Haziran 1944'e kadar bu operasyonunu tamamlanması istendi³⁸. GKO kararnamesinde, sürgün edilecek olanların beraberlerinde kendi özel eşyalarını, elbiselerini, günlük demirbaş eşyalarını ve aile başına 500 kg erzak almalarına izin verilmesi belirtiliyordu³⁹. Sürgün masraflarının karşılanması için SSCB Finans Halk Komiseri Zverev'in Mayıs ayı içerisinde Halk Komiserleri Sovyeti (SNK) fonundan 30 milyon ruble tahsis etmesi isteniyordu⁴⁰.

GKO kararnamesinde genel olarak Ticaret HK tarafından yol boyunca siyasi sürgünlere yiyecek dağıtılması yönünde ilaveler bulunmaktaydı⁴¹. Bu ilaveler son derece gizli olan kararnameye, ağır savaş şartlarında "insani" bir görünüm kazandırıyor. Aynı tarihlerde (19 Mayıs 1944) Kırım SNK tarafından alınan bir kararla Kırım'ın kırsal kesimlerinde tüketilen ekmek oranı tespit edilmiş ve işçiler için 500 gr, memurlar için 300 gr, kimsesiz ve çocuklar için 200 gr ekmek çıkarılmasına karar verilmişti⁴². Sürgünlere de işçilerle aynı oranda ekmek alma hakkı tanınmıştı. Özbekistan'a gelindiğinde bu oranlar daha farklıydı. Burada ekmek yerine adam başına ortalama günde 260 gr un veriliyordu⁴³.

Kararnamede belirtilen talimatların uygulanmasını kontrol etmek üzere SSCB SNK bünyesinde Devlet Özel Sürgün (Spetsposelents) Komisyonu kuruldu. Komisyon başkanlığına Gritsenko atandı, üyeliğe ise SSCB Tahıl ve Hayvan

³⁶ Guboglo-Çervonnaya, gös. yer.

³⁷ Gös. yer.

³⁸ Gös. yer.

³⁹ Gös. yer.

⁴⁰ Gös. yer.

⁴¹ Gös. yer.

⁴² Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s. 38-39.

⁴³ Gös. yer.

Yetiştirme Sovhozları HK muavinleri Gusev ve Jirov, Kırım KP bölge komitesi sekreteri Tyulyayev ile Kırım SNK başkan yardımcısı Yampolskiy tayin edildi⁴⁴.

Operasyonun muhtevası ve süresinin ifşa edilmemesi için, tespit edilen görevliler operasyon öncesinde Kırım'daki tarım sektörünün uğradığı zararı hesaplamak bahanesiyle sürgünün yapılacağı bölgelere gönderildi. Görevliler 16 Mayıs günü önceden tespit edilen görev yerlerine geldiler. Kırım'da talimat gereği her il ve rayondan mahalli parti ve meclis yöneticileri ile ilgili Halk Komiserlikleri temsilcilerinin yer aldığı komisyonlar teşkil edildi⁴⁵. Artık sürgün operasyonu için her şey hazırды.

2. Kırım Türklerinin Vatanlarından Sürgünü

GKO tarafından 20 Mayıs olarak tayin edilen operasyon tarihi, Beriia'nın talimatıyla iki gün önceden başladı⁴⁶. 18 Mayıs günü Serov ve Kobulov Beriia'ya, Beriia da Stalin ve Molotov'a Kırım Türklerinin sürgünü operasyonunun başladığını bildirdi⁴⁷. Son derece organize ve zamana karşı oldukça titiz bir şekilde yapılan operasyonlar, "potansiyel tehlikeli" kişilerin tutuklanmasıyla başladı. Yetişkin erkeklerin büyük çoğunluğu Sovyet ordusuna alındığı için, nüfusun yüzde 1-2'sini oluşturan bu kişilerin ekseriyetini kadınlar, çocuklar ve yaşlılar meydana getiriyordu⁴⁸.

Kırım Türklerinin yaşadığı bu trajik olayın her safhasını, sürgünden çok sonraları olayı bizzat yaşayanlar tarafından kaleme alınan dilekçe ve açık mektuplarda görmekteyiz. Mesela Ocak 1969 yılında Rus insan hakları savunucuları tarafından Kırım Türklerini müdafaa eden bir mektup kaleme alınmıştı⁴⁹. Bu mektupta sürgün anını yaşayan bir şahsın şu ifadelerine yer verilmektedir:

"Mayıs ayının 18'ini 19'una bağlayan gece şehirlerdeki ve köylerdeki bütün Kırım Tatarların evleri makineli tüfekli askerler tarafından basıldı. Ev halkı elleri havada duvara dizildi ve kendilerine "15 dakika içinde

⁴⁴ Gös. yer.

⁴⁵ A.g.e. s. 40.

⁴⁶ A.g.e. s. 67.

⁴⁷ "Pogrujeni...", s. 152; "Deportatsiya...", s. 107.

⁴⁸ Courtois, a.g.e. s. 287.

⁴⁹ Krimski Tatari, s. 174-180.

yolculuk için hazırlanın. Elinizde taşıyabileceğiniz neyin varsa yanınıza alın ” denildi... ”⁵⁰

Tenzile İbrahimova adlı Kırım Türk kadını da o geceyi şöyle anlatıyor:

“Saat 3 idi, çocuklar uyuyordu, birden askerler geldiler ve bize “5 dakika içinde toplanın ve evden çıkın. Yanınıza ne eşya ne yiyecek hiçbir şey almayın” dediler. Ne yapacağımızı şaşırmıştık. Bizi kurşuna dizeceklerini zannetmiştik Bizleri köyden çıkardılar ve aç bir şekilde bütün gün bir alanda beklettiler. Acıkmıştık, çünkü evden bir şeye almamıza izin vermediler. Çocuklar açlıktan ağlamaya başladı. Kocam cephede savaşıyordu, ben ise üç çocukla birlikteydim.”⁵¹

Kırım Türklerinin sürgününde görev alan bir Sovyet askerinin o günle ilgili hatıraları dikkat çekicidir:

“1943 yılı sonunda Alman ordusunun kovulmasından hemen sonra... 8 Mayıs 1944'te, bize söylediklerine göre, Kırım ormanlarında gizlenen Tatar gönüllülerle ve çekilen Almanlardan geride kalan askerleri ile savaşmak için Kırım'a gittik. Burada Kerç şehrine vardık. 14 Mayıs sabahı yola çıktık ve akşama doğru Lenin rayon merkezine ulaştık. Birkaç gün burada oyalandık. 17 Mayıs akşamı silahlar elimizde tekrar yola koyulduk. Birkaç saat nereye gittiğimizi bilmeden yürüdük. Sabahın 4'üne doğru küçük bir köye ulaştık. Buranın Tatarlarla meskun Oysul köyü olduğu ve bütün Tatarların bugün sürülmeleri gerektiği bildirildi. Bu operasyon Kırım'ın her yerinde aynı anda yapılacaktı ve istisnasız bütün Tatarlar sürgün edilecekti. Onlar Büyük Vatan Savaşı sırasında Almanlarla işbirliği yapmak ve partizanlara karşı savaşmakla suçlanıyorlardı. Sabah saat 4'te operasyon başladı. Evlere girdik ve ev halkını yataklarından kaldırarak: “Sovyet devleti adına! Vatana ihanet suçundan hepiniz Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine sürgüne gönderiliyorsunuz...” dedik. Toplanma için iki saat süre verilmişti. Her ailenin yanına 200 kg eşya almasına müsaade edilmişti. İlginçtir fakta biz daha önceden hazırlanmış yiyecek ve ev eşyası dolu çuvallar gördük. Acaba bu olay bir şekilde onlara sızdırıldı mıydı? Her halükarda biz askerler, son ana kadar böyle bir operasyondan haberdar değildik...”⁵²

Operasyon son derece gizli tutulmasına rağmen, Vesnin'in ifade ettiği gibi bir kısım Kırım Türkü sürgünü daha önceden haber almıştı. O zamanlar

⁵⁰ Gös. yer.

⁵¹ Taşkentskiy Protsess: Sud Nad Desyat'yu Predstavitelyami Krımskotatarskogo Naroda, (1 İyulya - 5 Avgusta 1969 g.). Shornik dokumentov s illustratsiyami, Amsterdam. Fond im. Gertsena. 1976. s. 27.

⁵² A.L. Vesnin. “Kak Proishodilo Vıseleni Tatar. Bolgar. Grekov. Armiyan iz Krıma v 1944 godu”,

Bahçesaray'da yaşayan Viladiye Nasirova'nın anlattıkları da bu durumu teyit etmektedir:

"...15 Mayıs'ta çalışma odama komsomollardan⁵³ Huriye Osmanova girdi ve bana "Biliyor musun, Kırım Türkleri sürgün edilecek" dedi. Bunu ona kendi evlerinde kalan yaralı bir asker söylemiş ve yanlarına kalın giysiler almalarını, lüzumlu eşyalarını hazırlamalarını tavsiye etmiş"⁵⁴.

Bu hatıraları sayfalar dolusu çoğaltmak mümkündür. Burada dikkat çekmek istediğimiz bir husus vardır. GKO kararnamesinde sürgüne gönderilecek olanların beraberlerinde kendi özel eşyalarını, elbiselerini, günlük demirbaş eşyalarını ve aile başına 500 kg erzak almalarına izin verilmesi bildiriliyordu. Fakat hatıralardaki ifadelerin tutarsızlığına bakıldığında bu talimatlara uyulmadığı görülmektedir. Bu hatıraların birinde toplanmak için 15 dakika, birinde 5 dakika ve diğerinde de 2 saat verildiği; birinde yanlarına hiçbir şey alamayacakları, diğerinde ise her ailenin 200 kg eşya alabileceği ifade ediliyordu. Bu durum, operasyonu yürüten görevlilerin farklı yerlerde farklı ve keyfi tutumlar sergilediklerinin göstergesidir.

Evlerinden çıkarılan halk bulundukları yerin meydanlarında, tarlalarda veya uygun görülen başka yerlerde toplanarak kendilerini demiryolu istasyonlarına taşıyacak nakliye araçlarını beklemeye başladı⁵⁵. Korku ve endişe içerisinde bekleyen halk, bir de askerlerin taşkınlıklarına maruz kalıyordu. Sürgünü gerçekleştiren askerler sadece verilen emirleri yerine getirmemişler, aynı zamanda çaresiz halka karşı insanlık dışı hareketler de sergilemişlerdi. Bütün bunlar binlerce Kırımlının gözleri önünde cereyan etmesine rağmen onlar da komşuları olan Tatarlara hiçbir yardım teşebbüsünde bulunmamışlardı⁵⁶. Vesnin de operasyonun başlı başına bir ahlaksızlık olduğunu belirtiyor ve şöyle devam ediyordu:

"...Bu ortamda iğrenç sahneler meydana geliyordu: Yaşlı kadınları, acıdan çılgına dönenleri kaçmaları için serbest bırakıyorlar ve sonra arkalarından kurşun yağıdırıyorlardı"⁵⁷

Krımskaya ASSR (1921-1945). Simferopol. Tavriya. 1990. s. 239-240.

⁵³ Komsomol: Genç Komünistler Birliği

⁵⁴ Viladiye Nasirova. "Gedjege Çeviril'gen Kün", Yıldız. S. 6. Taşkent. 1990. s. 117.

⁵⁵ Robert. Conquest. Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities. New York: The Macmillan Company, 1970. s. 61.

⁵⁶ Valeri V. Vozgrin. "Genotsid Kak Kulminatsiya Etnosotsialnogo Konflikta". Krımski Tatarı: İstoriya i suçasnit. Materiali Mizhnarodnoy Naukovoy Konferentsii, Kiev 1995. s. 28.

⁵⁷ Vesnin, a.g.m.. s. 239-240.

Meydanlarda toplananlar arasında Sovyetler Birliği'nin zaferi için mücadele etmiş bir çoğu yaralı ve hasta KP üyeleri, partizan hareketi ve Kızıl Ordu mensubu Kırım Türkleri de bulunuyordu⁵⁸. Fakat erkeklerin büyük çoğunluğu o sırada Almanlara karşı savaşa devam ediyordu⁵⁹. Mart 1949'da yapılan bir istatistikte diğer halkla birlikte sürgüne gönderilen eski Kızıl Ordu mensuplarının sayısı verilmektedir. Buna göre Kırım Türklerinden 524 subay, 1392 astsubay ve 7079 çeşitli rütbelerde asker olmak üzere toplam 8995 Kızıl Ordu mensubu Kırım'dan çıkarılmıştır. Kırım'ın genelinde sürgün edilen sabık Kızıl Ordu mensubu ise toplam 10892 kişidir⁶⁰.

Sürgünlerin Kırım'dan katarlarla Özbekistan'a taşınması görevi NKVD ile Ulaştırma Halk Komiseri Kaganoviç'e verildi⁶¹. Kırım Türkleri nakliye araçları ile istasyonlara taşındılar ve burada kendilerini bekleyen vagonlara tıka basa dolduruldu ve kapıları sıkı sıkıya kapatıldı. Hayvan ve yük taşımada kullanılan bu vagonlarla daha önce de Çeçen ve İnguşların sürgüne gönderildiği belirtilmektedir⁶².

Sürgün sırasındaki NKVD raporlarından anlaşılacağı üzere, yüz binlerce insanın sürgününde, onların can güvenliğinin, sağlık şartlarının ve yiyecek dağıtımının sağlanmasından ziyade, ne kadar az masraf yapılabileceği hesaplanmaktaydı. Çeçen ve İnguşların sürülmesinden sonra Milstein adlı bir NKVD subayının yazmış olduğu raporda bu durum gözler önüne serilmektedir:

*"Karaçay ve Kalmukların taşınmasında kazanılan deneyim, konvoy ihtiyacının en aza indirilmesi ve yolculuk sayısının azaltılması konusunda bir takım düzenlemeler yapmamıza imkan verdi. Daha önce her birine 40 insan yerleştirdiğimiz hayvan vagonlarına şimdi 45 kişi yerleştirdik. Bu insanları kendi eşyaları ile birlikte yerleştirdiğimiz için, toplam 37.548 m³'lük tahta, 11.834 kova, 3400 soba ve önemli sayıda vagon tasarrufu yapmış olduk"*⁶³

⁵⁸ Fisher, a.g.e., s. 166.

⁵⁹ Krimski Tatarı, s. 174.

⁶⁰ "40-50-e God...", s. 134.

⁶¹ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. II, s. 45.

⁶² Zekiye Settarova, "Hatıralar". Der. E. Özenbaşlı. Haz. F. Mertoğul. (Çevirimçi) <http://www.kirimdernegi.org.tr/hatiralar.htm>, 06.05.2000.

⁶³ Courtouis-Werth, a.g.e., s. 287.

Kırım Türklerinden oluşan ilk sürgün kafilesinin yola çıkmasından sonra Serov ve Kobulov derhal durumu Beriya'ya bir telgrafla rapor ettiler. İlk gün saat 20.00 itibariyle toplam 90 bin kişi istasyonlara götürülmüş, bunlardan 48.400 kişi 17 katarla doldurularak gidecekleri yerlere gönderilmişti. Halen 25 katar da beklemede idi. Operasyon sırasında herhangi bir taşkınlık olmadığı ve çalışmaların devam ettiği de telgrafın sonunda belirtilmektedir ⁶⁴. Sürgünle ilgili raporlar her gün düzenli olarak gönderiliyordu. 19 Mayıs'ta Beriya'ya iki telgraf geldi. İlkinde saat 12.00 itibariyle istasyonlara toplam 140.000 kişinin götürüldüğü, bunlardan 119.424 kişinin 44 katarla sürgün yerlerine gönderildiği ve halen 13 katarın daha bulunduğu belirtiliyordu. İkincisinde ise, saat 18.00 itibariyle istasyonlara toplam 165.515 kişinin getirildiği ve bunlardan 136.412 kişinin 50 katarla gidecekleri yerlere gönderildiği rapor ediliyordu ⁶⁵.

Serov ve Kobulov'un son telgrafı 20 Mayıs'ta Beriya'ya ulaştı. Kırım Türklerinin sürgünü operasyonunun tamamlandığını bildiren telgrafta şu ibareler yer alıyordu:

"Talimatlarınız gereği 18 Mayıs'ta başlayan Kırım Tatarlarının sürgünü operasyonunun bugün, 20 Mayıs saat 16.00'da tamamlandığını rapor ediyoruz. Tamamı 180.014 kişi 67 katarla doldurularak sürgün edilmiş, bunlardan 63 katarla bulunan 173.287 kişi gidecekleri yerlere gönderilmiştir; geriye kalan 4 katar ise bugün gönderilecektir. Bunun dışında, Kırım rayon askeri komiserlikleri askerlik çağında olan 6.000 Tatarı askere sevk etmiştir. Bunlar Kızıl Ordu üniformalarıyla Guriyev, Rıbinsk ve Kuybişev şehirlerine yollanmışlardır. Emirleriniz uyarınca, "Moskova kömür tröstü" emrine gönderilen 8000 kişilik özel kontenjanın 5000'i de Kırım Tatarlarından müteşekkildir. Böylece Kırım ÖSSC'den toplam 191.044 kişi çıkarılmıştır..." ⁶⁶

Raporda ayrıca Kırım Türklerinin sürgünü sırasında Sovyet karşıtı unsurlardan operasyon süresince toplam 5989 kişinin tutuklandığı ifade ediliyordu. Sürgün esnasında ele geçirilen silah ve mühimmatın da miktarı belirtiliyordu. Buna göre, 49 havan topu, 622 makineli tüfek, 724 otomatik tabanca, 9888 tüfek ve

⁶⁴ "Pogrujeni...", s. 152; Beriya da aynı bilgileri içeren telgrafı Stalin ve Molotov'a göndermiştir. "Deportatsiya...", s. 107.

⁶⁵ Gös. yer.

⁶⁶ A.g.e., s. 152-153.

326.887 adet kurşun ele geçirilmişti⁶⁷. Böylece Kırım Türklerinin tamamı yaklaşık 3 gün içinde Kırım'dan çıkarıldı.

GKO 21 Mayıs'da Stalin imzalı gizli bir kararname daha yayınlayarak, sürgüne gönderilen Kırım Türklerinden 10 bin kişinin Sovyetler Birliği'nin Molotov, Gorkov, Sverdlov vilayetlerinde ve Mari ÖSSC'nde bulunan kağıt-selüloz fabrikalarına gönderilmeleri için Beriya'ya talimat verdi. Bu kişilerin kabulü ve yerleşimi için Orman İşleri HK mes'ul tutuldu⁶⁸. Bu konunun gelişimi ve neticesi hakkında başka herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Kırım'da Stalin ve Beriya'nın gazabına uğrayan sadece Türkler değildi. Beriya Kırım Türklerinin sürgününün hemen ardından Kırım'ın Bulgar, Rum ve Ermeni azınlıklarını da sürmek için hazırlıklara başladı⁶⁹. 29 Mayıs'da Stalin'e gönderdiği bir telgrafta bu azınlıkların da Kırım'ın Almanlar tarafından işgali sırasında Sovyet karşıtı faaliyette bulunduklarından ve vatana ihanet ettiklerinden bahsetti⁷⁰. Beriya'nın telgrafına göre Mayıs 1944'te Kırım'da yaşayan Bulgarların nüfusu 12.075 kişiydi, Rumlar 14.300, Ermeniler ise 9919 kişiydi⁷¹. Bulgarlar çoğunlukla çiftçiydiler; Rum ve Ermeniler ise şehirlerde yaşıyor ve küçük endüstri kollarında çalışıyorlardı⁷². Bulgarlar Alman askerlerine gıda yardımı yapmakla ve onlara Kızıl Ordu askerlerinin yerlerini göstermekle suçlanıyordu⁷³. Rumlar için yapılan suçlama nispeten daha hafifti. Onların kabahati Almanları ticaret ve ulaşım açısından desteklemektir. Beriya suçların boyutuna bakılmaksızın her iki azınlığın da topluca sürülmesini öneriyordu⁷⁴.

Otto Pohl Ermeniler hakkındaki suçlamaların çok daha teferruatlı olduğuna dikkat çekiyor⁷⁵. Beriya'ya göre onlar Almanlar tarafından kurulan Ermeni Komitesi'nde aktif olarak yer almışlar ve büyük oranda Sovyet karşıtı çalışmalarda

⁶⁷ Gös. yer.

⁶⁸ GKO'nın Kırım Türklerinin Ural ve Volga kıyısındaki Orman Ürünleri İşletmelerine gönderilmesi hakkındaki karanamesi: Bkz. Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. II, s. 46; Krimski Tatarı, s. 76.

⁶⁹ J. Otto Pohl, "Crimean Tatars", (Çevirimiçi) www.euronet.nl/users/sota/statshist.html, 08.04.2000.

⁷⁰ "Deportatsiya...", s. 108-109.

⁷¹ Gös. yer.

⁷² Gös. yer.

⁷³ Gös. yer.

⁷⁴ Pohl, gös. yer.

⁷⁵ Gös. yer.

bulunmuşlardı⁷⁶. Ermenilerin bütün bu Sovyet karşıtı faaliyetlerine rağmen, Kırım Türkleri gibi topluca değil sadece Kırım yarımadasında ve Karadeniz kıyılarında yaşayanlar sürgüne gönderildi⁷⁷. NKVD bunların dışında Kırım'da yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Türklerden, Yunan ve İran vatandaşlarından 3652 kişiyi de Özbekistan'daki özel iskan bölgelerine gönderdi⁷⁸.

4 Temmuz 1944'te sona eren "Kırım'ın Sovyet karşıtı unsurlardan temizlenmesi" operasyonu sonunda, Beriya Stalin'e sunduğu raporda yarımadadan toplam 225.009 kişinin sürgün edildiğini bildiriyordu. Bunların içinde 183.155 Kırım Türkü, 12.422 Bulgar, 15.040 Rum, 9621 Ermeni, Alman 1119 ve diğer milletlerden 3652 kişi bulunmaktadır⁷⁹. Toplam olarak verilen rakam daha sonra 228.392 olarak düzeltildi, fakat milletlere göre dağılımı yapılmadı⁸⁰.

Sovyet yetkililer 19 Temmuz 1944'te sürgünün başarıyla tamamlanması şerefine büyük bir tören düzenliyordu. Bu "başarı"da emeği geçenlere madalyalar veriliyordu. Fakat tören sırasında Kobulov'a gelen bir haberde Arabat sınırındaki Kırım Türk köylerinin boşaltılmasının unutulduğu belirtiliyordu⁸¹. Azak Denizi ile Sivaş arasında yer alan Arabat köyünün halkı balıkçılık ve tuz üretimi ile uğraşan köylülerdi ve her nasılsa bu köy halkının boşaltılması unutulmuştu⁸². Kobulov adamlarına iki saat içinde orada tek bir Kırım Türkünün kalmaması yönünde emir verdi. Kırım Türkleriyle dolu yük katarları çoktan yol almıştı, onlara yetişme imkanı yoktu. Bunun üzerine Arabat'taki bütün Kırım Türklerini oldukça büyük ve eski bir gemiye bindirerek mahzene kapattılar. Gemiye denizin en derin yerine getirerek ambar kapaklarını açtılar ve gemiyi içindeki insanlarla birlikte batırdılar. Kurtulan tek bir kişi bile olmamıştı⁸³. Bunun ardından Kobulov Kırım'ın Türklerden "tamamen" temizlendiğini belirten raporunu iletmıştir⁸⁴.

Sovyet hükümeti 25 Haziran 1946'da *İzvestiya* gazetesinde yayınladığı bir kararnamede Kırım Türkleri ve Çeçenleri "Kızıl Ordu'ya karşı savaştıkları"

⁷⁶ "Deportatsiya...", s. 108-109.

⁷⁷ Pohl, gös. yer.

⁷⁸ Göş. yer.

⁷⁹ "Deportatsiya...", s. 109.

⁸⁰ A.g.m., s. 111.

⁸¹ Mübeyyin Batu Altan, "The Arabat Tragedy: Another Page from the "Surgun". (Çevirimiçi) <http://www.euronet.nl/users/sota/arabat.htm>, 08.04.2000.

⁸² Vozgrin, "Sürgünlük Siyaseti", s. 139.

⁸³ Altan, gös. yer.

gerekçesiyle suçluyordu⁸⁵. Sürgünden yaklaşık iki yıl sonra yayınlanan bu kararname sayesinde Sovyet ve dünya kamuoyu Kırım Türklerinin vatanlarından sürgün edildiğini öğrenme imkanı bulmuştu⁸⁶.

3. Sürgün Edilen Kırım Türklerinin Sayısı

Sürgüne maruz kalan Kırım Türklerinin miktarı konusunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Mesela Beriia'nın Stalin'e sunduğu rapordaki resmi rakamlara göre sürgün edilen Kırım Türkleri 183.155 kişiden ibarettir⁸⁷. Kırım KP MK'nin sürgünden sorumlu görevlisi Nemikin'in raporlarına göre 187.859, SNK Devlet Komisyonu verilerine göre 188.626 kişidir⁸⁸. Kırım Türklerinin kendi tespitlerine göre 400 bin⁸⁹, yazar A. Avtarhanov'a göre 423.100 Kırım Türkü sürgün edilmiştir.⁹⁰ Edward Allworth'un tespitine göre, sürgün sonrasında hayatını kaybeden Kırım Türklerinin %46.2 oranında olması ve hayatta kalan %54'lük oranın ise 228.474 kişiye tekabül ettiğini belirterek, Kırım'da yaşayan Türklerin 423.100 kişi olduğunu ifade etmektedir⁹¹. Fakat **Krimskotatarskoye Natsinal'noye Dvijenije** adlı eserde Kırım Tatar Milli Hareketi mensupları tarafından 1966'da yapılan Kırım Türklerinin gayr-i resmi nüfus sayımı sonuçlarına göre, sürgün edilen halkın toplamının 238.500 kişi olduğu belirtilmektedir⁹². Bu sayının 205.900'ü (%86.4) kadın ve çocuklardan oluşmaktaydı (Bkz. Tablo 3)⁹³. Bu sayıya savaştan

⁸⁴ Vozgrin, g.ö.s. yer.

⁸⁵ **Crimean Tatars: Repatriation and Conflict Prevention**. New York. Open Society Institute, 1996. s. 14.

⁸⁶ Sovyet toplumunun ülkede çıkan kanun ve kararnamelerden haberdar olmaması daha sonraları da devam etmiştir. Mesela 28 Nisan 1956 tarihli Kırım Türklerinin Kırım'a gitmelerini ve mal varlıklarının iade edilmeyeceğini belirten kararname ile 5 Eylül 1967 tarihli "Af" kararnamesinden de haberleri olmamıştı. Yine 25 Haziran 1946'da "Çeçen-İnguş ÖSSC'nin lağv edilmesi ve Kırım ÖSSC'nin Kırım Bölgesine dönüştürülmesi" de çok az kimse tarafından biliniyordu. bkz. Guboglo-Çervonnaya. a.g.e., C. I. s. 15.

⁸⁷ "Deportatsiya...", s. 109.

⁸⁸ V.M. Broşçevan, "Deportatsiya Jiteley Krıma", **Krimski Tatarı: İstoriya i Suçasnit**, s. 28.

⁸⁹ Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e., s. 49.

⁹⁰ Abdurrahman Avtarhanov, "İmperiya Kremlya. Sovyetskiy Tip Kolonializma", **Drujba Narodov**, No.: 1-5, Moskva, 1991. s. 206.

⁹¹ Edward Allworth, "The Crimean Tatar Case", **Tatars of the Crimea: Their Struggle for Survival**, Ed. Edward Allworth, Durham, Duke University Press, 1988, s. 6.

⁹² Guboglo-Çervonnaya. a.g.e., C. I. s. 80.

⁹³ A.g.e., s. 81.

önce göç eden Sovyet-parti mensuplarının aileleri, askere çağrılanlar ve 1944 yılında “çalışma ordusu” için seferber edilenler dahil değildi⁹⁴.

	Toplam	%	Erkek	%	Kadın	%
Genel	238.500	100	88.950	37.29	149.550	22.71
Çocuk (16 yaş altı)	99.400	41.7	49.700	20.85	49.700	20.85
Yetişme Çağındaki Çocuklar	13.300	5.6	6.650	2.8	6.650	2.8
Kadınlar (18 yaş üstü)	93.200	39.1	-----	----	93.200	39.1
Erkekler (18 yaş üstü)	32.600	13.6	32.600	13.6	-----	----

Tablo 3: KTMH'nin tespitine göre 1944 yılında Kırım'dan sürülen Türklerin sayısı

Resmi rakamlara göre Kırım Türklerinin sürgününden sonra Kırım nüfusu 188.626 kişi daha azaldı. Bu miktarın 19.720'si şehirlerden, 168.876'sı ise köylerden sürgüne gönderildi⁹⁵. Genelde Kırım'ın güney kıyılarında ve dağlık bölgelerinde yaşayan Kırım Türklerinden 25.353 kişi Bahçesaray ve civarından, 15.784 kişi Kuybişev'den, 14.913 kişi Aluşta'dan, 13.413 kişi Karasu Bazar'dan, 13.265 kişi Sudak'tan, 11.588 kişi Balaklava'dan, 11.231 kişi Yalta'dan ve diğer rayonlardan da 1000-5000 arasında Kırım Türkü sürgün edildi⁹⁶.

Ekim 1946'daki NKVD raporu Sovyetler Birliği'nin genelinde uygulanan sürgün faciasının akıllara durgunluk veren tablosunu ortaya koyuyordu⁹⁷. Rapora göre Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgelerine yerleştirilen sürgün toplulukların mevcudu toplam 2.463.940 kişidir. Bunların 655.674'ü erkek, 829.084'ü kadın, 979.182'si 16 yaşından küçük çocuklardan ibarettir (Bkz. Tablo 4)⁹⁸. Sürgünden sonra Kırım'da Türk olarak sadece Hazar Türklerinin torunları olan 3301 Karaim Türkü kalmıştı.⁹⁹

Resmi rakamlarda olayın boyutunu küçük göstermek maksadıyla tahrifat yapılması, diğer taraftan 400 bin ve üzeri şeklinde ifade edilen rakamların da herhangi bir veriye dayanmadan duygusal olarak ifade edilmesi muhtemeldir.

⁹⁴ Ayşe Seyitmuratova. *Natsional'noye Dvijenije Krimskih Tatar: Sobitiya, Faktı, Dokumentı*. Akmesid (Simferopol). 1997. s. 3.

⁹⁵ Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e. s.48.

⁹⁶ A.g.e. s. 49.

⁹⁷ “Pogrujeni...”. s. 157.

⁹⁸ Gös. yer.

⁹⁹ Edige Kırımlı. “Muhtelif Haberler”. *Dergi*. S. 48. Münih. 1967. s. 79.

Doğruya en yakın rakam ise, sürgüne maruz kalan Kırım Türk halkının gerçek sayısını bulmak gayesiyle KTMH tarafından yapılan gayr-i resmi nüfus sayımı verileri görünmektedir. Buna rağmen resmi nitelik taşıyan yegane kaynaklardan elde edilen ilk üç rakamın da dikkate alınması gerekmektedir.

Sürgünlerin yerleştikleri yerler	Sayıları	Sürgünlerin yerleştikleri yerler	Sayıları
Kazakistan SSC	890.698	Altay diyarı	35.381
Özbekistan SSC	179.992	Novosibir bölgesi	92.968
Kemerov bölgesi	129.423	Tomsk	83.276
Kırgızistan SSC	120.858	Tümen	56.611
Molotov bölgesi	115.434	Çelyabin	51.865
Sverdlov bölgesi	113.746	Omsk bölgesi	44.767
Krasnoyar diyarı	112.316		

Tablo 4: Sürgünlerin yerleştikleri yerler ve sayıları

4. Sürgün Yolunda Yaşananlar

Kırım Türklerinin vatanlarından çıkarıldıktan sonra sürgün yerlerine varışlarına kadar geçen zaman içerisinde meydana gelen olayların ve yaşanan sıkıntı dolu günlerin onların hayatında derin izler bıraktığı muhakkaktır. Yalnız esef verici bir durum var ki, o da araştırmamız müddetince yol boyunca yaşanan bu acı olayların ortaya konduğu ilmi bir çalışmaya, her hangi bir belgeye rastlayamamış olmamızdır. Bize bu konuda sadece o günleri bizzat yaşayan insanların anlattıkları “sürgün hatıraları” ışık tutmaktadır. Yaklaşık yarım asırdır Kırım Türklerinin sesini tüm dünyaya duyuran **Emel** dergisinde ve konuyla ilgili internet sitelerinde yayınlanan çok sayıdaki “sürgün hatırası”, sürgünün bu safhası hakkında kıymetli bilgiler veren nadir bilgi kaynaklarından. Biz de bu konu üzerinde dururken sık sık “sürgün hatıraları”na müracaat edeceğiz.

Sovyet hükümeti tarafından 3 gün içerisinde topluca vatanından kovulan Kırım Türk halkı, nereye gittiğini bilmediği sürgün yolculuğu sırasında çok ağır sıkıntılar yaşamıştı. Çoğunluğunu kadın ve erkeklerin oluşturduğu bu cezalandırılmış topluluk, daha önce yük ve hayvan taşınan vagonlara tıka basa doldurulmuş¹⁰⁰. 11 Mayıs 1944 tarihli GKO kararnamesinde, SSCB Sağlık Halk Komiseri Miterev’e

¹⁰⁰ Vasfiye İbrahim, “Bitmeyen Çilcli Yıllar”, Der. S. Bilal vd., **Emel**, S. 208, 1995, s. 30.

sürgünlerle dolu her katarla gerekli tıbbi malzemelerle birlikte bir doktor ve iki hemşire tahsis edilmesi talimatı verilmişti¹⁰¹. SSCB Ticaret Halk Komiseri Lyubimov ise, sürgünlerin bulunduğu bütün katarlara günlük sıcak yemek ve su temin etmekle mesuldü¹⁰². Fakat bu talimatların yerine getirilmediği “sürgün hatıraları”nda ortaya çıkmaktadır. Talimat gereği katarlarda olması gereken doktorlar, sadece trenlerin durduğu istasyonlarda bulunuyordu¹⁰³. O günleri hala bugün gibi hatırladığını ifade eden 1915 doğumlu Zekiye Settarova, yolda başlarından geçenleri şöyle anlatıyor¹⁰⁴:

“...Vagonlara girdikten sonra halkı bit tuttu. Bu hayvan taşınan vagonlarda bizden önce Çeçenleri sürmüşlerdi. Bitler bakla kadar büyüktü. Adamları tıklım tıklım doldurdular, herkes çuvallar üstünde oturuyordu... Sonra vagonun kapılarını kapattılar ve kilitlediler. Bir müddet sonra çocuklar vagonun içinde “Susadım, su!” diye bağırmaya başladılar. Kapıyı vurmaya başladık, açtılar, gidip çocuklara su getirdik... Zamanla herkesin tuvalet ihtiyacı geliyordu, küçük çocukların tuvalet ihtiyaçlarını onları vagonun arasındaki boşluklardan tutarak gideriyorduk... Ben yolda hastalandım. Melitopol’de beni hastaneye götürdüler. Çocuklarımı annem almış. O başka katarla gidiyordu. Sora sora bulmuş. Garlarda vagonların kapılarını açıyorlardı, adamlar gidip su alıyor, ekmek hırsalar ekmek alıyorlardı... İstasyonda doktorlar gelip, hasta var mı, yok mu? diye bakıyorlardı... Çocuklarım annemle beraber gitmişlerdi, hense onların yanına nasıl gideceğimi bilemiyordum...”

Adı geçen GKO kararnameine yapılan ekte yol boyunca sürgünlere dağıtılması talimatı verilen yiyecek miktarı belirtilmişti. Buna göre günlük adam başına 500 gr ekmek, 70 gr et/balık, 60 gr bulgur, 10 gr yağ verilmesi kararlaştırıldı¹⁰⁵. Fakat bu olayı yaşayanların ifadelerine göre adam başı 500 gr değil 300 gr ekmek verilmiş, et ve balık hiç dağıtılmamış, sıcak yemek ise günde bir kere belirli istasyonlarda verilmişti¹⁰⁶. Açlıktan insanlar ne yapacaklarını bilmez duruma gelmiş, kemikleri sertleşmiş, güçleri tükenmeye başlamıştı¹⁰⁷. Bir çoğu başlarına gelen felaketin acısına dayanamayarak aklını kaybetmişti¹⁰⁸. Yol boyunca bir çok

¹⁰¹ Guboglo-Çervonnaya. a.g.e., C. II, s. 45.

¹⁰² Gös. yer.

¹⁰³ Settarova. gös. yer.

¹⁰⁴ gös. yer.

¹⁰⁵ Sürgünlere dağıtılması için tespit edilen toplam gıda miktarı ise 900 ton un, 160 ton bulgur, 90 ton et, 90 ton balık, 26 ton yağ idi: Broşçevan-Tıgılyants. a.g.e., s. 128.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 88.

¹⁰⁷ İbrahim. a.g.m., s. 31.

¹⁰⁸ “Sovyetler Birliği’ndeki Kırım Türklerinin İsteklerine Dair Belge”. Emel. S. 62. 1971. s. 34.

insan, özellikle yaşlılar ve çocuklar zor şartlara dayanamayarak hayatlarını kaybetmiştir. Bu ölümlerin gömülmesine müsaade edilmemiş, ancak tren durduğu zaman yol kenarlarına bırakılmışlardı¹⁰⁹.

Bir istasyonda bu katarlardan birine rastlayan Kızıl Ordu birliklerine mensup askerlerden birinin gördükleri karşısındaki düşünceleri şöyleydi:

"...İçimizdeki en yaşlı asker olan telefoncumuz Leningradlı Volohov'un "Ölüm Katarı" ismini verdiği katar hızını artırıyor. Dar ve pis kokulu vagonlardan çıkan çocukların ve kadınların sesleri yüreklerimizi bıçakla keser gibi yapıyor. O ana kadar dâhi liderlerimizin haklılığına can-ı yürekten inanmış bu yaşlı Komünist Partisi üyesi asker gözlerinden yaşlar damlayarak "Bunlar nasıl düşman olur?" diye sorarak gene kendi cevap verdi "Muhasara altındaki Leningrad'da yaşayan çocuklarımız faşistlere nasıl düşman iseler, bunlar da bize öyle düşmandırlar. Orada faşistler vardı, burada ise kendimizinkileri, suçsuz insanları yok ediyorlar..."¹¹⁰.

"Ölüm katarları" ile yapılan bu yolculuk Kırım Türkleri açısından son derece vahim bir şekilde sonuçlandı. Yol boyunca yaşanan eziyetlerden, açlık ve hastalıklardan dolayı 7889 Kırım Türkü hayatını kaybetti¹¹¹. Bu kayıplar sadece sürgünün daha başında, yol safhasında verilenlerdi.

C. Sürgünden Sonra Kırım'ın Durumu

1. Kırım Türklerinden Geriye Kalan Mal Varlığı

GKO kararnamesi Kırım Türklerinin sürgününden sonra geride kalan bütün mal varlığına, binalara, bahçelere yerel hükümet organları tarafından el konulmasını emrediyordu¹¹². Kararnamede ayrıca her türlü gıda maddesi ile büyük ve küçük baş hayvanların Et-Süt Üretimi HK; tarım ürünlerinin Satın Alma HK; atlar ve diğer iş hayvanlarının Toprak İşleri HK; damızlık hayvanların da Sovhozlar HK tarafından müsadere edilmesi talimatı verildi¹¹³. Bu müsaderelerin yapılabilmesi için sürgün operasyonunun başladığı gün Eşya Kabul ve Kayıt Komitesi kuruldu¹¹⁴. SNK komisyonu, bu amaçla, Et ve Süt Ürünleri HK'nden 500, Satın Alma HK'nden 250,

¹⁰⁹ Fatma Kerimova, "Hatıralar", Haz. Z. Yüksel, Emel, S. 203, 1994, s. 28.

¹¹⁰ Karp Gulak, "Ölüm Katarları", Çev. N. Aytar, (Çevirimiçi), <http://www.kirimderneği.org.tr/hatiralar.htm>, 08.04.2000.

¹¹¹ Mustafayev, a.g.m., s. 54.

¹¹² Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. II, s. 45.

¹¹³ Gös. yer.

¹¹⁴ Broşçevan-Tiglyants, a.g.e., s. 67.

Toprak İşleri HK'nden 300, Sovhoz HK'nden 400 kişiyi görevlendirdi. Ayrıca yerli halktan 15 bin kişi kalan mal varlığının sayılması için çağrıldı. Bütün bu faaliyetlerin organizasyonu için Kırım SNK başkan yardımcısı Yampolskiy tayin olundu¹¹⁵.

Çok geçmeden SNK Komisyonu Kırım'da gerçekleştirilen faaliyetlerin bir değerlendirmesini yaptı ve Kırım Türklerinin sürgününden sonra müsadere edilen malların envanterini çıkarttı. Buna göre sürgün sonrasında Kırım Türklerinden geriye kalan:

Sığır ve kümes hayvanı	15.740 baş
Tarım ürünleri	40.000 çinko (çinik)
Bina/ev	25.561 adet
Kışlık ve yazlık tahıl ekimi	68.500 hektar
Köy kooperatifi demirbaşları	345.500 adet
Ev eşyası	420.000 adet

mal ve eşya müsadere edilmiştir. Bütün yapılar, tarım ürünleri, ev eşyaları ve tarlalar GKO kararnamesi gereğince mahalli yönetim organlarına devredildi¹¹⁶. H.D. Mustafayev'in tespitlerine göre ise, sürgünden sonra yaklaşık 80 bin adet ev/bina, 34 bin kadar bağ-bahçe, 500 bin civarında büyük baş hayvan müsadere edilmiştir¹¹⁷. (Kırım Türklerinden kalan mallardan kayda geçirilebilenlerin tam listesi için bkz.: Tablo 5)¹¹⁸

Sürgün kararnamesinde hayvanların ve tarım ürünlerinin müsaderesinin makbuz mukabili yapılması isteniyordu. Ayrıca bu malların ileride sürgünlere geri iadesi için ilgili halk komiserliklerinden 1 Temmuz 1944'e kadar "geri dönüşüm teklifleri" sunmaları talep ediliyordu¹¹⁹. Bütün bu talimatlara rağmen Kırım Türkleri el konulan mal mülklerini hiçbir zaman geri alma imkanına sahip olamadılar¹²⁰. SSCB YSP'nun 28 Nisan 1956 tarihli kararnamesi ile de müsadere edilen malların geri iadesinin söz konusu olmadığı açık bir şekilde ifade edildi¹²¹.

¹¹⁵ A.g.e. s. 40.

¹¹⁶ A.g.e. s. 48.

¹¹⁷ Mustafayev, a.g.m. s. 55.

¹¹⁸ Broşçevan-Tiglyants, a.g.e. s. 137.

¹¹⁹ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e. C. II, s. 45; Kırımski Tatarı, s. 75.

¹²⁰ J. Otto Pohl, "The Deportation and Fate of the Crimean Tatars". (Çevirimiçi) <http://www.euronet.nl/users/sota/pohletnic.htm>. 08.04.2000.

¹²¹ SSCB YSP'nun "Büyük Vatan Savaşı döneminde sürgün edilen Kırım Tatarları, Balkarlar, SSCB vatandaşı Türkler, Kürtler, Hemşiller ve aile fertlerinin idari denetimden serbest bırakılmaları" hakkındaki yasası (28 Nisan 1956). TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6321, y. 46.

Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı
Büyük baş ve kümes hayvanı	15.740 baş	Eski Tatar kolhoz işçilerine ait ekili alan:	
Sığır	10.700 baş	Kışlık ve yazlık ekin	68.500 hektar
1 yaşından büyük inek	886 baş	Sebze	10.025 hektar
1 yaşından küçük dana	4139 baş	Meyve ağacı	3900 hektar
Koyun	22.466 baş	Üzüm bağı	2694 hektar
Keçi	21.810 baş	Diğer	2977 hektar
At	4450 baş	Tarım aletleri	34.565 ad.
Kümes hayvanı	11.311 adet	Pulluk	1266 ad.
Öküz	284 baş	Tırmık	1434 ad.
Merkep	184 adet	(At) araba(sı)	1359 ad.
Arı kovanı	3916 adet	Koşum	2466 ad.
Tarım ürünü (toplam)	40 bin çinko	Kazma-kürek	28.040 ad.
Buğday	8755 çinko	Ev eşyası:	
Mısır	12.654 çinko	Yatak	55.750 ad.
Arpa	15.306 çinko	Masa	41.447 ad.
Diğer tarım ürünü	1618 çinko	Sandalye	78.497 ad.
Un	762 çinko	Dolap	20.054 ad.
Bulgur	264 çinko	Divan	4126 ad.
Ayçiçeği	368 çinko	Dikiş makinesi	6975 ad.
Tütün	40 çinko	Semaver	4994 ad.
Şarap	95.000 litre	Kilim	4242 ad.
Kurutulmuş meyve	314 çinko	Battaniye	18.830 ad.
Deri	7285 adet	Yastık	66.152 ad.
Koyun postu	43.207 ad.	Gıvecek	15.585 ad.
Yün	554 ton	Piyano	410 ad.
Bina/ev	25.561 ad.	Bisiklet	723 ad.
Avluya yapılan yapılar	15.000 ad.	Gramofon	475 ad.
Bahçe arazisi	18.736 ad.	Çeşitli saat	4760 ad.
Bunların kapladığı alan	3000 hektar	Tabak vs. diğer eşyalar	420.000 ad.
Meyve ağaçları	110.000 ad.		
Üzüm asma(sı) (ağacı)	130.000 ad.		
Sebze vs. ekili alan	1500 hektar		

Tablo 5: Resmi kayıtlara göre Kırım Türklerinden kalan malların listesi

Sürgün edilen Kırım Türklerinin mal ve eşyaları, yapılan sayım ve kayıt işleminin ardından koruma altına alınacak, binalar ile evler yağma ve hırsızlıklara karşı mühürlenerek muhafaza edilecekti¹²². Fakat Vozgrin'in ifadesine göre, Kırım'daki Slav halk Türklerden kalan malları yağmalamak, hayvanlarına el koymak ve evlerini işgal etmek için hücum ettiler. Daha sonra inşaatlarda kullanılmak üzere Tatarlara ait mezarların taşlarını söktüler, kıymetli eşya bulma ümidiyle mescitleri talan ettiler. Vozgrin'in ifadesiyle "Kırım'ın Slav halkı, Moskova'nın tertip ettiği bu jenosidin gerçekleşmesinde ordunun suç ortağı olmuştur"¹²³.

Sovyet yetkilileri müsadere edilen mal varlığının en iyi şekilde değerlendirilmesini istiyordu. Bu itibarla Yampolskiy ve Kırım KP sekreteri V. Berezkin KP şehir-rayon komiteleri sekreterlerine bir mektup göndererek, sürgünlerden kalan malların satılarak öncelikle otellerin, kolhoz işçilerinin kaldıkları

¹²² Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e., s. 68.

binâların, çocuk yuvalarının, rayon sağlık ve idari kurumlarının ihtiyaçlarının giderilmesi teklifini sundular¹²⁴. Kısa bir süre sonra (5 Haziran'da) SNK Komisyonu üyesi Gusev tarafından bu mektuba verilen cevapta, Kırım'dan çıkarılan Türklerin yerlerine yerleştirilen kolhoz işçilerinin ihtiyaçları göz önüne alınmadan Berezkin ve Yampolskiy'in tekliflerinin yerine getirilmesinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir¹²⁵. Bunun üzerine Yampolskiy Haziran ayında bölgelere yeni bir talimatname göndererek kolhozlara yerleştirilen işçilerin ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle eşyaların bir kısmını ayırmalarını bildirmiştir¹²⁶.

GKO Kararnamesinde bütün malların bir gün iade edilme ihtimaline karşı makbuz mukabili teslim alınması talimatı verilmiş olmasına rağmen, Yampolskiy 13 Haziran'da şehir ve rayonlara gönderdiği bir talimatla sürgünlerden kalan malların satılması için gerekli hazırlıkların yapılmasını istiyordu¹²⁷. Yampolskiy satım işleminin şehir ve rayonlardaki depolar ile mağazalarda, köylerde ise kooperatiflerde yapılması talimatında bulunarak, bunun organizasyonu için Kırım Ticaret Halk Komiseri Şvetsov'u görevlendirdi¹²⁸. Kısa süre sonra rayon icra komitelerine malların alımı için müracaatlar yapıldı ve eşyalar daha önceden tespit edilen fiyatlar karşılığında satılmaya başlandı¹²⁹ (Eşyalar ve fiyat listesi için bkz. Tablo 6). Fakat yapılan denetimlerde bir çok yerde gönderilen talimatlara uyulmadığı, bir kısım eşyanın satılmadığı ve gerekli kurumlara dağıtılmadığı belirlendi. Sürgünlerin boşalttıkları evler keyfi bir şekilde Kırım halkı tarafından işgal edilmeye başlandı. Bunun önüne geçmek için ilgili merciler tarafından genelgeler yayınlandı ve bunlara uymayanların sürgün edileceği belirtildi¹³⁰. Bütün bu yaptırımlar sadece göstermelikten ibaretti, zira bizzat hükümet yetkililerinin kendileri bu tür kanunsuz hareketlerde bulunuyordu. 25 Haziran'da Kırım Cumhuriyet Başsavcısı N. Çekalev tarafından KP sekreteri Tulyayev ile Yampolskiy'e gönderilen raporda bu durum açık bir şekilde ortaya konmaktadır:

¹²³ Vozgrin, "Genotsid...", s. 28.

¹²⁴ Mektupta ayrıca bütün dikiş makinelerinin, dikiş kursları kurulması için yerel sanayi ve kooperatiflere verilmesi; yeni gelen işçilere, Alman işgalcileri yüzünden mağdur olanlara ve partizan mensuplarına mobilya yardımı yapılması teklif edilmektedir. Broşçevan-Tiglyants, a.g.e., s. 69.

¹²⁵ A.g.e., s. 70.

¹²⁶ Gös. yer.

¹²⁷ Gös. yer.

¹²⁸ A.g.e., s. 71.

¹²⁹ A.g.e., s. 69.

¹³⁰ A.g.e., s. 71.

"Kuybişev ıera komitesi ve KP rayon teşkilatı sürgünlerin en değerli eşyalarını herhangi bir kayıt yapmadan kendi kullanımlarına almışlardır. Lenin rayonunda en değerli eşyalar ücretsiz olarak idareciler arasında paylaştırılmıştır. Özellikle Fraydorf, Aluşta, Yalta, Karası Bazar, Kuybişev, Lenin ve Seyitler rayonunda eşyaların korunması ve kayda geçilmesi ile beraber işler menfi bir hal aldı. Savcılık bazı görevli ve sivil şahısların, sürgünlerin eşyalarını kötüye kullanma ve çalma suçundan cezalandırılmasını talep etti"¹³¹.

Eşyanın Cinsi	Birim Fiyatı (Ruble)	Eşyanın Cinsi	Birim Fiyatı (Ruble)	Eşyanın Cinsi	Birim Fiyatı (Ruble)
Nikelajlı Karyola	750	Basit Etajer	50	Çinko Kova	20
Tek Kişilik Karyola	400	Ev Sandalyeleri	25	Demir Kova	10
Yaylı Karyola	200	Büro Sandalyeleri	30	Bisiklet	1000
Demir. Tahta	85	Tabure	10	Çanak Çömlek (5 lt)	10
Karyola	150	Konsol	350	Cam Sürahi	10
Yaylı Çocuk	650	Deri Kanape	300-	Demir Mangal	5
Karyolası	400	Uzun Koltuk	500	Emaye Tencere (3 lt.)	50
Büyük Aynalı	300	Yaylı Somya	150	Gaz Ocağı	50
Şifonyer	400-	Saman Somya	150	Pompaı Gaz Ocağı	30
Aynasız Şifonyer	650	Abajur	100	Bakır Güğüm (10 lt.)	60
Kaplama Şifonyer	300-	Kapı Perdeleri	40-150	Bakır Leğen	100
Büyük Vitrin	500	Kumaş Perdeler	150	Gaz Lambası	10
Kaplama Vitrin	200	Tül Perdeler	100	Ampul	30
Açılır Yemek Masası	120	Tüylü Yastık	60	Tas	6
Kare Masa		Pamuk Battaniye	50	Yemek Tabağı	5
2 Tabureli Çalışma	400-	Yün Battaniye	150-	Tatlı Tabağı	2
Masası	500	İpek Battaniye	300	Servis Tabağı	10
1 Tabureli Çalışma		Demir Soba (Fırın)	150	Çukur Piyala (Çay	5
Masası	200	Balta	600	fincanı)	175
Mutfak Masası	75	El Dikiş Makinesi	25	Semaver	5
Kapıak Dolabı	100	Atölye Dikiş	5	Çay Fincanı	3
Gramofon	900	Makinesi	350	Bardak Altı	5
Plaklar	5-20	Singer El Dikiş	750	Demlik	5
Boy Aynası	500	Makinesi	600	Küçük Tava	25
Ayna (20 sm ²)	30	Singer Atölye Dikiş		Çalar Saat	300-
Komodın Etajeri	75	Makinesi	1200	Duvar Saati	1000
Küçük Tahta Sandık	50				
Büyük Tahta Sandık	100				

Tablo 6: Ev Eşyalarının Listesi ve Birim Fiyatları¹³²

Kırım SNK başkan yardımcısı S. Groçev imzalı bir raporda, sürgünlerden geriye kalan mal ve eşyaların müsadere, kayıt ve kıymetlendirme çalışmalarının birçok yerde ve de Akmesjid (Simferepol)'de tatmin edici düzeyde olmadığı belirtilmektedir. Özellikle belirtilen eşya ve malların kıymetlendirme işleminin zamanında yapılmadığı, birçok rayonda eşyaların korunması için önlem alınmadığı

¹³¹ A.g.e. s. 72.

¹³² A.g.e. s.142-144. Bu listenin altında Kırım Ticaret Halk Komiseri Şvetsov ile Finans Halk

ve bunun eşyaların çalınmasına davetiye çıkardığı ifade edilmektedir. Bazı rayon icra komiteleri başkanlarının hırsızlıkla mücadele için tedbir alacakları yerde, lüzumsuz yazışmalarla iktifa ettikleri de Groçev tarafından dile getirilmektedir¹³³. Sürgünden sonra Kırım Türklerine ait hayvanların kaydı ve taksimatı konusunda da, GKO kararnamesinde belirtilen talimatlara hiçbir zaman uyulmamış, binlerce hayvan yöneticilerin keyfi tutumları sonucu Kırım'ın Slav halkı tarafından yağma edilmiştir¹³⁴.

Kırım Türklerinin sürgün sonrası Kırım'da kalan mal varlığını hesaplayabilmek için, sürgün edilen bir aileden geriye kalan mal ve eşyaların dökümünün bir fikir sahibi olunmasında yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Aşağıda verdiğimiz bu liste sürgün öncesi Eski Kırım Rayonunda yaşayan Fevziyev ailesine aittir¹³⁵:

Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı
Koyun	2 ad	Un	46 kg	Bina/ev	2 ad	Sandalıye	14 ad.
Keçi	3 ad	Patates	20 kg	Alır	2 ad.	Dolap	3 ad.
Buğday	126 kg	Tütün	1 kg	Ekili alan	1000 m ²	Dikiş mak.	1 ad.
Mısır	105 kg	Büyük deri	1 ad.	Meyve Ağacı	29 ad.	Semaver	1 ad.
Arpa	15 kg	Küçük deri	6 ad.	Yatak	7 ad.	Ayakkabı	1 çift.
Avçığı	16 kg	Yün	2,3 kg	Masa	6 ad.		

Tablo 7: Bir Kırım Türk ailesine ait mal varlığının listesi

2. Kırım'ın Slavlarla İskanı

Kırım Türkleri ve Kırım'da yaşayan bir çok topluluğun zorla Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgelerine sürülmelerinden sonra Kırım adeta boşalmıştı. Her alanda son derece ciddi iş ve işçi gücü açığı ortaya çıkmıştı. Özellikle Kırım'a hayat veren o ünlü bağ ve bahçeleri harap olmuştu. Uzmanlar bu durumun düzeltilmesi için çok zaman ve çok şey yapılması gerektiğini belirtiyorlardı¹³⁶. Sürgün kararnamesinin ardından 15 Mayıs'ta SNK tarafından yayınlanan bir talimatnamede Kırım'ın güney bölgelerinde zirai faaliyetlerin yapılması için çalışabilecek elemanlar temin edilmesi hususu üzerinde duruluyordu. Kırım devlet yetkilileri bu talimatname uyarınca 27

Komiseri Zıbnı'nın imzaları bulunmaktadır.

¹³³ A.g.e. s. 73.

¹³⁴ A.g.e. s. 79-80.

¹³⁵ A.g.e. s. 130.

¹³⁶ Nekriç. a.g.e. s. 40.

Mayıs'ta bir kararname çıkararak yarımada'daki tarım işlerinin yürütülmesi için Ukrayna'nın çeşitli yerlerinden iki ayda 13.800 kişinin getirilmesi sağlandı¹³⁷. Ayrıca Akmesid (Simferepol) şehir icra komitesi parti, komsomol ve meclis üyelerinden müteşekkil 70 kişiyi iki aylık süreyle geçici olarak kolhoz müdürlüklerine tayin etti¹³⁸.

Yetkililer yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelen tütün üretiminin kurtarılması için Kızıl Ordu askerlerinden yardım talebinde bulundular. Bunun üzerine Kızıl Ordu 7-16 Haziran tarihlerinde 10 gün boyunca 14 subay ve 650 askerden oluşan bir birliği tütün üretimi çalışmalarına katılmaları için görevlendirdi¹³⁹. Ekili alanların kurtarılması için Kırım'ın her tarafında acil önlemler alınıyordu. Bazı yerler bu tedbirler için gerekli yasal düzenlemeleri bile beklemeden harekete geçmişti. Kırım Türklerini taşıyan son katar henüz Kırım'ı terk etmemişken, Canköy'de 20 Mayıs'da önceden Kırım Türkleriyle meskun kolhozların birleştirilmesi ve diğer kolхозlardan işçi takviyesi yapılması için çoktan kollar sıvanmıştı¹⁴⁰. Kırım SNK ise 6 Haziran'da çıkardığı bir kararnameyle Kırım Türklerinin boşalttığı kolhoz topraklarının kullanımını askeri birliklere ve bazı kurumlara tahsis etti¹⁴¹.

Kırım'da tam anlamıyla bir başıboşluk hakim olmuştu. Her kademedeki Kırım Türklerinin sürgünü sonucunda sadece tarım alanında değil, idari, eğitim, kültür ve sanat, basın, din işleri gibi hayatın can damarlarında fevkalade aksaklıklar baş gösterdi. Boş olan makam ve mevkilere rasgele atamalar yapılıyor, hiçbir idari tecrübesi ve tahsili olmayan insanlara sorumluluk ve yetki veriliyordu¹⁴². Kırım'daki Sovyet yetkilileri için yaşanan bu karmaşalık, çözülmesi imkansız bir sorun gibi görülse de, Kırım Türklerinin sürgününü çok önceden planlayanlar bunun önlemini almışlardı. Zaten sürgünün amaçlarından biri de Kırım'ın tamamen Slav halkla iskan edilerek Slavlaştırılmasını, yani Ruslaştırılmasını sağlamaktı. Bu doğrultuda SSCB GKO 12 Ağustos 1944'te Kırım şehirlerine kolhoz işçilerinin yerleştirilmesini kabul

¹³⁷ Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e. s. 74.

¹³⁸ Gös. yer.

¹³⁹ A.g.e. s. 75.

¹⁴⁰ Gös. yer.

¹⁴¹ A.g.e. s. 76.

¹⁴² Gös. yer.

eden kararnameyi yayınladı. Ardından Kırım SNK ve KP bölge komitesi bu kararnameyi tatbika koyarak 18 Ağustos tarihli şu kararnameyi kabul etti

“SSCB GKO, Kırım’ın verimli topraklarının, bağ ve bahçelerinin iskan ve ihya edilmesi amacıyla Rusya Federasyonu bölgelerinden (Varoj, Bryan, Orlov, Kursk, Tambov, Rostov, Krasnodar ve Stavropol) ve Ukrayna SSC’nden düriüst ve çalışmayı seven kolhoz işçilerinin Kırım’a göç etmelerini gerekli görmüştür”¹⁴³.

Sovyetler Birliği’nin yukarıda belirtilen bölgelerinde yaşayan insanların Kırım’a göç etmeleri için yoğun bir çalışma yürütüldü. İlanlar ve broşürlerle göç için propaganda yapıldı, gitmek isteyenlere geniş imkanlar sunuldu. Fakat insanlar buna beklenen ilgiyi göstermedi. Bunun üzerine Sovyetler Birliği’nin işgale uğrayan yerlerinde KP rayon komitelerine özel talimatnameler gönderildi. Bu talimatnamelerde Kırım’ın her bir bölgesine ne kadar insanın yerleşmesi gerektiği belirtiliyordu. Göçmeyi reddedenler üzerinde baskı uygulandı. Bu baskılar insanları korkutmuştu. Çünkü göçmeyi kabul etmeyenlere Almanlara hizmet suçundan ceza verileceği tehdidinde bulundular. Savaş sırasında Almanlara hizmet edenlerden bir kısmı Kırım’a göçüp orada yaşamağa razı olduğu için cezadan kurtuldu ve bedava ev bark sahibi oldular¹⁴⁴.

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Sovyet devletinin Kırım’a yerleştirilen Slav göçmenlere karşı oldukça cömert davrandığını görmekteyiz. Kırım Türklerinden ve diğer sürgün edilen halklardan kalan mal varlıkları bu göçmenlerin kullanımına sunuldu. Göçmenlere Kırım Türklerinin evleri ve her türlü ev eşyası ile iş aletleri tahsis edildi. Bu evlerin mülkiyeti kolхозlarda 5 yıl aralıksız çalışma karşılığında ikamet edenlerin üzerine geçirilecekti. Bunun dışında her aileye bir defaya mahsus olmak üzere 2500 ruble verildi ve 1944-1945 dönemi vergi borçlarından muaf tutuldular¹⁴⁵.

12 Ağustos tarihli kararnamenin ardından 18 Ağustos’da Kırım’da Göçmenler Şubesi kuruldu ve Ağustos sonu Eylül başında katarlarla Kırım’a göçmenlerin taşınmasına başlandı. Ukrayna’nın Tsum, Çernigov, Poltova, Kamenets-Podolskiy, Jitomir, Kiev ve Vinnitsa bölgelerinden kolhoz işçileri geldiler. 3 Eylül’e kadar 948 vagondan oluşan 18 katar (her katarda ortalama 50 vagon bulunmaktadır)

¹⁴³ A.g.e. s. 81-82.

¹⁴⁴ Vozgrin, “Sürgünlük Siyaseti”. s. 140.

¹⁴⁵ Broşçevan-Tiglyants. a.g.e. s. 82-83.

Kırım'a vasil oldu. Bu katarlarla birlikte 10.501 kişiden oluşan 3124 aile geldi ve beraberlerinde 503 inek, 47 dana, 178 koyun ve keçi, 210 domuz ve 3460 kümes hayvanı getirdiler. Ukraynalı göçmenlerin büyük çoğunluğu Kuybişev bölgesine, bir kısmı da Zuy, Gözleve (Yevpatoriya) ve Canköy bölgelerine yerleştirildi. Kuybişev bölgesine ayrıca Temmuz ayında askeri görevlilerden 256 aile daha gelip yerleşti. Diğer taraftan Kırım SNK, II. Dünya Savaşı cephelerinde hayatını kaybeden subay ve denizci ailelerinin Kırım'a yerleştirilmesini kararlaştırdı. Ağustos-Ekim aylarında bu karar gereği yaklaşık 2000 kişi geldi¹⁴⁶. Kırım'ın Aluşta ve Sudak bölgesine Krasnodar ve Stavropol, Yalta'ya Rostov, Bahçesaray'a Orlov ve Bryan, Karasu Bazar'a Tambov ve Kursk, Balaklava'nın aşağı kısımlarına ise Varonej bölgesinden göçmenler gelerek yerleştiler¹⁴⁷.

Göçmenler arasında Kırım'dan sürülen milletlere mensup kimsenin çıkmaması için sıkı denetimler yapıldı. Muhtemel rastlantıların ortadan kaldırılması için P. Jukov Kırım SNK yöneticileriyle göçmenlerin geldikleri bölgelere acil telgraflar gönderdi. Bu telgraflarda Kırım'a girişin sadece "*Kırım SNK nezdinde tahliye edilen (sürülen) halkların, işletme tesislerinin müsaadesi*" doğrultusunda mümkün olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca "*Kırım'dan SB'nin diğer bölgelerine sürülen Tatar, Bulgar, Ermeni ve Greklerin de Kırım'a girmelerine müsaade edilmesin*" şeklinde ibareler mevcuttu¹⁴⁸.

Broşçevan-Tıgliyants'dan edindiğimiz bilgilere göre Ekim ayında Kırım'a göçmenlerin yerleştirilmesi tamamlandı. 4591 vagonluk 81 katar ile 64.852 kişilik 17.179 aile (bu sayının 30.444 kişisi çalışabilir durumda) getirildi. KP Kırım bölge komitesinin MK'ne gönderdiği rapora göre gelenlerin yerleşimi Kırım'ın 18 şehrinde yapıldı¹⁴⁹ (Göçmenlerin geldikleri yerler ve sayıları için bkz. Tablo 8). Bu aileler beraberlerinde 5371 inek, 846 dana, 3570 koyun-keçi, 1362 domuz, 18.784 kümes hayvanı ve 87 arı kovanı getirmişlerdir¹⁵⁰. Bunun yanında 15 Nisan 1967 tarihli bir arşiv belgesinde, 1944 tarihinden itibaren Kırım'a yerleştirilmek üzere 101.707 ailenin (406.828 kişi) getirildiği ifade edilmektedir. Bunlardan 162.096 kişi Rusya FSSC'nden, 244.734 kişi ise Ukrayna SSC'nin çeşitli bölgelerinden Kırım'a

¹⁴⁶ A.g.c. s. 83

¹⁴⁷ A.g.c. s. 84.

¹⁴⁸ Göş. yer.

¹⁴⁹ Göş. yer.

gönderilmiştir¹⁵¹. Bu durum gösteriyor ki. Kırım'a yerleştirilenler sürgün edilenlerden yaklaşık iki katı daha fazladır. Bu sayı ileride katlanarak artış gösterecektir.

Yer	Aile sayısı
Varonezhskii	2019
Kurskii ve Bryanskii	1882
Ukrayna SSC	3140
Krasnodarskii Kray	2980
Stavropolskii Kray	1973
Rostov	2400
Tambovskii	1934
TOPLAM	16328

Tablo 8: Kırım'a yerleştirilen göçmenlerin geldikleri yerler ve sayıları

3. Kırım Türklerinin Tarihi ve Kültürel Varlığının İmhası

Kırım Türkleri vatanlarından zorla sürgün edilmekle arkalarında sadece şahsi mal varlıklarını değil, asırlardır yarımadanın her köşesinde nakış nakış dokudukları milli tarih ve kültür varlıklarını da bırakmak zorunda kalmışlardı. Kırım'ın Türklerden ve diğer "Sovyet karşıtı unsurlardan temizlenmesinden" sonra Sovyet yönetimi Kırım'daki Türk kültürünün ve diğer gayri Slav toplulukların izlerini ortadan kaldırmak için faaliyete geçti¹⁵². İlk olarak RFSSC YSP Başkanı N. Şvernik ve Sekreter P. Bahmurov tarafından 14 Aralık 1944'te alınan bir kararla Kırım'daki bütün Türkçe yer adları Rusça isimlerle değiştirildi¹⁵³. Bu karara göre Akmesjid rayonu Çernomore, Ak Şeyh-Razdolnen, Büyük Onlar-Oktyabr, İçki-Sovyet, Karasu Bazar-Belogor. Kolay-Azov. Larindorf-Pervomay. Mayak Salın-Primore, Seyitler-Nijnigor, Telman-Krasnogvardey ve Fraydorf rayonu-Novoselov rayonu olarak adlandırıldı¹⁵⁴. Bu sadece bir başlangıçtı. Bunun dışında 912 yerleşim yeri, 27 sovhoz, 32 MTS (Motor-Traktör İstasyonu) ve Türkçe isim taşıyan dağlar, boğazlar ve diğer yerlere de Rusça isimler verildi¹⁵⁵.

¹⁵⁰ Gös. yer.

¹⁵¹ TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 24. d. 6321, y. 12-15.

¹⁵² Nekriç, a.g.e., s. 39.

¹⁵³ Kırım ÖSSC'ndeki Rayon ve Rayon Merkezlerinin isimlerinin değiştirilmesi hakkında RFSSC YSP'nun kararı: Bkz. Guboglo-Çervonnaya. a.g.e., C. II. s. 47.

¹⁵⁴ Gös. yer.

¹⁵⁵ Broşçevan-Tiglyants. a.g.e., s. 48.

Ardından Lenin tarafından “doğunun meşalesi” olması için 1921’de kurulan Kırım ÖSSC 30 Temmuz 1945’te YSP Başkanı Kalinin ve sekreteri Gorkin imzalı bir kararname ile ortadan kaldırıldı ve Kırım bölgesine çevrilerek Rusya Federasyonuna dahil edildi¹⁵⁶. Bu uygulama Sovyet devletinde temel ilkeler olarak kabul edilen Lenin prensiplerinden milletler siyasetinin hiçe sayılması ve yerle bir edilmesi idi. Kırım ÖSSC’nin ortadan kaldırılmasının ardından Sovyet hakimiyeti, Kırım Türk halkının asırlardan beri Kırım’da oluşturduğu tarihin ve kültürün insafsız bir şekilde yok edilmesi çalışmalarına başladı¹⁵⁷. 115 Kırım Türkü tarafından imzalanan ve 1968 yılında Sovyet makamlarına verilen bir dilekçede şu ibareler yer alıyordu:

*“Babalarımızın, dedelerimizin, çocuklarımızın mezarlarını ve tarihi Kırım kültürümüzün abidelerini tahrip ettiler. Bunları unutmak mümkün mü? Bu abideleri tahrip ederek kültürümüzün hiçbir zaman olmadığı ispat edilemez”*¹⁵⁸

“Kırım Türklerinin Rus dostları” tarafından kaleme alınan bildiride de Kırım’daki Türk varlığının yok edilmesi için her şeyin yapıldığı, evlerin yıkıldığı, bağ ve bahçelerin yabanileşmeye terk edildiği belirtilmektedir. Ayrıca Türk mezarlıkların sürülerek naaşların da “dirilerin çektikleri ıstırapları çekmeleri” için yerlerinden çıkarıldıkları ifade olunmaktadır¹⁵⁹. Mezar taşları yerlerinden sökülerek yeni yapılan binalarda inşaat malzemesi olarak kullanılmıştı¹⁶⁰.

Sovyet devlet adamlarının sürgünden maksatlarının Kırım’ı her yönüyle Ruslaştırmak olduğu aşikardır. Bunun için sadece insanları sürgün edip yerlerine Slavları yerleştirmekle kalmadılar, Kırım’ın tarihini de sahteleştirerek değiştirme yoluna gittiler. 20-23 Eylül 1948’de Akmesid (Simferopol)’de SSCB İlimler Akademisi Kırım İlmi Araştırmalar şubesi tarafından Kırım’ın Tarihi hakkında bir kongre tertip edildi. Bu kongrede Kırım’ın ezelden beri bir Rus toprağı olduğu tezi işlendi ve yeniden yazılacak Kırım tarihinin de bu şekilde oluşturulması

¹⁵⁶ Kırım ÖSSC’nin lağvedilip RFSSC bünyesinde Kırım bölgesine dönüştürülmesi hakkında SSCB YSP’nun kararı: Bkz. Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. II, s. 48.

¹⁵⁷ M. Goldstein, “Sovyet Hakaretine Uğrayan Kırım Türk Halkı Ve Onun Milli Kültürü”, Dergi, S. 59, Münih, 1970, s. 27.

¹⁵⁸ Fisher, a.g.e., s. 172.

¹⁵⁹ “Otkritoye Pis’mo v Zashchitu Krımskih Tatar”, Natsional’nyy Vopros v SSSR, s. 328.

¹⁶⁰ Ludmila Aleksiyeva, İstoriya İnokomislya v SSSR, Vermont, Khronika Press, 1984, s. 111.

kararlaştırıldı¹⁶¹. Bu amaçla Kırım Türkçesiyle yazılmış olan ne varsa, eski el yazmalarından başlayarak Türkçeye çevrilen Marksizm-Leninizm eserlerine varıncaya kadar bütün kitap, dergi ve broşürler yakıldı¹⁶².

Diğer taraftan Kırım Türklerini karalama kampanyası başlatılmıştı. Kırım KP bölge komitesi propaganda sekreteri P. Çursin, Alman işgalinden kurtuluşun hemen ardından **Kızıl Kırım** gazetesine yaptığı açıklamada Almanlar tarafından Kırım Türklerinin bir köle gibi kullanıldığını, bir çok Türk köyünün yakılıp binlerce Kırım Türkünün katledildiğini ifade etmişti. Çursin 1948 yılındaki Tarih Kongresine katıldığı zaman ise Kırım Türkleri hakkında bambaşka fikirlere sahipti. O bu kongrede Kırım Türkleri için şu sözleri sarf etti: “*Kırım’daki Tatar nüfusu hiçbir zaman çalışmayı sevmeydi. Bu yüzden Tatarlar sürgün edilerek yerlerine Rus ve Ukraynalılar yerleştirildi. Kırım Tatarlarını sessiz bir şekilde eleştirmek yanlıştır. Onlar hakkında doğruları söylemek gerekir, yani eşkıyalıklarını, haydutluklarını teşhir etmek lazımdır*”¹⁶³. Çursin’in bu çağrısı Sovyetler Birliği’nde sadece bir tavsiye olarak kalmadı, aynı zamanda tarihçiler için hadiseleri değerlendirmede ölçü olarak kabul edildi. P. Nadinski **Oçerki po İstorii Krıma (Kırım Tarihi Üzerine Denemeler)** adlı kitabında şöyle yazıyor:

*“Baskınlarda elde edilen ganimetlerle yaşamağa alışık olan Kırım Tatarları, gönülsüz olarak üretim işleriyle meşgul olmuşlardı”*¹⁶⁴.

Oysa **Büyük Sovyet Ansiklopedisi**, daha II. Dünya Savaşı’ndan önceki baskısında yer alan “Kırım ÖSSC” maddesinde Kırım Türk edebiyatından övgüyle bahsediyordu¹⁶⁵. Nitekim Puşkin, Adam Mitskeviç gibi dünyaca ünlü şair ve yazarlar, bir çok Rus bestecisi ve ressamın eserlerinde Kırım ve Kırım Türklerine yer vererek, Kırım Türk kültürüne karşı ne derece ilgi gösterdiklerini ortaya koymuşlardır¹⁶⁶.

¹⁶¹ V. Al’tman, “Sessiya po İstorii Krıma”. Voprosı İstorii. S. 12. Moskva, 1948. s.179-184.

¹⁶² **Krımski Tatarı**, s. 77.

¹⁶³ Nekriç, a.g.e., s. 138.

¹⁶⁴ **Güs. yer.**

¹⁶⁵ “Krımskaya ASSR”. Bol’shaya Sovyetsaya Entsiklopediya (BSE). C. XXXV. Moskva. 1937. s. 320.

¹⁶⁶ Goldstein. “Kırım Türk Halkı ve Kültürü...”. s. 26.

1952 yılında yine Kırım'da düzenlenen ilmi bir kongrede Kırım tarihinin Stalin'in **Marksizm ve Filoloji Meseleleri** adlı eserinin muhtevası doğrultusunda yeniden yazılması, Kırım tarihinde önemli bir yere sahip olan Hazarlar, Peçenekler, Kuman-Kıpçaklar ve Tatar Türklerinin sembol haline getirilmesine izin verilmemesi ve Slavların Kırım'daki ezeliğinin pekiştirilmesi hususlarında kararlar alındı. Kongre sonunda katılımcılar hep bir ağızdan Kırım'ın ezeli Slav toprağı olduğunu açıkladılar. Onlara göre Kırım Türkleri burada kısa bir süre bulunduktan sonra çekip gitmişler, tarihi ve kültürel hiçbir miras bırakmamışlardır¹⁶⁷.

Yapılan bu faaliyetlerin semeresi kısa zamanda kendini göstermeye başladı. 1953 yılında ikinci baskısı yapılan **BSE**'de Kırım Türklerinden sadece haydut, akıncı ve Slav ülkelerinde Osmanlı yayılcılığının öncüleri şeklinde bahsedilmektedir. "Kırım Bölgesi" maddesinde ise Kırım halkının Ruslardan ve Ukraynalılardan meydana geldiği yazılmaktadır¹⁶⁸.

Tanınmış Sovyet ilim adamlarından B. D. Grekov, 1952 yılında **Pravda** gazetesinde yer alan röportajda yabancı tarihçilerin Kırım Tarihini çarpıtmak istediklerini ifade ederek şu beyanda bulunmuştu: ✓

*"Kırım tarihi ve edebiyatı hakkında Sovyet tarih biliminin tamamen gözden geçirmesi gereken bir çok yanlış karar ve görüşler vardır. Yüzyıllar boyunca Kırım'ın tek hedefinin Rusya'nın düşmanlarının saldırgan planlarını uygulamak olduğu gerçeğini kabul etmeyi reddeden çeşitli ülkelerin burjuva tarihçileri, efendilerinin düşmanca planlarını uygulamak niyetiyle Kırım Tarihini çarpıtmaya çalışmışlardır. Rus tarih ilmi ve Sovyet Rus tarihçileri Kırım tarihini tahrif eden yabancılara karşı mücadele etmelidirler"*¹⁶⁹.

1965 tarihli bir KGB raporunda Özbekistan'ın Angren şehrindeki Akşam okulu müdürü olan İbrahim Asanov'un, arkadaşlarına Kırım'dan gelen seyahat rehberlerini ve Kırım'da basılan yayınları göstererek şunları söylediği nakledilmektedir:

"...Bu kitaplarda alçaklık o hale gelmiş ki, zannedersiniz Kırım'da Tatarlardan önce Slavlar yaşamış, onlar bu ülkeyi cennetten bir köşk haline getirmişler; Tatarların işgalinden sonra bütün Kırım harap olmuş, bağ ve bahçeler ortadan kaldırılmış. Kırım'ı biz Tatarlar değil de kim Rusya'nın bir

¹⁶⁷ Vozgrin, "Sürgünlük Siyaseti", s. 140-141.

¹⁶⁸ "Kırmınskaya Oblast", B.S.E., 2. baskı, C.: XXIII. 1953. s. 551-553.

¹⁶⁹ Fisher, a.g.e., s. 173.

incisi haline getirdi? Kim 1944 yılında Kırım'da katliam ve yıkım yaptı ve bu özerk cumhuriyeti ortadan kaldırdı? Söyler misiniz bütün bunları Slavlar değil de kim yaptı?..¹⁷⁰

D. Kırım Türkleri Vatanlarından Neden Sürgün Edildi?

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kırım Türklerinin ve çeşitli milletlere mensup olup Kırım'da yaşayan bazı toplulukların Kırım'dan topluca sürülmelerinin sebebi hakkında objektif ilmi değerlendirmeler maalesef son zamanlara kadar mevcut değildi. Bunun sebebi şüphesiz ki Sovyetler Birliği zamanında uygulanan katı kapalılık siyasetiydi. Sovyetler Birliği'nde milletlerin topluca veya gruplar halinde zorla yerlerinden edilmeleri bu devletin tarihinde hiç de yeni olmayan, zaman içerisinde örnekleri çok sık görülen bir hadiseydi. Fakat bütün bu hadiseleri aydınlatacak belgeler kilitli kapılar ardında kalmış, uzun müddet dış dünyadan ve araştırmacılardan gizlenmişti. Uzun yıllar sonra açıklanan bilgilerin de bizzat sürgünü düzenleyen resmi makam ve devlet adamları tarafından hazırlandığını ifade etmekte fayda vardır. Bir çok batılı ilim adamının da sürgünün sebepleri hakkında uzun müddet Sovyet devlet adamlarının ileri sürdüğü iddiaların doğru olduğunu kabul ettiği görülmektedir. Yani 11 Mayıs 1944 tarihli GKO Kararnamesinde iddia edildiği gibi¹⁷¹ II. Dünya Savaşı sırasında bir çok Kırım Türkünün Almanlarla işbirliği yaparak vatana ihanet ettiği görüşü hakimdi. Sovyet propagandistleri ile tarihçileri Kırım Türklerinin sürgününü ve Kırım ÖSSC'nin ortadan kaldırılmasını “Sovyetler Birliği'ne karşı topluca işledikleri ihanetin huk ettikleri bedeli” olarak göstermeye çalışmışlardır¹⁷². Geçen zaman içerisinde Kırım Türkleri ve Sovyet insan hakları savunucuları tarafından gizli yollarla yurt dışına gönderilen Sovyet yer altı basını **Samizdat** yayınları sayesinde Batıda yaygın olan bu düşünce dağılmaya başlamıştır.

Sürgünün sebebi olarak gösterilen “bütün bir topluluğun vatana ihanet etmesi” şeklindeki Sovyet iddiaları artık kabul görmemektedir. Sadece Almanlarla işbirliği yapanların değil de bütün bir halkın cezalandırılması bu iddiaların

¹⁷⁰ Sürgün kısıtlamasının kaldırılmasından sonra Kırım bölgesindeki Kırım Tatarları arasında meydana gelen oluşumlar hakkında KGB raporu (5 Şubat 1966). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 24. d. 6166, y. 50-55.

¹⁷¹ Guboglo-Çervonnaya. a.g.e. C. II., s. 44.

¹⁷² Kırım, National Kampf, s. 325.

mesnetsizliğinin delili olarak gösterilmektedir. Bilindiği gibi işbirliğinde bulunanların büyük bir kısmı zaten Almanlarla birlikte ülkeyi terk etmişti. Kırım'da bulunanların ise çoğunluğu kadın, yaşlı ve çocuklardan oluşuyordu. Bu durumda akıllara “*Acaba bu insanlar mı vatana ihanet ettiler?*” sorusu gelmektedir. Üstelik sürgüne gönderilenler içinde Kırım Türkleri arasında vaktiyle gizli faaliyette bulunmuş Bolşevikler, KP üyeleri, partizan hareketi mensupları ve Almanlara karşı savaşırken yaralanan Kızıl Ordu askeri Kırım Türkleri de bulunuyordu¹⁷³.

Kırım partizan Hareketi eski liderlerinden Kırım KP bölge komitesi eski sekreteri V.S. Bulatov, Broşçevan-Tıgliyants tarafından kendisine yöneltilen “Kırım Türk halkı savaş yıllarında ihanet etti mi?” şeklindeki soruya şu cevabı veriyordu:

“30 Haziran 1943'te Moskova'da Malenkov'un yanımdaydım. Bana Kırım Tatar halkının ihanet edip etmediği hakkında ne düşündüğümü sordu. Ona net bir cevap vermedim. Sanıyorum ki ülke yönetiminin, genel olarak Stalin'in, Tatarlar hakkındaki bilgileri, bana “senin Tatarlar haindir” diyen L.Z. Mehlis ve S.M. Budenniy kaynaklıdır. Onlar Kırım'ın Almanlar tarafından işgalinden sonra, ormanda kalan askerlerin verdiği bilgileri kullanmışlardı. Bu bilgiler General Averkin, siyasi eğitim faaliyetleri yürüten Popov ve diğerlerinden gelmişti. Ben bölge komitesi sekreteri ve partizan hareketi lideri olarak Moskova'ya böyle bir bilgi vermedim, zira kesin olarak böyle bir durum söz konusu değildi. Gerçi arkadaşlarımız Makrousov, Martinov ve diğer kumandanlardan da bu tür bilgiler gelmişti. Tatarların bu meselesi, Krasnodar bölge komitesi bürosunda 1942 kışında Tatar işçilerin de iştirakiyle tartışma konusu olmuştu. Bu tartışmada işgal altındaki Kırım'da yer altı ve partizan birliklerinde bulunan arkadaşlarımız hedef gösterildiler. Tatarların durumuna daha duyarlı ve dikkatli yaklaşım, Tatarların tamamını mesnetsiz bilgilerle değerlendirmek için acele etmeyin”¹⁷⁴.

Eğer sebep sadece “Almanlarla işbirliği halinde vatana ihanet”ten ibaret ise, Volga Tatarları ve Türkistanlılar Kırım Türklerinden daha fazla Almanlarla işbirliği yapmışlardı. fakat onlara karşı herhangi bir toplu cezalandırma girişiminde bulunulmamıştır. Ahıska Türkleri ise Almanlarla hiçbir temasları olmadığı halde Kırım Türkleri gibi topluca sürgüne maruz kalmışlardı¹⁷⁵.

Buradan da anlaşılacağı üzere, sürgün operasyonunun sebebini sadece “vatana ihanet” olarak göstermek ve telakki etmek sakıncalı bir sonuç ortaya

¹⁷³ Goldstein, “Kırım Türk Halkı ve Kültürü...”, s. 26.

¹⁷⁴ Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e. s. 34-35.

¹⁷⁵ Fisher. a.g.e. s. 169.

çıkarmaktadır. Yıllarını vatanından uzakta Kırım Türklüğünün milli davasına adanmış Edige Kırıml'a göre sürgün operasyonu, 1921-1922 yılında yaşanan suni açlık ile başlayan ve 1928-1941 yılları arasında sürdürülen Kırım Türklerine karşı etnik temizlik hareketinin devamı idi¹⁷⁶. Ona göre "Sovyet devletine ihanet" suçlaması, Kırım Türklerinin imhasını tamamlamak için uydurulan bahaneden başka bir şey değildi¹⁷⁷.

Peter J. Potichniy'e göre ise Ruslarla, Kırım Türkleri arasındaki çatışma asırlar öncesine uzanmaktadır. O, Kırım Türklerinin Ruslara karşı kuşkusunun II. Dünya Savaşı'ndan çok öncelere dayandığı; Rusların Kırım'ın stratejik yönleriyle ve nüfusuyla ilgilenmesiyle başladığı kanaatinde. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında ve daha sonra Türklere karşı uygulanan Sovyet politikasının bu çerçevede içinde değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir¹⁷⁸.

Sürgünün sebeplerinin Sovyetler Birliği'nin dış siyasetinde de aranması gerektiği kanaatindeyiz. Kırım Türklerinin ve Ahıska Türklerinin sürgüne gönderildiği tarihler nazar-ı dikkate alındığında Stalin'in Türkiye üzerinde nüfuzunu arttırmaya çalıştığı ve Boğazların kontrolünü eline geçirmek istediği bir döneme rastladığı görülmektedir¹⁷⁹. Sovyetler Birliği'nin Kars ve Ardahan'ı ele geçirmenin yanında Boğazlarda askeri üsler kurma emeli de taşıdığı bilinmektedir¹⁸⁰. Stalin bu fikrini 10 Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nın 7. oturumunda serdetmişti. Ona göre, Montreux Mütarekesi eskimiş olup yeniden ele alınmalı ve Boğazlar statüsü Sovyetler Birliği'nin çıkarları dikkate alınarak değiştirilmeliydi¹⁸¹. Mart 1945'te Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi M. Selim Sarper'e Sovyet hükümetinin Eylül 1925'te iki ülke arasında imzalanan Tarafsızlık Anlaşmasını artık tanımadığını ifade etmiştir¹⁸².

Sovyetler Birliği bu isteklerinin karşılanması için Türkiye'ye karşı askeri ve diplomatik baskı uygulamaya başladı. Bu kampanyanın bir bölümü Kafkaslarda Ermeni ve Gürcüler arasında Türk aleyhtarı geniş kapsamlı bir propagandayı

¹⁷⁶ Kırıml, a.g.e., s. 326.

¹⁷⁷ Kırıml, "Topyekün Sürgün...".

¹⁷⁸ Peter J. Potichniy, "Yuvaya Dönüş İçin Yapılan Savaş". Çev. Zeki Birlik, **Emel**, S. 100. 1977, s. 16.

¹⁷⁹ Fisher, a.g.e., s. 169.

¹⁸⁰ Pohl, "The Deportation...".

¹⁸¹ Alaç, "Kırım Muhtar Cumhuriyeti...", s. 57.

içeriyordu. Stalin rejimi bu Türk karşıtı kampanyaya hazırlık olarak Karaçay, Çeçen, İnguş, Balkar, Ahıska ve Kırım Türklerini vatanlarından çıkardı. Bütün bu Müslüman ve Türk toplulukların Türkiye ile etnik, tarihi ve kültürel bağları vardı, ayrıca Sovyet topraklarında Türkiye açısından stratejik bölgelerde yaşıyorlardı. Ahıska Türkleri Gürcistan-Türkiye sınırında, Karaçay, Çeçen, İnguş ve Balkarlar Kafkasya'dan geçen ana karayolu civarında yerleşmişlerdi. Kırım Türkleri ise genelde Sovyet Karadeniz donanmasının bulunduğu güney kıyı bölgelerinde (Yalıboyu) ikamet ediyorlardı. Stalin rejimi Türkiye ile muhtemel bir çatışma durumunda Türk ve Müslüman olan bu topluluklara güvenmiyordu. Stalin ve Beriia'nın düşüncesinde bu topluluklar hassas Sovyet askeri üsleri yakınlarında yaşayan potansiyel Türkiye taraftarı "beşinci kolu" meydana getiriyordu. Onların sürgünü ile Türkiye'ye yapabilecekleri her türlü yardım engellenecekti. Üstelik Sovyetlerin Karadeniz'deki askeri kontrolü elinde tutması sadık bir Kırım nüfusu gerektiriyordu¹⁸³. Nitekim 1961 yılında Kırım'a gelerek iş başvurusunda bulunan Ayder Bayramov'a Komsomol bölge komitesinde verilen cevap bu düşüncemizi doğrular mahiyettedir: "*Kırım Türkiye ile denizden sınırdır. Bu yüzden Kırım Tatarlarına güven olmaz*"¹⁸⁴ İşte bu gerekçeler yüz binlerce insanın vatanlarından sürgün edilmesine, bazılarının bir daha asla yurduna dönememesine ve onu görememesine sebep olmuştur.

¹⁸² Fisher, gös. yer.

¹⁸³ Göş. yer.

¹⁸⁴ Taşkentskiy Protssess. s. 173.

III. KIRIM TÜRKLERİNİN SÜRGÜN EDİLDİKLERİ YERLERDE VERDİKLERİ HAYATTA KALMA MÜCADELESİ

A. Sürgün Yerlerine Varış ve Yerleşme

4 Temmuz 1944'te Beriya tarafından açıklanan Kırım'daki sürgün operasyonunun sonuçlarına göre, Kırım'dan sürülen toplam 225.009 kişiden 183.155 kişi Kırım Türkü idi. Açıklamada, Kırım Türklerinin tamamının gönderildikleri yerlere ulaştığı, bunlardan 151.604 kişinin Özbekistan'a, 31.551 kişinin de 21 Mayıs 1944 tarihli GKO kararnamesi gereği Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirildiği ifade edilmektedir¹. Beriya'nın açıklamasından yol boyunca tek bir kişinin dahi ölmediği anlaşılmaktadır. Halbuki açıklamanın yapıldığı zaman henüz sürgün edilenler gönderildikleri yerlere vasil olmamıştı ve sürgün yerlerine kaç kişinin ulaştığını kimsenin bilmesi ise mümkün değildi. Broşçevan-Tıgliyants'ın ifadelerine göre, aslına bakılırsa bu pek de kimsenin umurunda değildi, önemli olan sürgünün tamamlanarak Stalin'in emrinin yerine getirilmiş olmasıydı². Fakat KTMH'nin yapmış olduğu nüfus sayımı sonucunda ortaya çıkan tablo, yol boyunca ve yerleşim yerlerine vardktan sonra geçen birkaç yıl içinde açlık ve hastalıktan ölen Kırım Türklerinin mevcudunu ortaya koymaktadır. Buna göre, sürgüne gönderilen 112.700 çocuktan 60.034'ü, 93.200 kadından 40.085'i, 32.600 erkekten 12.061'i hayatını kaybetmiştir. Bu sürülen bütün halkın %46.2'sı, diğer bir ifade ile halkın neredeyse yarısı demektir³. Özbekistan'ın farklı bölgelerinde ise ölüm oranı yüksekliğinin % 70-80'i bulduğu belirtilmektedir⁴.

11 Mayıs 1944 tarihli GKO kararnamesi ile Özbekistan KP MK Sekreteri Yusupov, SNK Başkanı Abdurrahmanov ve İçişleri HK Kobulov 1 Haziran 1944'e kadar sürgünlerin kabulü ve yerleştirilmeleri için çeşitli tedbirler almakla görevlendirilmişti⁵. Kararnamede Kırım'dan gönderilen yaklaşık 140-160 bin Kırım Türkünün Özbekistan sınırlarında karşılanarak daha önceden belirlenen yerlere yerleştirilmesi isteniyordu. Kararnamede ayrıca yerleşimlerin sovhoz, kolhoz, tarım

¹ "Deportatsiya...", s. 109.

² Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e., s. 85.

³ Seyitmuratova. a.g.e., s. 3.

⁴ "Kırım'a Dönmekte Olan Kırım Türklerinin Durumu". Emel. S. 64. 1971. s. 19.

işletmeleri, fabrika ve diğer kuruluşlara ait yerleşim yerlerinde yapılması; yerleştirme ve sürgünlerle ilgili her türlü faaliyetlerin rayonların icra komitesi başkanları, KP rayon komitesi sekreterleri ve NKVD şeflerinden oluşan komisyonlar tarafından düzenlenmesi talimatı veriliyordu⁶.

Kırım Türklerini taşıyan ilk katarlar 29 Mayıs'ta Özbekistan'a gelmeye başladı. Özbekistan SNK yetkilileri daha önceden belirlenen istasyonlarda (Taşkent, Arıs ve Kagan) onları karřıladı⁷. Sürgünlerin yeni yerleşim yerlerine taşınması 11 Mayıs 1944 tarihli GKO kararnamesinde belirtildiği üzere her kurum ve işletmenin atlı ve motorlu taşıtlarının seferber edilmesiyle gerekleřecekti⁸. Karşılanan sürgünler vagonlardan indirilerek ilk önce hamamlara götürölmüş, vücutları ve elbiseleri dezenfekte edilmişti. Kırım Türklerinin anlattıklarından anlaşıldığına göre, bu sırada onlara insanlık dışı muamelelerde bulunulmuştur. Kırım'dan sürgün edildikten 15 gün sonra Semerkant'a gelen şefika Veli'nin hatıralarında bu tür uygulamaların izlerini görebiliriz:

*"...Semerkant'ta vagonlardan boşaltılan bütün Kırım Tatarları toplanmış ve hamama götürölmüşler. Hançile olan ablamın üç yaşında bir çocuğu da vardı. Ablam anneme "Anne siz çocuğa bakın da hen gidip geleyim. Sonra siz gidersiniz" demiş. Ablamları kadın erkek hepsini birlikte hamama sokmuşlar. Çok utanan ablam gelince anneme "Anne iyi ki siz gitmediniz. Kadın erkek hepimizi aynı yerde banyo yapmaya mecbur ettiler. Siz gitseydiniz dayanamaz öldürdünüz" demiş. Annem ise ablamın anlattıklarına bile tahammöl edememiş, hemen orada gözleri kaymış, ablam yanına ulaşıncaya kadar ölmüş..."*⁹.

Adı geçen GKO kararnamesinde Özbekistan MK ve SNK'den 20 Mayıs 1944'e kadar katarların boşaltılacağı istasyonlar yanında, sürgünlerin yerleştirilecekleri bölgelerin ve rayonların tespit edilerek Beriya'ya bildirmeleri talimatı verilmişti. Kırım Türklerinin rayonlardaki yerleşimi ise NKVD özel kumandanlıkları tarafından organize edilecekti¹⁰. Özbekistan devlet yetkilileri bu talimatlar doğrultusunda yerleşim bölgelerini önceden tespit etmiş ve Kırım Türkleri bölgelere göre şu şekilde dağırılmıştı:

⁵ Guboglo-ervonnaya. a.g.e., C. II. s. 45.

⁶ Gös. yer.

⁷ Broşevan-Tıgliyants. a.g.e., s. 86.

⁸ Guboglo-ervonnaya. a.g.e., C. II. s. 46.

⁹ şefika Veli (Ömerova). "Vatan Mücadelesinde". Haz. Zühal Yüksel. Emel. S. 200, 1994. s. 22.

Taşkent	56.362	Semarkant	31.540
Buhara	3983	Fergana	16.039
Andican	19.630	Namengan	13.804
Kaşka-Derya	10.171	TOPLAM	151.529 kişi ¹¹ .

Kırım Türkleri neden özellikle Özbekistan'a gönderilmişti? Rüstem Hayali'nin ifadelerine göre, o zamanki yönetim Rusya topraklarını istenmeyen kimselerle "kirletmek" istemiyordu. Ayrıca Kazak ve Kırgız bozkırları o zamana kadar Kafkasyalı sürgünler tarafından doldurulmuştu. Tacikistan ve Türkmenistan'ın ekonomik potansiyeli ise kısa zamanda kalabalık bir kitleyi kabul etmeye müsait değildi. Bu şartlar altında sürgünler, büyük sanayi tesislerinin bulunduğu ve işçi gücü açığının yaşandığı Özbekistan'a yerleştirildi¹². Zaten Beriya, 10 Mayıs 1944'te Stalin'e sunduğu raporda, Kırım Türklerinin Özbekistan'ın çeşitli bölgelerine yerleştirilerek onlardan hem tarım alanında hem de sanayi ve inşaat sektöründe istifade edilmesinin faydalı olacağını belirtmişti¹³.

Kırım Türkleri sürgün edildikleri bölgelerde çoğunlukla fabrika ve işletmelerin bulunduğu köy ve kasabalara yerleştirildiler¹⁴. 1 Ekim 1944 tarihi itibarıyla Özbekistan'daki kolhozlara 18.881, sovhozlara 7883 ve çeşitli işletmelere 10.527 ailenin yerleşimi yapıldı¹⁵. Kırım Türkleri buralarda uzun bir müddet son derece ağır şartlar altında yaşadılar. Günlerce, haftalarca at ahırlarında, kuru toprak üzerinde¹⁶, hatta kazdıkları çukurlarda hayatta kalma mücadelesi verdiler¹⁷. Fakat onlar bu duruma düşmelerinden Beriya'nın sorumlu olduğuna inanıyor¹⁸, "Büyük Şef" Stalin'in bu zorbalığı öğrendiği zaman kendilerini derhal vatanlarına geri

¹⁰ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. II, s. 46; Kırımski Tatarı, s. 75.

¹¹ Rüstem Hayali, "Spetskontingent", Kırım Gazetesi, Akmesid (Simferopol), 22 Şubat 1997.

¹² Gös. yer.

¹³ "Deportatsiya...", s. 107.

¹⁴ Aleksiyeve, a.g.e., s. 110.

¹⁵ Hayali, gös. yer.

¹⁶ Arife Nezetli İdrisli, "Yalıboyu'ndan Özbekistan Çölllerine". Haz. N. Sarısoy, Emel, S. 210, s. 37.

¹⁷ İbrahim, gös. yer.

¹⁸ Beriya kendi ifadesinde ise olayın asıl sorumlularını açıklamaktadır: "...Halkımız, parti ve komünistler hakikaten gerçeği biliyorlar mı? Benim, L. Beriya'nın binlerce, hatta on binlerce insanı mahkum ettirecek veya mahkemesiz idam ettirebilecek güce sahip olduğuna hakikaten inanıyorlar mı? Bugün benim hakkında karar verenlerin hakikaten temiz ve masum olduklarına inanıyorlar mı?...Benim yıllan boyunca topladığım ve Stalin'in, Politbüro ve Merkez Komite'nin kararlarından başkaca bir şey yapmadığımı ispat eden dökümanlar bugün mahkemenin emrindedir...". Bkz. Anton Kolendiç, Kremlin'de iktidar Mücadelesi, Çev. E.B. Özbilen, İstanbul, TDAV, 1993, s. 137-138.

göndereceği umudunu taşıyorlardı. Hatta çoğu bu beklenti içerisinde eşyalarını açmaya bile gerek görmemişti¹⁹.

Sürgünler gelmeden önce yerleşim için belirlenen yerler sağlık denetiminden geçirilmişti. Kermen rayonundaki Narpay sovhozunun ise yapılan tetkikler sonucu yerleşime uygun olmadığı tespit edildi. Bu durum bir telgrafla SNK Başkanı Kobulov'a bildirildi. Buna rağmen Buhara bölgesine gönderilen bütün Kırım Türkleri özellikle bu sovhoza yerleştirildi²⁰. Kırım Türklerinin yerleştirildikleri diğer bölgelerde de durum hiç de iç açıcı değildi. Taşkent'teki bir çok kolhoz, sovhoz ve diğer işletmelerde sürgünler çok zor şartlar altında yaşıyorlar, yakalandıkları salgın hastalıklar yüzünden toplu ölümler meydana geliyordu. "16-17. Stalin" sovhozu, "Özbek SSC'nin 5. Yılı", "İkinci Beş Yıl" sovhozlarında, Aşağı Bozsu ile Ferhad Barajı'nda, Çinaz, Sır Derya ve Mirzaçul rayonlarındaki bir çok kolhozda sürgünler bodrumlarda, ahırlarda, sebze depolarında ve kapısı penceresi olmayan evlerde yaşamak zorunda kalmışlardı. Broşçevan-Tıgliyants tarafından, Andican bölgesi Merhamet rayonu "Telman" kolhozunda bir odada 17 kişilik 4 ailenin yaşadığı, "Komsomol" kolhozunda ise bir odada 20 kişilik 3 ailenin kaldığı belirtilmektedir²¹.

Sürgün kararnamesinde Kırım Türklerinin yerleşim probleminin çözülmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması yönünde de direktifler veriliyordu²². Temmuz-Ağustos ayı içinde oturlan evlerden uygun olmayanların kışa kadar tamir edilerek hazır hale getirilmesi ve on gün içinde istisnasız bütün ailelere evlerin bitişiğinde bahçe arsası verilmesi uygun görülmüştü. Ayrıca ekim-dikim işleri için tohum ve iş hayvanları da temin edilecekti. Fakat bütün bunlar için üretim kurallarının yerine getirilmesi şartı koşulmuştu²³. Bu talimat gereği, resmi kaynaklara göre, Eylül 1944'ten Nisan 1945'e kadar sürgünlere 6600 ton tahıl, 1 Mart 1945'e kadar da 50 bin metre pamuklu kumaş dağıtıldı. 1 Haziran'a kadar 109 ton yün, 156 ton bulgur, 25 ton şeker ve 50 ton tuz verildi. Ayrıca sürgünler bu dönemde 5596 çift ayakkabı ile 48 ton gaz yağı aldılar. Sürgünlerin yerleştirildiği kolhozlara 2280 at, 114 öküz ve 203 merkep ücretsiz olarak tahsis edildi. Kırım Türklerinin yerleşim yerlerinin inşası için ise 66

¹⁹ Timur Pulatov, "Vsem Mirom – Pomoç Bratyam", Drujba Naradov. S.12. Moskva. 1988. s. 203.

²⁰ Hayali, gös. yer.

²¹ Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e., s. 93.

²² Guboglo-Çervonnaya. a.g.e., C. II. s. 47; Krimski Tatarı. s. 76.

bin m³ kereste, 138 bin m³ cam, 167 ton çivi ayrıldı²⁴. Yeni ev inşasının masraflı ve zahmetli olmasından dolayı, 1945 yılında mevcut evlerin tamiri ve inşaatların tamamlanmasıyla Kırım Türklerinin buralara yerleştirilmeleri projesi hazırlandı. Bu projeye göre 5 kişilik bir aile için kolhozlarda 6800, sovhozlarda 4400, işletmelerde 2400 olmak üzere toplam 13.600 evin kullanıma açılması uygun görüldü²⁵.

Fakat alınan kararlar ile uygulamalar arasındaki büyük farklılıklar vardı. İleride bahsedeceğimiz sağlık hizmetleri ve kredi dağıtımında olduğu gibi, sürgünlerin yerleşiminde yetkililerin görevlerini kötüye kullanılmaları sıklıkla görülmüştür. Bu amaçla 1945'te Göç İdaresi Komisyonunun, sürgünlerin güvenliği ve düzeni çalışmalarını takibe aldığı belirtilmektedir. Komisyonun yaptığı incelemelerde bir çok bölgede sürgünlerin yerleştirilmesi düşünülen evlerde gerekli tamir işlerinin yapılmadığı tespit edildi. 2 Haziran 1945 tarihi itibarıyla Kaşka Derya, Buhara, Fergana, Andican ve Namengan'da 9468 binadan bir tanesinin bile tamir edilmediği ortaya çıkarıldı. Semerkant'ta 1165 binanın, Taşkent'te ise 5245 binadan sadece 219'unun onarıldığı belirlendi²⁶.

Hayali'nin tespitine göre, Bekabad rayonu'na 13.115 kişi yerleştirilmiş, fakat sürgünlerin büyük bir kısmına kalacak yer temin edilmemişti. Özellikle bu rayonda yer alan ve kalabalık bir nüfusa sahip Ferhadstroy'un 6, 8 ve 9. bölgelerinde 1173 kişi yer altı barınaklarında yaşamıştı. Hayali'ye göre onların bu "özel şehri" 7-9 kişilik 2-3 ailenin bir arada yaşadığı 15-18 m²'lik bir odaya nazaran mükemmel sayılırdı²⁷. Kırım Türklerinin yaşadığı diğer yerlerde de durum hemen hemen aynıydı. "Dalvarzin-1" sovhozuna 1944 kişilik 517 aile yerleştirilmişti. 100 kadar ailenin yaşadığı 4. bölgede binaların durumunun çok kötü olduğu kaydedilen bilgiler arasında yer almaktadır. Duvarlar nemli olduğu için binaların her köşesinde tavana kadar çökükler meydana geldiği, yatacak yataklarının, oturacak masa-sandalyelerinin bulunmadığı, herkesin yerde yattığı ve evlerin hiç birinde elektrik olmadığı da Hayali'nin verdiği bilgiler arasındadır²⁸.

²³ Hayali, gös. yer.

²⁴ Hayali, a.g.m., 10 Mart 1997.

²⁵ Göş. yer.

²⁶ Göş. yer.

²⁷ Göş. yer.

²⁸ Göş. yer.

Böylesi zor şartlar altında yaşayan sürgünlerin denetimi ve idaresi ile daha önce NKVD bünyesindeki “Göç Şubesi” ilgileniyordu. 1945 yılından itibaren ise NKVD bölge ve rayon şube şeflerinin başlarında bulunduğu “Özel Göç Şubesi” meşgul olmaya başladı. Sürgünler yerleşim yerlerindeki NKVD özel kumandanlıkları rayon şube şefine bağlıydılar. Bunun dışında, 25 Eylül 1944 tarih ve 6600 sayılı GKO kararnamesi uyarınca cumhuriyet SNK’lerine, 1946 yılından itibaren ise Bakanlar Kuruluna bağlı **Göç İdareleri** faaliyet göstermişlerdir. Göç İdaresi, sürgünlerin ve göçmenlerin kabulü, yerleştirilmeleri, çalışma şartlarının oluşturulması, cumhuriyet içinde ve cumhuriyetler arasında yerleşimi sevk ve idare etmekle görevliydi. İdare yönetimi, bu konuyla yakından ilgilenen 9 kişiden oluşmaktaydı. Bu idareye özel göç şubeleri ile 1945 yılı Şubat ayından itibaren bölgelerdeki göç şubeleri bağlanmıştı. Aynı zamanda rayon icra komitelerine bağlı olarak faaliyet gösteren sürgünlere çalışma şartları oluşturmakla görevli birimlerin müfettişleri de bu idareye tabi olmuşlardı²⁹.

Sürgünlerin yasal konumları 8 Ocak 1945’te SSCB SNK tarafından yayınlanan bir kararname ile tespit edildi. Buna göre, sürgünler kararnamede belirtilen kısıtlamalar hariç, bütün SSCB vatandaşlık haklarından istifade edebilecekti. Çalışabilir durumda olan sürgünlerin tamamı kamu yararına bir işle meşgul olmak zorundaydı. Bu doğrultuda yerel işçi temsilcileri birlikleri NKVD organlarının onayı ile çiftliklerde, sanayi tesislerinde, inşaatlarda, kooperatiflerde ve çeşitli kurumlarda sürgünlere iş imkanı sağlanmasını organize edeceklerdi³⁰. Bu kararname ile sürgünlerin hayatlarında bir takım sınırlamalar da getirilmişti. Mesela sürgünler NKVD kumandanlıklarının izni olmadan bulundukları yerleşim bölgesi sınırlarından 5 km uzağa çıkamazlardı. Aksi durumlar firar olarak değerlendirilecek ve cezai müeyyide uygulanacaktı. Bunun dışında her ailenin reisi 3 gün içinde NKVD kumandanlığına aralarında meydana gelen her türlü değişikliği (ölüm, doğum, evlenme, firar vb) haber vermek zorunda idiler³¹. Ayrıca her ay kumandanlığa giderek isimlerinin bulunduğu deftere imza atma mecburiyeti

²⁹ Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e., s. 104.

³⁰ “40-50-e Godı...”, s. 125-126; Seyitmuratova. a.g.e., s. 5.

³¹ “40-50-e Godı...”, gös. yer.

getirilmişti. İzinsiz bölgeden ayrılma veya imza atılmama durumunda 20-25 yıl Sibirya'ya sürgünle cezalandırılıyorlardı³².

Bu sert tedbirlere rağmen Kırımlı sürgünler arasında, yaşanan sıkıntılara dayanamayıp firar edenler olmuştu. 15 Kasım 1948'de İçişleri Bakanlığı Göç Şubesi şefi Yarbay Şiyan tarafından hazırlanan raporda, 1 Ekim 1948 itibarıyla sürgünden firar eden Kırımlıların sayısı 8527 kişi olarak tespit edilmişti³³. Ekim 1948'de Kırım'da firar etmiş 34 kişi yakalandı. Bunlar arasında 1'i Kırım Türkü, 7'si Rum, 3'ü Bulgar, 21'i Alman ve 2'si Rus idi. Sürgünlerin arasında bulunan Ruslar melez olanlardı. Eğer anne Rus, baba Türk ise çocuk da Türk kabul ediliyordu. Ters durumda ise çocuk "diğerleri" kategorisine dahil ediliyordu. Mart 1949 verilerine göre Kırımlı sürgünler arasında "diğerleri" kategorisinde yer almayan (Kırım Türkü, Ermeni, Bulgar ve Rumların dışında) başka milletlere mensup 2882 kişi vardı. Bunlar arasında 1917 Rus, 340 Ukraynalı, 311 Çingene, 30 Karaim Türkü, 27 Alman, 27 Polonyalı, 25 Türkmen, 20 Ahıska Türkü, 17 Yahudi, 12 Beyaz Rus, 10 Kalmık Türkü, 9 Çek, 7 Moldovyalı, 5 Lezgi, 3 Avusturyalı, 2 Kabard, 2 Balkar Türkü, 2 Macar, 2 Rumen, 1 Azeri, 1 Fransız ve 99 kişi diğer milletlere mensuptu³⁴.

Daha önce de belirtildiği gibi, sürgün esnasında Kırım Türk erkeklerinin büyük bir kısmı Kızıl Ordu saflarında yer almaktaydı. Sürgünden sonra Kızıl Ordu'daki Türk askerleri de özel bir emirle ordudan ihraç edilerek ailelerinin yanlarına gönderildiler³⁵. Kızıl Ordu'da görevli bir Kırım Türk askeri Asan Üseyin, ordudan çıkarılıp ailesinin bulunduğu sürgün bölgesine gönderildiğini "sürgün hatıraları"nda anlatmaktadır:

"...Bir gün beni onbaşı çağırıp, "Yemeklerini al, sen başka tabura gidiyorsun" dedi. Sonra "siz topçu taburuna gideceksiniz, oradan da buraya topçu gelecek" dedi. Ben otomatik tüfeğimi ona verdim, ama yemeklerimi almadım. Arkadaşım çavuş beni topçu taburuna getirdi...Bu tabura bütün Kırım'dan Kırım Tatarlarını topladılar. Yaklaşık 150 kişi vardık...Hiç birimizde silah yoktu. Aramızda Kırım Tatar subaylar da vardı. Bir gece bizleri arabalara bindirerek Akmesid'e getirdiler. Çevremiz askeri

³² İbrahim, a.g.m., s. 32.

³³ "40-50-e godı...", güs. yer., s. 132. Sürgünden sonraki belgelerin büyük çoğunluğunda Kırım'dan sürülenlerin ait oldukları milliyetlerin ayrı ayrı belirtilmesi yerine, hepsi "Kırımlı" sürgünler olarak ifade edilmiştir. Bu yüzden her hangi bir istatistiksel veri söz konusu olunca bunlardan ne kadarının Kırım Türklerine, ne kadarının Rum, Ermeni, Bulgar veya Almanlara ait olduğunu tespit etmek oldukça güçleşmektedir.

³⁴ Broşçevan-Tiglyants, a.g.e., s. 108-109.

³⁵ A.g.e., s. 103.

arabalarla sarılmıştı. Biz bütün gece orada durduk. Sabah bizlere "4'er kişilik sıraya girin" diye emir verdiler. İstasyon tarafına getirdiler. Bizi sırayla alıp götürürken kenardan yeşil şapkalılar otomatik tüfeklerle gidiyorlardı. İstasyona vardık. Esas duruş komutu verildi. Karşımıza Tuğgeneral çıktı. Bizler onun konuşmasını keserek bağırдық. Silahlı askerlerin yanımızdan alınmasını istedik. General askerlerin çekilmesi için emir verdi ve "nereye gideceğinizi biliyor musunuz?" diye sordu. "Bilmiyoruz" dediğimiz zaman bizi getiren askerlere dönerek "neden açıklama yapmadınız" dedi. General bize dönerek "sizin aileleriniz Özbekistan'da yaşıyorlar" dedi, "Siz şimdi Özbekistan'a gideceksiniz. Yanınızda asker olmayacak. Sizin aileleriniz şimdi çok zor durumda olabilir. Yolda fazla oyalanmayın ve ailelerinizi bulduktan sonra onlara yardımcı olun". Hepimizin eline 1 kg'lık yiyecek verdiler. Vagonlara bindik ve Özbekistan'a geldik, ben 1.5 ay ailemi aradım. En sonunda Semerkant'ta ailemi buldum"³⁶.

Özbekistan halkının sürgünlere karşı tutumu hakkında ise çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Semyon Gitlin'e göre, Özbekistan Kırım Türklerini çok isteyerek olmasa da onlara acıdığı için ülkeye kabul etmişti³⁷. Sheehy'nin anlatımına göre, Özbekistan'a ulaşabilenler bu bölgede yaşayan ve Sovyet hükümeti tarafından kışkırtılan mahalli halkın nefret ve düşmanlığıyla karşı karşıya gelmiş hatta taşlanmışlardı³⁸. Taşkentskiy Protsses'de ise, aynı inanca sahip sürgünlere Kazakların, Kırgızların ve Taciklerin acıma duygusuyla yaklaştıkları, fakat Özbeklerin onları bir düşman olarak gördükleri ifade edilmektedir. Hatta bazı yerlerde onları taşıdıkları belirtilmektedir. 1969 yılında Kırım Türkü ve dünyaca ünlü teorik fizik uzmanı olan Rollan Kadiyev'in yargılanması sırasında söylediği sözler bu iddiaları pekiştirmektedir: "*Stalin'in propagandasıyla yönlendirilen yerli halkın bizi nasıl karşıladığını ben bizzat hatırlıyorum. O zaman daha küçük bir çocuktum ve taşlardan biri bana isabet etmişti*"³⁹. Ülküsal, Kırım Türklerinin KGB ve devlet yetkilileri tarafından yerli halka "vatan hainleri, düşmana satılmış, casus, hırsız ve cani" olarak tanıtıldığını ifade etmektedir. Ona göre Özbek Türkleri ilk zamanlar bu propagandanın etkisinde kalmışlar, fakat bir müddet sonra onların söylenildiği gibi olmadıklarını, kendileri gibi Müslüman ve Türk olduklarını görmüşlerdi⁴⁰. Vozgrin de Ülküsal'ın görüşlerine katılmaktadır. O da Kırım Türkleri

³⁶ Asan Üseyin, "Hatıralar", Dcr. E. Özenbaşı, Haz. N.A. Kalkay, Emel. S. 193, 1992, s. 32.

³⁷ Semyon Gitlin, "Crimean Tatars in Uzbekistan: Problems and Developments", (Çevirimiçi) http://www.ca-c.org/journal/eng01_2000/10/gitlin.shtml, 28.01.2000.

³⁸ Sheehy, a.g.m., s. 21.

³⁹ Taşkentskiy Protsses, s. 590.

⁴⁰ Ülküsal, Kırım Türk-Tatarları, s. 314.

ile Özbek halkı arasında bir yakınlık olmaması için özel gösteriler, mitingler tertip edildiğini belirtmektedir. Ayrıca Sovyet yetkililerin “Sizler bu yerlerde Alman esirlerini gördünüz, şimdi ise vatan haini Kırım Tatarlarını göreceksiniz” şeklinde propaganda yaptıklarını ifade eden Vozgrin, merhametli ve misafirperver Özbek halkının bu tür ajitasyonlara kapılmadığını, Kırım Türklerinin ancak Özbeklerin yardımlarıyla ayakta kalabildiğini vurgulamaktadır⁴¹. Broşçevan-Tıgliyants da ağır ekonomik şartlar altında yaşayan yerel halkın büyük çoğunluğunun Kırım Türklerine destek olduğunu bildirmektedir⁴².

B. Açlık ve Hastalıklarla Mücadele

1944 yılı yaz aylarında Özbekistan’a gelen sürgün Kırım Türkleri hiç alışık olmadıkları bir iklim ve tabiat şartları ile karşılaştı. Özbekistan’a ulaşan 37.235 aileden 26.764’ü köylere dağıtıldı. Sürgünler hem şehirlerde hem de köylerde genellikle yurtlara, barakalara ve diğer toplu yaşama yerlerine sıkışık bir vaziyette yerleştirildiler. Sürgünü müteakiben ilk birkaç yıl içerisinde Kırım Türkleri arasında açlık, sağlıksız yaşam ve çevre şartları yüzünden meydana gelen salgın hastalıklar sebebiyle yüksek oranda toplu ölüm vakaları görüldü⁴³.

Kırım Türkleri en çok sıtma hastalığından mustarip olduğu belirtilmektedir. Bu hastalık Kırım’da hemen hiç bilinmiyordu, Özbekistan’da ise dişi sivrisineklerin yaydığı bu bulaşıcı hastalık sıradan bir vakaydı ve yerel halk nesiller boyunca kendine has bir bağışıklık kazanmıştı. 1944 yılı yazında yaşanan çok şiddetli bir salgın, bölgeye yeni gelen Kırım Türklerinin tamamına derhal sirayet etmişti⁴⁴. İlk nöbetlerin ardından ikinci altı ayda yeni hastalıklar kendini göstermeye başlamıştı. Sıtma hastalığı genellikle yetişkinlerde görülüyordu, çünkü çocukların büyük çoğunluğu zamanlarını ocakların isleriyle dumanlanmış evlerde geçiriyorlardı ki, bu sivrisineklerin eve gelmesini engelliyordu. Salgın ve bulaşıcı hastalıklar zaten zayıf ve bitkin düşmüş insanların ölümlerine sebep oluyordu. Sürgünler arasındaki hastalanma oranı diğer halka oranla çok çok fazlaydı. Mesela Semerkant bölgesinde yerel halk arasında 10 bin kişiden 1437, Buhara’da 491, Kaşka Derya’da 661 kişi

⁴¹ Vozgrin, “Sürgünlük Siyaseti”, s. 141.

⁴² Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e. s. 90.

⁴³ Hayali. a.g.m., 5 Nisan 1997.

⁴⁴ Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e. s. 96.

hastalığa yakalanmışsa, Kırım Türklerinde bu sayı Semerkant'ta 2726, Buhara'da 2487 ve Kaşka Derya'da 6355 kişiyi bulmuştu⁴⁵.

Sürgünlere verilen sağlık hizmetleri ise oldukça yetersizdi. Fergana bölgesi Kaganoviç ilçesindeki sağlık ocaklarında, sayıları 836'yı bulan sıtma hastalarının tedavisi için hiçbir ilaç yoktu. Böyle bir durumda sağlık görevlileri ilaç karaborsacılığı yapıyor, bir sıtma aşısı için yaklaşık 30-40 ruble talep ediyorlardı. Fergana bölgesindeki sağlık kurumlarına 3887 hastanın kaydı yapılmış ve bunlardan 642'si (%16.5) hayatını kaybetmiştir. Namengan bölgesinde ise toplu sıtma hastalıkları dışında diğer bulaşıcı hastalıklar da belirmişti. Narın ve Kurgan rayonlarında tifo, diğer rayonlarda ise şiddetli bağırsak bozuklukları ortaya çıktı⁴⁶. Bu hastalıklar da sürgün Kırım Türkleri için en az sıtma kadar tehlikeli olmuşlardı. Taşkent'teki "Bayaut 1-2" sovhozlarında hasta durumda 204 kişi bulunuyordu ve belirtildiğine göre, sovhoz yönetimi bu kişilerin tedavisi için hiçbir çaba göstermemişti. Sovyet devletinin hassasiyeti ancak salgının diğer vatandaşları arasına yayılma tehlikesi karşısında ortaya çıkmıştı. Rüstem Hayali'nin çalışmasında yer verdiği bir belgede böyle bir durum açık şekilde görülmektedir:

*"...Sürgünlerin yaşadıkları yerlerdeki salgın hastalıkların önlenmesi için özel ihtimam gösterilmelidir. Bu salgın durumu sadece sürgünler arasında değil, aynı zamanda sovhozun asıl ahalisi arasında ve Özbekistan Sovhozlar HK tesislerinde de yayılabilir..."*⁴⁷.

11 Mayıs 1944 tarihli sürgün kararnamesi ile SSCB Satın Alma Halk Komiseri Subbotin'in, Haziran-Ağustos ayları boyunca sürgünlere aylık eşit miktarda dağıtılması için Özbekistan SSC'ne un, bulgur ve sebze tahsis etmesi emredilmişti. Belirtilen aylarda sürgünlere dağıtılması kararlaştırılan bu gıda yardımının, sürgün sırasında müsadere edilen tarım ürünleri ve hayvanlara karşılık ücretsiz olarak yapılması uygun görülmüştü⁴⁸. Bu talimat doğrultusunda Özbekistan devlet görevlileri tarafında gelen sürgünlere her ay adam başı 8.2 kg un (veya günde 400 gr ekmek), 2 kg bulgur, aile başına 100 gr çay ve şeker verilmesi kararlaştırıldı⁴⁹. Oysa bu çok cüzi miktarlar dahi Kırım Türklerine dağıtılmamış, bazı rayonlar gıda

⁴⁵ Hayali, gös. yer.

⁴⁶ Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e. s. 97.

⁴⁷ Hayali, gös. yer.

⁴⁸ Guboglo-Çervonnaya. a.g.e. C. II. s. 47; Krimski Tatari. s. 76.

stoklarını saklamış ya da kendi kolhoz ve sovhozlarında çalışanlar arasında paylaştırılmışlardı. Broşçevan-Tıgliyants'a göre bu durum hiç de şaşırtıcı değildi, çünkü Özbekistan'da tahıl olarak sadece pirinç ve mısır ekilmekte, bunun yanında kendi ekmeğini dahi Kızıl Ordu'ya veren yerli halk da açlık çekmekteydi. Bu durumda sürgünler için ekmek yokluğu baş gösterdi ve Haziran ayı açlık içinde geçti. Un dağıtımı ancak Temmuz ayında başlayabildi⁵⁰.

Semerkant bölgesinde yayınlanan bir talimatname ile 16 Temmuz-16 Ağustos tarihleri arasında sürgünlere gıda dağıtımı yapıldı. Söz konusu talimatnamede, ekmeklerin iki günlükten çok olmamak kaydıyla ve adam başına 15 gün yetecek miktarda 4 kg un ve 1 kg bulgur verilmesi belirtiliyordu. 26 Temmuz 1944'te Namengan bölgesi icra komitesi tarafından alınan bir kararla, bölge sınırları içerisindeki rayonlarda toplam 123.400 kg un ve 30.900 kg bulgur dağıtılacaktı. Sürgünlerin yaşadığı bütün bölgelerde yapılan gıda dağıtımı sonunda Özbekistan'da Temmuz ayı itibariyle toplam 2405 ton un ile 3227 ton bulgur dağıtıldı. Ağustos ayında bu miktarlar 3313 ton un ve 828 ton bulgur olarak belirlendi⁵¹.

Gıda dağıtımında da yetkililerin keyfi uygulamaları ve yolsuzlukları görülmektedir. Örnek olarak Buhara bölgesinde yer alan "Narpay" sovhozunda cereyan eden uygulama gösterilebilir. 9 Ekim 1944 tarihi itibariyle burada 3551 sürgün Kırım Türkü yaşamaktaydı. Bunların 1785'i 16 yaş altı, 440'ı sakat, 820'si hasta ve açlıktan bitkin vaziyette ve 38 kişi de yetimdi. Haziran ayında bu sovhoza gelen sürgünlere 1 Ekim 1944'e kadar 89.066 kg buğday, 4000 kg pirinç, 4846 kg un dağıtılmıştır. Yani bu süre içinde adam başı 25 kg buğday, 1 kg'dan biraz fazla pirinç ve un verilmiştir. Bunun yanında adam başı günlük 100 gr arpa unu ve 100 gr buğday unu dağıtılmıştı, fakat bu yönetim tarafından dağıtılması kararlaştırılan orandan 65 gr daha azdı⁵².

Diğer bir örnek olarak Fergana bölgesi Kuybişev rayonundaki uygulamadan bahsedebiliriz. Burada bulunan bir sürgün ailesi "Dimitriyev" kolhozunda 50 gün çalışmış, fakat kolhoz müdürü bu aileye hakkı olan gıda maddelerini vermemiştir. Neticede yiyecek hiçbir şeyleri olmayan bu aileden birkaç kişi açlıktan hayatını

⁴⁹ Hayali, a.g.m., 25 Şubat 1997.

⁵⁰ Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s. 88.

⁵¹ A.g.e., s. 89.

⁵² A.g.e., s. 90.

kaybetmişti⁵³. Özellikle kolhoz ve sovhoz idarecilerinin gösterdikleri keyfi davranışlar, 28 Eylül 1944'teki Özbekistan KP Taşkent bölge komitesi toplantısında dile getirilmişti:

“Sürgünlere gıda dağıtımını organizasyonu ve yiyecek temini gibi bir çok olayda oldukça yetersiz kalmıştır. Bir çok kolhoz ve sovhozların idarecileri, sürgünlere yiyecek temininde pek fazla özen göstermemişlerdir. Sadece göstermelik gıda dağıtımıyla yetinmişler, kışlık yiyeceklerini karşılamamışlar, çocuk ve hastaların beslenmesini tamzım etmemişlerdir. Bu yüzden bazı ailelerde açlık ve zayıflıktan ölüm olayları meydana gelmiştir”⁵⁴.

Yine bu konuyla ilgili olarak Taşkent sağlık işleri müdürü Şatkovskaya ve teftiş müdürü Verçih tarafından hazırlanan bir raporda, sürgünler için dağıtılan yiyeceklerin ilk günden itibaren tek tip ve kalori olarak da oldukça yetersiz olduğu belirtilmektedir. Ayrıca sadece çalışanlara gıda dağıtımı yapıldığı, aile üyelerinin ise bu dağıtımdan istifade edemedikleri ifade edilmekte, çok çocuklu ailelerin 4-5 ay boyunca sürekli açlık çektikleri vurgulanmaktadır⁵⁵. Tenzile İbrahimova'nın aşağıdaki sözlerinde açlıktan ölen Kırım Türklerinin içler acısı durumu gözler önüne serilmiştir:

“Erkekler cephegedydi ve ölenleri gömecek kimse yoktu. Cesetlerin günlerce canlılarla birlikte yattığı çok olmuştur. Hacıgülsüm Hacımambetova'nın kocasını faşistler yakalamıştı. Onunla birlikte üç çocuk kalmıştı: iki erkek bir kız. Bu aile de bizim gibi açlık çekiyordu. Hiç kimse maddi ve manevi yardımda bulunmuyordu. Sonuçta açlıktan ilk önce kızı öldü, ardından bir günde iki oğlu birden hayatını kaybetti. Anneleri açlıktan kıpırdıyamıyordu. O zaman ev sahibi iki çocuğun cesedini sokağa, arkın kenarına fırlatıp attı. Daha sonra Kırım Tatarları mezar kazarak çocukları defnettiler”⁵⁶.

Kırım Türklerinin ifadeleri sürgünde açlıktan ve hastalıktan ölen insanların miktarını ortaya koymasına bakımından da son derece dikkate alınması gereken bilgiler arasında yer almaktadır. Yukarıdaki sözlerin sahibi İbrahimova'nın şahadetine göre, onların köyünden sürülen 30 aileden sadece 5'inin sağ kaldığı belirtilmektedir. Bu ailelerde de ancak 1-2 kişi sağ kalmayı başarmıştır. İbrahimova'nın yeğeni Manube

⁵³ Gös. yer.

⁵⁴ A.g.e. s. 91.

⁵⁵ A.g.e. s. 92.

⁵⁶ Taşkentskiy Protsess. s. 28.

Şeyhislamova 10 çocuğuyla birlikte sürgün edilmişti. Onun kocası savaşın ilk gününden beri cepheyleydi ve orada ölmüştü. Bu aile sürgünde açlık ve hastalığa dayanamayarak yok oldu. geriye sadece Pera adlı kızları kaldı, fakat o yaşadığı acılardan ve açlıktan dolayı sakat kaldı⁵⁷. Yine Taşkentskiy Protsess'de yer alan verilerde, sürgünden sonraki bir buçuk yıl içinde hayatlarını kaybeden Kırım Türklerinin bölgelere göre ölüm oranları tespit edilmektedir. Buna göre, Taşkent'te %41, Semerkant'ta %54.7, Andican'da %46.1, Angren'de %56.2, Gülistan'da %53.5, Mirzaçul'da %80 oranında ölüm olayları kaydedilmiştir⁵⁸. A. Grigorenko'nun ifadesine göre diğer bölgelerle birlikte toplam ölü sayısı 195.471 kişidir⁵⁹.

Gerek sürgünlerin yerleşiminde, gerekse hayat şartlarının oluşturulması sırasında Sovyet devlet görevlilerinin yapmış oldukları keyfi tutum ve davranışlar, hem sürgün sonrasında Kırım Türklerinin hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli tedbirlerin alınması yönünde talimatların yer aldığı 11 Mayıs 1944 tarihli GKO kararnamesine, hem de daha sonra kabul edilen bir çok kararnameye aykırı hareketlerdi. Bu davranışların münferit bir nitelik taşımaması, yapılan kanunsuz uygulamaların bilerek, resmi makamların bilgisi ve kontrolü altında yapıldığı kanaatini uyandırmaktadır. Öyle anlaşıyor ki, resmi nitelik taşıyan bu kanun ve kararnameler Sovyet devlet yetkilileri tarafından sadece belge olma özelliği taşıması gayesiyle kabul edilmişti. Hayali'nin ifadesiyle "*Kanunlar uygulanmak için değil, tarih için çıkarılmış*" ve "*iyi niyetle cehennemini yolu döşenmişti*"⁶⁰.

C. Sürgün Kırım Türklerine Ev ve İş Temini İçin Kredi Dağıtımı

Sürgünlerin yerleşim yerlerinin ve çalışma şartlarının oluşturulması meselesi de sürgün kararnamesinde yer alan talimatlar arasındaydı. Kararnamede SSCB Ziraat Bankası Genel Müdürü Kravtsov'a. Özbekistan'a gönderilen sürgünlere yeni yerleşim yerlerinde ev inşası ve iş temini için aile başına 7 yıl vadeli 5000 ruble verilmesi emredilmiş⁶¹. Oysa Broşçevan-Tıgliyants'ın belirttiğine göre, bir iş yeri

⁵⁷ A.g.e., s. 27.

⁵⁸ A.g.e., s. 30.

⁵⁹ Andrew P. Grigorenko, *A Kogda Mı Vernyomsya*, New York, Crimea Foundation, 1977, s. 164.

⁶⁰ Gös. yer.

⁶¹ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. II, s. 47; Krimski Tatari, s. 76.

kuşmak için en az 8-9 bin rubleye ihtiyaç duyuluyordu⁶². Sürgünlerin kredi alabilmeleri de Ferhadstroy inşaat alanına yerleştirilen sürgünlere uygulandığı gibi bazı şartlara bağlanmıştı. Mesela sürgünlerin ev inşaatı yapabilmeleri için arsa sahibi olmaları gerekiyordu. Bunun yanında devamlı bir işte çalışmaları şarttı. Aksi takdirde kendilerine kredi verilmeyecekti⁶³. Burada şu soru akla gelmektedir: Varını yoğunu vatanlarında bırakıp sürgüne gönderilen ve burada yiyecek ekmek dahi bulamayan bu insanlar nasıl arsa sahibi olacaktı? Onlar dağıtılan krediyle kendilerine arsa mı alacak, ev mi kuracak yoksa bir iş mi temin edeceklerdi?

Talimat doğrultusunda hazırlanan kredi dağıtım planına göre sürgün Kırım Türklerine uzun vadeli 52 milyon, karşılıksız olarak ise 7.564.000 ruble verilmesi öngörülmüştü. Bu plan çerçevesinde 1 Mart 1945'te sürgünlere 27.569.000 ruble dağıtıldı. Yaza doğru SSCB Ziraat Bankası tarafından ilave olarak 22 milyon ruble daha verildi. 1944-1945 yıllarında Özbekistan'da 5930 aliye 34.358.000 ruble uzun vadeli kredi tahsis edildi. Kredi dağıtımı 1945 yılında sona erdirildi. Kredinin geri kalan kısmı 1946'da Semerkant bölgesinde dağıtılmaya başlandı. Burada 2.251.000 ruble uzun vadeli, 31 bin ruble de karşılıksız olarak sürgünlere dağıtıldı. Andıcan bölgesinde 806 bin ruble uzun vadeli, 16 bin ruble karşılıksız, Taşkent'te ise 2.947.000 ruble uzun vadeli ve 1.195.000 ruble karşılıksız olarak tahsis edildi⁶⁴.

Geri kalan 8 milyon rublenin dağıtımının 1947 yılında yapılması kararlaştırılmıştı. Bu miktardan fiilen 7.779.000 ruble dağıtılmıştı. Bunun 4.585.000 rublesi hayvan alımı için, 969 bini konut inşası, iş yeri kurulması için ise 2.255.000 ruble tahsis edilmiřti⁶⁵. Talimatlar gereği kredi tahsisinin 1944 yılı sonuna kadar tamamlanması gerekiyordu, fakat kredi dağıtımı ancak 1947 yılında sona erdi ve bir daha tekrarlanmadı. Kredi dağıtımının başlamasından bu zamana kadar Kırım Türklerine yaklaşık 52 milyon ruble dağıtılmıştı. Aile başına bu miktar ortalama 1539 rubledir. Bu paraya ise ancak 16.3 kg un almak mmknd⁶⁶.

Hayali resmi makamlar tarafından hazırlanan belgelere değil de, kredi dağıtımı sırasında tutulan kayıtlara bakıldığında aksettirilenden çok farklı bir

⁶² Broşçevan-Tığliyants. a.g.e., s. 107.

⁶³ Hayali. a.g.m., 3 Mart 1997.

⁶⁴ Gös. yer.

⁶⁵ Gös. yer.

⁶⁶ Gös. yer.

tablonun ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Örnek olarak da Taşkent bölgesindeki bazı sovhozlarda cereyan eden kredi dağıtımını göstermektedir:

“Taşkent bölgesi Havas rayonundaki “Bayant 1-2” sovhozlarında 1945 yılı ortalarında 839 aileden sadece 47 aile kredi alabildi. 517 ailenin yaşadığı Bekabad rayonundaki “Dalvarzin-1” sovhozunda 26 Mayıs 1945 itibariyle sadece 15 aile kredi alma imkanına sahip oldu. “Dalvarzin-3” sovhozunda ise 547 aileden sadece 9 aileye kredi verildi. Ferhadstroy’da 9 Mayıs 1945 itibariyle hiçbir aileye kredi tahsis edilmedi”⁶⁷.

Bu ifadeler bize bir kere daha resmi belgelerde yer alan bilgilere ihtiyatla yaklaşmamız gerektiğini göstermektedir. Sovyet yönetimi sürgünlere yapılan bu maddi yardımın azlığını ise bütçede para olmamasıyla açıklamıştı⁶⁸. Yine Hayali’nin belirttiğine göre kredi dağıtımı sırasında çeşitli sahtekarlıklar ve yolsuzluklar da yapılmıştı. Kredi dağıtımıyla görevli yetkililer, ölen Kırım Türklerinin adına da kredi alarak kendi zimmetlerine geçirmişlerdi⁶⁹. Ayrıca verilen her krediden “emek hakkı” adı altında kanunsuz olarak pay da almışlardı. Kredi almaya muvaffak olan sürgünlere, bu kredileri sadece amacı doğrultusunda kullanmaları şartı getirilmişti. Sürgünlerin bu parayla yiyecek almaları kesinlikle yasaktı⁷⁰.

Sürgünlerin yaşadığı bir çok yerde, onlara dağıtılması için gönderilen paraların tamamının yerine ulaşmadığı da Hayali tarafından iddia edilen diğer bir husustur⁷¹. Mesela Semerkant’ta dağıtılması gereken 610 bin rubleden 303 bini bölgedeki 11 kolhozun ihtiyaçları için harcanmıştı. Payarık rayonundaki “Gorki” kolhozuna verilen 30 bin rublenin tamamı kolhozdaki eksikliklerin giderilmesi için kullanılmıştı. “Kirov” kolhozu da kendi ihtiyaçlarını karşılamak için 55 bin ruble sarf etmişti. “Jidanov” kolhozu ise tahsis edilen 40 bin rubleden 7 binini sürgünlere dağıtmıştı⁷².

Kırım Türkleri için yaraların sarılmasına hiç de yardımcı olmayan krediler, bilakis son derece pahalıya mal oldu. Aralık 1947’de ülkede enflasyonun inmesinin ardından, ekonominin ve rublenin istikrarını sağlamak amacıyla fiyat ayarlamasına

⁶⁷ Gös. yer.

⁶⁸ Broşçevan-Tiglyants, a.g.e., s. 107.

⁶⁹ Hayali. Sovyet görevlilerin ölen Kırım Türklerinin kredilerini alabilmek için ölüm oranlarını kasıtlı olarak düşük gösterdiklerini belirtmektedir. Bkz. Hayali, a.g.m., 29 Mart 1997.

⁷⁰ A.g.m., 3 Mart 1997.

⁷¹ Gös. yer.

gidildi⁷³. Yeni ayarlamaya göre 1 yeni ruble 10 eski rubleye tekabül ediyordu. Sürgünlere eski kurdan verilen krediler yeni kurla 10 eşit taksitte alındı⁷⁴. Bu ise zaten büyük sıkıntılar içinde olan Kırım Türklerini borçlarını ödeyebilmeleri için Sovyet devleti hizmetinde köle gibi çalışmaya mecbur etmişti.

D. Çalışma Şartlarının Oluşturulması

Yerleştirildikleri yerlerde çok zor şartlar altında hayatlarını devam ettiren Kırım Türkleri düzenli bir işe de sahip değillerdi. Sovyet yetkilileri bütün bu zor şartlara rağmen, sürgün Kırım Türklerinden maksimum oranda istifade etmeyi amaçlıyordu. Aleksiyeva'nın ifadesine göre yerleşimleri büyük ölçüde tamamlanan Kırım Türkleri uzmanlık alanlarına göre ayrılarak sadece bulundukları yerlerde çalışmak zorunda bırakılmışlardı. İdare kabiliyetine sahip Kırım Türklerinin yönetim organlarında çalışmalarına müsaade edilmemişti. Böylece onlar sadece fabrikalarda ve sanayi tesislerinde çalışan bir "işçi millet" haline getirilmişlerdi⁷⁵. Çok çalışkan bir topluluk olduğu bilinen Kırım Türkleri de içinde bulundukları ağır şartlara rağmen yaşadıkları yerlerdeki çalışma ortamında son derece aktif bir rol almışlardı. "*Sana taş atana ekmek uzal*" atasözünü hatırlatan Hayali, "Rus hakimiyetine girmesinden beri acımasızca sömürülen Kırım Türklerinin sahip olduğu düşünce yapısını ortaya koymaktadır"⁷⁶.

Özbekistan'da yaşayan sürgün Kırım Türkleri, bu ülkenin ekonomisinin gelişmesinde büyük katkılarda bulunmuşlardır. Çok sayıda Kırım Türkü Özbekistan'ın madencilik alanındaki üretim projelerinde görev almışlardı. Ayrıca Fergana'daki Şorsu ozokerit (yer mumu) madeninde, Andican'daki Orta Asya Pyotrol işletmelerinde, Taşkent "Stalin" kömür madenlerinde, otomotiv sanayiinde, metal işletmelerinde, elektroteknik sahalarda, hafif sanayide. Aşağı Bozsu ile Ferhad Barajı inşaatlarında çalışmışlardı⁷⁷.

⁷² Gös. yer.

⁷³ "Obraşçeniye Krımskotatarskogo Naroda...", s. 312.

⁷⁴ Sheehy, a.g.m., s. 22.

⁷⁵ Aleksiyeva, a.g.e., s. 110.

⁷⁶ Hayali, a.g.m., 22 Mart 1997.

⁷⁷ Gös. yer.

Haziran 1944'te Kırım Türklerinden büyük bir grup Aşağı Bozsu ve Ferhad Barajı inşaatında çalışmaları için bu bölgeye gönderildi. Gelen işçilerin yerleştirilmesi için Aşağı Bozsu Barajında 3 köy inşa edildi⁷⁸. Ay sonunda ise diğer büyük projelerdeki işçi açığını kapatmak için Taşkent bölgesindeki kolhoz ve sovхозlardan ilave olarak 2 bin Kırım Türk ailesi nakledildi. Kilometrelerce uzunluktaki kanal ve baraj inşaatı Ağustos ayında tamamlandı. Ferhad Barajı inşaatının tamamlanmasından biraz önce 550 Kırım Türkü Özbekistan ve Tacikistan İçişleri Bakanlıkları vasıtasıyla Leninabad (Hocend) şehri yakınlarındaki Kayrakkum Barajı inşasına gönderildi⁷⁹. KP Fergana bölge komitesi kararıyla 13 Ekim 1944'te bölgedeki sanayi tesislerinde çalıştırılmak üzere 1040 Kırım Türk ailesi götürüldü⁸⁰.

Kırım Türklerinin işe alınmalarında mutlaka NKVD'nin onayı gerekiyordu. Fakat işçi gücü eksikliğinden dolayı bazı kurumların idarecileri NKVD'nin haberi olmadan Kırım Türklerini işe aldıkları görülüyordu. Bazen da gerekli müsaadenin alınması için en yüksek makamlara müracaat edilmesi gerekiyordu. Taşkent Demiryolu İşletmeleri Müdürü Hocayev, kurumunun işçi gücü açığını kapatmak için bu yola başvurmuş ve SSCB İçişleri Bakanı Kobulov'a gönderdiği dilekçede, sürgün Kırım Türkleri arasında eski demiryolu işçilerinin kullanılması için izin verilmesini talep etmişti⁸¹.

1947 yılında yayınlanan Özbekistan Bakanlar Kurulu kararnamesiyle sürgün Kırım Türklerinin hayatlarını sürdürebilmeleri için yapılan çalışmaların tamamlandığı belirtilerek, onların sanayi ve tarım alanlarında işlere yerleştirildiği, ev yapmaları için kredi ve malzeme verildiği ifade ediliyordu. Bu kararnameyle sürgünlere tanınan imtiyazlar ortadan kaldırılmıştı. Bundan böyle Kırım Türkleri de diğer Sovyet vatandaşları gibi her türlü vergiyi ödemek zorunda bırakılmışlardı⁸². Bu durum artık Kırım Türklerinin sürgün statüsünden kurtularak hayat şartlarında iyileştirmeler yapılacağını ve diğer Sovyet vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olabileceklerinin işareti olarak kabul edilebilir. Fakat vatanlarına tekrar dönüş hakkının verilmesine dair hiçbir belirti mevcut değildir.

⁷⁸ Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e., s. 100.

⁷⁹ Hayali. gös. yer.

⁸⁰ Broşçevan-Tıgliyants. a.g.e., s. 101.

⁸¹ A.g.e., s. 99-100.

⁸² Hayali. a.g.m., 17 Mart 1997.

E Sürgündeki Kırım Türklerinin Sosyo-Kültürel Durumu

18 Mayıs 1944'te Kırım Türklerinin topyekün vatanlarından çıkarılarak Özbekistan'a ve Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgelerine sürülmesi, sadece bir topluluğu vatanlarından uzaklaştırmaya değil, onların bir millet olma özelliğini de ortadan kaldırmaya yönelikti. Sovyet yönetimi bunu yukarıda anlattığımız gibi insanların açlık ve hastalıktan güçsüz düşüp ölmeleriyle ve kültürel açıdan asimilasyona uğratarak gerçekleştirme düşüncesindeydi⁸³. Bu hedef doğrultusunda sürgünü müteakip 13 yıl boyunca Kırım Türklerine milli kültür ve kimliklerini korumaya yönelik hiçbir imkan ve fırsat sağlanmadığı gözlemlenmektedir.

Sovyet yönetimi her şeyden önce topraklarında Kırım Türk toplumu diye bir etnik unsurun bulunmadığını ortaya koymak istiyordu. Bunun için II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan nüfus sayımlarında (1959, 1970, 1979) Kırım Türkleri hiç hesaplanmamıştı. Sovyetler Birliği'nde ne kadar nüfusa sahip olduklarına dair hiçbir bilgi yoktu. Kırım Türk toplumunun "görmezden gelindiğini" belirten E. Pain, onların doğum-ölüm oranlarının da bilinmediğini ve haklarında bilimsel etütler yapılamadığını ifade etmektedir⁸⁴. Yaklaşık 50 yıllık bir aradan sonra Kırım Türkleri 1989 nüfus sayımında hatırlandı ve SSCB'ndeki toplam mevcudu tespit edildi. Bunun yanında onların cumhuriyet ve bölgelere göre yerleşimi ile şehir ve köylerdeki dağılımları da hesaplandı. Ancak bu sayımın mevcut eksiklikleri tam anlamıyla gideremediği görülmektedir. 1989 nüfus sayımına göre, SSCB'nde yaşayan Kırım Türkleri 271. 715 kişi olarak belirlenmişti ki. Guboglo-Çervonnaya bu sayımın oldukça az olduğunu ifade etmektedirler. Şöyle ki. Tacikistan SSC Bakanlar Kurulu'nun verilerine göre, sadece bu cumhuriyette 1989 sayımında belirtilen rakamdan (7.214 kişi) 3.5 kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Yani bu cumhuriyette yaklaşık 25 bin Kırım Türkü bulunmaktadır⁸⁵. Kırım Türklerinin sayısı hakkında kesin bilgilerin olmaması çeşitli tahminlerin doğmasına sebep oldu. Mesela

⁸³ Hakan Kırımlı, "Sürgündeki Kırım Tatarlarına Yönelik Sovyet Eğitim ve Kültür Politikası (1944-1987)", *Emel*, S. 170-171. 1989. s. 2.

⁸⁴ E.A. Pain, *Repatriatsiya Krimskih Tatar: Otsenka Variantov regulirovaniya Protsesa (Predvaritel'niy Analiz)*. Moskva. 1990. s. 19.

⁸⁵ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. I. s. 12.

Pain, “bilgisayar sonuçlarına istinaden” Kırım Türklerinin mevcudunun 340-410 bin civarında ve büyük ihtimalle 360 bin kişi olduğunu tahmin etmektedir⁸⁶.

Kırım Türklerine yönelik kültürel asimilasyon uygulaması ise, daha sürgünden önce, Stalin’in iktidarını müteakip bütün ülkede baş gösteren Sovyetleştirme (Ruslaştırma) politikasının bir sonucu olarak başlamıştı. 1928-1938 yılları arasında Kırım Türkleri üç defa alfabe değişikliğine maruz kaldı. İlk olarak 1928’de Kırım Türkçenin Arap harfleriyle yazılmasına son verilerek Latin harfleri kabul edildi. 1938’de ise bu alfabe de değiştirilerek yukarıda zikredilen Sovyetleştirme (Ruslaştırma) siyasetinin neticesi olarak Kiril alfabesine geçildi⁸⁷. Yapılan bu değişiklikler yalnızca geçmişle olan kültürel bağların kopartılmasına değil, binlerce kişinin “okur-yazar” olma vasfını kaybetmesine de yol açtı. Hakan Kırımlı bu gelişmeler neticesinde II. Dünya Savaşı öncesi ve özellikle 1930’lu yılların Kırım Türk kültürü ile eğitiminin parlak dönemleri olarak anılmasının güçlüğüne işaret etmektedir⁸⁸.

Sürgündeki Kırım Türklerine yönelik Sovyet eğitim ve kültür politikası, bu topluluğa karşı takip edilen devlet siyasetinin en önde gelen unsuru olagelmıştır⁸⁹. Bu siyasetin önemli bir parçası olarak sürgünden bir ay sonra, 20 Haziran 1944’te Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu’nun talimatıyla sürgünlerin yaşadıkları yerlerdeki ilköğretim okullarında eğitim-öğretimin Rus dilinde yapılması mecburiyeti getirildi⁹⁰. Halbuki sürgünden önce, 1940’ların başında Kırım’da 2 enstitü, 7 teknik okul ve 11 öğretmen okulu vardı⁹¹. 1940-1941 senelerinde Kırım’daki okullarda ve yüksek öğretim kurumlarında öğrenim gören 46.008 öğrenciden 40.136’sı Kırım Türkü idi ve bu öğrenciler derslerini Kırım Türkçesiyle yapıyorlardı⁹².

Eğitimin Rus dilinde yapılması doğal olarak yeni yetişen Kırım Türk neslinin ana dilini kısmen unutmaya yol açmıştı. Özellikle Rusçanın konuşulduğu

⁸⁶ Pain, a.g.e. s. 19; SSCB’nde yaşayan Kırım Türklerinin nüfusu hakkında KTMH’nin çeşitli merkezlerinden yayınlanan deklarasyonlarda, 500 bin, 1 milyon ve hatta 2 milyon gibi birbirinden çok farklı rakamlara tesadüf edilmektedir. Mesela hareketin önde gelenlerinden Reşat Cemilev’in BBC radyosuna verdiği demeçte Kırım Türklerinin yaklaşık 1 milyon nüfusa sahip olduğunu belirtmiştir. bkz. Guboglo-Çervonnaya, a.g.e. C. I, s. 13.

⁸⁷ Kırımlı, gös. yer.

⁸⁸ Göş. yer.

⁸⁹ Göş. yer.

⁹⁰ “40-50-e godı...”, s. 124.

⁹¹ Devlet. “240 Kırım Türkü...”, s. 6.

⁹² Hayali. “Kırım Tatar Ziyalılarının Cenkten Sonki Devirde Şekillenüvi”. Yıldız. S. 2. Simferopol.

Beyaz Rusya, Litvanya ve Estonya'da yaşayan Kırım Türklerinin ana dillerini konuşmadıkları, büyük çoğunluğunun da unuttuğu tespit edilmiştir. Tacikistan, Özbekistan, Ukrayna ve Kazakistan'a yerleşen Kırım Türkleri ise büyük oranda ana dillerini muhafaza etmişlerdir⁹³. Kırım Türklerinin sürgünden sonra ağırlıklı olarak Özbekistan'a yerleştirilmeleri, onların ana dillerini muhafaza etmelerinde önemli rol oynamıştır. Bilindiği gibi Özbekler de Kırım Türkleri gibi Türk ırkına mensup ve Türkçe konuşan bir topluluktur.

Rus dilinin iyi şekilde öğrenilmesi mesleki bilgilerin kazanılması ve çalışma hayatında başarılı olmak için son derece önemliydi⁹⁴. Bütün bunlara ve Sovyet devletinin yapmış olduğu propaganda faaliyetlerine rağmen Kırım Türkleri hem Rus dilini iyi bir şekilde öğrenmiş, hem de %92.6 oranında kendi ana dilini muhafaza etmişti. Kırım Türkleri bu özellikleriyle Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan bir çok topluluktan daha fazla ana dilini koruma başarısı göstermiştir⁹⁵. Mesela, Sovyetler Birliği içerisindeki 29 otonom cumhuriyetten 13'nün halkının Kırım Türklerinden daha düşük oranda kendi ana dillerini kullanmakta olduğu görülmektedir. Bunun yanında Kırım Türkleri gibi herhangi bir toprak ve devlete sahip olmayan 56 topluluktan sadece 4'ünün kendi ana dillerini Kırım Türklerinden daha yüksek oranda konuşmakta oldukları ortaya çıkmaktadır. Bunlar Abazalar (%93.4), Beluciler (%96.9), Macarlar (%93.9) ve Dunganlar (%94.8)'dir⁹⁶.

Stalin'in ölümünden sonra iktidara gelen Hruşçev zamanında çok sınırlı da olsa rehabilitasyona uğrayan Kırım Türkleri, 1957 yılında kendi dilinde bir gazete çıkarma hakkını elde etmişti. Sürgünden ancak 13 yıl sonra 1 Mayıs 1957'de yayın hayatına başlayan gazete **Lenin Bayrağı** adını taşıyordu⁹⁷. Önceleri ufak ebatta ve haftada iki defa neşredilen gazete, 1 Mayıs 1965'ten itibaren boyutu diğer Sovyet gazetelerinin ebadına getirilerek haftada 3 kez 4 sayfa olarak çıkmaya başlamıştı. Gazetenin tirajı 23-25 bin civarındaydı. Her ne kadar Kırım Türkçesinde yayınlansa da gazete Özbekistan SSC'nin resmi yayın organıydı ve Kırım Türk kültürüne hizmet

1998, s. 139.

⁹³ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. I. s. 90.

⁹⁴ **Krımskiye Tatari: Problemi Repatriatsii**, Ed. A.R. Vyatkin, E.S. Kul'pin, Moskva, Institut Vostokovedeniya RAN, 1997, s. 46.

⁹⁵ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., 91.

⁹⁶ A.g.e., s. 92.

⁹⁷ Nadir Devlet, "Lenin Bayrağı Gazetesinin 25 Yılı ve Kırım Türk Kültürünün Bugünkü Durumu", **Emel**, S. 135, 1983, s. 231.

edici bir gayeden uzaktı⁹⁸. Bu gazete Kırım Türklerinin kültürüne ve milli meselesine hizmet etmenin ötesinde, Sovyetler Birliği'nin bilinen klasik ateizm propagandasının da bir aleti halini almıştı⁹⁹. Yine bu dönemde, 1957 yılında ilk Kırım Tatar Türkçesi kitap yayınlandı. **Baar Ezgileri** adlı bu kitap Kırım Türk yazarların eserlerinden oluşan bir antoloji niteliğinde idi ve toplam 5000 adet basılmıştı¹⁰⁰. Bu dönemdeki Kırım Türk kültürüne dair en önemli gelişmelerden bir diğeri ise 1957 yılında Özbek Devlet Tiyatrosu bünyesinde kurulan **Kaytarma** adlı folklor ve şarkı topluluğudur¹⁰¹.

Bu nispi iyileştirme döneminde Kırım Türkleri kendi aydın sınıfını oluşturmaya başlamıştı. Savaşın sonraki dönemde diğer toplulukların yapmış olduğu entelektüel atılımı, Kırım Türkleri ancak 1960'larda gerçekleştirmek zorunda kalmıştı¹⁰². Dolayısıyla Kırım Türk aydınlarının ortaya çıkmasında çeşitli özellikler söz konusudur. Her şeyden önce onlar milli bir eğitim kurumundan yoksun olmalarına rağmen kendi ana dillerinde yetişmişlerdi. Diğer bir husus, bu aydın zümrenin Kırım Türk kültürüne yoğun saldırıların olduğu bir dönemde ve kendi vatanlarından uzakta meydana gelmiş olmasıdır¹⁰³. Son derece olumsuz ve zor şartlar altında yetişen yeni nesil, saygın ve tecrübeli "aksakallar"ının liderliğinde "vatana dönüş için milli mücadele hareketi"nin çekirdeğinin oluşmasında önemli bir yer tutmaktadır.

F. Stalin'in Ölümünden Sonra Kırım Türklerinin Durumu

1. Kırım'ın Ukrayna'ya İlhak Edilmesi

19 Şubat 1954 tarihinde SSCB YSP, Vorosilov başkanlığında bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantının gündemini Kırım bölgesinin Rusya Federasyonu bünyesinden ayrılarak Ukrayna SSC topraklarına dahil edilmesi meselesinin ele

⁹⁸ Çapraz, a.g.t., s. 28.

⁹⁹ Hakan Kırımlı, "Sürgündeki Kırım Türklerine yönelik Allahsızlık Politikası Hakkında", *Emel*, S. 155, 1986, s. 10-12.

¹⁰⁰ Kırımlı, "Sürgündeki Kırım Tatarlarına...", s. 3.

¹⁰¹ Kırımlı, "Kırım Türkleri", s. 19.

¹⁰² Hayali, "Kırım Tatar Ziyahılarının...", s. 140.

¹⁰³ A.g.m., s. 141.

alınması oluştuyordu. **Pravda Ukraini**¹⁰⁴ gazetesinin verdiği bilgiye göre bu toplantıya Rusya Federasyonu YSP Başkanı M.P. Tarasov, RFSSC Bakanlar Kurulu başkan yardımcısı V.A. Maslov, Bakanlar Kurulu sekreteri İ.N. Zimin ile Ukrayna YSP başkanı D.S. Korotçenko, Bakanlar Kurulu başkan yardımcısı M.S. Greçuha ve YSP Sekreteri V.E Nijnik katılmışlardı. Toplantıya ayrıca Kırım'dan bölge icra komitesi başkanı P.N. Lyalin ile Akmesjid (Simferopol) ve Akıyar (Sivastopol) şehir icra komitesi başkanları N.N. Katkov ile S.F. Sosnitskiy de iştirak etmişlerdi.

Toplantıda söz alan konuşmacılardan Tarasov, Kırım'ın toprak olarak Ukrayna'ya olan yakınlığı, birbirlerine karşı ekonomik ve kültürel bağlılığı bulunması dolayısıyla Kırım bölgesinin Ukrayna'ya dahil edilmesinin uygun olacağını belirtti. Tarasov konuşmasının devamında, bu tasarrufun ileride Ukrayna ve Rus topluluklarının kardeşliğini güçlendireceğini ve Sovyetler Birliği'nin ortak çıkarlarına cevap vereceğini ifade etti¹⁰⁵. Korotçenko ise Kırım'ın Ukrayna'ya verilisinin, Rus halkının Ukrayna halkına karşı olan sınırsız güveni ve sevgisinin işareti olan bir dostluk gösterisi olduğunu söyledi¹⁰⁶. Bu tarihi toplantının neticesinde Kırım Rusya Federasyonundan ayrılarak Ukrayna ŞSC'nin bir parçası haline geldi.

Oysa Rus ve Ukrayna halklarının dostluğundan bahsedilen bu toplantıdan yaklaşık iki yıl sonra Hruşçev KP XX. Kongresinde yaptığı konuşmada, II Dünya Savaşı sırasında Kırım Türkleri, Volga Almanları, Ahıska Türkleri ve diğerlerinin uğradığı akıbetten Ukraynalıların sayılarının çokluğu sayesinde kurtulduğunu ifade etmişti¹⁰⁷. Aslında Sovyet devletinin başında bulunan Hruşçev'in de Ukraynalı olmasının böyle bir kararın alınmasında etkili olduğu göz ardı edilmemelidir¹⁰⁸. Svetlana Çervonnaya, Sovyet devletinin bu tasarrufunu Rusya ile Ukrayna'nın yeniden birleşmelerinin 300. yıldönümü anısına verilmiş pahalı ve lüks bir hediye olarak değerlendirmektedir¹⁰⁹. Edige Kırımal ise, Sovyet hükümetinin Ruslarla iskan

¹⁰⁴ "İnformatsiya "v Prezidiume Vêrhovnogo Soveta SSSR" 19 Fevralya 1954 g.". **Pravda Ukraini**, 27 Fevralya (Şubat) 1954, s. 2.

¹⁰⁵ Gös. yer.

¹⁰⁶ Gös. yer.

¹⁰⁷ Fisher, a.g.e., s. 175.

¹⁰⁸ Alaç, a.g.m., s. 60.

¹⁰⁹ Svetlana Çervonnaya, "Kırım Tatar Halkının Mukadderatı: Devlet ve Kültürün Geçmişi, Bugünkü Problemleri ve Geleceği". Çev. İ. Yıldırım, A. Meriol, Emel, S. 191, 1992, s. 6

edilen bu “hediye”i Ukrayna’ya vermekle işlediği suçü Ukrayna’nın üzerine yıkma gayesi taşıdığını düşünmektedir¹¹⁰.

Sovyet hükümetinin bu tutumuna o zaman ki Batı Almanya’da bulunan “Ukrayna Milli Radası (Meclisi)” üyeleri 12 Mayıs 1954’te yapmış olduğı bir toplantıda tepkilerini dile getirmişler ve yayınladıkları bir deklarasyonla da bunun bir provokasyon olduğunu ifade etmişlerdi. Ukrayna Milli Radası üyeleri tarafından kaleme alınan deklarasyonda, Kırım’ın mukadderatını belirleme hakkının Moskova’ya değil, sadece Kırım halkına ait olduğı ısrarla vurgulanmaktadır¹¹¹. Kırım Türklerinin Sovyetler Birliğı dışında bulunan liderlerinden ve BM’deki Kırım Milli Meclisi’nin tam yetkili temsilcisi Cafer Seydahmet Kırımer de, Kırım’ın Ukrayna’ya ilhakının kabul edilemez bir olay olduğunu yayınladığı şu bildiri ile ifade ederek bağımsız dünya kamuoyu önünde Sovyetler Birliğı’nin bu hareketini protesto etmiştir:

“SSCB YSP, Kırım’ın RFSSC’den ayrılması ve teritoryal, ekonomik ve kültürel bağları bulunduğı gerekçesiyle Ukrayna SSC’ne ilhakı hususunda Rusya ve Ukrayna Cumhuriyetleri tarafından alınan kararlar 27 Şubat 1954 tarihinde neşredilen kararnâme ile tasdik olunmuş ve yürürlüğe girmiştir. Bu karar Kırım’ın,

- 1- Rusya’dan ayrılması,*
- 2- Ukrayna’ya ilhak edilmesi şeklinde iki esası içermektedir.*

...Kırım Türkleri anayasasının “Kırım Türkleri Parlamentosunun salahiyyetli mümessili bulunmaksızın Kırım’ın mukadderatı hakkında verilecek kararların tanınmayacağı” hususundaki 12 ila 15 inci maddelerinde mevcut hükümler ve Parlamentomuzun, Kırım Türklerinin haklarını ve Kırım’ın istiklalini müdafaa hususunda tarafına verdiği 10 Şubat 1919 tarihli ve 6 sayılı selahiyetnameye müsteniden ve mezkur parlamentonun selahiyettar murahhası sıfatıyla, Kırım haricinde muhacerette bulunan ve yurtlarının istiladan kurtulması, istiklaline kavuşması için savaşıyan Kırım Türklerinin dileklerine tevfiikan, Kırım’ın Ukrayna’ya ilhakını, bu kararın tek tarafı olarak verilmiş bulunması; Ukrayna’nın Kırım üzerinde, Kırım’ın ayrı bir toprak bütünlüğüne sahip bulunması hasebiyle teritoryal; Kırım’ın ayrı bir iktisadi varlığa sahip olması sebebiyle ekonomik; Kırım Türklerinin Türk kültürüne sahip bulunmaları hasebiyle de kültürel hiçbir rabıtası olmadığı gibi, tarihi her hangi bir hakkı da bulunmaması ve bu kararın İnsan Hakları Beyannamesi ile Birleşmiş Milletler Teşkilatı statüsü hükümlerine tamamiyle aykırı olması sebepleriyle tanımadığımızı, bu ilhak kararının hiçbir devlet için müktesep bir hak teşkil etmeyeceğini ve Kırım Türklerinin yurtları

¹¹⁰ Kırımal, “Topyekun Sürgün...”.

¹¹¹ Gös. yer.

üzerindeki tarihi istiklal haklarının devam etmekte bulunduğunu beyan eder, ve bütün zulüm, tedhiş ve tehcirle rağmen, emperyalist kızıl Rusya'nın mahkumu bulunan milletlerin kurtulacağına ve bütün dünyada emperyalizme son verileceğine imanla, bu ilhak kararını Birleşmiş Milletler Teşkilatı nezdinde ve dünya efkârı umumiyesi önünde en kat'i bir şekilde red ve protesto ederiz.

Sabık Kırım Kurultayı (Kurucular Meclisi) Başkanı,
Hariciye ve Harbiye vekili ve Kırım Parlamentosu murahhası.
Cafer Seydahmet KIRIMER¹¹².

2. Sürgünlerin Durumlarını İyileştirme Hazırlıkları

Sovyet devleti sürgünün ilk yıllarından itibaren Kırım Türkleri arasında yoğun bir propaganda faaliyeti yürütüyordu. Özellikle seçimler zamanında bu çalışmalar daha da yaygınlaşıyordu. Mesela 1946 yılındaki SSCB Yüksek Sovyet seçimleri döneminde sürgünler arasında propaganda çalışmaları yapacak komünist propagandistler, komsomollar görevlendirilmişti. Ayrıca bu seçimler hakkında Kırım Türklerine dağıtılmak üzere bir de kitapçık yayınlanmıştı. İlginç olan, bu kitapçığın Kırım Türkçesinde neşredilmesi idi. Sürgün sırasında Kırım Türkçesinde yazılı bütün eserler (Marksist-Leninist eserler dahil) imha edilmişken böyle bir yayının yapılması şaşırtıcıydı. Nitekim bu kitapçık, 1944'ten 1957'ye kadar Kırım Türkçesinde yazılan ilk ve tek yayın olmuştu¹¹³.

1948 baharında, sürgünden sonra ilk defa Kırım Türklerinin mevcudunu tespit girişiminde bulunuldu. Fakat bu girişim Kırım Türkleri arasında yeni bir "sürgün operasyonu hazırlığı" olarak yorumlandı. Bu durum karşısında Göç İdaresi tarafından bütün bölge, şehir ve rayon İşçi temsilcileri Birliklerine gönderilen telgrafta Kırım Türklerinin yeniden sürgün edilecekleri yolundaki rivayetlerin asılsız olduğu belirtildi¹¹⁴. Ardından 26 Kasım 1948'de çıkarılan YSP kararnamesi ile sürgün edilen milletlerin vatanlarından "ebediyen" çıkarıldığı ve bir daha yurtlarına dönme haklarının bulunmadığı kararı alındı. Ayrıca firar olaylarının önlenmesi için caydırıcı ve cezai tedbirlerin de yer aldığı kararname metni şöyledir:

"SSCB GKO tarafından Büyük Vatan Savaşı döneminde sürgüne gönderilen Çeçen-İnguş, Karaçay, Balkar, Kalmık, Kırım Tatarı, Almanlar ve

¹¹² Gös. yer.

¹¹³ Hayali, gös. yer.

¹¹⁴ Gös. yer.

diğerleri için iskan rejiminin sağlamlaştırılması amacıyla ve bu toplulukların ne kadar müddetle sürgün edildiklerinin belirtilmemiş olması sebebiyle, yukarıda adı geçen toplulukların ehedi olarak ve bir daha asla vatanlarına geri dönme hakkına sahip olmaksızın Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgelerine yerleştirilmesi uygun görülmüştür. Sürgünlerin zorunlu ikamete tabi tutuldukları yerlerden kaçmaları halinde suçlular için cezai yaptırımlar uygulanacaktır. Firar edenler 20 yıl çalışma kamplarına gönderilecektir. Firarilere yardım ve yataklık edenler de 5 yıl hapis cezasına çarptırılacaktır”¹¹⁵.

Kararnamede belirtilenler sürgünlere duyurularak onların bu konudan haberdar olduklarına dair belgeler imzalatıldı. NKVD ve KGB görevlileri ise sürgünler arasındaki denetimleri kolaylaştırmak için bir istihbarat ağı oluşturdu. Kararname kısa sürede etkisini göstermişti. 1944'ten 1948 yılına kadar toplam 8692 firar olayı meydana gelmiş, 1949'a kadar ise 2397 kişi kaçmış ve bu sayı her geçen yıl daha da azalmıştı¹¹⁶.

Bu kişilerin “ebediyen” sürgün rejimi altında yaşaması Sovyet yöneticilerin de çıkarlarına uygun düşüyordu. Bu amaçla Kırım Türklerinin vatanlarından sürülmesini organize eden ve uygulayan şahıslar, bu sefer onların üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak için bazı projeler ortaya koydular. 12 Mart 1949'da İçişleri Bakanlığı yetkililerinden General Rjasnoy tarafından bölgelerdeki İçişleri Bakanlığı yetkililerine gönderilen bir genelgede, II. Dünya Savaşı sırasında sürülen eski NKVD-KGB görevlisi olan sürgünlerin aileleriyle birlikte sürgün statüsünden çıkarılmaları yönünde tekliflerin geldiği bilinmektedir¹¹⁷. Stalin'in ölümünün hemen ardından yapılan bazı uygulamalar da ülkede bir yumuşama olacağının sinyallerini vermekteydi. 27 Mart 1953'te yayınlanan SSCB YSP'nun Genel Af Kararnamesinin¹¹⁸ her ne kadar sürgünleri ve diğer siyasi mahkumları içine almasa da ufuktaki kurtuluşun bir belirtisi olarak onları ümitlendirdiği söylenebilir¹¹⁹.

¹¹⁵ Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s. 109.

¹¹⁶ A.g.e., s. 110.

¹¹⁷ “40-50-e godı...”, s. 135; “Pogrujeni...”, s. 157.

¹¹⁸ Bu Af Kararnamesinin hazırlanmasında Beriya'nın büyük etkisi olduğu belirtilmekte ve bu affın Beriya'nın “liberal değişimine” işaret eden bir dizi siyasi tedbirin parçası olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Courtois vd., a.g.e., s. 328.

¹¹⁹ V.N. Zemskov, “Massovoye osvoboždeniye Spetsposelentsev i Ssilnıh (1954-1960 gg.)”, Sotsis, Nu. 1, Moskva, 1991, s. 5; Gerhard Simon'a göre, Stalin'in ölümünden sonra Sovyet devlet adamları tarafından yüz binlerce insanın arkalarında hiçbir iz bırakmadan yok edilmeleri mümkün olmayınca zorunlu değişim hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır. Gerhard Simon, “Kırım Tatarlarının Milli Hareketleri”, Çev. M. N., Emel, S. 98, 1977, s. 16.

Kararın alınmasından bir gün sonra **Pravda**'da yayınlanan kararname çerçevesinde aftan istifade edebilecekler sadece şunlardan ibaretti:

1. Beş yıldan daha az cezaya mahkum olanlar.
2. Rüşvet, ekonomik suçlar ve görevini kötüye kullanmaktan mahkum olanlar.
3. Hamile ve 10 yaşından küçük çocuk sahibi kadınlar, reşit olmamış çocuklar, 55 yaşını aşmış erkekler ve 50 yaşını aşmış kadınlar¹²⁰.

Diğer taraftan sürgünün baş aktörlerinden olan ve işledikleri suçun cezasını çekeceklerini önceden sezen Beriya ile Kruglov, Ağustos 1953'te 1.7 milyondan fazla sürgün Sovyet vatandaşının serbest bırakılmasını sağlayacak bir tasarı hazırladılar. Tasarıya göre serbest bırakılacaklar arasına 16 yaşından küçük çocuklar ile Alman ve Rumen ordularındaki askerlerle nikahsız yaşadıkları için sürülen Rus, Ukraynalı ve diğer milletlere mensup kadınlar dahil edilmişti¹²¹.

SSCB İçişleri Bakanı Beriya'nın tutuklanmasından sonra yeni bir proje daha hazırlandı. Bu projeye göre ise 2.8 milyon kişinin serbest bırakılması öngörülüyordu. Bu sayıya Kırım'dan sürgün edilen bütün Ermeni, Bulgar, Rum, Alman ve diğerleri dahil edilmişti. Kırım Türklerinden ise sadece beşirlenen kategoriye mensup kişiler serbest bırakılacaktı. Bunlar 16 yaşından küçük çocuklar, okula giden 16 yaş üzeri çocuklar, 55 yaş üstündeki kadınlar, 60 yaş üzeri erkekler, SBKP üyeleri, üye adayları ile aileleri, II. Dünya Savaşı sırasında Kızıl Ordu'da çarpışırken hayatını kaybeden askerlerin aileleri, sürgüne gönderilmeyen kişilerle evlenen kadınlar ve sakatlardan ibaretti¹²². İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan bu teklif Nisan 1954'te SBKP MK toplantısında ele alındı, konuyla ilgilenmesi için özel bir komisyon kurulmasına karar verildi. Komisyonda SSCB Başsavcısı Rudenko, İçişleri Bakanı Kruglov, Devlet Güvenlik Bakanı Serov ile Adalet Bakanı Gorşenin yer aldılar¹²³.

Komisyonun çalışmaları neticesinde 5 Temmuz 1954'te SSCB Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen bir kararname ile sürgünlerin hukuki durumlarındaki bazı kısıtlamalar kaldırıldı. Fakat kısıtlamalar sadece 16 yaşından küçük çocuklar ile

¹²⁰ Courtois vd., a.g.e., s. 327. Af kararnamesi ayrıca "devrim aleyhtarı" suçlar, büyük kapsamlı hırsızlıklar, haydutluk ve kasten adam öldürme haricindeki suçlardan hüküm giymiş tutukluların geriye kalan cezalarını yarı yarıya azaltıyordu.

¹²¹ Broşçevan-Tiglyants, a.g.e. s. 110.

¹²² Gös. yer.

¹²³ Gös. yer.

16 yaş üstü okula giden gençleri kapsıyordu¹²⁴. Yetişkinlere ise sadece bulundukları cumhuriyetin sınırları içerisinde serbest dolaşım hakkı tanındı ve yılda bir kere kumandanlıklarda imza atma mecburiyeti getirildi¹²⁵. Sürgün ailelerin dağılıp parçalanmasını hedef aldığı düşünülen bu kararnamenin ardından sürgünlerin sayısında yaklaşık 1/3'lük bir azalma meydana gelmiştir. Bu azalmayı 16 yaşından büyük gençlerin tahsillerini tamamlayabilmek için ailelerinin bulundukları yerlerden ayrılmalarıyla izah etmek mümkündür. Fakat 16 yaşından küçük çocukların serbest bırakılması amacına ulaşmış görülmemektedir. Çünkü 16 yaşından küçük çocuklar alilerini terk etmeyerek onlarla birlikte yaşamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır.¹²⁶

13 Temmuz 1954'te 26 Kasım 1948 tarihli kanun¹²⁷ yürürlükten kaldırıldı¹²⁸. 13 Ağustos 1954'te SSCB Bakanlar Kurulu'nun "Eski kulak'ların üzerinden sürgün kısıtlamasının kaldırılması" hakkındaki kararname kabul edildi. Kararname esas olarak 1929-1933 yıllarında sürgün edilen kulak'ları içine alıyordu¹²⁹. 9 Mayıs 1955 tarihli SBKP MK Prezidyumu'nun kabul ettiği kararnameden itibaren sürgünlerin serbest bırakılması süreci kısmen yetişkinleri de kapsamıştı. Bu kararname ile SBKP üyeleri ile üye adayları ve aile efradı sürgünlükten kurtuldu¹³⁰. 24 Kasım 1954'te SSCB Bakanlar Kurulu'nun "Bazı kategorideki sürgünler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması" kararnamesinden sonra ise, II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu saflarında yer alan askerler, SSCB Kahramanlık madalyası ve nişanı ile ödüllendirilenler, yerli halkla evlenen kadınlar, Rus, Ukraynalı ve diğer milliyetlere mensup kadınlar, sakatlar, tedavisi mümkün olmayan hastalar ile II. Dünya Savaşı'nda ölen askerlerin yakınları bu haktan istifade ederek özel kumandanlık mührü bulunmayan yeni pasaportlar elde ettiler¹³¹.

Haklarında henüz hiçbir iyileştirme yapılmayan ve sürgün hayatı yaşamaya devam edenler için de durumlarını yumuşatma ve tüm vatandaşlık haklarını elde etmelerine karar verilmişti. 10 Mart 1955'te SSCB Bakanlar Kurulu'nun "sürgünlere

¹²⁴ Zemskov, "Massovoye Osvobojeniya...", s. 10.

¹²⁵ Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s. 111.

¹²⁶ Zemskov, gös. yer.

¹²⁷ SSCB YSP tarafından kabul edilen bu kanun II. Dünya Savaşı'nda sürülen şahısların yerleştirildikleri yerlerden kaçmaları durumunda uygulanacak cezai müeyyideler hakkındadır. Bkz. "40-50-e godı...", s. 135; "Pogrujeni...", s. 157.

¹²⁸ Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s. 111.

¹²⁹ Zemskov, gös. yer.

¹³⁰ Göş. yer.

¹³¹ Göş. yer.; Ayrıca Bkz. Broşçevan-Tıgliyants, göş. yer.

pasaport verilmesi” hakkındaki kararnamesi¹³², sürgünlerin vatandaşlık haklarını kazanmasında büyük öneme sahiptir. YSP tarafından 13 Aralık 1955’te kabul edilen ve “Özel sürgünde bulunan Almanların ve ailelerinin üzerindeki hukuki sınırlamaların kaldırılması” hakkındaki kararname¹³³ sürgün halkların bağımsızlığı yönündeki ilk kanundur. Bu kanun Büyük Vatan Savaşı döneminde özel sürgüne gönderilen Almanların ve ailelerinin ve de savaş sonrası Almanya’dan geri getirtilip sürgün edilen SSCB vatandaşı Almanların özel sürgün kayıtlarının silinmesi ve İçişleri Bakanlığı organlarının idari gözetiminden kurtarılması yönünde emirdir. Burada ayrı bir husus olarak, özel sürgün sınırlamasının kaldırılmasının, sürgün esnasında müsadere edilen malların iadesini gerektirmediği ve Almanların aileleriyle beraber sürgün edilmeden önce yaşadıkları yerlere dönme haklarına sahip olmadıkları yer almaktadır¹³⁴. Sürgünler hakkındaki kararnameler KP XX. Kongresi’nden sonra art arda çıkmaya başlamıştır.

3. Komünist Partisi XX. Kongresi ve Stalin Kişisel Putunun Yıkılışı

Stalin’in 4 Mart 1953’te¹³⁵ ölümünün ardından ülkede meydana getirilen “putlaştırma” kampanyası uç noktalara gelmişti¹³⁶. Stalin’in siyasi mirasçıları ve önde gelen çalışma arkadaşları –Malenkov, Mikoyan, Molotov, Vorosilov, Kaganoviç, Hruşçev, Bulganin, Beriya- iç politikada sistemin devamlılığını sağlamak, mesuliyetleri paylaşmak, tek adam hakimiyetinin vermiş olduğu sıkıntıdan kurtularak ortak yönetimi hayata geçirmek ve alınan kararlarda çoğunluğun görüşüne bağlı kalmak¹³⁷, dış politikada ise Sovyet siyasetine daha gerçekçi bir yön vermek

¹³² Zemskov, a.g.m., s. 11.

¹³³ A.g.m., s. 15; Ayrıca Bkz. Pavlova, a.g.m., s. 14.

¹³⁴ Pavlova, gös. yer.

¹³⁵ KP resmi yayın organı Pravda gazetesi 6 Mart 1953 tarihli sayısında Stalin’in ölümünün 5 Mart 1953 saat 21.50’de gerçekleştiğini yazmıştır. Fakat birkaç yıl sonra Hükümet başkanı ve parti genel sekreteri Nikita Hruşçev’in yabancı gazetecilerin “Stalin’in ölümü o zamanki Politbüro üyeleri tarafından niye günlerce gizli tutuldu?” şeklindeki soruları karşısında şöyle cevap vermişti: “Stalin’in 1 Mart’ı 2 Mart’a bağlayan gece beyin kanaması geçirdiği ve bunun sonucu olarak 4 Mart gecesi öldüğü doğrudur. Fakat biz öyle bir şok geçirmiştik ki, dünyanın battığını, her şeyin mahvolduğunu düşündük...Bunun üzerine Beriya inisiyatifi eline aldı ve kamuoyunu yavaş yavaş hazırlayıp bilgi vermeyi teklif etti...”; Bkz. Kolendiç, a.g.e., s. 14.

¹³⁶ Oral Sander, XX., XXI. Ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası, Ankara, S.B.F. Yayınları, 1967, s. 2.

¹³⁷ Courtois vd., a.g.e., s. 325; Nitekim bu dönemde hiçbir şahsın tek olarak sivrilmediği tam bir “kolektif liderlik” olduğu kaynaklarda zikredilmektedir, Bkz. G.F. Hudson, Komünizmin Elli Yılı (1917-1967), Çev. F. Argeşo, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s. 136.

için “*Stalin’in kişisel putunun*” yıkılması gerektiğine inanıyorlardı¹³⁸. Aynı düşünce doğrultusunda, Stalin’den sonra hakimiyete gelecek kişinin benzer uygulamaları devam ettireceği kaygısıyla, onun halefi olarak gösterilen ve devlet içerisinde oldukça güçlü bir konuma sahip olan Beriya’nın tasfiye edilmesi gerekiyordu. Daha Stalin’in sağlığında fazla nüfuzundan dolayı Beriya’nın yetkileri kısıtlanmış olmasına rağmen Stalin’in ölümünden sonra Beriya’nın gizli polisin kontrolünü ele geçirerek yapacağı darbe ile hükümeti ele geçirme hesapları içinde olduğu tahmin ediliyordu¹³⁹. Bunun önüne geçmeyi ve “*kararsız, kalpsiz bir cani*”¹⁴⁰ olan Beriya’dan kurtulmayı isteyen Sovyet devletinin ileri gelenleri bir plan kurarak 21 Haziran 1953¹⁴¹’de düzenlenen YSP toplantısında Beriya’yı tevkif ettiler¹⁴². Divan-ı Harpte yargılanan Beriya idam cezasına çarptırıldı ve 23 Aralık 1953’te Moskova yakınındaki yer altı dehlizlerinde idam edildi¹⁴³. Daha sonra bazı rivayetlerde Beriya’nın iki generalin yardımıyla Malenkov ve Mikoyan tarafından boğularak öldürüldüğü yer almıştır¹⁴⁴.

Nicolas Werth, “Stalincilikten çıkış” olarak adlandırılan sürecin başlamasına sebep olan nedenlerden birinin hayatta kalabilme ve kendini savunma iç güdüsü olduğunu ifade etmektedir. Werth devamla şunları yazmaktadır:

*“Hemen hemen bütün yöneticiler, Stalin’in ölümünden birkaç ay önce kendilerinin de ne denli büyük bir tehlike içinde olduğunu hissetmişti, hiç kimse güvenlikte değildi: ne ‘Gizli Servis ajanı’ damgası vurulan Vorosilov, ne diktatörün Merkez Komite prezidyumundaki görevlerinden attığı Molotov ile Mikoyan, ne de güvenlik servisinde Stalin’in yönlendirdiği karanlık entrikaların tehdit ettiği Beriya. Orta kademelerde de, savaştan sonra yeniden oluşan bürokrat seçkinler, yönetimin terörist eğilimlerinden korkuyor ve bunu kabul etmiyordu... ‘Stalin’in mirasçıları’nın...aldığı ders şuydu: bundan böyle baskı mekanizmaları ‘parti denetiminin dışında olmamalı’ –açıkçası, bir tek kişinin silahı olmamalı- ve siyasi oligarşiyi tehdit etmemeliydi”*¹⁴⁵.

¹³⁸ Sander, a.g.e., s. 2.

¹³⁹ Hudson, a.g.e., s. 136.

¹⁴⁰ Stalin’in kızı Svetlana Beriya’dan bu şekilde bahseder; Bkz. Kolendiç, a.g.e., s. 17.

¹⁴¹ Nicolas Werth bu olayın tarihini 26 Haziran 1953 olarak belirtmiştir; Bkz. Courtois vd., a.g.e., s. 325.

¹⁴² Daha geniş bilgi için bkz. Kolendiç, a.g.e., s. 123-135.

¹⁴³ A.g.e., s. 214.

¹⁴⁴ Hudson, a.g.e., s. 136.

¹⁴⁵ Courtois vd., a.g.e., s. 326.

Hruşçev ile birlikte Malenkov ve diğer tüm yöneticilerin üzerinde mutabakat sağladıkları diğer sebep ise, ülkede ekonomik ve toplumsal bir reforma duyulan ihtiyaç olduğu belirtilmekte; üçüncü sebep olarak ise “*siyasi vaatler spiralini besleyen miras kavgalarının kendi dinamiği*” gösterilmektedir¹⁴⁶. Hükümet Beriia’nın da tasfiyesinin ardından ülke yönetiminde ciddi değişikliklere başladı. GKO’nun yetkileri kısıtlandı, siyasi polis teşkilatına (NKVD) özerklik sağlanarak KGB adını aldı, başkanlığına da Kırım Türklerinin ve diğer bazı toplulukların sürgününde oldukça önemli bir rol oynayan General Serov getirildi¹⁴⁷. Hruşçev’in yakını olarak bilinen Serov, Werth’e göre, eski sorumluların hala anahtar görevleri işgal ettiği bir geçiş dönemindeki tüm tutarsızlıkların simgesi gibiydi¹⁴⁸.

Ülkede “deStalizasyonun” doruğa çıktığı an KP XX. Kongresi olmuştur. SBKP MK 14 Temmuz 1955’te yaptığı bir açıklama ile XX. Parti kongresinin 14 Şubat 1956’da toplanacağını duyurdu. 55 yabancı ülke Komünist Parti delegesinin de hazır bulunduğu kongrede 1355 oy hakkına sahip ve 81 danışman delege 6.800.000 asil üye ve 420.000 aday üyeyi temsil etmiştir. Kongre 25 Şubat akşamı sona ermiştir¹⁴⁹.

Kongrede açıkça görüldü ki, artık Sovyetler Birliği’nde Stalin’in ölümüyle birlikte başlayan Stalin’i kötüleme kampanyası nihayete ermiş ve “Stalin kişisel putu” yerle bir edilmişti. Oral Sander’in kaleminden KP XX. Kongresi şu şekilde başlamıştı:

*“Henüz kongrenin başlangıcında Stalin’in resmi kongre salonundan çıkarılmıştı. Hruşçev ise açış konuşmasında salonda bulunanları Stalin, Gottwald ve Tokuda’nın hatırası için saygı duruşuna davet etti. Böylece daha önce putlaştırılmış Stalin, bir Çekoslovak Cumhurbaşkanı ve ismi Japonya dışında pek az duyulmuş bir parti lideri seviyesinde tutuluyordu. İleri gelen komünistler Stalin’in otokrasisini ve kişiliğini putlaştırmasını tenkit ederek bunları “kolektif liderlik” ilkesi ile bağdaşmaz olarak kabul ettiler...”*¹⁵⁰

Kongrede yapılan konuşmalarda söz alan herkes açıkça Stalin’i hedef almış, onun uygulamalarının yanlışlığını dile getirmişlerdi. Bunlardan Malenkov, kişiyi putlaştırmanın tek bir ferdin aldığı kararları tartışma imkanını ortadan kaldırdığını ve

¹⁴⁶ Gös. yer.

¹⁴⁷ A.g.e., s. 330.

¹⁴⁸ Gös. yer.

¹⁴⁹ Sander, a.g.e., s. 8.

böylece keyfi harekete yol açtığını belirtti. Bir diğer konuşmacı Mikoyan ise, Stalin'in son kitabını hedef alarak bu kitabın kapitalizmin karışık olaylarını açıklayamadığını söyledi. Stalin'in yakın çalışma arkadaşlarından biri olan ve Stalin'in almış olduğu kararların bir çoğunda imzası bulunan Mikoyan konuşmasında ayrıca, geçmiş Sovyet diplomasisinde yanlış hareketler olduğunu ve bazı hallerde uluslararası ilişkilerin bozulmasından dolayı sorumlu bulunduklarını itiraf etti. Fakat bu hataların 1953'ten itibaren derhal düzeltildiğini de konuşmasına ekledi¹⁵¹. Hiç şüphe yok ki, bu kongrede en ilgi çekici konuşmayı Hruşçev yapmıştı. Tarihe "Gizli Nutuk" olarak geçen bu konuşmada Hruşçev şöyle diyordu:

"...Sovyet hükümetinin milliyetçilik politikasına, Lenin'in prensiplerine aykırı bir çok korkunç hareket ve cinayetlerin müsebbibi Stalin'dir. Kitle halinde sürgün derken, komünistler ve komsomollar dahil, hiçbir istisna gözetilmeden, milletlerin anavatanlarından alınıp başka yerlere sevk edilmelerin kastediyoruz.

Bu sevk hareketleri, hiç bir askeri düşünce ile yapılmamıştır. Nitekim, büyük vatan müdafaa harbinin cereyan ettiği cephelerde Sovyet lehine çöküntüler başladığı sırada bile, bütün Karaçayların yaşamakta olduğu topraklardan sürülmeleri hakkında bir karar alınmış ve bu karar tatbik mevkiine konulmuştur. Bu sırada 1943 Aralığı sonlarında aynı akıbet Kalmuk Cumhuriyeti'nin de başına geldi. 1944 Mart ayında bütün Çeçen-İnguş halkı sürüldü. Cumhuriyetleri ortadan kaldırıldı. 1944 Nisan'ında bütün Balkarlar, Kabardino-Balkar Cumhuriyeti topraklarından çok uzaklara sürülüp Cumhuriyetin adı Kabardino Cumhuriyeti şeklinde tadil edildi. Ukraynalılar bu akıbetten ancak kalabalık oluşları ve onları alacak yer bulunmayışı sayesinde kurtuldular. Aksi hal onların da başına gelecekti. (Gülüşmeler ve salonda hareket). Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, komünistler ve komsomollar dahil, bütün milletleri, bir veya birkaç kişi yüzünden sorumlu tutmak, kitle halinde eziyet etmek, ıstırap ve sefalet çektirmek aklı başında bir kimsenin havalasının alamayacağı bir şeydir..."¹⁵².

Hakikatte Stalin'in yapmış olduğu bir çok şey kongre delegeleri tarafından gayet iyi bilinmekte idi. Fakat adeta ilahlaştırılan bir liderin ardında bıraktığı gerçekleri KP birinci sekreterinin ağzından duymak insanlar arasında heyecan uyandırdı. Öyle ki, kongrede irad edilen bu "Gizli Nutuk"un bir kopyası ABD'de yayınlandığı zaman bütün dünyada geniş yankılar uyandırdığı söylenmektedir¹⁵³.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 9.

¹⁵¹ A.g.e., s. 10.

¹⁵² Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 121-122.

¹⁵³ Hudson, a.g.e., s. 136.

Hruşçev'in konuşmasında sürülen topluluklardan bahsedilirken, yine aynı akıbete uğrayan Kırım ve Ahıska Türkleri ile Volga Almanlarının hiç zikredilmediği görülmektedir. Milletlerin vatanlarından zorla çıkarılmasını aklı başında insanların kabul edemeyeceğini ifade eden ve bu olayları meşru saymayan Hruşçev'in, hakimiyette kaldığı 8 yıl (1956-1964) zarfında niçin diğer sürgün topluluklar gibi Ahıska ve Kırım Türklerinin de vatanlarına dönmelerine izin vermediği araştırmacılar tarafından sorulması ve aydınlatılması gereken bir meseledir.

Hruşçev'in konuşmasında, Stalinciliği mahkum etmekte çok seçici davrandığı ve partinin 1917 yılından beri verdiği önemli kararların hiçbirini sorgulamadığı ifade edilmektedir. Örnek olarak da Stalin zamanında (1934) başlayan kolektifleştirme ile 1932-1933 yıllarında baş gösteren açlığın görmezden gelindiği gösterilmektedir¹⁵⁴. Bütün bunlara rağmen Hruşçev döneminde, özellikle XX. Parti kongresinin ardından ülkede göstermelik de olsa bir "yumuşama" meydana gelmiş, sürülen milletler hakkında bir biri ardına af kararları yayınlanmaya başlamıştır. İlk 13 Aralık 1955'te Almanlar hakkında yayınlanan kararnameyi, sürgün edilen milletlerin hukuki durumlarının değişmesiyle alakalı diğer kararnameler takip etti.

17 Mart 1956'da SSCB YSP tarafından sürgünde bulunan Kalmıkların hukuki durumlarındaki kısıtlamaların kaldırılması hakkındaki kararname kabul edildi¹⁵⁵. Ardından 28 Nisan 1956'da Büyük Vatan Savaşı sırasında vatanlarından sürülen Kırım Tatarları, Balkarlar, SSCB vatandaşı Türkler, Kürtler ve Hemşiller¹⁵⁶den sürgün sınırlamalarının kaldırılması hükme bağlandı¹⁵⁷. Fakat artık resmen sürgün sayılmayan Kırım Türkleri ve kararnamede adı geçen diğer toplulukların sürgün edilmeden önce yaşadıkları yerlere dönmelerine ve müsadere edilen mallarının iadesine izin verilmiyordu. Toplam iki maddeden müteşekkil bu kararnamenin metni aşağıdadır:

"SSCB YSP'nun Kararı

28 Nisan 1956

1943-1944 yıllarında Kuzey Kafkasya, Gürcistan ve Kırım'dan sürgün edilen Kırım Tatarları, Balkarlar, Sovyetler Birliği vatandaşı Türkler,

¹⁵⁴ Courtois vd., a.g.e., s. 331.

¹⁵⁵ Deportatsii Narodov SSSR, s. 81; Zemskov, "Massovoye Osvobojeniye...", s. 16.

¹⁵⁶ Hemşil kelimesinin aslı Hemşin'dir. Türkiye'den göç ederek Acaristan'da Karadeniz kıyılarında yaşayan Müslüman Ermenilerdir. Toplam nüfusları 20 bin, Sovyetler Birliği topraklarındaki nüfusları ise 7-8 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir, bkz. Nekriç, a.g.e., s. 12.

¹⁵⁷ Deportatsii Narodov, s. 81. 88.

Kürtler, Hemşiller ile aile üyeleri üzerindeki mevcut hukuki kısıtlamaları göz önüne alarak SSCB YSP aşağıdaki kararları almıştır:

- 1. Büyük Vatan Savaşı sırasında sürgün edilen Kırım Tatarları, Balkarlar, Sovyetler Birliği vatandaşı Türkler, Kürtler, Hemşiller ile aile üyelerinin sürgün kayıtları silinmiştir ve üzerlerindeki Sovyetler Birliği İçişleri Bakanlığı organlarının denetimleri kaldırılmıştır.*
- 2. Mevcut kanunun 1. maddesinde belirtilen sürgünlerin kısıtlamaları kaldırılarak, sürgün sırasında onlardan müsadere edilen eşya ve malların geri iadesi ile sürgün edildikleri yerlere geri dönme hakkı verilmemiştir.*

*SSCB YSP Başkanı K. Vorosilov
SSCB YSP Sekreteri N. Pegov¹⁵⁸.*

Kararın hemen ardından ertesi gün İçişleri Bakanı Dudorov imzalı bir genelge yayınlandı¹⁵⁹. Bu genelge ile kanunda belirtilen hususların yerine getirilmesi için içişlerine bağlı bütün birimlere gerekli talimatlar verildi. Genelgede dikkati çeken bir husus, sürgünlükten azat olunan şahıslardan vatanlarına tekrar dönmeyeceklerine ve müsadere edilen malları üzerinde hak iddia etmeyeceklerine dair imzalı senet almak istemeleridir. Fakat Kırım Türklerinin çoğunluğu böyle bir senet imzalamaktan imtina ettikleri gibi, 233 kişinin müsadere edilen malların iade edilmemesi ve Kırım'a dönüş izni verilmemesi aleyhine imza attıkları bir raporda belirtilmektedir¹⁶⁰. Kırım Türklerinin ve 1944 yılında Kırım'dan sürgün edilen diğer toplulukların bir daha Kırım'a girmemeleri yönünde bir teklif daha 1954 yılında Ukrayna KP MK Sekreteri A. Kiriçenko tarafından yapılmıştı. Kiriçenko 15 Eylül 1954'te Hruşçev'e yazmış olduğu mektupta sürgünlerin bir daha Kırım'a girmelerinin yasaklanmasını ve müsadere edilen malların iadesine izin verilmemesini talep ediyordu¹⁶¹. Hruşçev de bu mektubu dikkate almış görünüyor ki, mektupta talep edilen hususlar kısmen kanun olarak çıkarılmıştır. Bunun yanında XX. Parti kongresi arifesinde 3 Ocak 1956'da, Özbekistan KP MK yöneticileri N.A. Muhittinov, R.E. Melnikov ve Z.R. Rahimbabayeva'nın Kırım Türkleri ile bir görüşme yaptıkları Gitlin tarafından ifade edilmektedir. Bu görüşmenin ardından 80 kişilik bir Kırım Türk heyeti Merkez Komite tarafından kabul edildi. Toplantının içeriği resmi

¹⁵⁸ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24. d. 6321, y. 46.

¹⁵⁹ Deportatsii Narodov, s. 89-90.

¹⁶⁰ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24. d. 6166, y. 50-55.

¹⁶¹ 1944 yılında sürgün edilen ve sürgünlükten serbest bırakılanların Kırım bölgesine yerleşmek istemeleri hakkında Ukrayna KP MK birinci sekreteri O.İ. Kiriçenko'nun SBKP MK Sekreteri Hruşçev'e mektubu (15 Mart 1954), TsDAGO Ukraini, f.1, L. 24. d. 3614, y. 7-8.

belgelere yansımamıştı, fakat Kırım Türklerinin politik rehabilitasyonu ve onların Kırım'a dönüşü hakkında konuşulduğu tahmin edilmektedir¹⁶².

Kırım Türklerinin üzerinden sürgün rejiminin kaldırılması onların temel problemlerini çözmediği söylenemez, fakat sosyal alanlarda imkanlar arttırılmıştı. 1944'te zorla fabrika ve atölyelere toplu halde yerleştirilen Tatarlar, yine toplu olarak buralardan ayrıldılar. Pek çoğu halkın geleneksel mesleği olan çiftçiliğe döndü, önemli bir kısmı teknik eleman, şoför ve inşaat işçisi olarak çalışmaya başladı, çünkü üretim-sanayii alanında çalıştıkları zaman boyunca gerekli teknik becerileri edinmişlerdi¹⁶³.

Kırım Türklerinin ve diğer toplulukların serbest bırakılmalarını sağlayan kanunun yayınlanmasından 6 ay sonra Ukrayna KP Zaporozhye Bölge Komitesi sekreteri A. Gayevoy tarafından Ukrayna SSC Bakanlar Kuruluna bir rapor gönderildi¹⁶⁴. Raporda Kırım Türkleri, Rumlar, Almanlar ve diğer milletlere mensup kişilerin aileleriyle birlikte Kırım'a sınır olan Zaporozhye bölgesi Akimov ve Melitopol rayonlarına gelmeye ve buralarda yerleşmeye başladıkları bildirilmektedir. Ekim ayı sonuna kadar toplam 778 Kırım Türkü bu bölgeye gelmişti, fakat Gayevoy onların Kırım'a yakın bölgelerde yerleşmelerinin uygun olmayacağı kanaatindeydi¹⁶⁵. Çok geçmeden 15 Aralık 1956 tarihli bir kanunla daha önce Kırım'da yaşamış olan ve sürgün yerlerinden ayrılan Türklerin, Almanların, Rumların, Bulgarların, Ermenilerin ve diğerlerinin Ukrayna'ya ait Zaporozhye, Herson, Odessa, Nikolayev, Kırım ve Zakarpat bölgelerinde yerleşmeleri yasaklandı¹⁶⁶.

Her türlü yasaklamaya rağmen, 28 Nisan kanununun kabulünden sonra, 6 ay gibi kısa bir sürede yüzlerce Kırım Türkünün Kırım'a yakın yerlere gelip yerleşmesi, onların içindeki vatan sevgisini ortaya koymaktadır. Kırım Türklerinin Milli Hareketi'nin temellerini de atan bu sevgi, trajik 1944 Mayısından hemen sonra başladığı ve hiç dinmediği görülmektedir. Millet sürgününün vermiş olduğu şoku

¹⁶² Gitlin, gös. yer.

¹⁶³ Aleksiyeva, a.g.e., s.124.

¹⁶⁴ KP Zaporozhye bölge komitesinin Ukrayna KP MK birinci sekreteri Kiriçenko'ya gönderilen, Kırım Tatarları, Almanlar, Rumlar ve diğerlerinin yerleşmek için Akimov ve Melitopol rayonlarına geldiklerini bildiren rapor (26 Ekim 1956), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 4306, y. 187-188.

¹⁶⁵ Gös. yer.

¹⁶⁶ Kırım'da yaşamış olan Tatar asıllı şahıslar hakkında Ukrayna İçişleri Bakanı İ. Golovçenko'nun raporu -Gizli- (21 Kasım 1969). TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 218, y. 29-33. Belgenin fotokopisi Ek 1'de yer almaktadır.

üzerinden atar atmaz, Sovyet yönetiminin uygulamaya koyduğu etnik temizlik politikasına karşı durabilmek için kendi iç dinamiklerini seferber ettiği anlaşılmaktadır. 1956 Kararnamesi, Kırım Türk halkının kendini ifade etme mücadelesinin ilk safhasının bir neticesi olarak kabul edilebilir. Bu kararname sürgünün ilk safhasını sona erdirdiği gibi, hareketi oluşturan liderlerin önüne mücadeleyi devam ettirme, tarihi mirası korumaya yönelik entelektüel faaliyetleri birleştirme gibi yeni perspektifler ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.



IV. VATANA DÖNÜŞ İÇİN MİLLİ MÜCADELE HAREKETİ

A. Milli Mücadele Hareketinin Oluşumu

1. Kırım Türklerinin Vatana Dönebilme Mücadelesi

1956 yılında gerçekleştirilen KP XX. Kongresinin ardından, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında vatanlarından sürgün edilen topluluklardan bir kısmı hakkında peş peşe çıkarılan af kararnamelerinin bu topluluklar arasında büyük mutluluklar meydana getirdiği şüphesizdir. Fakat ne yazık ki Çeçenlerin, İnguşların, Kabard, Balkar, Karaçay ve diğerlerinin istifade ettiği bu imtiyazlardan Kırım Türkleri, Ahıska Türkleri ve Volga Almanları yararlanamamışlardı. Affedilen bütün milletler sürgünden önce yaşadıkları yerlere dönme hakkını kazanırken, Kırım ve Ahıska Türkleri sadece sürgünlükten azat edilmiş, vatana dönüş hakkından mahrum kalmışlardı. 12 yıl boyunca Stalin tarafından cezalandırılan bu topluluklardan hiç biri vatan hasretini sona erdirecek ferdi ve/veya toplu hareketlere teşebbüs etmemişlerdi. Bunda hiç şüphe yok ki, Stalin döneminin son derece baskıcı ve ürkütücü yönetiminin etkisi çok kuvvetli olmuştur¹. Fakat daha önce de ifade edildiği gibi, Kırım Türkleri sürgünün şokunu üzerlerinden atar atmaz milli kimliğini ve benliğini muhafaza etmek için iç dinamiklerini harekete geçirmişti. Uzun müddet insanların serbest hareket etme imkanlarının dahi olmadığı, özel kumandanlık rejimi yasaklarının uygulandığı ağır zamanlarda karşı direnişin gelişimi hakkında elimizde maalesef kaynak niteliğine sahip belgeler bulunmamaktadır. XX. kongreden sonra ise ülkede meydana gelen yumuşama siyasetinden istifade eden Kırım Türklerinin 28 Nisan 1956 kararnamesi ile maruz kaldıkları eşitsizliğe karşı tepkilerini dile getirmek için harekete geçtikleri görülmektedir.

Bu amaç doğrultusunda Kırım Türk toplumun ileri gelen “aksakalları”, KP eski üyeleri, sürgünden önce Kırım’da devlet hizmetinde görev almış kişiler, II. Dünya Savaşı’nda Kızıl Ordu ve partizan hareketi saflarında yer alanlar ile işçiler tarafından Taşkent’te Teşebbüs Grubu adında bir yapılanma oluşturuldu². Bu kişiler

¹ Broşçevan-Tıgliyants bu sessiz kalışı, halkın yıllarca siyasi propagandanın etkisi altında kalması, savaş ve sonrası yılların ortak vatanseverlik coşkusu artıran pozitif eğitimle açıklamaktadır. Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s. 112.

² “1957-1975 Seneleri...”, s. 19; Aleksiyeve, a.g.e., s. 112; Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. I, s. 101.

Kırım partizan hareketi eski komiserlerinden Mustafa Selimov, partizan hareketinin ünlü istihbaratçısı Bekir Osmanov, yazar Şamil Alyadinov, Yüzbaşı Veli Murtazayev, General İsmail Bulatov ve Ablakim Gafarov, iki kere Sovyetler Birliği Kahramanı ünvanı sahibi Ahmet Han Sultan, Sovyetler Birliği Kahramanları Üzeyir Abdurahmanov, Seyitnafe Seyitveliyev gibi şahıslardı³. Teşkilatın amacı Kırım Türklerinin toplu ve organize olarak Kırım'a dönmesi ile milli özerkliklerinin yeniden tesis edilmesi idi⁴. Onlar SBKP MK'ne, son kongrenin kararları doğrultusunda, Kırım Türklerinin milli meselesinin bir an önce çözülmesi için ferdi ve toplu mektuplar yazarak müracaatlarda bulundular⁵. 1965 tarihli bir KGB raporunda, Mart 1956'da bu grup tarafından SBKP MK Sekreterliğine Kırım Türklerinin sürgünden önce sahip olduğu hakların geri verilmesi talebiyle bir mektup gönderildiği belirtilmektedir. Aynı yılın Eylül ayında Selimov'un Moskova'ya gittiği, burada söz konusu mektupta bahis olunan taleplerle ilgili hatırlatmalarda bulunmak üzere Moskova'da yaşayan Hasanov, Gaffarov ve diğer bazı Kırım Türkleri ile birlikte hareket ettiği ifade edilmektedir⁶. Teşebbüs Grubu üyeleri aynı zamanda Sovyet toplumunun demokratikleşmesi için XX. Kongrede alınan kararlara samimiyetle inanarak gönüllü propagandistlerle birlikte kongre kararlarını halka anlatmak için çalışmaları dikkat çekicidir. Öyle anlaşıyor ki, grup üyeleri ülkenin demokratikleşmesiyle kendilerinin maruz kaldığı haksızlıkların da düzeleceğine can-ı gönülden inanmışlardı. Bu inançları doğrultusunda vatandaşlarının meselelerinin çözülmesi ricasıyla korkmadan parti ve meclis organlarına müracaat etmelerini tavsiye ediyorlardı⁷.

Konuyla ilgili kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Kırım Türklerinin yüksek makamlara yaptıkları başvuruların oldukça "itaatkar" ve rica edici bir tarzda kaleme alındıkları⁸, son derece "sakin" ve "komünist" bir ruha sahip oldukları göze çarpmaktadır. Yapılan müracaatlarda genellikle Lenin'in ve yaşayan diğer komünist

³ Seyitmuratova, a.g.e., s. 9.

⁴ "1957-1975 Seneleri...", s. 24.

⁵ Gös. yer.

⁶ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6166, y. 50-55; Yine aynı belgede bu grupların hareket liderleriyle düzenli şekilde irtibatlarını sağlayan ve faaliyetlerini gizlice yöneten şahın "SBKP üyesi, KP Yalta rayon komitesi eski sekreteri ve Kırımlı partizanların Güney Birliği Komutanı Mustafa Selimov" olduğu belirtilmektedir.

⁷ Aleksiyeva, gös. yer.

⁸ Gös. yer.

liderlerin eserlerine de atıflar yapıldığı belirtilmektedir⁹. Böylece dilekçelerin altına daha fazla imza toplanması sağlanmıştı. Bu uzun dilekçelerde genellikle 1944 yılından önce Kırım Türk toplumunun Sovyet yönetiminden gördüğü iyilikler sıralanmakta, daha sonra onların Sovyet rejimine olan sadakatleri izhar olunmaktaydı¹⁰. Müracaat sahipleri bu tür başvurular neticesinde, hükümetin Kırım Türklerinin vatana dönme konusunda ne kadar samimi olduklarını görüp Kırım'a geri dönmelerine izin verecekleri düşüncesini taşıyorlardı. Vatana dönüş için bütün halkın samimiyetinin bir göstergesi olarak mümkün olduğunca çok imzalı dilekçeler göndermeye ağırlık verildi¹¹.

6000 kişinin imzaladığı ilk toplu dilekçe Haziran 1957'de Yüksek Sovyet'e gönderildi. Dilekçede "Leninist milliyetler politikası ışığı altında" iyileştirme ve Kırım'a dönüş hakkı talep ediliyordu¹². Kırım Türklerini bu dilekçeyi yazmağa teşvik eden unsur, YSP Sekreteri A.F. Gorkin'in Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti'nde okuduğu ve 12 Şubat 1957 tarihli *İzvestiya* gazetesinde yayınlanan rapor olmuştur. Gorkin raporunda şöyle diyordu:

*"...Daha SBKP'nin XX. Kongresinde Sovyet devletinin Lenin milli siyaseti ana prensiplerinin geçmişte kabaça ihlal edilmiş olduğunu gösterir sayısız olaylara işaret olunmuştur. Bu ihlal, tatbikatta bir çok milletleri hiçbir esasa dayanmadan topyekün sürmek ve onları yeni yerleştikleri yerlerde bir takım tahditlere tabi kılmak şeklinde tecelli etmişti"*¹³.

Bu ilk dilekçeyi Mart 1958'de 16.000 ve Ağustos 1958'de 12.000 imzalı dilekçeler takip etti¹⁴. 1966 yılında ise SBKP XXIII. Kongresine toplam 120.000 kişinin imzaladığı bir dilekçe gönderildi¹⁵. Sovyet devlet tarihinde ilk defa bir milletin böylesine toplu bir hareket başlattığı kaydedilmektedir. Siyasi yumuşama dönemine denk gelen bu oluşumun katı Sovyet polisi tarafından bastırılmasının gecikmesi, milli hareket ideolojisinin Kırım Türklerinin tamamına yakını tarafından kabul görmesine vesile oldu.

⁹ Mustafa Cemilev, "Natsional'no-Osvoboditel'noye Dvijeniye Krimskih Tatar". *Krimski Tatarı: İstoriya i suçasnıst*, s. 10.

¹⁰ Aleksiyeve, gös. yer.

¹¹ Göş. yer.

¹² Fisher, a.g.e., s. 176.

¹³ Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 135-136.

¹⁴ Simon, a.g.m., S. 101, s. 8.

¹⁵ "Obraşçeniye Krimskotatarskogo Naroda k XXIII Syezdu KPSS". *Natsional'nyy Vopros v SSSR: Sbornik Dokumentov, Sostavitel'*: R. Kupçinskiy, Kiyiv, Sučasnist'. 1975. s. 288-326.

1960'lı yılların başına doğru Teşebbüs Gruplarının bünyesi daha belirginleşmişti. KTMH'nin çekirdeğini meydana getirdiği inkar edilemeyen bu gruplar, sokak, köy, rayon ve bölge düzeyinde teşkilatlanıyorlar, harekette aktif olarak faaliyette bulunacak kişileri aralarına alıyorlardı. Bölge Teşebbüs Gruplarının koordine merkezi -daha sonra Merkezi Teşebbüs Grubu (Tsentral'naya İnitsiativnaya Gruppa) olarak adlandırılacak-, cumhuriyet genelinde yapılan istişare toplantıları olmuştu¹⁶. Bu grupların vazifeleri arasında başlıca olarak şunları sayabiliriz:

1. Teşkilatın bulunduğu bölgede toplantılar yaparak, hükümete sunulacak dilekçeler hakkında istişare etmek.
2. Yazılan dilekçelerin altına imza toplamak, devlet yetkilileriyle görüşecek delegasyonun yol ve diğer masraflarını karşılayacak kadar, gönüllü olarak halktan toplanılan paraları ve devlet adamlarına hitaben yazılan şahsi mektupları toplamak.
3. Delegelerin faaliyet raporlarını halk kongrelerinde tetkik etmek, daha üst seviyedeki liderler toplantısında verilen kararlara uyum sağlamak.
4. Sokak, köy, rayon ve bölge çapında düzenlenecek toplantılarda yapılanları anlatmak, giderler hakkında hesap vermek.
5. Daha üst seviyedeki liderlere kendi bölgelerindeki durum hakkında malumat vermek¹⁷.

Teşebbüs Gruplarında her şeyin kanunlara uygun yapılmasına azami dikkat gösteriliyordu. Teşkilata üye olanların isimleri listeler halinde resmi olarak ilgili makamlara takdim ediliyordu. Moskova'ya gönderilen delegelere de kendileri adına Sovyet devlet yetkilileri ile görüşmeye ve yazılan dilekçeleri teslim etmeye yetkili kılan belgeler veriyorlardı. Moskova'da bulunan delegeler de faaliyetleri hakkında sorumlu oldukları Gruba hesap verdikten sonra, parti Merkez Komitesine ayrıntılı bir rapor sunuyorlardı¹⁸.

2. Kırım Türklerinin Milli Hareketine Karşı Sovyet Devletinin İlk Tepkisi

Sovyet hükümetinin ve KP'nin Kırım Türklerine karşı politikasının, 1783 yılında Kırım'ın Çarlık Rusyası tarafından ilhak edildiğinden beri hiç değişmediğini iddia etmek mümkündür. Seyitmuratova'nın ifadesine göre, Çarlık zamanından kalan "Türksüz Kırım" siyaseti halen uygulanmaya devam ediliyordu. Bu politika Rusya

¹⁶ Seyitmuratova, a.g.e., 11.

¹⁷ "1957-1975 Seneleri...", s. 25.

¹⁸ A.g.m., s. 26

imparatorluğunda olduğu gibi, Sovyet devletinde de Kırım Türklerine karşı münasebetlerde oldukça sert ve acımasız bir şekilde sürdürülmüştür¹⁹.

Kırım KP bölge komitesi sekreteri Komyakov tarafından 25 Ağustos 1958 tarihinde “Çok Gizli” ibaresiyle Ukrayna KP MK birinci sekreteri Podgorniy’e sunulan rapor ile Kırım Türklerinin bu hareketinin Sovyet hükümetini artık iyice rahatsız etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Söz konusu raporda, Teşebbüs Gruplarının faaliyetlerinden duyulan rahatsızlık açık bir şekilde dile getirilmektedir²⁰. Ayrıca 1957 ve 1958 yıllarında Kırım Türklerinin Kırım’ı ziyaret ederek, daha önceden kendilerine ait evleri ve diğer binaları kontrol ettikleri ifade edilmektedir. Bu şahıslardan bir kısmının sahte belgelerle Kırım’da yerleşmeye teşebbüs ettikleri de raporda yer alan bilgiler arasındadır²¹.

Rapordan öğrendiğimize göre, Haziran 1958’de Kadiyeva soyadlı Kırım Türkü bir bayan Taşkent’ten Kırım’a gelerek, daha önce Sovyet mahkemeleri tarafından kendisine Kırım’da ikamet izni verilen kardeşi Mahmut Gafaroviç Umerov’un yanında kalmıştır. Kadiyeva burada yaptığı temaslarda Teşebbüs Gruplarının faaliyetlerinden bahsetmiş, Taşkent’te Kırım Türk öğrencileriyle yazarlar arasında bir toplantı yapıldığını anlatmıştır. Bu toplantıda yazarlar tarafından öğrencilerin Kırım’a dönüş için faaliyetlerin artırılması yolunda çalışmaya çağrıldığını söyleyen Kadiyeva, daha sonra öğrencilerin de toplu imza ve dilekçe kampanyalarına katıldıklarını dile getirmiştir. Yine Kadiyeva’nın ifadelerine göre, Moskova’da Teşebbüs Grubu’nun faaliyetlerini uzun zamandan beri merhum Kırım Türk yazarlarından İrgat Kadirov’un eşinin yanında yaşayan bir Kırım Türk kadını koordine ediyordu²².

Kadiyeva dışında bir çok Kırım Türkü, özel izinle Kırım’da yaşayan yakınlarıyla mektuplaşıyor ve onları ziyarete gidiyorlardı. Teşebbüs Grubu’nun ilk üyelerinden, Semerkant Pedogoji Okulu’nda tarih hocası Veliyullah Mustafayeviç Murtazayev, yüksek makamların müsaadesiyle Akmesid (Simferopol) şehrinde yaşayan Fatma Seferovna Nimetullayeva, Nikolay Brajnikov ve diğerleriyle yazışlıyordu. Murtazayev mektuplarında Teşebbüs Grubu’nun faaliyetlerinden

¹⁹ Seyitmuratova, a.g.e., 12.

²⁰ Kırım Türklerinden birkaç kişinin Kırım’daki faaliyetleri hakkında KP Kırım bölge komitesi tarafından Ukrayna KP MK birinci sekreteri Podgorniy’e yazılan rapor (25 Ağustos 1958). TsDAGO Ukraini, f.1. L. 24, d. 4740, y. 73-80.

²¹ Gös. yer.

övgüyle bahsediyor, Kırım'dan Tatarların sürgün edilmesini ise devlet tarafından yapılan bir "kanunsuzluk" olarak anlatıyordu. Temmuz 1957'de Murtazayev Simferopol şehrine geldi ve Nimetullayeva ile bir görüşme yaptı. Murtazayev'in Kırım'dan ayrılmasından sonra Nimetullayeva burada Teşebbüs Grubu'nun faaliyetlerini anlatmaya başladı²³.

Yine aynı raporda Haziran ayında, Taşkent'ten Yazarlar Birliğinin Kırım'daki dinlenme kampına seyahat belgesi (putyovka) alarak gelen Kırım Türk yazarlarından Şamil Seyitoviç Alyadinov ve Eşref Şem'i-zade hakkında şu cümlelere yer verilmiştir:

"Alyadinov Teşebbüs Grubu'nun aktif üyelerinden biridir. Onlar tatil yapmaktan ziyade, bölge kütüphanesini, devlet müzesini, Bahçesaray'daki Han Sarayı Müzesi'ni ziyaret etmek ve orada muhafaza edilen Kırım'ın ezelden beri Tatar yurdu olduğunu tasdik eden tarihi arşiv belgelerini arayarak istifade etmek niyetindeydiler. Bu belgeler Alyadinov'un ifadesine göre "3 yıldır yürüttükleri faaliyetler için" gereklidir"

Raporun sonunda Özbekistan'daki Teşebbüs Gruplarının faaliyetlerinin sona erdirilmesi için ilgili organların gerekli tedbirleri alması talep edilmektedir²⁴. Bu rapordan 1,5 ay sonra Podgorniy de, kendisine sunulan bilgileri SBKP MK'ne iletmiştir. Podgorniy'in raporunda benzer konulara temas edilmekle birlikte, Teşebbüs Grubu'nun faaliyetleri aleyhinde çeşitli iddialar bulunmaktadır²⁵. O, özellikle Özbek SSC'nde yaşayan Kırım Türklerinin milliyetçi unsurları kullanarak yaptıkları faaliyetlerin siyasi ihanet olduğu kanaatindedir. Bu kanaatini de, Kırım Türkleri arasındaki bu tür eylemlerin durdurulması için acil tedbirler alınması yönünde ilgili mercilerin görevlendirilmesi talebiyle pekiştirmektedir²⁶. Podgorniy'i rahatsız eden diğer bir husus ise, Özbekistan Yazarlar Birliği'nde Kırım Türk Edebiyatı bölümünün varlığı idi. Bu bölümdeki bazı üyelerin Kırım Türkleri arasında Kırım'a dönüş izninin elde edilmesi için aktif faaliyet göstermelerinin Podgorniy'i son derece huzursuz ettiği görülmektedir²⁷.

²² Gös. yer.

²³ Gös. yer.

²⁴ Gös. yer.

²⁵ Ukrayna KPMK birinci sekreteri Podgorniy'in SBKP MK'ne Kırım Tatar milliyetçilerinin faaliyetleri hakkındaki mektubu (9 Ekim 1958), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24. d. 4740, y. 71-72.

²⁶ Gös. yer.

²⁷ Gös. yer.

Muhtemelen bu raporlardan sonra Teşebbüs Grubu üyelerine karşı amansız bir baskı ve yıldırma faaliyetleri başlamıştır. KTMH içerisinde görev alan ve faaliyette bulunanlara karşı ilk tutuklamalar 1959 yılında başladı²⁸. KGB'nin kontrolünde yürütülen bu caydırma girişimleri daha ziyade dilekçelerin altlarına imza atanlara karşı değil de, o dilekçeleri hazırlayan şahıslar üzerine yöneltilmişti. Güvenlik organları tarafından şahısların emniyet merkezine çağırılması, ev aramaları, 15 günlük hapis cezasına çarptırılması gibi usullerin yanında, fertlerin üç sene ve üzerinde çalışma kampına gönderilmesi şeklinde yaptırımlar da uygulanıyordu. Bu şekilde 1973 yılına kadar 5000 Kırım Türkü güvenlik organlarının takibat ve baskılarına maruz kalmıştır²⁹. Sovyet hükümeti tarafından KTMH mensuplarına karşı ilk dava Enver Seferov ile Şevket Abdurrahmanov aleyhine açılan olmuştur. 11 Ekim 1961'de Taşkent bölge mahkemesinde yargılanan bu şahıslardan Seferov 7 yıl, Abdurrahmanov ise 5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. Mahkeme kararında şu ifadeler yer alıyordu:

“... Enver Seferov Tatarların milli hislerinden faydalanarak Sovyet karşıtı bildiriler hazırlamış, çoğaltmış ve dağıtmıştır...Bu bildiriler Çirçik, Namengan, Fergana ve Suhumi'de kendinçe malum adreslere gönderilmiş ve gönderdikleri kişilerden bu bildirilerin çoğaltılarak dağıtılmasını talep etmiştir. Şevket Abdurrahmanov 1961 yılında bu bildirilerle Seferov vasıtasıyla tanışmış, daha sonra ondan Leninabad şehrinde yaşayan Kırım Tatarlarına dağıtmak üzere 7 nüsha bildiri almıştır...”³⁰

Sovyet hükümetinin tehdit ve cezai yaptırımları sadece hareket mensuplarına karşı değil, aynı zamanda gerekli tedbirleri almayan devlet yetkililerine karşı da uyguladığına şahit olmaktayız. Özbekistan KP MK sekreter yardımcısı Melnikov bu hareketin ortaya çıkmasında ve sonrasında önüne geçilememesinde “enternasyonal eğitim çalışmasının” eksikliği üzerinde durmaktadır. Semyon Gitlin bu durumun 25 Mart 1959'da KP Taşkent bölge komitesi birinci sekreteri S. Nurittinov'un görevden alınmasına yol açtığını belirtmektedir. İkinci sekreter Abdalin ile yerel parti komitesi sekreteri Mirzabekov'un da aynı akıbete uğradığı ifade edilmektedir³¹. Gitlin ayrıca, “Özbekistan KP Taşkent bölge komitesinin

²⁸ Sheehy, a.g.m., s. 23.

²⁹ “Vsenarodniy Zapros Krımskotatarskogo Naroda v Politbyuro TsK KPSS”, Samizdat Belgesi, Nr. 1884, Dekabr 1973, s. 4-5. (Yunus Kandimov'un özel arşivinden alınmıştır).

³⁰ Taşkentskiy Protsess, s. 57.

³¹ Gitlin, gös. yer.

çalışmalarındaki ciddi hatalar” hakkındaki MK kararından bahsetmektedir ki, bu kararda şu ifadeler yer almaktadır:

“Taşkent’te çalışan insanların eğitimiyle ilgili gözden kaçırılan en önemli nokta, özellikle Kırım Türkleri, Rumlar, Bulgarlar ve Koreliler gibi toplumun bazı kesimlerinde yapılan yetersiz enternasyonal eğitim çalışmasıdır. Bunun sonucu olarak da fertler ve hatta gruplar Taşkent bölgesinden ayrılmak istiyorlar”³².

3. “Vatana Dönüş İçin Kırım Türkleri Gençlik Birliği” Kurma Teşebbüsleri

KTMH’nin Kırım Türk gençleri arasında kendi tarihine karşı yoğun bir ilginin oluşmasına katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Öyle ki ileride Kırım Türklüğünün efsanevi lideri olacak Mustafa Cemiloğlu, tarihe karşı ilgisi sayesinde bu hareketle tanışmıştı. Cemiloğlu Kasım 1968’de General Pyotr Grigorenko’ya yazmış olduğu mektupta harekete katılımı hakkında tafsilatlı bilgi vermektedir:

“1962 yılında, galiba Şubat ayının sonuydu; Taşkent’teki Nevai Halk Kütüphanesi Nadir ve Eski Eserler bölümünde Kırım ve Kırım Türkleri tarihi hakkında kitaplar karıştırıyordum. Bir gün kütüphanede aynı konuyla ilgilenen iki genç soydaşım ile tanıştım. Kısa bir sohbetten sonra bana milletimizin tarihi ile ilgili materyaller toplamayı ve bir-iki hafta sonra küçük bir konferansta 30-40 kişilik bir dinleyici grubu karşısında konuşmamı teklif ettiler...Belirtilen günde konferansın yapılacağı yere geldim. Yanımda Kırım Türk tarihinin ana hatlarını kısa açıklamalarla anlatan sekiz defter yaprağı özet vardı...Ferah olmayan bir salonda uzun banklar üzerinde 35 kişilik kızıl erkekli bir grup toplanmıştı. Yapılan çeşitli konuşmaların ardından sözü bana verdiler. Ben elimdeki notları okumaya başladım...Hayatımda hiç kimse beni bu zamana kadar böylesine büyük coşkuyla dinlememişti. Herkes elimdeki notları kaydetmek için kendilerine vermemi rica etti.

Elbette resmi literatürde ataları hakkındaki “barbarlıkları, hainlikleri ve daima Rus kahramanlarına yenilmelerini” okuyan genç insanlara, ünlü Rus Çarı I. Petro’nun 1711’de Prut Nehri’nde Türk ordularınca şiddetli bir şekilde hırpalandığını; Kırım Türklerinin birkaç kere Moskova’yı istila ederek burada düzeni sağladığını ve Kırım Türklerinin 500 yıl önce bir yüksek öğretim kurumuna sahip olduğunu duymak çok hoşlarına gitti”³³.

Cemiloğlu’nun konuşmasının ardından orada toplanan gençlerden biri tarafından ortaya atılan Kırım Türk Gençlik Birliği’nin kurulması fikri müzakere edildi. Birliğin “Lenin ilkelerine” bağlı olması, mücadelenin anayasal kurallar

³² Gös. yer.

³³ Grigorenko, a.g.e., s. 11-12: bu mektup ayrıca Krimski Tatari. s. 160-174 ve Natsional’niy Vopros, s. 255-271’de de yer almaktadır.

çerçevesinde yürütülmesi esası üzerinde duruldu. Birliğin ileride kitlesel bir hal alması durumunda ilgili makamlara müracaat edilecek ve teşkilatın resmi varlığı için izin istenecekti. Toplantıda hazır bulunan herkesten Kırım Türklerinin yaşadığı yerlerde teşkilat hakkında açıklayıcı bilgiler vermeleri istendi. Başlangıçta teşkilatın adı “Kırım Türk Gençlik Birliği” olarak tasarlanmıştı, fakat daha sonra bu ibarenin başına bir de “Vatan Dönüş İçin” ifadesi eklendi³⁴. Teşkilatın tüzüğü hakkında Cemiloğlu “*Hatırladığım kadarıyla hemen hemen SBKP ilkeleriyle aynı*” diyordu³⁵. Teşkilatın tüzüğüne göre birlik içerisinde birkaç bölüm oluşturulması kararlaştırıldı. Bu bölümler finans, tarih, iletişim ve özel birimden müteşekkil olacaktı. Özel birimin görevi teşkilat üyelerinin güvenliğini sağlamak ve provakatörlerin teşkilata sızmasını önlemektir. Cemiloğlu bu bölüme girmek istediye de o tarih birimini idare etmekle görevlendirildi³⁶.

Kırım Türk gençlerinin bu gayretine toplantıda bulunanlardan Velit Gaziyev isimli, orada bulunanlardan yaşça büyük bir Kırım Türkü bütün bu yapılanların gereksiz olduğunu ve herkesi hapse sürükleyeceğini söyleyerek itiraz etti. Onun konuşmaları salonda bulunan diğerleri arasında da huzursuzluğa yol açtı. Cemiloğlu, Gaziyev’in konuşmalarına oldukça kızmış, onun bir daha aralarına alınmaması gereken bir bozguncu olduğu kanaatine varmıştı. Toplantı sonunda hiçbir şey kabul edilmemiş, teşkilatın kurulması ertelenmişti³⁷.

Toplantıdan birkaç gün sonra iştirakçilerden bir kısmı KGB tarafından tutuklandı. Tutuklananlar Marat Ömerov³⁸, Refat Gocenov³⁹, Seyit Hamza Ömerov⁴⁰ ve Ahmet Hasanov⁴¹’du. Sonrasını Cemiloğlu şöyle anlatıyor:

“Evlerinde yapılan aramalarda yazılı her türlü belgeye el konmuştu. Ahmedov’un evindeki sobadan toplantıların yırtılmış fakat yakılmamış tutanakları çıkmıştı. Bu kağıt parçaları KGB’de özenle yapıştırıldı ve daha sonra özel suçlayıcı belgeler olarak saklandı. Arkadaşlar soğukkanlı görünmeye çalıştılsa da şaşkınlık ve heyecan içindeydiler. Herkes bu işte bir hainin parmağı olduğunu hesap ediyordu. Karşılıklı şüpheler başladı.

³⁴ Grigorenko, a.g.e., s. 13.

³⁵ A.g.m., s. 14.

³⁶ Gös. yer.

³⁷ Gös. yer.

³⁸ Taşkent’te traktör montaj fabrikasında vardiya şefi.

³⁹ Taşkent Üniversitesi Fizik Fakültesi öğrencisi.

⁴⁰ Taşkent Üniversite Hukuk Fakültesi öğrencisi. O zaman Kırım Türkleri arasında bu fakültede okuyan tek kişiydi.

⁴¹ Toplantının yapıldığı evin sahibi.

Arkadaşların tutuklanmasından üç gün sonra, KGB binasında protesto gösterisi yapmaya karar verdik. Sabah saat 10'da Leningrad sokağındaki bu binanın önünde yaklaşık 50 kişi toplandık. Önce onlarla "güzellikle" konuşmak gerektiğini düşündük. Bizi Özbekistan KGB şefi General Naymuşin kabul etti...General bizimle alaylı bir şekilde konuştu ve ona karşı gelenleri kabaca azarladı..."⁴².

Ziyaretçiler Generale buraya ondan azar işitmeye değil, tutuklu arkadaşlarının serbest bırakılmasını rica etmeye geldiklerini söylediler. Neticede Refat Gocenov ile Ahmed Hasanov kısa süre sonra delil yetersizliğinden serbest bırakıldı. Fakat Marat ile Seyit Hamza hakkında Sovyet karşıtı teşkilat kurma, propaganda ve ajitasyon yapma suçlarından mahkemeye sevk edildi⁴³. Bu olaylardan sonra toplantıya katılanların bir kısmı okullarından, bir kısmı da işlerinden atıldı. Mesela Seyran Kubedov'u Tıp Fakültesi'nden, İskender İbrahimov'u Taşkent Üniversitesi'nden attılar, Cemiloğlu'nu da çalıştığı fabrikadan çıkardılar⁴⁴. Marat ile Seyit Hamza'nın mahkemesi 10 Ağustos 1962'de başladı ve 4 gün sürdü. Mahkeme Marat Ömerov'u 4 yıl, Seyit Hamza'yı ise 3 yıl "katı rejimli" çalışma kamplarında hapis cezasına çarptırdı⁴⁵.

Guboglo ve Çervonnaya'ya göre hareketin özünü ve temel ilkelerini tespit ederken, onun önde gelenlerinin veya üyelerinin çeşitli çıkar hesapları içinde olduklarını kabul etmek pek doğru olmayacaktır. Çünkü hareketin bütün gayesi "protesto etmek" idi. Hareketin ilk başlarda sürgün hadisesini, sürgün rejiminde halkın önüne konulan şartları, milletin tarihi geçmişinin yok edilmesini protesto etmek gayesini taşıdığı ifade edilmektedir. Daha sonraları ise kendilerine yöneltilen "vatan haini" suçlamalarının kaldırılması, topluca ve düzenli bir şekilde vatan Kırım'a geri dönmelerine izin verilmesi ile milli özerkliklerinin yeniden tesis edilmesi için mücadele etmeye yöneldiği görülmektedir. KTMH'nin ortaya çıkışından itibaren, kendi milli devlet ve topraklarına sahip olan ve sürgüne maruz kalmayan Baltık Cumhuriyetleri, Moldovya, Ukrayna, Gürcistan, Beyaz Rusya halklarının teşkil ettiği milli hareketlerden ayrı olarak bir takım özelliklere sahip olduğu fark edilmektedir. KTMH'nin ideolojisini, stratejisini ve metodunu da

⁴² Grigorenko, a.g.e., s. 18.

⁴³ A.g.m., s. 22.

⁴⁴ A.g.m., s. 23.

⁴⁵ A.g.m., s. 24; Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s. 113.

oluşturan vatana dönüş, vatandaşlık hakları ve milli özerklik gibi taleplerin bu farkı ortaya çıkardığı düşünülmektedir⁴⁶.

Halkın Kırım'a dönüşü, sürgün sırasında kendilerinden zorla alınan maddi varlıkların iadesi ve 1921-1944 döneminde var olan Kırım ÖSSC modelinin yeniden kurulmasının KTMH tarafından kayıtsız şartsız ve vaz geçilmez bir çözüm olarak kabul edilmesi, hareketin temel ilkeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda Kırım Türk toplumunun geleceğinin herhangi başka bir toprakta veya başka devlet yapıları içinde tasavvur edilmesi hareketin ortaya çıkış amacına ters düşmektedir. Nitekim ileride Kırım Türklerini Sovyetler Birliği içerisinde başka cumhuriyetlere yerleştirerek, milletin başka topraklarda kök salmasını sağlayacak girişimler şiddetle reddedilmiştir⁴⁷. Buna bağlı olarak KTMH'nin ideolojisinde Kırım'ın "tarihi vatan" ve Kırım Türklerinin yeryüzündeki tek "milli toprağı" olduğu inancı kök salmıştır. Belki de eski Sovyetler Birliği topluluklarına ait milli hareketlerin hiç birinde "kendi milli toprağı, kendi milli devleti" ana fikri böyle tavizsiz ve kesin bir şekilde ifade edilmemiştir.

KTMH'nin ilk safhasını oluşturan bu dönemde, yaşanan çeşitli zorluk ve sıkıntılara rağmen çok önemli adımların atıldığı, hareketin geleceğı açısından büyük başarıların kazanıldığı inkar edilemez. Bunun yanında bazı eksiklikler ile hatalı davranışların da bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Hareketin eksiklikleri olarak kabul edilen hususları şöyle sıralamak mümkündür:

1. **Metot açısından eksiklikler:** Hareketin önde gelenlerinin XX. Kongre kararlarına ve "Leninist Milli Politika" sloganına can-ı gönülden inanmaları, meselenin dilekçelerle ve Moskova'ya heyet göndermekle çözüleceğinin sanılması bir yanılgı olarak kabul edilmektedir.
2. **Stratejik eksiklikler:** Yapılan girişimler sonucu meydana gelen durum tahlil edilmeden, milli meselenin çözümü yolunda ağır ve uzun bir yola çıkılması gerektiğı göz önüne alınmadığı aşıkardır. Teşebbüsçülerin faaliyetlerinin sadece Sovyet devletinin işine geldiğı, ne dış dünya ne de kamuoyunun bu hareketten haberdar olmadığı tespit olunmaktadır.
3. **Teşkilat içindeki eksiklikler:** Teşebbüs Grupları yaptıkları faaliyetler hakkında birbirlerine hesap verme gibi disiplinli bir hareket halinde olmalarına rağmen, bazı üyeler arasında disiplinin

⁴⁶ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. I, s. 93.

⁴⁷ A.g.e., s. 94.

tam olarak sağlanamadığı görülmektedir. Bu durum ise KGB'nin ekmeğine yağ sürmüştür. Farklı ideolojilere sahip kişilere değişik gruplar kurdurarak hareketi içerden çökertme yoluna gidilmiştir.

4. **Mali eksiklikler:** Hareketin mali politikasının da ileriye görmekten yoksun olduğunu, delegeler için toplanan paraların nasıl sarf edildiğinden anlamak mümkündür. Bu hususta da ileride muhtemel bir başarısızlık karşısında herhangi bir tedbir alınmaması eksiklik olarak kabul edilmektedir⁴⁸.

Nitekim harekette 1964 yılında durgunluk baş göstermişti. Bu durumun sadece hareketin aktif üyelerine karşı uygulanan şiddet ve takibatla ilgili olması düşünülemez. Bir çok Kırım Türkü artık dilekçelerle bir yere varılamayacağına kanaat getirmişti. Bunun yanında Kırım Türklerinin meselesine herhangi bir çözüm bulma niyetinde olmayan Hruşçev'e olan güvenleri de kalmamıştı⁴⁹.

B. Kırım Türk Milli Hareketinin İkinci Safhası

1. Hareketin Yeni Bir İvme Kazanması

"Ekim Darbesi" olarak da adlandırılan SBKP MK Ekim toplantısında Hruşçev'in görevden uzaklaştırılması (1964) KTMH'nin yeni bir safhaya geçişi olarak kabul edilmektedir. Hareketin birinci safhasında milli meselelerinin çözülmesi için çok güvenilen Sovyet ve parti idaresinin yönetim kademesine karşı yaşanan hayal kırıklığından sonra, yeni Sovyet yönetiminin Kırım Türklerinin sorunlarına yaklaşımı ve Hruşçev'in yanlışlarını gidermesi karşısında umutların yeniden yeşerdiği söylenebilir. Meydana gelen bu değişikliklerin 1960'ların ortasında KTMH'nin yeniden aktif hale gelmesinde belirleyici bir rol oynadığı bilinmektedir⁵⁰. Lakin zamanın kısa süre sonra Brejnev başkanlığındaki Sovyet yönetimine beslenen umutları yine boşa çıkardığı da bir gerçektir. Üstelik KTMH'ne karşı daha sert baskılar uygulanmaya başlanmıştır. Bütün bunlara rağmen KTMH'nin yakaladığı yükseliş trendini kaybetmediğini söylemek mümkündür.

Kırım Türklerinin milli şuurlarını ayakta tutan ve güçlendiren tarihi mirasa duyulan yoğun ilginin, hareketin saflarına yeni güçler katılmasında oldukça etkili rol oynadığı malumdur. Sovyet hükümetinin artan baskılarına rağmen hareketin hızlı bir büyüme gösterdiği de gözlerden kaçmamaktadır. Hareket Özbekistan'ın yanı sıra

⁴⁸ "1957-1975 Seneleri...", s. 27-28.

⁴⁹ A.g.m., s. 29.

Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kuzey Kafkasya'da yaşayan soydaşları arasında da süratle yayılmış ve nihayet Kırım'a sıçramıştı. Bu dönemde hareketin protesto tarzında da değişiklikler olduğu göze çarpılmaktadır. Toplu imzalı dilekçelere yine devam edildiği, fakat dilekçelerdeki üslubun değişikliğe uğradığı dikkat çekmektedir. Kırım Türklerinin artık talebkar olmayı bir yana bırakarak, 1964 yılından sonra hükümetin kendilerine uyguladığı milli politikaya karşı eleştirel yaklaşımlarda oldukları görülmektedir. Üstelik daha sert tonlar kullanarak Sovyet devletinin 1944'te bütün bir topluluğun sürgün edilmesi **jenocit (toplu katliam)** olarak ifade edilmektedir⁵¹. Hareketin gelişme ve değişme gösterdiği alanlardan biri olarak da kalabalık mitingler ve toplantıların tertip edilmesi gösterilmektedir. Kaynaklarda organize edilen bu gösterilere on binlerce kişinin katıldığı da belirtilmektedir.⁵²

Bu gösterilerin Kırım Türkleri tarafından önemli addedilen tarihlerde düzenlendiği dikkat çekmektedir. 18 Ekim 1921 tarihi de Kırım Türkleri tarafından özel bir gün olarak kabul edilmekte idi. Kırım ÖSSC Lenin'in talimatıyla bu tarihte kurulmuştu. Bu vesileyle Kırım ÖSSC'nin kuruluşunun 45. yıldönümü ilk kez 1966 yılında Kırım Türklerinin yaşadığı bütün bölgelerde büyük kitlesel gösterilerle kutlandı. Kırım ÖSSC'nin kuruluşunda en önemli pay sahibi Lenin'in de Kırım Türkleri arasında büyük saygı gördüğü, onun doğum günü olan tarihte yapılan kutlamalardan anlaşılmaktadır⁵³. Fakat burada Lenin'e gerçekten büyük saygı duyanların yanında, Kırım Türkleri arasında ilm-i siyaset yapanların varlığı ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Mitinglerin en gösterişlisi ve ses getireni şüphesiz ki, sürgünün yıldönümü olan 18 Mayıs tarihlerinde yapılanı oluyordu. Bu tarihlerde Kırım Türkleri büyük bir kalabalık halinde toplanır, sürgünün ilk yıllarında hayatını kaybedenlerin defin olunduğu mezarlıklar ziyaret edilir, dualar okunur, ruhları yad edilirdi. O gün bir çok yerde matem bayrakları asılırdı⁵⁴.

Kırım Türklerinin önde gelenleri tarafından iletişime verilen önemin harekete farklı bir ivme kazandırdığı, başarılarının artmasına etki eden en önemli faktörlerden biri olduğu hakkı teslim edilmesi gereken bir vakıdır. Kırım Türkleri

⁵⁰ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. I, s. 106.

⁵¹ Aleksiyeve, a.g.e., s. 114.

⁵² Guboglo-Çervonnaya, gös. yer.

⁵³ Gös. yer.

⁵⁴ "1957-1975 Seneleri..." s. 29-30.

kendi tarihlerini, 1944 yılından beri içinde bulundukları durumun sebeplerini, KTMH'nin önde gelenleri tarafından 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren yaygın bir şekilde yazılan, çoğaltılıp dağıtılan "samizdat" yayınları sayesinde öğrenme imkanı buluyorlardı⁵⁵. Öncelikle Özbekistan'a komşu toplulukların önde gelen şahıslarına, Sovyet aydınlarına gönderilen bu yayınlar öylesine büyük yankılar uyandırdı ki, yabancı basın organlarında dahi yer almaya başladı. Sovyet yönetimi artık bütün dünya tarafından duyulan KTMH'ni yok sayamayacağını anlamaya başladı. Bu tür bildiriler vasıtasıyla KTMH liderleri dış dünya ile irtibat da sağlamaya başlamıştı.

Kırım Türklerinin bu faaliyetlerinden Sovyet yöneticilerinin bir hayli rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Sovyet devleti KTMH'nin etkisini azaltabilmek için Kırım Türklerinin yaşadıkları cumhuriyetlerin ceza kanunlarına ek maddeler konulmasını sağlamıştır. 1966 sonbaharında RFSSC ceza yasasında yer alan 190/1 (Sovyet düzenini karalama), 190/2 (Arma ve bayrağa hakaret) ve 190/3 (Kamu düzenini bozma) maddeleri benzer şekillerde Özbekistan ile diğer cumhuriyetlerin ceza yasalarına dahil edildi. Kırım Türklerinin önde gelenleri parti teşkilatlarına ve emniyet merkezlerine çağrılarak durumdan haberdar edildi, yasalara aykırı davranışlarda bulunmamaları yönünde ikaz edildi⁵⁶. Özbekistan'da ve Kırım Türkleri arasında "Nasrettinova Kanunu" olarak ün salan bu kanunlara karşı Kırım Türkleri tepkisini Ekim 1967'de "Kırım Tatar kadınları, gençleri ve çocukları" tarafından kaleme alınan bildiride şöyle dile getirmektedir: "*Özgürlük ve demokrasiyi ezmek için bu ve benzeri aşağılık metotlar, devrim kanunıyla, demokrasiyle, Marksizmle, Parti programıyla hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır*"⁵⁷.

Yönetimin bu ikazları hareketin gelişimine sekte vuramadı, bilakis KTMH Kırım Türklerinin yaşadığı her yere yayıldı. Sadece Özbekistan'da değil. Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kuzey Kafkasya'da da imza kampanyaları düzenlendi, protesto mitingleri yapıldı. Bu tür gösteriler aynı zamanda yüksek devlet organlarını ziyarete giden Kırım Türk delegasyonu tarafından Moskova'da da

⁵⁵ Guboglo-Çervonnaya, gös. yer.

⁵⁶ Aleksiyeve, a.g.e., s. 115.

⁵⁷ Bütün Kırım Tatar kadınları, gençleri ve çocuklarının Büyük Ekim Sosyalist Devriminin 50. yıldönümü münasebetiyle SSCB topluluklarının ailelerine eşit haklar sağlanması hakkındaki başvurusu (Ekim 1967), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6321, y. 56-74.

gerçekleştiriliyordu⁵⁸. Moskova'daki Kırım Türk heyeti Sovyet baskılarına karşı adeta meydan okuyordu. 1966'nın son aylarında ve 1967'nin ilk ayların heyetteki temsilci sayısı giderek arttı. Tutuklanan her üyenin yeri üç yeni üye ile dolduruluyordu. Böylece azalması beklenen heyetin sayısı daha da çoğalıyordu. Öyle ki 1967 ortasında Moskova'daki Kırım Türk delegasyonu 400 kişiye ulaşmıştı⁵⁹. Kırım Türk heyeti tarafından 1966 yılındaki KP XXIII. Kongresine gönderilen 120.000 imzalı dilekçe ile 1944-1945 yıllarında Kırım Türk halkının %46'ya varan ölüm oranını gösteren 7 ciltlik belgeler topluluğunun Merkezi Komiteye takdim edilmesinin Sovyet üst makamlarında büyük etki yaptığı Sheehy tarafından da ifade edilmektedir⁶⁰.

Kırım Türkleri bu etkili faaliyetleri neticesinde 1957'de İçişleri Bakanı Mikoyan tarafından olduğu gibi, Ağustos 1965'te yine Mikoyan, Mart 1966'da YSP Sekreteri Georgadze, Temmuz 1967'de ise KGB Başkanı Andropov, Başsavcı Rudenko ve Kamu Düzenini Koruma Bakanı Şçelekov tarafından kabul edildi⁶¹. Fisher'e göre "Sovyet tarihinde emsali olmayan taktiklerle hükümeti taciz eden" Kırım Türklerinin üst düzey yetkililerce kabulü Sovyet devleti tarafından yapılan büyük bir taktik hataydı⁶². Görüşmelerde Andropov politbüronun olağanüstü toplantısı öncesinde Kırım Türk toplumunun iade-i itibarları hakkında aldığı kararı açıklayarak şu ifadelerde bulundu: *"Biliyoruz ki Kırım Tatar toplumu vatanına dönmek ve kendi milli bütünlüğünün, dilinin, okullarının ve kültürünün korunmasını arzu ediyor. Sizler Sovyet kanunları çerçevesinde meselelerinizin tam ve kesin olarak çözülmesi için gerekli haklara sahipsiniz"*⁶³. Bununla birlikte Georgadze ve Andropov'un kabulde Kırım Türklerinin siyasi itibarlarının tamamen iade edildiğini ve çok yakında bu konuda SSCB YSP tarafından özel bir kararname çıkarılacağını söyledikleri de rivayet edilmektedir⁶⁴. Fakat G. Simon, Andropov'un "Kırım'a dönüş" ile ilgili sorulara cevap vermekten kaçındığını belirtmektedir. Görüşmede

⁵⁸ Aleksiyeva, Gös. yer.

⁵⁹ Fisher, a.g.e., s. 178.

⁶⁰ Sheehy, a.g.m., s. 24; benzer görüş P. Potichniyj tarafından da dile getirilmektedir. Potichniyj, a.g.m., S. 100, s. 11.

⁶¹ Broşçevan-Tıgliyants, a.g.e., s. 113.

⁶² Fisher, "Kırım Tatarlarının Hayatta Kalma Mücadelesi", Çev. E.B. Özbilen. Emel. S. 121, 1980, s. 8.

⁶³ Nekriç, a.g.e., s. 157.

⁶⁴ 27 Temmuz 1967'de SBKP üyesi üç Kırım Tatarının KP Yalta rayon komitesini ziyareti hakkında Kırım bölge komitesinin Ukrayna KP MK'ne verdiği malumat (29 Temmuz 1967). TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6321, y. 30, 31.

ayrıca Kırım Türklerine isnat edilen bütün ağır cezai davaların yeniden gözden geçirileceğinin ifade edildiği bildirilmektedir. Bununla birlikte delegelerin yakında elde edecekleri hakları soydaşlarına haber verebilmeleri için Özbekistan'da toplantılar düzenlenmesine de müsaade edilecekti⁶⁵. Fakat devlet yetkilileriyle görüşüp “iyi haberlerle” Özbekistan'a dönen KTMH temsilcileri, görüşmenin sonuçlarını sadece kendilerini dinlemek için orada toplanan kalabalık halka duyurmak isteyince Özbek polisi tarafından tutuklandılar. “Kamu düzenini bozdukları” gerekçesiyle tevkif edilen 130 kadar Kırım Türkünden 18'i iki ila üç yıl hapis cezasına çarptırıldı⁶⁶.

Diğer taraftan Kırım Türklerinin yasak olmasına rağmen vatanları Kırım'da da faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Ukrayna KP MK Sekreteri P. Şelest'in verdiği malumata göre, son zamanlarda ve özellikle 1965 yılında, geçmişte Kırım'dan sürgün edilen Türklerin Kırım'a ziyaretlerinin arttığı bildirilmektedir. Şelest'e göre ziyaretçilerin amacı Kırım'a geri dönüş imkan ve şartlarını araştırmaktı⁶⁷. Şelest'in ifadelerinden anlaşıldığına göre, Kırım'a gelen Türkler buradaki soydaşlarıyla da temasa geçerek onlara Teşebbüs Grubu hakkında bilgi veriyorlardı. Onlar bu teşkilata her aileden 5-10 ruble toplandığını, bu paralarla milli meselelerinin çözümü için Moskova'ya 60-70 kişilik heyet gönderildiğini anlatıyorlardı. Semerkantlı Terlikçi adlı bir Kırım Türkünün ifadelerine yer verilen belgede, heyette bulunanlar arasında Kırım Türkleri tarafından yakından tanınan Bahçesaray KP rayon komitesi birinci sekreteri Murtazayev, “İki Kere Sovyetler Birliği Kahramanı” Ahmet Han Sultan, jet uçakları projesinin sahibi Veliyev'in de yer aldığı ifade edilmektedir⁶⁸.

5 Şubat 1966 tarihli Kırım KGB Şefi Fesenko imzalı rapordan ise, Ağustos 1965'te Kırım Türklerinin tatillerini Kırım'da geçirmelerine müsaade edildiğini öğrenmekteyiz⁶⁹. Bundan sonra Kırım Türklerinin ferdi ve gruplar halinde Kırım'a gelişlerinde gözle görülür bir artış gözlemlenmektedir. Seyahatlerinin asıl amacının tatil değil, Kırım'daki durumu gözden geçirmek ve buraya sürekli yerleşme

⁶⁵ Simon, a.g.m., S. 101, s. 10.

⁶⁶ Fisher, Crimean Tatars, s. 178.

⁶⁷ Ukrayna KP MK Sekreteri P. Şelest'in 1965 yılında Tatarların Kırım'ı ziyaretleri hakkında SBKP MK'ne verdiği bilgi (12 Kasım 1965), TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 24, d. 5991, y. 207-208.

⁶⁸ Gös. yer.

⁶⁹ TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 24, d. 6166, y. 50-55.

imkanlarını araştırmak olduğu raporda belirtilmektedir⁷⁰. Zira Kırım Türkleri burada bulundukları zaman, öncelikle sürgün öncesi yaşadıkları yerlere giderek daha önceden kendilerine ait olan evleri kontrol ediyorlardı. Onların burada yaşayanlara yakında Kırım'a geri döneceklerini söyleyerek evlerini işgal eden göçmenleri tehdit ettikleri de ifade edilmektedir⁷¹.

Bu dönemde de Kırım Türkleri tarafından, vatana dönüş ve milli özerkliğin yeniden tesisi uğruna yapılan her türlü teşebbüsün Sovyet yöneticileri tarafından müspet yönde değerlendirilmediği görülmektedir. Kırım Türk toplumunun milli özerklikleri hakkındaki taleplerinin de, Kırım'da Türk nüfusunun bulunmaması sebebiyle "kabul edilemez" telakki edilmesi, bu mesele hakkındaki Sovyet hükümetinin düşüncesini ortaya koymaktadır⁷². Bunun yanında, Kırım Türklerinin sürgününden sonra Kırım'a başkalarının yerleştirildiği ve bu kişilerin Kırım'ın ekonomik ve kültürel gelişimine büyük katkılar sağladığının yine aynı çevreler tarafından o dönemde dile getirildiği görülmektedir. Ukrayna KP MK Sekreteri P. Şeleşt'in ifadesinde vücut bulan bu düşünceye göre Kırım, "halen burada yaşayan insanların emekleriyle elde edilen kazançlarla zengindir"⁷³.

Yine Şelest tarafından ifade edilen gerekçelerle Kırım Türklerinin vatanına dönüş kapılarının kapanmasına çalışıldığı dikkat çekmektedir. Şelest şöyle diyordu:

*"Tatarların eski yerleşim yerlerine dönüşü ve buna bağlı olarak şimdiki nüfusun büyük kısmının Kırım'dan çıkarılması, devletin çıkarlarına ağır bir darbe vuracak ve halen burada yaşayan yüz binlerce vatandaşa karşı büyük bir haksızlık olacaktır. Diğer taraftan halen Özbekistan'da yaşayan Kırım Tatarları, Özbek ekonomisi ve kültürüyle kaynaşmıştır. Kendilerine orada çalışmaları, eğitimlerini sürdürmeleri, maddi ve kültürel seviyelerinin yükseltilmesi için gerekli bütün şartların sağlandığı kanaatindeyiz. Buna göre, Tatarların Kırım'a yerleştirilmesi hem halen yaşadıkları bölgelerin ekonomisini, hem de kendi refahlarını olumsuz şekilde etkileyecektir"*⁷⁴.

Sovyet yönetiminin her türlü engelleme faaliyetlerine rağmen, kendi öz vatanlarında yaşamayı en büyük hak olarak kabul eden Kırım Türkleri, bu uğurdaki mücadelelerinden vaz geçmemişlerdir. Kırım'da yerleşmeleri yasak olmasına

⁷⁰ Gös. yer.

⁷¹ Gös. yer.

⁷² Ukrayna KP MK Sekreteri P. Şeleşt'in Kırım Tatarlarının Kırım'a dönmelerinin engellenmesi hususunda SBKP MK'ne yazdığı mektup (22 Haziran 1966). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 24, d. 6166, y. 1-4.

⁷³ Gös. yer.

⁷⁴ Gös. yer.

rağmen, içlerindeki vatan sevgisine gem vuramayan bazı Kırım Türkleri orada ömür boyu yaşamak gayesiyle memleketlerinin yolunu tutmuşlardı. Ama Kırım'a sonradan yerleşen Slavların hakimiyetindeki yönetim, asırlardır bu toprakların sahibi olan Türkleri yurtlarına sokmaya hiç de niyetli olmadığını yaptığı uygulamalarla ortaya koymuştur.

2. Sovyet Yönetiminin 1956'dan Sonra Kırım'a Giden Türklere Karşı Tavrı

Kırım'daki Sovyet hakimiyeti, 28 Nisan 1956 tarihli kararnameden sonra sürgünlükten serbest bırakılan Kırım Türklerinin vatanlarına gelip yerleşmenin yollarını arıyorlardı. 1956 yılından önce sürgün kısıtlaması kaldırılan bazı Kırım Türkleri (eski SBKP üyeleri, Kızıl Ordu ve partizan hareketi mensupları vd.) özel izinle vatanlarına dönüp yerleşme imkanı bulmuştu. Fakat bunların sayısı çok azdı. Kararnameden sonra Kırım'a yerleşmek isteyen Türklere ise oturma izni verilmiyordu. Dolayısıyla onların Kırım'da yaşamasına müsaade edilmiyordu. Arşiv belgeleri bizi bu konuda yeterince aydınlatmaktadır. Mesela Ukrayna Kamu Düzenini Koruma Bakan yardımcısı İ. Banderenko imzalı bir raporda Kırım'a gelen bazı Türkler hakkında bilgi verilmektedir:

“Eylül 1965'te Andican'dan Bahçesaray rayonu Sokolin köyüne Tatar asıllı vatandaşlardan Rabil Bikmatov geldi ve oturma izni almak üzere Bahçesaray rayon emniyet şubesine müracaat etti. Kırım Tatarlarına oturma izni verilmesi hakkındaki kısıtlamalar Bikmatov'u kapsamıyordu, çünkü o 18 Eylül 1965'te Sokolin köyünde oturma izni almıştır. O 13 Kasım 1965'te Zaporozje bölgesi Melitopol rayonu Konstantinov köy sovyetinde Andican'dan birlikte geldiği Liliya A. Saliyeva ile evlendi, fakat Liliya oturma izni olmadığı için Konstantinov'da kaldı.

Bikmatov Sokolin'e dönünce 4 Aralık 1965'te Bahçesaray'a bağlı Golubin köy sovyetinin onayıyla aynı köydeki M.F. Davidova'ya ait evi satın aldı. Alım-satım anlaşması Golubin köy sovyeti tarafından onaylandı. Liliya Saliyeva da kocası tarafından evin satın alınmasından sonra Kırım'da oturma izni almak için müracaat etti.

Yukarıda anlatılan durumlar ve Bikmatova'nın Kırım'a dönüş hakkı olmadan sürgün kısıtlamasının kaldırıldığı dikkate alınarak, Kırım Kamu Düzenini Koruma idaresi tarafından 28 Nisan 1956 tarihli kararname gereğince oturma izni reddedilmiştir”⁷⁵.

⁷⁵ Ukrayna Kamu Düzeni Bakanlığının 1944'te Kırım'dan sürgün edilen Bikmatova, İsmailov ve Hüseyinova hakkındaki raporu (20 Şubat 1967), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6166, y. 56-58.

Aynı şekilde Temmuz 1966'da Kırım'a gelen Ahmet İsmailov ve Ukrayna asılla eşi P. Omelçenko ile Özbek Türkü olan eşi Hatice Hüseyinova ve refakatindeki 5 çocuğuyla birlikte gelen Esedullah Mirzayev da oturum talebinde bulunmuşlardı. Onların da bu müracaatları kabul edilmediği Banderenko'nun ifadelerinden anlaşılmaktadır⁷⁶. Kırım Türkleri oturum için yaptıkları girişimlerin olumsuz sonuçlanmasına rağmen, taleplerini ısrarla sürdürüyorlardı. Ukrayna Kamu Düzenini Koruma Bakanlığı'nın verilerine göre, 1965-1967 yılları arasında Kırım Kamu Düzenini Koruma İdaresi'ne oturum izni almak için yapılan 343 adet müracaat bulunmaktadır. Bunlardan sadece üçü kabul edilmiştir. Sürgün kısıtlamasının kaldırılmasında sonra (1956) istisnai olarak Kırım Türklerinden 15 kişiye oturum izni verilmiştir⁷⁷.

Yine aynı verilere istinaden 1 Ocak 1967 itibariyle Kırım'ın nüfusunun 1.630.939 kişi olduğunu öğrenmekteyiz. Milletlere göre dağılım ise şu şekilde gerçekleşmektedir:

Ruslar:	957.273
Ukraynalılar	453.651
Beyaz Ruslar	23.632
Yahudiler	28.411 kişi ⁷⁸ .

1956 yılından sonra Kırım hariç Sovyetler Birliği'nin her yerinde yaşama hakkına sahip olan Kırım Türklerinin, yerleşim yeri tercihlerini anavatanlarına en yakın yerlerde kullandıkları görülmektedir. Nitekim 29 Temmuz 1969 tarihi itibariyle Kırım dışındaki Ukrayna SSC topraklarında toplam 247 Türkün yaşadığı tespit edilmiştir. Bunlardan 200 kişi Zaporozje, 18 kişi Odessa, 16 kişi Donetsk ve 13 kişi Harkov'da yaşamaktadır⁷⁹. Ukrayna KP Herson bölge komitesi tarafından hazırlanan 31 Ocak 1972 tarihli bir başka rapora göre, Kırım'a sınır olan Genişeski rayonuna 1968'de 351 kişi (94 aile), 1969'da 409 kişi (119 aile), 1970'de 470 kişi (129 aile) ve 1971'de 280 kişi (98 aile) gelmiştir⁸⁰.

⁷⁶ Gös. yer.

⁷⁷ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6321, y. 12-15.

⁷⁸ Gös. yer. 1939 nüfus sayımı verilerine göre Rusların nüfusu 399.824, Ukraynalıların 300.173, Beyaz Rusların 16.919 kişi arttığı, Yahudilerin ise 36.901 kişi azaldığı görülmektedir.

⁷⁹ Gös. yer.

⁸⁰ Tatar asıllı vatandaşların yerleşim yerlerindeki durumu hakkında KP Herson bölge komitesi sekreteri A. Koçubey'in malumatı -Gizli- (31 Ocak 1972), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25. d. 663, y. 62-67. Belgenin fotokopisi Ek 2'de yer almaktadır.

3. Kırım Türklerinin İtibarının İade Edilmesi: 5 Eylül 1967 Kararnamesi

1956 yılından itibaren vatana dönüş hakkını elde edebilmek için mücadele eden KTMH, yaptığı faaliyetler neticesinde -ancak 11 yıl sonra- Sovyet devletinin bu yönde bir karar almasına muvaffak olmuştur. 5 Eylül 1967 tarihli kararname SSCB YSP başkanı Podgorniy ile Sekreter Georgadze'nin imzasını taşımaktadır. Kararname, Kırım'ın "faşistler" tarafından işgali sırasında bir kısım Kırım Türkünün Alman ordularıyla işbirliği yapmaları yüzünden 1944 yılında bütün Kırım Türklerinin haksız yere suçlandığı ve vatanlarından sürgün edildikleri itirafıyla başlamaktadır. Devamında Kırım Türk toplumuna mensup vatandaşların tümüne birden yüklenilen bu suçun topluluk ve bilhassa sosyal ve siyasi hayata yeni katılan genç nesil üzerinden kaldırılması gerektiği ifade edilmektedir. Kısa bir itirafname ve hakkın teslimiyetinden sonra SSCB YSP aşağıdaki kararları aldığını açıklamaktadır:

1. *"Daha önce Kırım'da yaşamış olan Tatar halkına mensup vatandaşların toptan suçlanmasına ilişkin devlet makamları tarafından verilen kararın geçersizliği ilan edilmiştir.*
2. *Özbekistan ve Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetlerinde yerleşip kök salan, daha önce Kırım'da yaşamış olan Tatarlar Sovyet vatandaşlarının istifade ettikleri her türlü sosyal ve siyasi haklardan faydalanabilirler. Yüksek Sovyete ve yerel meclislere milletvekili olarak seçilebilirler, parti ve devlet kademelerinde görev alabilirler. Radyolarda yayın yapabilir, ana dillerinde gazete çıkarabilir, her türlü kültürel faaliyette bulunabilirler"*⁸¹.

YSP bunun hemen ardından yine aynı gün, 28 Nisan 1956 tarihli kararnamenin ikinci maddesinin yürürlükten kaldırılması hakkında bir yasa daha çıkardı. Yine Podgorniy ve Georgadze imzalı kanun metni şöyledir:

*"Tatar milletine mensup olup daha önceden Kırım'da yaşamış olan vatandaşlar ve aile üyeleri de diğer Sovyetler Birliği vatandaşları gibi iş ve pasaport kanunları hususlarında yürürlükte olan yasalar gereğince Sovyetler Birliği'nin bütün bölgelerinde çalışma ve yerleşme haklarından istifade ederler"*⁸².

⁸¹ "Daha Önce Kırım'da Yaşamış Olan Tatar Vatandaşları Hakkında SSCB YSP'nun Kararı (5 Eylül 1967)", Guboglo-Çervonaya, a.g.e., C.II. s. 51; bu kararname metni ayrıca: *Krımski Tatarı*, s. 106-107'de ve "Af Kararnamesi", *Emel*, S. 47, 1968, s. 3'te yayınlanmıştır.

⁸² Gös. yer.

Kırım Türk toplumunun affı olarak değerlendirilen kararname, yukarıdaki metninde de ikrar edildiği gibi, sürgüne maruz bırakılan bir topluluğa karşı haksızlık yapıldığını resmen açıklamaktadır. Ayrıca Almanlarla işbirliği yapanların cezasını hiçbir kabahati olmayan çocukların ve sürgünden sonra doğanların 24 yıldan beri çekmekte olduğu ifade edilmektedir. Kararnameden anlaşılan diğer bir husus, o güne kadar Kırım Türklerinin Sovyet vatandaşlarının yararlandığı her türlü sosyal ve siyasi haklardan mahrum olduğudur. O zamana kadar radyodan yayın yapma hakkına dahi sahip değillerdi. Kırım Türkleri diğer Sovyet vatandaşlarının istifade ettiği yürürlükteki çalışma ve pasaport⁸³ kanunlarından, Sovyetler Birliği'nin her yerinde çalışma ve yerleşme hakkından da faydalanamıyorlardı. Yani 24 yıldan beri sürgün hayatı yaşadığı resmi ağızlar tarafından teyit edilmişti.

Kırım Türkleri için bir çok yenilikler getiren kararname, KTMH tarafından ısrarla vurgulanan bir çok talebi karşılamaktan uzaktı. Mesela, Kırım Türklerinin sürgünden önce sahip olduğu mülki özerklik yeniden tesis edilmedi. Devlet tarafından toplu bir şekilde vatanlarında çıkarılan Kırım Türkleri, yine topluca ve devletin kontrolünde vatanlarına dönmek istiyorlardı; bu husus da kararnamede yer almıyordu. Kırım Türklerinin kararnamede bahsi geçmeyen bir başka talebi ise, sürgünden önce kendilerine ait olan taşınır ve taşınmaz kültürel ve kişisel emlakın iadesi idi. Kararnamede yer alan önemli bir nüans da, daha önce Kırım'da yaşamış Türklerin güya sürgün sonrası yerleştikleri Özbekistan ve diğer Sovyet cumhuriyetleri topraklarında “kök saldıkları” görüşüdür. Diğer önemli bir ayrıntı, kararnamede Kırım Türklerine karşı yapılan hitap tarzında yatıyordu. Asırlardan beri “Kırım Tatarları” olarak adlandırılan topluluk, artık “bir zamanlar Kırım'da yaşamış Tatar asıllı vatandaşlar” olarak ifade edilmeye başlanmıştı. Bu hususların Kırım Türk toplumunu rahatsız ettiği, kararnamenin beklentilerini boşa çıkardığı yazmış oldukları mektup, dilekçe ve bildirilere yansımıştı. Mesela “**Kırım Tatar Kadınları, Gençleri ve Çocuklarının Bildirisi**”nde bu konuda şu ibareler yer almaktadır:

⁸³ Sovyetler Birliği vatandaşlarının kullandıkları kimlik kartı mahiyetindeki belgeye pasaport denilmektedir. Her Sovyet vatandaşı yetkili makamlara giderek yaşadığı yeri bu pasaportta yer alan ilgili kısma işletmek zorunda idi. İkamet kaydı olarak da adlandırabileceğimiz bu kurala her Sovyet vatandaşı uymak zorunda idi. İkamet kaydı olmadan bir Sovyet vatandaşı bir yerde en fazla üç gün kalma hakkına sahipti.

“...Halkımızın çiğnenen haklarının yeniden tesisi için partiye ve yönetime yaptığı ısrarlı ve uzun müracaatlardan sonra, nihayet 5 Eylül 1967’de SSCB YSP “Kırım’da yaşayan Tatar asıllı vatandaşların asılsız suçlamaların kaldırılmasına dair” kanun ve kararname yayımladı. Bu belgelerde millet olarak Kırım Tatar halkının varlığı açıkça inkar ediliyor ve Kırım’ın onların milli vatani olduğu kabul edilmiyor. Hatta halkımızın adı ifade edilmiyor, sadece kamunda “Daha önce Kırım’da yaşamış Tatar asıllı bazı vatandaşlar” olarak zikrediliyor”⁸⁴.

Ann Sheehy’nin Kırım Türkleri hakkında yazdığı raporda yer alan 1969 tarihli bir protesto mektubunda şu ibareler yer almaktadır:

“Kararnamedeki bazı maddeler Kırım Tatarlarının sürgün edildikleri bölgelere yerleşmeye zorlamaktadır. İlk hakışta açık olarak görülmektedir ki, Kararname Kırım Tatarlarından değil daha evvel Kırım’da yaşamış Tatarlardan bahsetmektedir. (Yani kasıtlı olarak Kırım Tatarlarını “ırki” olarak bölmeye çalışmaktadır). Bu da Sovyet hükümetinin Kırım Tatar milletini tanımadığını ve ata topraklarına dönmelerine izin vermeyeceğini göstermektedir”⁸⁵.

Bu gerekçeler göz önünde bulundurulduğu zaman kararnamenin gerek Sovyetler Birliği’nde yaşayan, gerekse dış ülkelerde bulunan Kırım Türk toplumunu mutlu ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Özellikle Emel dergisinde yer alan kararname ile ilgili şu ifadeler bu hoşnutsuzluğu ortaya koymaktadır:

“Tarih, bu haksız cezaları kaldırılmadığı müddetçe, Moskova idarelerinin JENOSİTİ hala tatbik ettikleri hükmünü vermekte devam edecek ve çıkarılan af kararnamesinin yalan ve yeni imha tedbirlerinin bir başlangıcı olduğunu gösterecektir”⁸⁶.

Sovyet belgelerinde 5 Eylül Kararnamesinin farklı bir yorumuna da tesadüf etmekteyiz. Bahçesaray rayonu Kuybişev orta öğretim okulu öğretmenlerinden bayan E.S Maskalenko’ya ait bu yorum “Tatarların iade-i itibarları Türkiye’nin isteğiyle alakalıdır. SSCB ve Türkiye’nin birbirine yakınlaşmasıyla ilgili olarak, Sovyetler Birliği Türk topraklarında Amerikan askeri üslerinin azaltılmasını talep

⁸⁴ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6321, y. 56-74.

⁸⁵ Sheehy, a.g.m., s. 26.

⁸⁶ “5 Eylül 1967 Tarihli Af Kararnamesi’nin Mahiyeti”, Emel, S. 47, 1968, s. 6.

etmiş, buna karşılık Türkiye ise Tatarların Kırım'a dönmelerini istemiş" şeklindedir⁸⁷.

Kararname sadece Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'daki gazetelerde yayınlanmış olup, Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinde -mesela Kırım'da- yayınlanmamıştır. Bu durumda Sovyet vatandaşlarının büyük çoğunluğu kararnameden haberdar olmamıştır⁸⁸. Kararnamenin kabul edildiği gün Semarkant Üniversitesi'nde bir toplantı tertip edilmiş ve burada bir konuşma yapan SBKP MK üyesi Vişnevski'nin Kırım Türklerini hain olarak niteleyen 28 Nisan 1956 tarihli kararnamenin Stalinci bir yazar tarafından yazıldığını belirterek, Türklerin ÖSSC kurduklarını inkar ettiği ifade edilmektedir. Vişnevski'nin bu fikirlerine tüm dünyaca meşhur teorik fizik öğretim üyesi Rollan Kadiyev'in itiraz ettiği zikredilmektedir⁸⁹. Kararnamenin yayınlanmasından 12 gün önce SSCB Bakanlar Kurulu'nun 804 numaralı kararıyla Kırım'daki pasaport kanunlarının düzenlenmesi hakkında bir yasa⁹⁰ çıkarılması, ileride meydana gelecek olayların perde arkasını görmemize yardımcı olacaktır.

4. Kararnamenin Ardından Yaşananlar

Kararnamenin ilanından sonra Kırım Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgelerinde tepkileri dindirecek, durumu normale çevirecek gerekli tedbirlerin alınması için genişletilmiş konferans ve toplantılar yapıldı. Bunlardan biri 8 Eylül'de Özbekistan'ın Bekabad şehri parti komitesi tarafından düzenlendi. Toplantıda kararnamenin mantığını sanayi kuruluşlarında, devlet kurumları ve okullarda anlatmak üzere aktif parti üyelerine görev verildi. Toplantı sonunda şu değerlendirme yapıldı:

"5 Eylül 1967 tarihli SSCB YSP kararnamesi vatandaşlarımızın çoğundan olumlu tepki almıştır. Halkı bilinçlendirme çalışmaları ve Kırım Tatar liderleriyle birebir görüşmeler "özerklik taraftarlarının" Sovyet karşıtı

⁸⁷ 5 Eylül 1967 tarihli SCB YSP kararnamesinden sonra Kırım Tatarlarının gelişleri hakkında Ukrayna KP Kırım bölge komitesi sekreteri Kiriçenko'nun malumatı -Gizli- (3 Ekim 1967), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6321, y. 49-55.

⁸⁸ Sheehy, a.g.m., s. 25.

⁸⁹ A.g.m., s. 26.

⁹⁰ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 218, y. 29-33.

bir hareketi olarak sınırlı kalmış ve daha önce Kırım'da yaşayan Tatar asıllı vatandaşlar üzerindeki etkisi zayıflamıştır”⁹¹.

Kırım'daki Sovyet yönetimi de, kararnamenin nasıl uygulanacağını tespit edilmesi için 13 Eylül'de benzer bir toplantı tertip etti. Bu toplantıya Ukrayna KP bölge komitesi yetkilileri, şehir ve rayon komitelerinin birinci sekreterleri, şehir ve rayon icra komitesi başkanları, bölgelerin işçi liderleri, KGB görevlileri, savcılar ve polis şefleri iştirak ettiler. Toplantıda Kırım KP bölge komitesi birinci sekreteri N. Kiriçenko talimat niteliği taşıyan bir rapor okudu. Raporda 5 Eylül 1967 kararnamesi açıklandıktan sonra, alınan kararların parti ve devlet kademesinde çalışanlar arasında herhangi bir “dedikoduya, sağlıksız eğilimlere ve muhtemel aşırılıklara” mahal verilmemesi için alınması gereken tedbirler tespit edildi. Ayrıca toplantıda alınan kararların geniş kitlelere yayılmasını sağlamak için tüm resmi ve gayr-i resmi kurum ve kuruluşların yetkilileriyle benzer toplantılar yapılması kararlaştırıldı⁹².

5 Eylül Kararnamesinin hemen ardından Kırım Türklerinin Kırım'a gelişleri artmıştır. Onlar ilk olarak sürgün öncesi kendilerine ait olan evleri kontrol ediyor, onların fotoğraflarını çekiyor ve orada yaşayan halka yakında buraya toplu olarak döneceklerini ifade ediyorlardı. Daha önce yaşadığı Bahçesaray rayonu Rezervne köyüne giden Kırım Türkü bir kadın, o sırada içinde bir öğretmen olan K.P.Pavlova'nın yaşadığı eski evini ziyaret etmişti. Onun orada sarf ettiği şu sözler sanki KTMH'nin ileride takip edeceği siyasetin özünü teşkil ediyordu:

“Bütün Kırım Tatarları yakında buraya dönecek. Eğer izin vermezlerse, o zaman Çeçenler gibi, İnguşlar gibi Moskova'ya gideceğiz. Bu mesele çözülene kadar Kremlin'de oturacağız. Eğer bu da bir fayda sağlamazsa BM'ye müracaat edeceğiz”⁹³.

12 Eylül günü kendilerini “Tatar Heyeti” olarak tanıtan D. Dağcı ve Osmanov isimli iki Kırım Türkü, Kırım bölge icra komitesi başkan yardımcısı N.A. Monseyev ile görüştü. Onlar, 16-17 Eylül'de Tacikistan'ın Leninabad şehrinde “Sovyetler Birliği'ndeki cumhuriyetler arası Kırım Tatar Konferansı” düzenleneceğini belirttiler. Onlar ayrıca yakın zamanda Kırım'a dönecekleri ümidi içinde Monseyev'e şu soruları yönelttiler:

⁹¹ Gitlin, gös. yer.

⁹² Ukrayna KP Kırım bölge komitesinin SBKP MK Politbürosunun Kırım Tatarları hakkındaki kararnamesinin uygulanması hakkındaki malumatı -Gizli- (15 Eylül 1967), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24; d. 6321, y. 33-37.

1. "5 Eylül 1967 tarihli SSCB YSP Kanunu ile ilgili olarak Kırım'da ne yapılacak?
2. *Kanun Kurortnaya Gazeta ve Krimskaya Pravda* gazetelerinde ne zaman yayınlanacak?
3. Yerleşimin dışında hangi imtiyazlar tanınacak ve bunlar nasıl tatbik edilecek, dairelerin takası ile evlerin alım-satım işlemleri nasıl yapılacak?
4. Kırım bölgesinin hangi şehir ve rayonlarında oturma yasağı bulunmaktadır?
5. Mekanik işçileri, tütün üreticileri ve diğer uzman ziraatçılar nerede istihdam edilecek?
6. Kerç maden fabrikası, maden işleme, inşaat, kimya ve diğer sanayi kollarında kaç kişi istihdam edilecek?
7. Şoför, doktor, eğitimci ve diğer uzmanlardan kaç kişi işe alınacak?
8. Kırım'da hangi orta ve yüksek öğretim kurumları mevcuttur ve diğer yüksek öğretim kurumlarından öğrencilerin geçişi için nasıl bir uygulama yapılacak?"⁹⁴.

Kırım'a yapılan ziyaretlerden ve yukarıda yöneltilen sorulardan da anlaşılacağı üzere, Kırım Türkleri bir an önce vatanlarına dönmenin heyecanını yaşamaktadırlar. Fakat vatana dönüş için gerekli alt yapının oluşturulmasını da ihmal etmemektedirler. Bu doğrultuda KTMH temsilcileri tarafından Kırım'a yerleşme planı hazırlandı ve bu plan bütün Kırım Türklerine ulaştırıldı. Plana göre yerleşim 3-5 yıl içerisinde gerçekleşecekti. İlk olarak Kırım'da ev alabilecek paraya veya ev değiştirme imkanına sahip olanlar gidecekti. Geri kalanların konut sorununun bir an önce çözülmesi için şahıslardan ve devletten alınan borç paralarla evler yapacak inşaat ekipleri kurulacaktı⁹⁵. Bunun için iki grup teşkil olunacaktı. Gruplardan biri ülkenin kuzeyinde inşaat malzemelerinin temini ve muhafazasıyla ilgilenecek, diğeri ise Kırım'da evlerin inşasının organizasyonu ile meşgul olacaktı. İkinci grup 1968 baharında çadırlarla Kırım'a gelecek ve inşaat yapmaya elverişli bölgelerde yerleşecekti⁹⁶.

Yukarıda Dağcı ve Osmanov'un ifade ettiği "Cumhuriyetler arası Kırım Tatar Konferansı" belirtilen tarihte Tacikistan'ın Sovyetabad şehrinde gerçekleşti. Özbekistan ve diğer cumhuriyetlerin şehir ve rayonlarındaki KTMH temsilcilerinin katıldığı toplantının başkanlığını Bekir Osmanov yaptı. Toplantıda Kırım

⁹³ Gös. yer.

⁹⁴ Gös. yer.

⁹⁵ Tatarların Kırım'a gelişi hakkında Ukrayna KP Kırım bölge komitesi sekreteri Kiriçenko'nun malumatı (21 Eylül 1967), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6321, y. 39-47.

Türklüğünün meselesi için sonuna kadar mücadeleye devam edilmesi kararı alındı. Bu, Kırım Türklerinin vatanlarına topluca yerleşmeleri, bir arada yaşamaları, sürgünden doğan zararın Sovyet hükümeti tarafından tazmini ve milli özerkliğin tesisine kadar hakkın aranması demektir. Bu gaye ile Kırım Türk toplumunun temsilcilerinden 300 kişilik bir heyetin Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırıldı.⁹⁷

5. Kırım'a Giden Türkler Vatanlarına Kabul Edilmiyor

"Tatar milletinden vatandaşlar"ın SSCB'nin her yerinde serbest dolaşım ve yerleşim haklarını ifade eden kararnamenin yayınlanmasından sonra, idari makamlar Kırım Türklerinin Kırım'a yerleşmelerine izin vermemek için gerekli önlemleri almışlardı. 1967 kanunundan önce Kırım'da oturma izni sadece şehirlerde ve büyük kasabalarda geçerliydi. Kırım'ın bozkır nüfusunun çoğunluğunda pasaport yoktu ve buraya yerleşebilmek için ikametgah istenmiyordu. Kanundan hemen sonra kış boyunca bütün Kırım'da acilen bütün yerleşim birimlerinde pasaport ve ikamet tezkeresi dağıtıldı⁹⁸. Böylece Kırım Türklerinin "yürürlükteki iş ve pasaport kanunlarına" uymaları engellenmiş oldu.

Bütün bunlara rağmen Kırım Türkleri, özellikle Eylül ayının ikinci yarısında ve Ekim ayında Kırım'a toplu ve düzenli bir şekilde göç etme, orada oturma izni alma ve çalışma şartlarını tahkik etmek üzere toplu seyahatler düzenlediler. 21 Eylül 1967 tarihli belgeye göre, son bir hafta içinde Akmesid (Simferopol), Bahçesaray ve Kırım'ın diğer bölgelerine 500'den fazla Kırım Türkü geldi⁹⁹. Aralık 1967'ye kadar ise yaklaşık 1200 aile (6000 kişi) göç etti, fakat "kanuni esaslara" uygun şekilde yerleşim için gerekli bütün işlemleri sadece 2 aile ve 3 genç yerine getirebildi¹⁰⁰. Kırım'a gelmeyi başaran Kırım Türkleri burada resmi kurumları ziyaret etmenin yanı sıra, beraberlerinde getirdikleri çok sayıda mektup ve dilekçeleri yetkililere takdim ediyorlardı. Bu mektup ve dilekçelerde Kırım Türklerinin ortak istekleri yer alıyordu. Kendilerine oturma izni almaları için öncelik tanınması, ev satın alma ve inşa etmenin serbest bırakılması, ev yapımı için arsa tahsis edilmesi, uygun şartlarda ve

⁹⁶ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6321, y. 49-55.

⁹⁷ Gös. yer.

⁹⁸ Gös. yer.

⁹⁹ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 24, d. 6321, y. 39-47.

¹⁰⁰ Aleksiyeve, a.g.e., s. 17.

taksitle inşaat malzemesi almalarına imkan sağlanması gibi talepler ilk sırada yer alıyordu¹⁰¹.

Haklarını aramak amacıyla gruplar halinde parti ve meclis organlarını ziyaret eden Kırım Türkleri, KTMH temsilcilerinin önderliğinde Kırım ÖSSC'nin 46. kuruluş yıldönümünü kutlamak için Akmesid (Simferopol) ve Yalta'da Lenin anıtlarına çelenkler koymak istediler. Buna Kırım polisi engel oldu. KTMH'nin önde gelen üyelerinden Ablamit Ömerov, İbrahim Abibullayev, Rıza Ömerov ve Ebulcemil Kadırov Kırım sınırlarından çıkarıldılar¹⁰². Sovyet yetkililer Kırım Türklerinin Yalta'da herhangi bir faaliyet göstermelerinden çok çekiniyorlardı. Çünkü turizm bölgesi olan Yalta'da çok sayıda yabancı turistin bulunması, en ufak bir olayın yabancı basında yer almasına sebep olacaktı. Bu da doğal olarak Sovyet idarecilerini korkutuyordu¹⁰³.

Kırım'a gelip yerleşmeyi planlayan Türklere karşı gösterilen zorluklara karşı değişik tepkiler gösterilmekteydi. Bunlardan birini Sovyetler Birliği Kahramanı Abdurrahim Reşidov'un Hava Kuvvetleri Komutanı Mareşal Verşinin'e gönderdiği telgrafta görmekteyiz. Reşidov, şayet Sovyet hükümetinin kuruluş yıldönümüne kadar kendisine ev tahsis edilmemesi durumunda kendini yakarak intihar edeceğini yazmaktadır. Bu protesto telgrafından sonra Reşidov'a bir ev verildiği belirtilmektedir¹⁰⁴. Kırım'a dönen Türk halkının içinde bulunan acı durum KTMH tarafından Mayıs 1968'de SBKP MK'ne gönderilen şu telgrafta daha açık şekilde anlatılmaktadır:

*"Bu yılın 18 Mayıs'ında Kırım Tatarlarının vatanları Kırım'dan sürgününün 24. yılı doluyor. İtihafları iade edilip Kırım'a dönen Kırım Tatar halkı acı bir durum içinde bulunuyorlar. Kırım'ın yerel yönetimleri, yetkilerini aşarak kamu düzenini bozacak hareketler yapıyorlar, otellerden çocukları, yaşlıları, bütün Tatar vatandaşları çıkarıyorlar; başlarını sokacak bir yer bulanlar cezalandırılıyorlar. İş gücündeki şiddetli açığa ve işletme tesislerinde çok sayıda yerleşim yeri olduğu halde onlara oturma izni ve iş verilmiyor. Ortaya çıkan duruma bir an önce müdahale edilmesini arz ediyoruz"*¹⁰⁵.

¹⁰¹ Ukrayna KP MK Kırım bölge komitesinin Kırım Tatar faaliyetlerinin artması hakkındaki malumatı -Çok Gizli- (8 Nisan 1968). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25. d. 72. y. 6-13.

¹⁰² Gös. yer.

¹⁰³ TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 24. d. 6321, y. 39-47.

¹⁰⁴ TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25. d. 72, y. 6-13.

¹⁰⁵ KTMH'nin faaliyetleri hakkında Ukrayna KP Kırım bölge komitesi sekreteri Kiriçenko'nun

Aleksiyeva ise Kırım Türklerine çıkartılan zorluklardan şöyle bahsediyor:

“Vatanlarına dönen Kırım Türkleri iyi biliyorlardı ki, Kırım’a Rusya’dan ve Ukrayna’dan göçmenleri dolduruyorlardı, çünkü Kırım’da işçi gücü açığı çok fazlaydı. Yaklaşık yarım milyon işçi olarak Kırım Türkleri istihdam edilseydi, vatana ilk dönenler kolayca iş bulabileceklerdi. Fakat işletme yöneticilerine Kırım Türklerinin işe alınmaması yönünde gizli bir talimatname gönderilmişti. Noterlikler ise Tatarların ev alım-satım işlerini yapmamaları için emir almışlardı”¹⁰⁶

Binlerce Kırım Tatar ailesi bu tür engellerle karşılaşınca Kırım’da başlarını sokacak bir yer aramak için dağıldılar. Birçoğu da Kırım’ı terk etmek zorunda kaldı. Ev satın almaya muvaffak olanlar buralara yerleştiler, fakat asıl zorluk alım-satın işlemlerinin yapılmasındaydı. Bu işlem yapılmadan alınan evde yaşamak “kanunsuz” kabul ediliyordu. Mahkemeler alım-satım belgelerinin yokluğu yüzünden satın alma işlemlerinin geçersiz olduklarına karar verince çoğu aileler satın aldıkları evlerden ve Kırım sınırlarından zorla çıkarıldılar. Bu durumdaki O.A. İsmailova adlı bir Türk kadını yaşadığı olayları şöyle anlatıyor:

“3 Haziran’da evin “kanunsuz” işlemleri yüzünden bizi mahkemeye çıkardılar. O zaman biz bu işlemleri yasal bir şekilde yapabilmek için can atıyorduk. 28 Haziran gecesı korkunç gürültülerle uyandık. Evin kapısı kırılacak gibi çalıyordu. “Kim o” dememle birlikte cam kırıldı ve odaya hızla bir kaç adam daldı. Gelenler Belogör (Karasu Bazar) bölgesi polis şefi Novikov ve adamlarıydı. Hepsi de zil zurna sarhoştı. Ellerimi bağlayarak beni pencereden dışarı fırlattılar. Ben bağırmağa ve komşulardan yardım istemeğe çalıştım, fakat hemen ağzımı tıkadılar. Daha sonra uyuyan çocukları çıkardılar. Çocuklar korkmuşlar, ağlıyor ve bağıryorlardı... Bizi Krasnodar’a gönderdiler. Hiç bilmediğimiz bir yerde beş parasız, yiyeceksiz ve 4 çocukla ulu orta bıraktılar. Üç gün boyunca açlık çektik...”¹⁰⁷

Kırım’dan ve evlerinden çıkarılan aileler geri dönmeye çalıştıkları için evlerin bir kısmı yıkıldı. Bazen yıkım için buldozer ve traktörler getirdiler. Ev sahibi Türkler ise yıkılan evlerinin yanına çadır kurdular, ya da hem komşuları olan soydaşlarının yanında hem de aynı köydeki Rus ve Ukraynalı ailelerin yanında barındılar. Tekrar çıkarılma ve yıkılma tehlikesine rağmen evlerini yeniden inşa

verdiği malumat –Gizli- (22 Mayıs 1968, TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 72, y. 18-20. Belgenin fotokopisi Ek 3’te yer almaktadır.

¹⁰⁶ Aleksiyeva, gös. yer.

ettiler. Çoğu aile yıllarca şu kısır döngüyü alt edemedi: “*alım-satım belgesi olmadan oturum izni yok, oturum izni olmadan ise iş yok*”. Oturum izninin olmaması yüzünden çocukların okullara kayıtları da yapılmıyordu. Ayrıca yeni doğan çocukların kaydı ve nikah işlemleri de gerçekleştirilmiyordu. Üstelik oturum izni olmadan yaşamak “pasaport rejimini ihlal” olarak değerlendiriliyordu. Oturum izni alabilmek için 25 Nisan 1968 tarih 269 sayılı Kırım icra kurulu kararına istinaden ailedeki her bir ferdin başını sokabileceği, sağlık normlarına uygun 13.65 km² bir yere sahip olması gerekiyordu¹⁰⁸. Aleksiyeve’nin ifadesine göre, 1967 kanunundan sonra Kırım’a gelen bütün Türkler enine boyuna düşünülmüş ve titiz bir şekilde hazırlanan işkencelerden geçirilmiştir¹⁰⁹.

Resmi Sovyet belgelerinde hemen hiç yer verilmeyen Kırım Türklerine karşı yapılan baskı olaylarını, ancak mağdur olan kişilerin kaleme aldıkları ve **Samizdat** yayını olarak neşredilen mektup-belgelerden öğrenebilmekteyiz. Mektuplarda özellikle kendilerine karşı düşmanca muamelelerde bulunan Sovyet yetkililerin isimleri de zikredilmektedir. Bunların başlıcaları: Kırım Bölge İcra Komitesi Başkanı Trofim Nikolayeviç Çemodurov; yardımcısı Nikolay Andreyeviç Moiseyev; Ukrayna İçişleri Bakanlığı Kırım Bölge İdaresi, Müdürü Zaharov; yardımcısı Gaydamaka; Kırım’ın Belogor (eski Karasu Bazar) bölgesi halk yargıcı Kurdyukov; Belogor Polis Müdürü Novikov; yardımcısı Peneneyev; Kırım savcı yardımcısı Tsıgankov; Belogor bölge savcısı Belyayev; Belogor İcra Komitesi Başkanı Miroşniçenko” ve başkaları¹¹⁰.

Kırım’a dönüp zorla çıkartılanlardan biri olan Zülfinar Kaşka ve İsmail Dugu ailesi de yaşadıkları dramı bir mektup halinde BM İnsan Hakları Koruma Komitesi’ne ve Dünya Kamuoyuna hitaben kaleme almıştır. Bu mektupta yer alan ifadelerden istifade ederek benzer durumda olan Kırım Türklerinin acılarını gözler önüne sermek istiyoruz.

Eylül 1967’de Kırım’a gelen 9 kişilik aile vatanlarına kabul edilmeyerek zorla sınır dışı edildi. Çeşitli zorluklarla ve maddi zararlara uğrayarak Şubat 1969’da tekrar Kırım’a dönen aile, Karasu Bazar (Belogor) rayonu Cemrik (Kizilovka)

¹⁰⁷ Alaksiyeve, a.g.e., s. 118.

¹⁰⁸ TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25, d. 218, y. 29-33.

¹⁰⁹ Gös. yer.

¹¹⁰ “Kırım’a Dönmekte Olan Kırım Türklerinin Durumu”. Emel, S. 64. 1971. s. 18.

köyünden 350 rubleye bir ev satın aldı. Evin sahibi Anna Krovyakova adlı bir Rus kadınıydı, fakat ev sürgünden önce Kırım Türklerine aitti. Kanunlara uygun olarak yapılan alım-satım akdi mahkeme tarafından kabul edilmemiş ve polis evin kısa sürede boşaltılmasını talep etmişti. Yapılan bütün tehditlere rağmen evini ve vatanını terk etmek istemeyen Zülfınar Kaşka ve İsmail Dugu'nun evi 26 Haziran 1969'da gece yarısı 35-40 kişilik bir grup tarafından baskına uğradı. Daha sonra yaşananlar mektupta şöyle anlatılmaktadır:

“Evi saran gece haydutları kapıyı vurmağa başladılar. Biz kapıyı açınca, 15-20 kadar polis ve komando odanın içine daldı. Sovyet polis ve komando üniformasındaki haydutlar, çıplak ve uykulu çocuklarımızı dışarıya taşıdılar. İlk önce 14 yaşındaki kızımızı götürdüler. Sonra ellerimi bükerek beni, arkamdan da üstünde bir tek kolsuz faniladan başka bir şeyi bulunmayan ve göz yaşı döken 12 yaşındaki erkek çocuğumuzu dışarıya çıkardılar. Daha sonra sıra, çıplak ve yarı uykulu iki yavru olan Ömer ile Mustafa'ya geldi. En sonunda 10 yaşındaki kız çocuğumla eşimi yerde sürükleyerek otobüse kadar getirdiler...”

Bizi 15-20 polis refakatinde sağanak altında otobüse yükleyerek iki saat sonra Canköy-Kerç demiryolu hattının 50. evitmanına getirdiler. Sabahın dördünde bizi zorla “Akmescid (Simferopol)-Baku” trenine bindirdiler ve ıslak eşyamızı arkamızdan vagona fırlattılar. Biz, yiyecek ve içecek olmadan, bitkin bir halde ve muhafaza altında yol alıyorduk. Bizi nereye ve niçin götürdükleri belli değildi. Ben bir ana olarak erkek evlatlarıma şöyle hitap ediyordum: “Çocuklar iyice gözünüzü açın ve bu korkunç olayları unutmayın. Size işkence yapan bu soyguncuların yüzlerini iyice hatırimızda tutun. Siz bir zamanlar, polis üniformasındaki haydutların bu vahşet ve yolsuzluklarının hikayesini yazacak ve Sovyet iktidarının ne olduğu ve komünistlerin güttükleri gerçek hedefleri yer yüzündeki insanlara anlatacaksınız. Bu cinayetleri açıklayın”.

Polisler bizi Krasnodar bölgesindeki Taman istasyonuna kadar getirdiler ve orada bıraktılar. Böylece biz parasız, açıkta ve yiyeceksiz tekrar gurbet ellerine düştük. Bizi evden ve anayurttan çıkarırken, ev için ödediğimiz parayı bile iade etmediler. Yiyeceğimizi elimizden aldılar. Üç torba buğday ve bir torba unumuzu kolhoz deposuna teslim ettiler. Evde bulunan 78 rubleyi dahi bize vermediler. Anayurda dönüşümüz böyle bir facia ile neticelenmiştir. Bizi evsiz barksız fukara serseriler haline getirdiler. Şimdi biz, çocuklarımızın ve kendimizin geçimini sağlamak için dilencilik yapmak zorundayız”¹¹¹.

¹¹¹ A.g.m., s. 19-20.

Şevket Beytullayev, İslam Musayev, Mustafa Sahat, Sebiye İlyasova gibi binlerce Kırım Türkü Zülfınar Kaşka ve İsmail Dugu ile ailesinin çektiği acıları çekmiş, varını yokunu satarak geldiği vatanından zorla kovulmuşlardır¹¹². Kırım'da yaşamak için iş ve oturma izni almış olma şartı aranıyordu. Ancak işi olup da ev sahibi olana oturma izni verilmiyor, başını sokacak bir yer bulan, hatta ev satın alanlara ise iş verilmiyor ya da ev alım satım işlemi mahkeme tarafından kabul edilmiyordu. Sovyet yetkililer Kırım'a sadece kendi istedikleri ve seçtikleri kişilerin gelmesine müsaade ediyordu. Nitekim 1968-1969 yıllarında Kırım'a kendi başlarına gelen 12 bin Türk'ten sadece 18 aile ve 13 genç oturma izni alabildi. Bunun yanında 17 kişi "pasaport rejimini ihlal" suçundan çeşitli sürelerle hapis cezasına çarptırıldı¹¹³.

Sovyet hükümetinin Kırım Türklerini vatanlarına geri göndermemekte neden bu kadar ısrarlı olduğu hakkında P. Reddaway'ın yorumu, Türkiye devletinin bu meseleye yaklaşımında da etkileyici olabilir. Ona göre Kırım Türklerinin belli şartlar altında Türkiye'deki soydaşlarına Sovyetler Birliği'nden daha sadık olabilecekleri korkusu şüphesiz hala mevcuttur. Diğer yandan Sovyet liderleri, mağdur durumdaki bir grubun taleplerini yerine getirdikleri takdirde benzer durumdaki yüzlerce başka grupların da peş peşe isteklerde bulunacakları korkusunu taşımaktadırlar¹¹⁴.

6. Devlet Tarafından Bazı Kırım Türklerinin Kırım'a Yerleştirilmesi

1968 baharında, Türklerin Kırım'a keyfi olarak gelişlerinin önlenmesi için göçün devlet organları tarafında yapılacak kayıt esasına göre düzenleneceği açıklandı. Kayıtları kabul edilecek Türklerin tespiti en başından beri KGB tarafından yapılıyordu ve bazı şartlar aranıyordu. Kırım'a göç edecek adaylar sadece KTMH'ne hiç katılmamış, dilekçelerin altına imza atmamış, toplantılara gitmemiş, Türk temsilcilerin Moskova'ya gitmeleri için para vermemiş Kırım Türkleri arasından seçilecekti¹¹⁵. Kırım Türklerinin yaşadığı yerlerde böyle bir faaliyet yürütülürken,

¹¹² A.g.m., s. 18-34.

¹¹³ Aleksiyeva, a.g.e., s. 118.

¹¹⁴ Peter Reddaway, *Uncensored Russia: Protest and Dissent in the Soviet Union*, New York, 1972, s. 253.

¹¹⁵ Aleksiyeva, Gös. yer.

diğer taraftan Özbekistan yetkilileri tarafından dolaştırılan bir belge Kırım Türklerine imzalatılmak isteniyordu. Belgede, Kırım Türklerinin vatana dönmek istemedikleri, kendilerini KTMH temsilcilerinin kışkırttıkları yazılıydı. Belgenin imzalanması sadece 262 kişi tarafından kabul gördü¹¹⁶.

Kırım Türklerinin Kırım'a kabulü Ukrayna Bakanlar Kurulu bünyesinde teşkil olunan İş Kaynakları Komitesi tarafından yürütülüyordu. Komitenin başında A. Denisenko bulunuyordu. Onun imzasını taşıyan 19 Haziran 1968 tarihli ve üzerinde "Gizli" ibaresi bulunan bir rapordan anlaşıldığı üzere, seçilen kişiler özellikle vasıfsız, her türlü işi yapabilecek ve cahil insanlardan meydana gelmektedir. Belirlenen şahısların daha çok kol gücü gerektiren işlerde, özellikle de tarım alanında çalıştırılması planlanmaktaydı. Bu durum ise yetişmiş, uzman ve aydın Kırım Türklerinin tepkisini çekmiştir. Örnek olarak raporda yer alan Taşkent-Yangiyol rayonundaki uygulamaları gösterebiliriz. Rapora göre, bu bölgede 5 ailenin Kırım'a yerleştirilmesi için bir liste hazırlanmış ve 3 ailenin yerleşimi için onay verilmemiştir. Yerleşimi reddedilen aile fertlerine bakıldığında hepsinin yüksek tahsilli ve mesleklerinde uzman kişiler olduğu görülmektedir¹¹⁷.

Taşkent-Bekabad rayonunda yaşayan ve Kırım'a gitme talebi geri çevrilen Mustafa Sahat tepkisini şöyle ortaya koymuştur:

*"Biz sadece göz boyamak için kabul ettiğiniz insanların değil, bütün Tatarların kendi vatanına dönmelerini istiyoruz. Sizler cahil insanları seçiyor, onları aydınlardan ayırıyorsunuz. Böylece Tatar toplumunun kültürel gelişimini sekteye uğratmak ve bu insanları akrabalarından koparmak istiyorsunuz"*¹¹⁸.

Devlet tarafından seçilmeyen Kırım Türkleri vatana gidebilmek için bazı hilelere de baş vuruyordu. En sık yapılanı seçilen akrabalarının arasına katılmaktı. Fakat bu devlet görevlileri tarafından hemen fark ediliyor ve umutlar bir başka bahara kalıyordu. Semerkant icra komitesi tarafından Kırım'a yerleşmesi için tavsiye

¹¹⁶ Sheehy, a.g.m., s. 27.

¹¹⁷ Ukrayna Bakanlar Kurulu İş Kaynakları Komitesi Başkanı A. Denisenko'nun, Mayıs-Haziran 1968 tarihinde yürütülen Kırım Tatarların yerleşimi çalışmaları hakkında Ukrayna KP MK Sekreteri O. Lyaşek'e raporu –Gizli- (19 Haziran 1968). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25. d. 72, y. 22-29.

¹¹⁸ Ukrayna Bakanlar Kurulu İş Kaynakları Komitesi Başkanı A. Denisenko'nun, Özbekistan'da yaşayan Kırım Tatarlarının Kırım'a yerleştirilmesi çalışmaları hakkında Ukrayna KP MK'ne raporu –Gizli- (9 Temmuz 1968). TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25. d. 72, y. 32-36.

edilen Ablaziz Mustafayev, Krasnodar'da çalışan kız kardeşine haber vererek kendi ailesine katılmasını istemişti. Bir diğeri, Bekabad rayonundan Nazire Çaylak kayınpederi ve kayınvalidesini beraberinde götürmeye niyetlenmişti. Bütün bunlar tespit edilerek kaydı yapılmayanların Kırım'a gitmesi önlenmiştir¹¹⁹.

Bu şekilde 1968'de 198, 1969'da 104, 1970'te 45, 1971'de 65, 1972'de 50 aile yerleştirildi. Ferdi olarak ise 195 aile Kırım'a geldi. Gelenlerin toplamı 3496 kişiydi¹²⁰. Resmi makamların ifadelerine göre, Kırım'a yerleştirilen ailelere göçmen kartları dağıtıldı ve para yardımı yapıldı. Her aile reisine 50 ruble, ailenin diğer fertlerine ise 15'er ruble tahsis edildi. Ayrıca Krasnovod üzerinden demiryolu ile Kırım'a gideceklere yürürlükteki tarife göre bilet parası verildi. Aile reislerine, 16 yaşın üzerinde her ferdin pasaport sahibi olması gerektiği açıklandı. Kırım'da sürekli yerleşme hakkına sadece "göçmen kaydı" yapılanların sahip olduğu bildirildi. "Göçmen" Kırım Türklerine kalacak yer ayarlandı, çocukları okullara yerleştirildi¹²¹. Fakat sadece Rus dilinde eğitim yapılan okullarda Kırım Türk çocuklarına karşı farklı uygulamalar yapıldığı, İçki (Sovyet) rayonunda okuyan öğrencilerin BM Genel Sekreterine yaptıkları müracaatta dile getirilmektedir. Çocuklar okullarda sınıf defterlerine isimlerinin yazılmadığını, derslerde kendilerine hiçbir şey sorulmadığını, yaptıkları ödevlerin kontrol edilmediğini, sorularına cevap verilmediğini ve kendilerine sürekli hakaret edildiğini belirtmekte ve BM'den meselelerinin çözümünde kendilerine yardım edilmesini talep etmektedirler¹²².

1950 ve 1960 yıllarında çok sayıda Ukraynalı ve Rus göçmenlerin Kırım yarımadasına yerleştirilmesi KTMH mensuplarının tepkisini çekmişti. Resmi rakamlara göre Kırım'da nüfus 1950'de 823.000 iken, 1968'de 1.660.000 kişiye yükselmişti. Bunun 570-580 binini göçmenler oluşturuyordu¹²³. KTMH'nin

¹¹⁹ Gös. yer.

¹²⁰ Kırım Tatarlarının Ukrayna topraklarında yerleştirilmesi hakkında Ukrayna KP MK İdari organlar şubesinin Ukrayna KP MK sekreteri İ. Lutak'a raporu -Çok Gizli- (6 Ağustos 1973). TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 891, y. 22-24.

¹²¹ Ukrayna Bakanlar Kurulu İş Kaynakları Komitesi Başkan Yardımcısı V. Şokun'un. Ağustos-Eylül 1968'de Kırım Tatarlarının Kırım'a yerleştirilmesi çalışmaları hakkında Ukrayna KP MK'ne raporu -Gizli- (24 Eylül 1968), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 72, y. 42-46.

¹²² Hronika Zaščiti Prav v SSSR, Vıpusk 12. Noyabr-Dekabr 1974. New York. 1975. s. 23-24.

¹²³ Obraşçeniye Krimskih Tatar v Presidium Verhovnogo Soveta SSSR... Samizdat Belgesi. Nr. 1186, İyul 1972; Krimskotatarskaya "Hronika". Samizdat Belgesi. Nr. 1189. İyul 1972; S. Tohlu, "Zayavleniye General'nomu Sekretaryu OON", Samizdat Belgesi, Nr. 1728. Oktyabr 1972; E. Sabanov, "Jaloba na İmya General'nogo Sekretarya OON", Samizdat Belgesi, Nr. 1729. Oktyabr 1968; Syurpriz Krimskim Tataram ko Dnyu Konstitutsii, Samizdat Belgesi. Nr. 1880. Dekabr 1972.

temsilcileri yapılan bu uygulamalar karşısında tepkilerini dile getirmekte geçikmediler. Onlar seçilen belli başlı birkaç ailenin Kırım'a yerleştirilmesinin Kırım Türklerinin hepsinin vatana dönüş meselesini çözmeyeceğini ifade ederek, bunun sadece Sovyet devletinin çıkarları için yapıldığını ifade ettiler. Bu durumda rahatsızlıkların ortaya koymak için yine resmi makamlara müracaatlarda bulunma yoluna gidildi. Namangan icra komitesine Mayıs-Haziran aylarında bu şekilde yaklaşık 250 dilekçe geldi. Hepsinin ortak isteği, Kırım'a sadece ziraat işçisi değil, özellikle aydınların, sakatların ve emeklilerin de yerleştirilmesi talebiydi¹²⁴. KTMH temsilcileri Kırım'a yerleştirilen soydaşlarıyla temas kurarak onların devlet yetkililerine müracaat etmelerini ve aşağıdaki taleplerde bulunmalarını istiyordu:

1. Kırım Türklerinin bir arada toplu halde yaşamalarının sağlanması. Böylece anadilde eğitim hakkı için talepte bulunabilme hakkı elde edilecekti.
2. Kırım'ın güney sahillerinde ve Akmesid (Simferopol) şehri civarındaki yerleşim yerlerinde ikamet etme hakkı verilmesi.
3. Gerekli şartları haiz olmadığı için Kırım'a yerleşimi yapılmayan yakın akrabaların yanlarına yerleştirilmelerine izin verilmesi¹²⁵.

Kırım'a yerleşen Türkler her ne kadar "seçilmiş" insanlar olsalar da hemen hepsi kalplerinde vatan sevgisi taşıyan kişilerdi. Onlar da bütün Kırım Türklerinin vatanlarına dönmesini ve yakınlarıyla, sevdikleriyle hep bir arada yaşamayı istiyorlardı. Bunun için KTMH temsilcilerinin kendilerinden istediklerini yerine getirdiler ve Ukrayna kamuoyuna hitaben aşağıdaki mektubu kaleme aldılar:

"Değerli Arkadaşlar

18 Mayıs 1944'te halkımıza karşı vahşice bir zulüm tatbik edildi. Bütün yetişkinlerin Vatan Savaşı cephelerinde, yeraltı faaliyetlerinde, Ukrayna ve Kırım partizan çetelerinde olduğu bir vakitte, Sovyetler Birliği toplumlarının kardeşliğine düşman olan karanlık güçler, Çarlık rejimi taraftarları korkunç bir cinayet planı hazırladılar. Devletimizin Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanlığı karargahında bir taraftan Faşist Almanya'ya karşı zafer taktikleri hazırlanırken, diğer taraftan azınlıkların –Çeçen, İnguş, Karaçay, Kırım Tatarı, Kalmık, Balkar, Rum, Bulgar, Ermeni ve diğerleri- anavatanlarından sürgün edilme planları hazırlandı.

(Adı geçen belgeler Yunus Kandimov'un özel arşivinden alınmıştır).

¹²⁴ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 72, y. 22-29.

¹²⁵ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 72, y. 32-36.

Böylece Sovyetler Birliği topluluklarının Hitler Almanyasına karşı savaşı, ülkemizdeki azınlıkların ezeli topraklarından kovulmalarıyla birlikte yön değiştirdi. Sosyalist devletin kuruluşundan bu yana epey vakit geçti...Savaştan sonra harp suçlularının itibarları iade edilmeye başlandı, fakat asılsız ve delilsiz olarak vatana ihanetle suçlanan Kırım Tatar halkı vatani olan Kırım toprağına gönderilmedi. Halkımız Özbekistan'da ve Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinde sürgün şartlarında yaşamaya devam etmektedir. Onların vatani Kırım ise bu halkın yaşamasının yasak olduğu bir topraktır. Bugün için Kırım Tatarlarının asılsız yere ihanetle suçlandığını kabul eden 5 Eylül 1967 tarihli kararnameye rağmen Çarlık rejiminin uygulanması "Türksüz Kırım" sloganı altında devam ettirilmektedir.

...Kırım Tatar halkı içinde bulunduğu bu dayanılmaz duruma daha fazla rıza gösteremez. Günümüzde Kırım Tatarlarının geleceğı tamamen polisin ve KGB'nin kontrolü altında bulunmaktadır. Aydınlarımız yoğun takip ve baskı altındadırlar. Halkımızın demokratik özgürlük unsurlarının anavatana dönüş için feryadı Sovyet kamuoyuna yalan bilgilerle aksettirmektedir. Kırım'da kasıtlı olarak, Kırım Tatarlarının kendi evlerinin iadesini talep ettikleri rivayetleri yayılmaktadır. Çeşitli sağlıksız unsurların sabıkalı caniler tarafından öldürülmelerine kadar varan her türlü olay Kırım Tatarlarına mal edilmektedir. Bütün bunlar tamamen yalan ve iftiradır.

Kırım Tatarlarının Büyük Vatan Savaşı sırasındaki kahramanlıkları Sovyet halkından kasıtlı olarak gizlenmektedir. Edebiyatta Kırım Tatar tiplmesi olarak ihanet eden kişiler canlandırılmaktadır. Sovyet tarihinde Kırım Tatar halkı ahlaksız, vatansız bir topluluk olarak takdim edilmektedir. Ülkemizde Kırım Tatarları ve Ukraynalılar gibi tarihi yüzyıllara dayanan köklü toplulukların bulunması çok nadirdir. Kırım Tatarları Ukrayna halkı ile bir çok bakımdan ortak bir kültüre ve tarihe sahiptir. Bu yüzden tarihte de birbirimize defalarca dostluk eli uzatmışız. Polonya derebeylerinin Ukrayna halkına saldırısında, Napolyon'un Rusya'ya akınında, Ukrayna ve Kırım'da Sovyet iktidarının kurulması için yapılan Vatandaşlık Savaşında, Vatan Savaşı sırasında atalarımız ve bizler Ukrayna ve Kırım topraklarını birlikte omuz omuza savunurken de böyle olmuştur.

Şu anda Sovyet hükümeti tarafından anlayış ve Kırım yöneticileri tarafından acıma gösterilmeyerek kendi kaderine terk edilen halkımız, bütün Ukrayna kamuoyuna ve özellikle Ukraynalı aydınlara Kırım Tatarların vatanlarına dönüş mücadelesinde desteklenmesi için müracaat etmektedir. Halen bir çok Kırım Tatar ailesi iş bulma ve Kırım'ın herhangi bir köşesinde yerleşmek ümidiyle Kırım'da bulunmaktadır. Savaş öncesinde Kırım'da bizimle birlikte yaşayan Ukraynalılar, Ruslar ve daha sonra göçmen olarak gelenler bizi güler yüz ve sıcaklıkla karşılıyorlar. Fakat sadece sempati beslemek yeterli olmuyor.

Değerli arkadaşlar, kardeşler!

Kırım'a gelen Tatar ailelerine barınacak bir yer gösterin, bizi yerel yönetimlerin keyfi uygulamalarına maruz bırakmayın, halkımızı vatanında yaşama hakkı uğruna yürüttüğü yüce davasında destekleyin"¹²⁶.

¹²⁶ Vatanları Kırım'a Dönen Kırım Tatarlarının Ukrayna Kamuoyuna Müracaatı (26 Ağustos 1968).

Yapılan müracaatlar geniş kitlelere ulaşmış, bu arada ülke sınırları dışına da taşmıştı. Belgeler ya Moskovalı muhalifler ya da yabancı gazeteciler vasıtasıyla Batı'ya gönderiliyordu. Kırım Türklerinin içinde bulundukları durumu anlatan belgeler Radio Liberty, BBC, Voice of America, Radio Kanada vd. gibi güçlü radyo yayınlarıyla Sovyetler Birliği'nin her yerine yayılıyordu. Cemiloğlu bunun belki de rejime indirilen en etkili darbelerden biri olduğu kanaatindedir¹²⁷. KTMH'nin bu safhaya gelmesinde Moskovalı insan hakları savunucularıyla yakın temasının etkisi elbette göz ardı edilmemelidir.

C. Kırım Türklerinin Protesto Gösterileri, Tutuklanmaları ve Yargılanmaları

1. Hareketin Sovyet İnsan Hakları Savunucuları ve General Pyotr Grigorenko ile Tanışması

KTMH bu zamana kadar yaptığı eylem ve faaliyetlerden demokratik ve şiddetten uzak olduğunu ispat etmiş bir hareketti. Onun bu özelliği Sovyetler Birliği'ndeki sağ duyulu, hassas ve insan haklarına saygı duyan herkesin ilgisini ve sempatisini çekmişti. Moskova'ya gidip gelen heyet üyeleri de burada Sovyetler Birliği insan hakları savunucularının önde gelenleri ile tanışmışlar, davaları için onların desteğini almışlardı. Özellikle Sovyetler Birliği'nde insan hakları savunucularının en önde gelenlerinden yazar Aleksey Yevgrafoviç Kosterin (eski bir KP üyesi ve iyi bir komünist olarak tanınıyordu), Kırım Türklerinin meselesine karşı çok duyarlı idi, onlara her türlü desteği ve yardımı sağlıyordu¹²⁸. O hükümet makamlarına milliyet politikalarını değiştirmeleri hususunda sürekli ikazlarda bulunuyordu. Şubat 1968'de şunları yazmıştı:

“Ülkemizdeki milli mesele şu an itibariyle hiç de iç açıcı görünmemektedir. Stalin döneminde başlayan ve halen devam eden bir kısım küçük topluluklara karşı uygulanan soykırım siyasetini kastediyorum. Volga Almanları ve Kırım Tatarları bugün bile anavatanlarına dönme hakkını elde edebilmiş değiller ve fiiliyatta zorla asimilasyona mahkum edilmişlerdir. Bu durum Yunanistan, İspanya, Amerika ve Afrika'da zulüm ve takihata uğrayan

TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 72, y. 38-41.

¹²⁷ Cemilev, a.g.m., s. 12.

¹²⁸ Aleksiyeve, a.g.e., s. 119.

*bütün herkesin "savınmasını" nazar-ı itibara alındığında özellikle tiksinti vericidir"*¹²⁹.

Kırım Türkleri yaptıkları yardımdan ötürü ona karşı bir vefa örneği göstermek için doğumunun 72. yıldönümünü birlikte kutlamak istediler. Bunun için Moskova'da "Altay" adında bir restoran kiralandı¹³⁰. Fakat o gün Kosterin ani bir kalp krizi geçirdiği için kutlamaya katılamadı. Onun adına partiye eşi ile Moskova'da rejim muhalifi olarak tanınan birkaç kişi iştirak etti. Bu muhaliflerden biri, "savaş ilimleri uzmanı", Sovyet karşıtı konuşmaları yüzünden 1.5 yıl İçişleri Bakanlığına ait psikiyatri kliniklerinde hapis yatmış olan General Pyotr Grigorenko idi¹³¹. Kosterin, çok yakın arkadaşı olan Grigorenko'yu kendi yerine göndermişti. Grigorenko ise bu geceyi Kırım Türkleri için son derece anlamlı kılan bir nutuk irad etti. KTMH bu konuşma metnini daha sonra bir çok yabancı basında ve Türkiye'de yayınlattı¹³². Metin binlerce nüsha çoğaltılarak Kırım Türklerine dağıtıldı. O günden sonra Grigorenko bir Kırım Türkü gibi onlarla birlikte mücadele etti¹³³. Törende söz alan Kırımlı temsilciler Aleksey Kosterin'in insan haklarına ve özellikle Kırım Türklerinin milli meselesine yaptığı katkılardan bahsetti¹³⁴. Daha sonra Grigorenko Kırım Türkleri arasında büyük yankı uyandıran konuşmasında özetle şunları söyledi:

"...Kanunlar sizin yanınızda, fakat buna rağmen haklarımız çiğneniyor. Neden? Bunun en büyük sebebi, sizin düşmanımızı önemsememenizdir. Siz sadece dürüst insanlarla temas kurmanız gerektiğini zannediyorsunuz. Fakat bu böyle olmaz. Milletinizin başına gelenleri Stalin tek başına yapmadı. Onun işbirlikçileri şu an hayatta olmakla kalmayıp yüksek makamlarda oturmaktadırlar. Onlar eğer sizin haklarınızı iade ederlerse, zamanla yaptıklarından dolayı hesap vermekten korkuyorlar. Bu yüzden mücadelenizin başarısız olması için her türlü tedbiri alıyorlar.

Siz ise onların ekmeğine yağ süren bir taktik seçtiniz. Sizin kuyumuzu kazan parti ve hükümet yöneticilerine çok yumuşak isteklerle müracaatlarda bulunuyorsunuz. Bu işi sona erdirmek için yapmanız gereken "rica etmek" değil "istemektir". İstemeye başlayın ve bir parça, bir dilim değil, sizden kanımsuzca ve zorla alınan her şeyi isteyin.

¹²⁹ Fisher, a.g.e., s. 194.

¹³⁰ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. I, s. 116.

¹³¹ Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu. "Pyotr Grigorenko ve Kırım Tatar Milli Hareketi". Çev. E. Kazas. Emel, S. 194, s. 4.

¹³² Türkiye'de Grigorenko'nun bu konuşması, "Moskova'da Yapılan Bir Toplantı". Emel, S. 47, 1968, s. 7-11'de yayınlanmıştır.

¹³³ Kırımoğlu, gös. yer.

¹³⁴ "Moskova'da Yapılan Bir Toplantı", s. 7.

İsteklerinizi yazılı dilekçelerle sınırlamayın; anayasanın size müsaade ettiği her türlü vasıtalarla, söz ve basın hürriyetini kullanarak mitinglerle, toplantılarla güçlendirin...Taşkent'te sizin için bir gazete yayınlanıyor. Fakat bu gazeteyi çıkaranlar sizin davanızı desteklemiyor. Bu gazeteyi ele geçirin. Neşriyat müdürünü kendiniz tayin edin. Şayet onlar size müsaade etmezlerse, o gazeteyi boykot edin ve yeni bir gazete çıkarın. Kendi yayın organı olmadan herhangi bir hareket muntazam inkişaf edemez. Birlik ve beraberliğinizi bozmayın, birbirinize kenetlenin. Sovyetler Birliği'nin diğer milletlerine mensup bütün ilerici insanlarla temas kurun. Her şeyden önce aralarında yaşadığınız Rus ve Ukraynalılar ile, sizin gibi yok edilmeye maruz kalmış milletlerle diyalog kurun. Meselenizi sadece devletin bir iç işi olarak kabullenmeyin. Dünya kamuoyunun ve uluslararası teşkilatların yardımına müracaat edin. 1944 yılında sizin başınıza gelenlerin şüphesiz bir adı vardır. Bunun adı JENOSİTTİR, insanlığa karşı işlenen suçların en ağırlarından biridir. Rica etmeyi bırakın! Sizden zorla alınan ve hakkınız olanı geri alın”¹³⁵.

Grigorenko'nun bu konuşmasının KTMH'nin seyrini değiştirdiği, ona bir çok yenilikler kattığı kabul edilmektedir. Kırimoğlu'nun ifadesiyle, Grigorenko “hareketin radikalleşmesine büyük etki yaptı”¹³⁶. Konuşmasında “Hak verilmez alınır” prensibini ortaya koyan Grigorenko gibi düşünen insanlar harekette ilk günden beri mevcuttu. Onlar da halkın topyekün seferber olması durumunda haklarını elde edebileceklerini söylüyordu. Fakat sadece toplu dilekçelerle meselenin çözüleceğine inananlar böyle bir yola başvurmaktan çekiniyordu. Ancak Grigorenko ve diğerleri gibi insan hakları savunucularıyla tanışıldıktan sonra radikal düşüncedeki insanlar harekette daha etkili bir rol oynamaya başladılar¹³⁷. Sovyet yönetimi ise Kırım Türklerinin ve Grigorenko'nun bu hareketlerini yakından takip etmekteydi. Onları endişeye sevk eden bu faaliyetler için özellikle KGB tarafından önlemler alınmaktaydı¹³⁸.

Kosterin ve Grigorenko'dan başka KTMH'ne içtenlikle sempati duyan, ilgi ve yakınlık gösteren, hatta maddi manevi yardımlarda bulunan Sovyet aydınları da bulunmaktaydı. İlya Gabay adlı şair Kırım Türklerine verdiği destekten dolayı tutuklanarak 3 yıl hapis cezasına çarptırıldı, özgürlüğüne kavuştuktan bir süre sonra

¹³⁵ „Şest Dney - "Belaya Kniga"- Sudebniy Protsess İli Gabaya i Mustafı Cemileva. Ed. M. Serdar., New York, Fond Kırım. 1980, s. VI-VII.

¹³⁶ Kırimoğlu, gös. yer.

¹³⁷ A.g.e., s. 5.

¹³⁸ KGB Başkanı Andropov'un Kırım Tatarları ile insan hakları savunucusu P. Grigorenko hakkında SBKP MK'ne verdiği 10 Haziran 1968 tarihli bilgi, Kırımski Tatari, s. 145-146.

Moskova'da 12. katta bulunan evinden atlayarak intihar etti¹³⁹. Taras Franko ve Maria Lisenko adlı Ukraynalı ilim adamları Rusya Federasyonu'na bağlı Kırım'ın Ukrayna'ya hibe edilmesi yerine Kırım Türk Özerk Cumhuriyeti'nin kurulmasını talep ettiler. Gigorenko'nun talebelerinden olan Binbaşı Genrih Asanoviç Altunyan da Kırım Türklerinin yakın dostlarından ve önemli destekçilerinden biriydi. 30 Haziran 1969'da GKO temsilcisi Madrasov ile bir görüşme yapan Altunyan şunları söyledi:

*“Benim düşünceme göre Kırım Türkleri meselesini süratle bir çözüme bağlamak zarureti vardır. Onlar siyasi bakımdan temize çıkarılmışlardır. Şimdi onları Kırım'a iade meselesi kalmaktadır. Onların temsilcileri defalarca parti ve devlet idarecileriyle görüşme yapmışlardır. Türkler er geç Kırım'a dönecek ve muhtariyetlerini alacaktır”*¹⁴⁰

Kırım Türklüğünü milli davalarında yalnız bırakmayan diğer Sovyet aydınları ise şunlardır: P. Yakir, A. Soljenitsin, S. Pisarev, A. Saharov, Yelena Bonner, A. Marçenko, Yuriy Orlov, M. Budenko, İ. Kandıba vd¹⁴¹. Bu aydınların bir çoğu Kırım Türklerine verdikleri destekten dolayı, sık sık adli makamların huzuruna çıkarılıyor, çoğu kez çeşitli sürelerle hapis cezalarına çarptırılıyorlardı. Pyotr Grigorenko da bir çok kez tutuklanıp hapis cezasına çarptırıldı. 7 Mayıs 1969 tarihinde, Taşkent mahkemesinde yargılanan 10 Kırım Türkünün savunmasını yaptığı için 3 yıl hapse mahkum edildi. Onun tutuklanmasının ardından insan hakları savunucuları Moskova'da 20 Mayıs'ta bir toplantı düzenlediler. Toplantının konusu Grigorenko'nun mahkumiyetine ayrılmıştı. Mahkeme kararını protesto etmek ve Sovyet hükümetini şikayet etmek için BM İnsan Haklarını Koruma Komitesi'ne başvuruda bulunuldu. Toplantı da ayrıca 15 kişiden oluşan SSCB'nde İnsan Haklarını Korumak İçin Teşebbüs Grubu kuruldu. KTMH de bu grubun

¹³⁹ Kırımoglu, a.g.m., s. 9; Abdülhamitoğlu Gabay'ın milliyeti hakkında çeşitli rivayetler telaffuz etmektedir. Batılı araştırmacıların onun hakkında Kırım Türkü dedikleri belirtilirken, Kırımçak veya Karaim Türkü olabileceği ihtimali üzerinde de durulmaktadır, bkz. Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 193; Bir dergide Mustafa Cemiloğlu ile yapılan röportajda ise Gabay'ın Azerbaycan doğumlu bir Yahudi olduğu, ölümünden sonra Azerbaycan'daki Yahudi mezarlığına gömülmek istediği kaydedilmektedir, bkz. A. Bilici, “Oğlumu Onlara Teslim Ettim”, <http://www.aksiyon.com.tr/arsiv/170/pages/dosyalar/dos2.html>. 07.04.2000; Gabay'ın 1935 Bakü doğumlu ve Yahudi olduğu 1970 yılında yapılan mahkeme kayıtlarından da anlaşılmaktadır: Şest Dney, s. 177-178.

¹⁴⁰ Abdülhamioğlu, a.g.e., s. 220-223.

¹⁴¹ Kırımoglu, a.g.m., s. 10.

kurulmasında etkili rol oynamış ve Mustafa Cemiloğlu 15 kişilik kurucular arasında yer almıştır¹⁴².

Bundan böyle önde gelen bütün insan hakları dernekleri Kırım Türklerinin meselesine daha yakından eğilmeye başladı. SSCB İnsan Hakları Komitesi (kuruluşu 1970) ve Moskova Helsinki Grubu (1982) bu örgütlerin başta gelenleridir. İnsan hakları hareketinin yayın organı **Hronika Tekuşçih Sobitey** (HTS = Günlük Olaylar Kronolojisi) ilk sayısından (Nisan 1968) sürekli Kırım Türklerinin vatana dönüş mücadelesini destekledi. Kırım Türkleri Moskovalı dostlarının yardımıyla 1967-1970 yıllarında yapılan mahkemelerde müvekkillerini cesurca savunan avukatlar (Dina Kominskaya, Sofya Kallistratova, Vlademir Rom, Leonid Popov, Yuri Pozdoyev) buldular. KTMH temsilcileri aynı zamanda bu dostlarının evlerini birer üs olarak da kullanıyorlardı. Kırım Türkleri ile Moskovalı insan hakları savunucularının münasebetleri sadece tek taraflı (Moskovalıların Türklere yardımı şeklinde) olmadı. Hemen hiç bir tecrübesi olmayan İnsan Haklarını Savunma Hareketi henüz kurulma safhasında iken KTMH ile yakınlaşma başladı. KTMH ise 10 yıldan fazla bir geçmişe ve onun getirdiği tecrübeye sahipti. Ondan öğrenilmesi gereken çok şey vardı. Nitekim HTS'nin ilk redaktörü Natalya Gorbanevskaya'nın şöyle yazdığı Aleksiyeve tarafından ifade edilmektedir: *"Belki de KTMH ile karşılaşma daha sonra HTS olarak adlandırılacak oluşumun meydana çıkmasına yeni bir hız kazandırdı"*¹⁴³.

2. Kırım Türklerinin Protesto Gösterileri: Çirçik ve Moskova Olayları

KTMH temsilcileri hareketin birinci ve ikinci safhalarında toplu dilekçe kampanyalarıyla, hükümetten ricacı ve oldukça yumuşak ifadelerle yapılan taleplerden artık bir sonuç çıkmayacağını düşünüyorlardı. Özellikle Grigorenko'nun konuşmasından sonra bu kanaatleri perçinleştirdi. Kırım Türkleri bundan böyle haklarını daha çok ses getireceklerine inandıkları yollarla aramaya niyetliydim. Çok sayıda kalabalığın toplandığı miting ve gösterilerle bir şeyler elde edeceklerine inanıyorlardı. Yoğun olarak yaşadıkları Taşkent, Andican, Bekabad ve Fergana gibi

¹⁴² A.g.m., s. 8.

¹⁴³ Aleksiyeve, a.g.e., s. 119-120.

bölgelerde gösteriler düzenlenmeye başlandı. Bu tür gösteriler Sovyet hükümetini daha çok kızdırdı ve topluluk üzerindeki baskılarını şiddetlendirdi¹⁴⁴.

Bu gösterilerin en büyüğü 21 Nisan 1968'de Taşkent yakınlarındaki küçük bir kasaba olan Çirçik'te gerçekleştirildi. Kırım Türkleri burada hem Lenin'in 98. doğum gününü hem de geleneksel "Derviza" bayramını kutlamak için toplandılar. Toplantının asıl amacı Kırım'a geri dönme ve Lenin tarafından kurulan milli özerkliğin yeniden tesisi isteklerini bir kez daha yetkililere duyurmaktı. Toplantıyı yapmak için izin istedikleri yerel idarecilerden KP şehir komitesi birinci sekreteri Yakupov, kesinlikle böyle bir kutlamanın yapılmasına müsaade etmeyeceğini belirtti. Ayrıca yerel emniyet güçleri komutanı Tuğgeneral Şaraliyev Taşkent'te telefon ederek Çirçik bölgesinin ordu birlikleri tarafından çevrilmesini emretti. 21 Nisan sabahı Özbekistan'ın çeşitli yerlerinden kutlamanın yapılacağı yere gelmek isteyen Kırım Türkleri yolları çeviren güvenlik güçleri tarafından araçlarından indirildi ve araç sürücülerinin ehliyetleri alındı. Kırım Türkleri her tarafın asker ve polis tarafından işgal edildiğini görmelerine rağmen kutlamanın yapılacağı alana gittiler.

Öğle saatlerinde, kutlamalar çerçevesinde eğlencenin doruğa çıktığı bir zamanda, parkın etrafı asker ve polisler tarafından kuşatıldı. Yağlarında getirdikleri su hortumları ile halkın üzerine renkli ve zehirli su sıkmağa başladılar. Su sıkkan askerlerin hepsinde gaz maskesi bulunması, sıkılan suyun zehirli olduğu ihtimalini yeterince kuvvetlendiriyordu. Sıvının insanlar üzerinde nasıl bir etki yaptığı tespit olunamamış, fakat üzerine bu sıvının değdiği herkesin elbisesinde beyaz lekeler belirmişti. Daha sonra polis halkın üzerine coplarla saldırmış, kimi yaralanmış, kimi yakalanarak zorla hapishane arabasına tıkmıştı. Polisin Kırım Türklerine karşı yürüttüğü bu operasyon gece de devam etmişti. Bir çok kimsenin, hatta gösteriye katılmayanların dahi geç saatlerde evlerinden alınarak tutuklandığı olayın şahitleri tarafından ifade edilmektedir¹⁴⁵. Olaylar sonunda 300'den fazla gösterici tutuklandı ve pek çoğu hemen serbest bırakıldı. Sadece 10 kişi mahkemeye çıkarıldı. Kamu düzenini bozmak suçundan yargılanan bu şahıslar 6 aydan 2,5 yıla kadar hapis cezasına çarptırıldı. Kırım Türkleri olayların çıkmasından, kendilerine izin vermeyen şehir komitesi sekreteri Yakupov'un Rus yardımcısını, Özbek komutanı Tuğgeneral

¹⁴⁴ Potichniy. a.g.m., s.14.

¹⁴⁵ "Kırım Türklerinin Moskova'daki Temsilcilerinin Protestosu". Emel. S. 47. 1968. s. 14-15.

Şaraliyev ve Özbekistan KP MK ikinci sekreteri Rus Lomonosov'u sorumlu tuttular¹⁴⁶.

Sovyetler Birliği'nin hemen her yerinden gelerek toplanan 800 kişilik bir Kırım Türk heyeti, kendilerine yapılan bu baskıları şikayet etmek üzere Moskova'ya gitti. 115 "Kırım Tatar halkı temsilcisi" tarafından imzalanarak 1 Haziran 1968'de Sovyetler Birliği'nin en yüksek makamlarına ve bir çok sivil toplum örgütlerine gönderilen belgeden öğrendiğimize göre, Kırım Türk toplumunun meselelerini dile getirme yetkisine sahip temsilciler 16 Mayıs sabahı SBKP MK'ne ve SSCB YSP'na şu telgrafi çektiler:

*"Kendi temsilcilerini gönderen halk bu sefer her hangi kabuller, vaatler istemiyor. Halk kendi meselesinin ancak Leninist çözümünü talep ediyor. Bu, Kırım Tatarlarının bir millet olarak, 1-3 yıl içinde Kırım'a fiili, süratli ve teşkilatlı dönüşünü ve çiğnenen 18 Ekim 1921 tarihli Lenin kararnamesinin yenilenmesini ifade etmektedir"*¹⁴⁷.

Telgrafa verilen ilk cevap, temsilcilerin ziyaret ettikleri makamların odalarından çıkarılmak oldu. Daha sonra akşam saat 18'de Moskova'daki "Vostok", "Zarya" ve "Altay" otellerinin bulunduğu bütün cadde ve sokaklar askerler tarafından, Kırım Türk temsilcilerin kaldığı "Vostok" otelinin bahçesi ise polisler, bekçiler ve öğrenciler tarafından sarıldı. Kimlik kontrolünden sonra Kırım Türkleri hapishane arabalarına bindirilerek, sarhoşları ayıltmakta kullanılan hücrelere götürüldü. Kontroller sırasında kimlikleri olmayanlar da tutuklanıyor, ölçü olarak antropolojik belirtiler kabul ediliyordu. Eğer şahıslar Kırım Türküne benziyorsa derhal tevkif ediliyordu. Bu yolla Kırım Türkü olmayan bir çok kişi kendini ayıltma hücrelerinde bulmuştu. Bunlar arasında bir Macar turisti, birkaç Moskovalı ve başkaları vardı. İlk etapta yaklaşık 300 Kırım Türkü tutuklanmış, evlere yapılan gece baskınlarıyla da geri kalanlar yakalanmıştı¹⁴⁸.

16-18 Mayıs'ta bu temsilcilerin hemen hepsi tutuklanarak Taşkent'e gönderildi. Aynı zamanda aydınlardan 4 kişi Taşkent'te değişik cezalara çarptırıldı¹⁴⁹. Moskova savcı yardımcısı Stasenkov 1967 kararnamesi ile Kırım Türkleri

¹⁴⁶ Potichniyj, a.g.m., s. 15.

¹⁴⁷ "Kırım Türklerinin Moskova'da Kovuşturulmaları", Dergi, S. 62, 1970, s. 67-68.

¹⁴⁸ Gös. yer.

¹⁴⁹ "Sovyetler Birliği'ndeki Kırım Türklerinin Dünya Kamuoyuna Müracaatı", Emel, S. 49, 1968, s. 3.

meselesinin kesin ve nihai olarak hükme bağlandığı, bundan sonra hiçbir ayrıcalık tanınmayacağını ifade etmesi¹⁵⁰ Sovyet hükümetinin bundan sonra bu meseleye karşı takınacağı tavrın ne olacağı hakkında bir fikir vermektedir.

Kırım Türkleri hiç vakit geçirmeden Çirçik ve Moskova'da kendilerine yapılan tedhiş hareketlerini dünya kamuoyuna duyurmak için teşebbüse geçti. Bunun için 118 kişinin imzaladığı bir bildiri hazırlandı ve dünyadaki insan hakları kuruluşlarına gönderildi. Kırım Türklerinin bu girişimi Sovyetler Birliği'ndeki diğer insan hakları savunucularından da destek gördü. Sovyet hükümeti de aralarında Moskovalı aydınların da bulunduğu bir çok kişiyi tutuklayarak bu girişimleri cezalandırdı. Grigorenko da tutuklananlar arasındaydı. O, mahkemede yargılanmadan Sovyet rejimine iftira ettiği için, rejim tarafından tehlikeli görülen siyasi mahkumların tutulduğu İçişleri Bakanlığına ait psikiyatri kliniğine gönderildi¹⁵¹.

Bu olaylardan bir yıl sonra Özbekistan'ın çeşitli bölgelerinde yine Lenin'in doğum gününü kutlamak bahanesiyle gösteriler yapıldı. Asıl amaçları kendilerine yapılan haksızlıklardan ötürü Sovyet hükümetini protesto etmek olan gösterilere Semerkant'ta 1500, Margilan'da 1000, Fergana'da 600, Bekabad'da yaklaşık 200 kişi toplandı¹⁵². Yine aynı yıl Haziran ayında Dr. Zampira Hasonova, Enver Ahmetov, Reşat Cemilev, Ayder Seytulayev ve İbrahim Holopov liderliğinde bir grup Kırım Türkü şikayetlerini en etkili şekilde o sıralarda Moskova'da düzenlenen **Dünya Komünist ve İşçi Partileri Konferansı** esnasında dile getirebileceklerini düşünerek bir gösteri düzenlediler. Mayakovski anıtının yanında "Yaşasın Lenin'in Milletler Siyaseti", "Komünistler, Kırım'ı Kırım Türklerine Geri Verin" ve "Kırım Türklerinin Takibatına Son Verin" sloganları yazılı pankartlar açtılar. İlk başta göstericilere kimse müdahale etmemişti, fakat biraz sonra sivil giyimli polisler güya halkın öfkesini temsilen onlara saldırdı. Daha sonra göz altına alınan göstericiler kendilerine hiçbir suç isnat edilmediği halde İçişleri Bakanlığı görevlileri tarafından sofguya çekildi, ardından tutuklandılar¹⁵³.

¹⁵⁰ Potichniyj, a.g.m., s. 16.

¹⁵¹ Gös. yer.

¹⁵² Aleksiyeve, a.g.e., s. 121.

¹⁵³ Fisher, a.g.e., s. 188.

Çirçik ve Moskova olaylarından da bahseden 82 sayılı Samizdat yayınında yer alan şu ifadeler Sovyetler Birliği'nde yaşanan farklı uygulamaları gözler önüne sermektedir:

“Her gün Sovyet basınında diğer ülkelerin milli kurtuluş hareketlerine katılan demokratların takibata uğraması ve kanunen cezalandırılması ile ilgili yazılar çıkar; her gün Sovyet halkı adına Endonezya’da Komünistlerin tevkifine karşı protesto neşreder ve yorulmaksızın “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içinde eşit haklardan istifade eden milletlerin mesut aile hayatı” teranesini işler. Fakat aynı zamanda Kırım’daki “barış koruyucusu sokak serserileri” sırf cehalet taraftarı şövenistlerin iradelerine esir olmadılar diye müdafaasız Kırım Tatarı ailelerini insafsızca dövüyorlardı. Bunların suçu sürgün yerlerini bırakıp anavatanlarına dönmektir. Özbekistan’da eşit hak için Kırım Tatar hareketinin en faal üyeleri haksız yere anti Sovyet faaliyeti ile suçlandırılarak muhakeme ediliyorlardı”¹⁵⁴.

3. Tutuklanma ve Yargılanmalar Dönemi

Sovyet hükümeti KTMH temsilcilerini yıldırarak ve sürekli baskı altında tutmak gayesiyle çeşitli suçlar isnat ederek tutukluyor, değişik sürelerle hapis cezasına çarptırıyordu. Anlaşılan “Af Kararnamesi”nin millî hareketin hızını keseceğini düşünenler yanılmıştı. Hareket kendilerine fiiliyatta pek bir şey sağlamayan bu kararnameden sonra daha aktif hale gelmişti. KTMH’ni etkisiz duruma getirmenin bir başka yolunun aktif üyelerin tutuklanarak mahkeme huzuruna çıkarılması olduğuna inananlar bunu gerçekleştirmek için harekete geçtiler. KGB hareket içinde kimleri etkisiz kılması gerektiğini daha öncelerden yaptığı istihbarat çalışmalarından dolayı iyi biliyordu. 21 Nisan 1968’deki Çirçik olaylarının düzenleyicisi suçundan Enver Abdülgaziyev, Said Abhayırov, İbrahim Abibullayev, Reşat Alimov, Refat İsmailov ve diğer beş kişi tutuklandı. Yapılan mahkeme sonucu hepsine 2,5 ila 3 yıl katı rejimli çalışma kampı cezası verildi¹⁵⁵.

23-24 ve 28 Nisan 1968 tarihlerinde yargılanan Gomer Bayev’in mahkemesi ülkede büyük ses getirmişti. Mühendis olan Bayev’in mahkemesi Akmesjid (Simferopol)’de yapıldı. O Ukrayna SSC Ceza Kanununun 187. maddesine göre “Sovyet devlet ve sosyal nizamını kötüleyen uydurma iftiralar yaymak” gibi “ağır

¹⁵⁴ “82 Sayılı Bildiri”, Emel, S. 51, 1969, s. 11.

¹⁵⁵ Fisher, a.g.e., s. 190.

devlet suçu işlemekle" suçlanmıştı¹⁵⁶. Bayev kendisine atfedilen suçlamaların hiç birini kabul etmemesine ve şahitler vasıtasıyla bunu ispat etmesine rağmen 2 yıl "katı rejimli" çalışma kampında hapis cezasına çarptırıldı¹⁵⁷.

1 Temmuz-5 Ağustos 1969 arasında Taşkent'te yapılan ve "Taşkent Onu" olarak da anılan yargılama sürecinde KTMH'nin en önde gelen üyeleri Sovyet karşıtı propaganda yapmakla suçlandılar¹⁵⁸. Bu mahkemede hakim önüne çıkan Kırım Türkleri şunlardır:

Rollan Kadiyev: 1940 doğumlu, Semarkant'ta yaşıyor. Tüm dünya tarafından tanınan ünlü bir Teorik Fizik uzmanı. 12 Ekim 1968'de tutuklandı.

İsmail Yazıcıyev: 1925 doğumlu, pedogog, şair. İşinden çıkarıldığı için inşaat işçisi olarak çalışıyordu. Eylül 1968'de tutuklanmış fakat çalıştığı yerin işçileri protesto grevine başlayınca serbest bırakıldı. 27 Aralık 1968'de ikinci defa tutuklandı.

Haydar Bariyev: 1943 doğumlu, Çirçik şehrinde traktör operatörü. 15 Eylül 1968'de tutuklandı.

Reşat Bayramov: 1941 doğumlu, Melitopol'de elektrikçi. 22 Eylül 1968'de tutuklandı.

Rıdvan Gafarov: 1921 doğumlu, Almanlara karşı Kızıl Ordu'da savaşırken sakat kalmış, elektrikçi. 13 Eylül 1968'de tutuklandı.

İzzet Hayrov: 1938 doğumlu, mühendis-fizikçi ve KP üyesi. 13 Eylül 1968'de tutuklandı.

Rıza Ömerov: 1920 doğumlu, inşaat işçisi. Kırım partizan hareketine katılmış. 27 Eylül 1968'de tutuklandı.

Ruslan Eminev: 1941 doğumlu, inşaat mühendisi.

Svetlina Ahmet: 1943 doğumlu, hastabakıcı. 14 Eylül 1968'de tutuklandı.

Münire Halil: 1946 doğumlu, hastabakıcı. 14 Eylül 1968'de tutuklandı¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Edige Kırımlı, "Sürgündeki Kırımlılar", Emel, S. 60, 1970, s. 44.

¹⁵⁷ Abdülhamitoğlu, a.g.e., s.181.

¹⁵⁸ Potichniy, a.g.m., s. 16.

¹⁵⁹ Abdülhamitoğlu, a.g.e., s 184-185.

Yukarıda adları geçen Kırım Türklerinin savunmasını yapmak üzere Pyotr Grigorenko müracaatta bulundu. Kırım Türkleri de onun kendilerini savunması için 3.000'den fazla imzalı bir referans mektubu hazırladılar. Mahkeme Mayıs başında olacaktı ve P. Grigorenko uçakla Taşkent'e gitti¹⁶⁰. Taşkent'e varınca mahkemenin Haziran ayına ertelendiğini öğrenen Grigorenko tekrar Taşkent'e dönmek istiyordu. Fakat gideceği gün KGB görevlileri tarafından tutuklandı. Grigorenko vakur bir edayla evinde kaldığı Kırım Türk ailesine ve o sırada yanında bulunan Mustafa Cemiloğlu'na "*Korkacak bir şey yok. Üç sene sonra görüşürüz*" diyerek polislerle birlikte evden ayrıldı¹⁶¹. Bunun üzerine suçlanan Kırım Türklerinin savunmalarını, dostları insan hakları savunucuları tarafından temin edilen avukatlar Dina Kaminskaya, Sofiya Kallistratova ve Nikolay Manahov üstlendiler¹⁶².

Verilen bilgiye göre, Taşkent mahkemesinde 500 şahit dinlenecekti. İddianame 20 cildi bulmuştu. İddianamenin başlıca maddelerinden biri "Sovyet devlet ve sosyal nizamına kasıtlı iftira" idi. Taşkent'te dava edilen Kırım Türklerine "Kırım Türklerinin kendi halkının trajedisini dile getiren mektuplar gönderdikleri" yolunda resmi kurum ve Sovyet sosyal teşekküllerinin bir çok "ihbarları" suçlayıcı belge olarak gösterildi. Fakat Samizdat'ta belirtildiği üzere, "bu Sovyet teşekküllerinin yöneticileri Kırım Türklerinin mektuplarına cevap verecekleri yerde, onların şikayetlerini Devlet Güvenlik Komitesine", yani Sovyetler Birliği'nin, özellikle Moskova ve Özbekistan'daki polis tedhiş ve ceza organlarına havale ediyorlardı¹⁶³.

Yine adı geçen Samizdat belgesinde anlatıldığına göre, savunmalarını hazırlamak için istemiş oldukları kanuni kitaplar, müteaddit defalar yaptıkları müracaata rağmen kendilerine verilmemişti. 26 kişilik (ki bunlar arasında caniler ve katiller vardı) hücrelerden başka hücelere nakledilmeleri, duruşmaların halka açık olması, gazetelere verilmesi ve televizyonda yayınlanması için yapmış oldukları istekleri yargıç tarafından reddedilmiş ve duruşmaya 1 Temmuz günü başlanmıştı. Dava dosyası, Özbekistan Savcılığının B.İ. Berezovski ile B.N. Vorobyov adlı iki sorgu hakimi ile Özbekistan Devlet Güvenlik Komitesinin 8 sorgu hakimi tarafından

¹⁶⁰ Şest Dney, s. 146.

¹⁶¹ Kırimoğlu, a.g.m., s. 9.

¹⁶² Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 186.

¹⁶³ Edige Kırmıl, "Sürgündeki Kırımlılara Dair", Emel, S. 62, 1971. s. 40.

hazırlandı. Böylece Taşkent davasının 10 sanık Kırım Türkünden her birine bir sorgu yargıcı isabet ediyordu¹⁶⁴. Davanın gelişimi Samizdat belgesinde şöyle anlatılıyordu:

"Bu dava sırasında sanık Kırım Türkleri ile Özbekistan Devlet Güvenlik Komitesi temsilcileri arasında 1944 yılında Kırım Türklerinin Kırım'dan topyekün ve zorla sürgün edilmeleri olayının, Kırım Türklerine karşı uygulanan bir genocide hareketi gibi nitelendirilip nitelendirilmeyeceği konusunda hararetili tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaya sebep, davanın bir çok suçlayıcı belgelerinde Kırım Türklerinin Kırım'dan sürülmeleri sık sık genocide diye adlandırılmış olmasıdır. Sovyet savcı ve hakimleri hütün kuvvetleriyle genocide hakkındaki iddiaların esassızlığını ispat etmeğe, buna karşılık Özbekistan Devlet Güvenlik Komitesinin "resmi kayıtlarını" ileri sürmeye çalışıyorlardı. Sovyet istatistiklerinin doğruluk(!) derecesi bilindiğine göre, öne sürülen rakamların, sadece neticesiz bir çabalamanın sonucu olduğu ortaya çıkmıştır. Bu "resmi kayıtlara" göre, "Kırımlı göçmenler (yani sürgün edilenler) arasında 1944 Mayısından 1 Ocak 1945 tarihine kadar ancak 13598 kişi ölmüştür", ki bu da sürülen Kırım Türklerinin "%9,1 oranını teşkil etmekte idi". "1 Ocak-1945 -1 Ocak 1946 döneminde ise 2562 erkek, 4526 kadın ve 16 yaşından küçük 6096 çocuk olmak üzere, 13183 kişi ölmüştür.

Bu mahsus düşürülmüş ve tahrif edilmiş rakamlara karşılık olarak sanık Kırım Türkleri kendi "halk istatistiğini" ileri sürmüşlerdir. Bu istatistiğe göre, genocide hareketi sırasında, yani 1944-1945 yılları arasında sürgün edilen Kırım Türkleri en azından % 46 oranında zayıat vermişlerdir. Sanıklar tamamıyla haklı olarak, Özbekistan Devlet Güvenlik Komitesinin "resmi kayıtlarında", gerek Kırım'da mahallinde ve gerek tıkmış oldukları soğuk yük vagonlarıyla sürgün yerlerine kadar yaptıkları uzun yolculuk sırasında Kırım Türklerinin verdikleri muazzam zayıatın hesaba katılmadığına işaret etmişlerdir. Bu arada sanıklardan Rollan Kadiyev, Kırım Türklerinin zayıatı hakkındaki çok düşük Sovyet rakamlarının bile, Sovyet makamlarını "korkunç derecede suçlamaya" yeterli olduğunu ve "Kırım Türklerine uygulanan genocide hareketini" doğruladığını söylemiştir. Rollan Kadiyev sözlerine şöyle devam etmiştir:

*"Nürnberg mahkemesinde faşistlere karşı ileri sürülen başlıca suçlardan biri de savaşta verilen sayısız kurbanlar idi. Sovyetler Birliği 4 yıl süresince 20 milyon kişi kaybetmiştir ki, bu, yılda yaklaşık olarak % 2,5 oran teşkil eder. Oysa Devlet Güvenlik Komitesinin rakamlarına göre sadece 1946 yılında Özbekistan'ın Sovyet toplama kamplarında Kırım Türklerinin % 10'u mahvolup gitmiştir"*¹⁶⁵.

5 Ağustos 1969'da sonuçlanan mahkeme neticesinde, Özbekistan Ceza Kanununun 191-4. maddesine göre Rollan Kadiyev, Reşat Bayramov, Rıdvan

¹⁶⁴ Gös. yer.

Gafarov ve İzzet Hayrov, Sovyet mahkemesi tarafından katı rejimli çalışma kampında 3 yıllık kürek cezasına, diğer sanıklar da 1 yıllık hapse mahkum edilmişlerdir. Bütün sanıklar bir yıldan fazla tutuklu bulunduklarından, 1 yıla mahkum olanlar serbest bırakılmışlardır. Rollan Kadiyev, Reşat Bayramov, Rıdvan Gafarov ve İzzet Hayrov'a gelince, onlar iki yıl daha Sovyet çalışma kampında yatmak zorunda kalacaklardı¹⁶⁶. Mahkemeye hiçbir basın organının alınmaması ve "halka açık" olmasına rağmen duruşma sıralarının KGB görevlileri tarafından doldurulması, halkın haber alma özgürlüğünü engellediği gibi yargının bağımsız ve tarafsızlığına gölge düşürmüştür.

O dönemde yaşanan diğer bir mahkeme süreci ise, daha önce hakkında bilgi verilen Kırım Türklerinin dostu ve savunucusu İlya Gabay ile Kırım Türklerinin liderlerinden Mustafa Cemiloğlu'nun yargılanması idi. Gabay, KGB görevlilerinin evinde yaptığı aramada çok sayıda "Sovyet devletini kötüleyen" belge ve doküman bulunmasıyla 7 Mayıs 1969'da tutuklandı. Hazırlanan iddianamede Gabay'ın 1968 ve 1969 yıllarında Mustafa Cemiloğlu ile birlikte "Sovyet devletini ve sosyal düzeni karalayan" belgelerin hazırlanması, çoğaltılması ve dağıtılması işleriyle meşgul olduğu ifade edilmektedir. İddianamede Gabay'ın bizzat kerfedi hazırladığı ve hazırlanmasına yardımcı olduğu iddia edilen "Sovyet karşıtı" bildiriler yargı önüne sunulmaktadır¹⁶⁷. Mahkeme tarafından Gabay'ın dosyası Mustafa Cemiloğlu'nun dosyası ile birleştirildi ve birlikte yargılandılar. 12 Ocak 1970'de başlayan mahkeme 6 gün sürdü. Bu yüzden "Şest Dney"¹⁶⁸ olarak da adlandırılmaktadır. Mahkeme sonunda söz alan Gabay, uzun konuşması sırasında Kırım Türkleri hakkında şu ifadeleri kullandı:

"Biliyorum ki Tatarlar Kırım'ın yerlileridir. Uydurma iddialara rağmen, onlar anavatanlarında kendilerine ait yüksek maddi ve manevi kültür oluşturdıklarını biliyorum. Sovyet yayınları da bunu doğrulamaktadır. Kırım Tarihi yazarları, "Kırım'ın 7 asırdan daha fazla Kırım Türklerinin anavatanı" olduğunu yazmaktadırlar. İkinci Dünya Savaşı sırasında eğer Tatarlar gerçekten Almanların tarafına geçselerdi bu büyük bir hata olurdu, fakat bu hiç kimseye onları topyekün vatanlarından sürme hakkı vermezdi...Olaylar gösterdi ki Tatarlara yöneltilenler asılsız suçlamalardan ibaret değil, düpedüz yalandır. Gerçekler binlerce Kırım Tatarının cephede

¹⁶⁵ A.g.m., s. 41-42.

¹⁶⁶ Sheehy, a.g.m., s. 30.

¹⁶⁷ Şest Dney, s. 5-11.

¹⁶⁸ Rusça "6 gün" demektir.

savaşığına, 32.600 erkeğin partizan hareketlerinde ve yer altı faaliyetlerinde bulunduğuna şahitlik etmektedir...Sürgün sonrasında Kırım Tatar halkı fiziki ve manevi baskı altında tutulmaya devam edildi. Ona karşı alçakça, insanlık dışı uygulamalar yapıldı...Kırım Tatar halkının yılmaz ve haklı davasında onlarla birlikte küçük de olsa bir şeyler paylaştığım için çok mutluyum”¹⁶⁹.

Mahkeme sonunda Gabay Rusya Federasyonu Ceza Kanunu’nun 190-1. maddesine göre 3 yıl ıslah ve çalışma kampında hapis cezasına çarptırıldı¹⁷⁰.

Kırım Türklerinin yargılanmaları bitmek bilmiyordu. Bu seferki duruşma öncekilere göre farklılık arz etmektedir. “Taşkent Onu” ile Gabay ve Cemiloğlu’nun yargılanmaları “Sovyet düzenini karalama”, “Sovyet karşıtı faaliyetlerde bulunma” gibi esaslara dayandırılmıştı. 29 Mayıs - 11 Temmuz 1972 tarihinde Akmesicid (Simferopol) Kültür Evi’nde görülen mahkemenin hususiyeti askeri olmasıydı. Yargılananlar A. Abcelilov, T. Hocametov, Ş. Salavatov, Y. Kurtveliyeve adlı Kırım Türkleri ile S.E. Parosotçenko ve N.P. Kulik adlı Ukrayna vatandaşlarıydı. Suçları II. Dünya Savaşı sırasında “vatana ihanet etmek”ti¹⁷¹.

İddianamede belirtildiğine göre, bu şahıslar diğer 150 Kırım Türk gönüllüyle birlikte II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından kurulan cezalandırma taburlarında Eylül 1943’ten 11 Nisan 1944’e kadar esir kamplarındaki 6500’den fazla Sovyet vatandaşının katledilmesinde görev almışlardı. İddia makamı bu şahısların işledikleri suçlardan dolayı kurşuna dizilerek idam edilmesini talep ediyordu¹⁷². Mahkeme halka açık yapılmıştı ve üstelik radyo yayınlarıyla da bütün ülkeye duyurulmuştu. Anlaşılan Sovyet mahkemeleri “demokratik” uygulamalarıyla geçmiş mahkemelerden “ders almış” görünüyordu! Duruşma sonunda Abcelilov, Kurtveliyeve, Hocametov, Salavatov ve Parosotçenko idamla, Kulik ise 15 yıl katı rejimli çalışma kampına gönderilmekle cezalandırıldı. Ayrıca malları devlet tarafından müsadere edilecekti¹⁷³.

29 yıl sonra “tecelli” eden adaletin arkasında başka sebeplerin yer aldığı düşünülmektedir. Nitekim Kırım Türklerinin önde gelen liderlerinden Bekir

¹⁶⁹ A.g.e., s. 380-383.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 401.

¹⁷¹ Abcelilov, Hocametov, Kurtveliyeve ve diğerlerinin muhakemeleri hakkında rapor –Gizli- (19 Temmuz 1972), TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25, d. 549, y. 30-32. Belgenin fotokopisi Ek 4’te yer almaktadır.

¹⁷² Gös. yer.

¹⁷³ 152. Tatar Gönüllü Birliği’nin cezalandırma grubu üyelerinin mahkeme süreci hakkında bilgi - Gizli- (19 Temmuz 1972), TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25, d. 549, y. 28-29. Belgenin fotokopisi Ek

Osmanov ile Bekir Ömerov da bu mahkemenin tarih önünde Kırım Türk toplumunu karalamak için özellikle yapıldığını belirterek tepkilerini dile getirdiler¹⁷⁴. Fakat onların bu tepkisi bir sonuç vermedi. İdam cezasına çarptırılanların şahsında Kırım Türklüğü bir kez daha yargılanmış ve mahkum olmuştu. Bu durum, yıllar geçse de Sovyet zihniyetinin Kırım Türklerinin meselesine yaklaşımını değiştirmeye niyetli olmadığının bir ifadesi olarak da kabul edilebilir.

4. Kırım Türklerinin Liderlerinden Mustafa Cemiloğlu

Kırım Türklerinin en fazla ön plana çıkan ve daha sonra efsanevi lideri haline gelen Mustafa Cemiloğlu, 13 Kasım 1943'te Kırım ÖSSC Sudak rayonu Ayserez köyünde dünyaya geldi¹⁷⁵. 1944 yılında henüz altı aylık iken halkının diğer fertleri ile birlikte "vatan haini" olarak Özbekistan'a sürüldü. Mustafa'nın ailesi Andican'da bir köye yerleştirildi. Çocukluğu bu köyde geçen Cemiloğlu, ailesiyle birlikte 1955'te buradan göç ederek Taşkent yakınlarındaki bir kasabaya geldiler. İlköğretimini Rus dilinde eğitim yapan bir okulda 1956'da bitirdikten sonra Taşkent Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi'ne girmek istedi. Fakat Kırım Türkü olduğu gerekçesiyle onu fakülteye kabul etmediler. Böyle olunca bir fabrikada işçi olarak çalışmaya başladı¹⁷⁶.

1961 senesinde Taşkent'te Kırım Türk gençleriyle "Kırım Tatar Gençleri Birliği" adlı bir siyasi teşkilat kurma teşebbüsünde bulundu. Birkaç hafta sonra kurulması düşünülen teşkilatın önde gelenlerini tevkif ettiler. Cemiloğlu o zaman tutuklanmadı, ama işten çıkarıldı¹⁷⁷. 1962 yılında Taşkent Sulama ve Ziraat Mekanizasyon Enstitüsüne kaydoldu. Üç yıl sonra KGB'nin talebiyle enstitüden atıldı. Eğitimin yarıda bıraktırılmasının sebebi olarak SBKP'ni ve Sovyet hükümetinin milliyet siyasetini tenkit etmesi, enstitü öğrencileri arasında kendisinin yazdığı "**Kırım'da XII-XVIII. Yüzyıllarda Türk Medeniyeti**" adlı makalesini dağıtması gösterildi. Enstitüden atıldıktan sonra Cemiloğlu'nu askere almak istediler. Ama o askerliğe gitmeyi reddetti. Askere gitmemesinin nedenini şöyle ifade etti:

5'te yer almaktadır.

¹⁷⁴ Gös. yer.

¹⁷⁵ Şest Dney, s. 179.

¹⁷⁶ "Kendi Kaleminden Cemiloğlu", gös. yer.

¹⁷⁷ Grigorenko, a.g.e., s. 12-13; Kırımski Tatari, s. 161-162.

“Mademki bu devlette bizim hiç vatandaşlık hakkımız yok, öyleyse borcumuzda olamaz. İkinci olarak vatanından vahşilikle sürgün edilen, vatani olmayan insan bu devlette neyi müdafaa edecek? Ben bu devlete sadık olacağıma asker andına imza atmayacağım”. Mustafa Cemiloğlu bu yüzden 1966 yılında yargı karşısına çıktı ve Özbekistan Ceza Kanunu’nun 70/1 maddesi gereği 1.5 yıl hapis cezasına mahkum oldu¹⁷⁸. 12 Kasım 1967’de hürriyete kavuştuktan sonra yüzüne bütün iş kapıları kapatılmasına rağmen, “topluma faydalı bir işle uğraşmadığı” iddiasıyla karşılaştı.¹⁷⁹ Okuluna geri dönmek istemesi de kabul edilmedi. Hatta bir KGB binbaşısının Kırım Türklerinin önde gelenlerinden Reşat Cemilev’e şöyle dediği belirtilmektedir:

“Eğer Mustafa ve Server gibi yüksek tahsil yapmazlarsa daha iyi olur. Bizim için aydın insanlarla karşı karşıya gelmek, işçilerle karşılaşmaktan daha zordur. Öyle ise onların da işçi olmalarını sağlayalım”¹⁸⁰.

1968 yılında Moskova’da bir grup Sovyet insan hakları savunucuları ile birlikte Sovyetler Birliği’nin Çekoslovakya’yı işgalini protesto ettiler. Bunun üzerine Sovyet devleti aleyhine faaliyette bulunmak, Kırım Tatarlarının vaziyeti ve onların hakları hakkında mektuplar ve makaleler yazarak Sovyetler Birliği’nin milli siyasetini lekelemekle suçlanarak 1969 yılında yakalandı ve tutuklandı¹⁸¹. Cemiloğlu mahkemede avukat kabul etmedi ve kendi savunmasını yine kendi yaptı. Onun mahkemede hakimın yönelttiği bir soruya verdiği cevap oldukça ilgi çekicidir. Hakim ona daha önce yargılanıp yargılanmadığını sordu. Cemiloğlu ise:

“Evet, daha önce iki defa yargıldım. Biri 12 Mayıs 1966’da 1.5 yıl hapis cezası aldığım da, diğeri ise 18 Mayıs 1944’te henüz altı aylık iken “vatan haini” olarak yurdumdan sürüldüğüm zaman”¹⁸².

Cemiloğlu mahkemede kendisine verilen son sözde ise özetle şunları söyledi:

“Artık tamamen idrak ettim ki, ben Kırım Tatar milli meselesinin adil bir şekilde çözümünü için şu veya bu belgeyi imzalayarak, ülkemizde insan haklarının çiğnenmesini protesto ederek ve kamusuz uygulamaları

¹⁷⁸ Şest Dney, s. 179.

¹⁷⁹ A.g.e., s. 107.

¹⁸⁰ Necip Abdülhamitoğlu, “Mustafa Cemiloğlu Kimdir?”, Emel, S. 93, 1976, s. 12; Sheehy, a.g.m., s. 25.

¹⁸¹ Karatay, gös. yer.

¹⁸² Şest Dney, s. 179.

eleştirerek kısa süre sonra tekrar tutuklanabilir ve uzun müddet hapis yatabilirim...Savcı bizim faaliyetlerimizle mevcut rejimi küçük düşürdüğümüzü ve ülkenin itibarını zedelediğimizi ispat etmeye çalıştı. Fakat ben insanların ülkeye kimin zarar verdiğini anlayacağını umuyorum: keyfi uygulamalar ve kanunsuzluk yapanlar mı yoksa bu kanunsuzluğun son bulması adına protestolarda bulunanlar mı? Bu zamana kadar öldükten veya azledildikten sonra birer manyak, katil ve cani olarak ortaya çıkan "Büyük Şef" Stalin ile diğer "küçük şefler" Molotov, Beriya, Kaganoviç ve diğerlerine körü körüne inandığımız ve onları alkışladığımız için mağlup olmadık mı? Ben şimdi KTMH'nin bir ferdi, SSCB İnsan Hakları Savunucuları Teşebbüs Grubu'nun bir üyesi olarak Kırım Tatar halkına uygulanan ağır baskıları, onun vatanına dönüşüne izin verilmemesini, ülkemizde insan haklarının çiğnenmesini protesto etmek için 30 günlük açlık grevi ilan ediyorum. Bu belki benim sağlığıma belki de hayatıma mal olacak, bunun tamamen farkındayım. Fakat kendi milli ve vatandaşlık haklarımın korunması için yaptığım bu hareketin bir çok insanın vicdanını uyandıracağını umuyorum.

Ya vatan ya ölüm! Yaşasın hürriyet"¹⁸³.

Mahkeme sonunda Cemiloğlu Özbekistan Ceza Kanunu'nun 191/4 ve Rusya Federasyonu Ceza Kanunun'un 190/1 maddelerine istinaden 3'er yıl hapis cezasına çarptırıldı. Fakat Özbekistan Ceza Kanunu'nun 40. maddesi uyarınca nihai ceza olarak 3 yıl "katı rejimli" çalışma kampına gönderildi¹⁸⁴. Cemiloğlu 1974 yılında tekrar tutuklanarak bu sefer 1 yıl müddetle Sibirya'da bir çalışma kampında hapsedildi. Serbest kalmasına üç gün kala aleyhinde bir dava daha açılarak mahkumiyeti uzatıldı. Davanın açılması için bir yalancı şahit arayan KGB görevlileri buldukları V.A. Dvoryanskiy adlı bir suçluya suç indirimi ve rahat bir yerde cezasını tamamlama gibi vaatlerde bulunarak Cemiloğlu aleyhinde şahitlik yapmasını sağladılar¹⁸⁵. Bunun üzerine Cemiloğlu yeniden açlık grevi ilan etti ve bu seferki grev tam 303 gün sürdü. 30 kiloya kadar düşen Cemiloğlu'nun serbest bırakılması için Andrey Saharov, Pyotr Grigorenko ve diğer meşhur insan hakları savunucuları dünya kamuoyuna, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na müracaatlarda bulundular.

Saharov BM Genel Sekreterine müracaatında, Cemiloğlu'nun yeniden mahkum edilmesini protesto etmek için ilan ettiği açlık grevinde son derece bitkin düştüğünü belirterek, 1973 yılında benzer durumdaki Andrey Amalrik'in uluslararası kuruluşlar tarafından kurtarıldığını ifade etmiş ve sözlerine şöyle son vermiştir:

¹⁸³ A.g.e., s. 371.

¹⁸⁴ A.g.e., s. 401.

“Cemiloğlu’nun kurtarılması için size yalvarıyorum”¹⁸⁶. Bir diğer müracaat Levitin Krasnov tarafından “Müslüman Dünyasına” hitaben yapıldı. O çağrısında Cemiloğlu hakkında şöyle diyordu: “...Mustafa bir mümindir, Müslümandır. Her gün eriyen takati ölçüsünde Kur’an okuyup dua etmekte, dinince gereken ibadetini yapmaktadır. Onun kalbi bütün Müslümanlarla birlikte çarpmaktadır. Ey Müslüman kardeşler, siz Mustafa’yı böyle mihnetli gününde, felaketinde yalnız mı bırakacaksınız? Mazlum bir Müslüman kardeşinize yardım etmeyecek misiniz?...”¹⁸⁷

Çok geçmeden Cemiloğlu’nun cezaevinde öldüğü haberi bütün dünyaya yayıldı. Bu haber 5 Şubat 1976’da Türkiye televizyonu TRT tarafından da duyuruldu. Türkiye’de bu olay büyük bir üzüntüyle karşılandı. Yurdun çeşitli bölgelerinde toplanan kalabalık Cemiloğlu için gösteriler yaptı. Ölümü ile ilgili gazetelerde, dergilerde yazılar çıktı, televizyonda programlar yapıldı. Mustafa Cemiloğlu’nu Anma Haftası düzenlemek için bir komite kuruldu. Emel dergisi onun için özel bir sayı (93. sayı) çıkarttı. Fakat Cemiloğlu tüm dünyayı hayretler içinde bırakarak hayatta kalmayı başarmıştı ve Kırım Türklüğünün davası için mücadele etmeye devam edecekti.

Sovyet yetkilileri onun yaptığı açlık grevine ve sonrasında düştüğü duruma, dünya kamuoyunun tepkisine aldırmadan onu Sibirya’daki Omsk şehrinde yargıladılar ve 2,5 yıl katı rejimli çalışma kampı cezasına mahkum ettiler. Yargılama halka açık yapılmasına rağmen ne akrabaları, ne de onu savunmak üzere Omsk şehrine gelen Andrey Saharov ve eşi Yelena Bonner duruşma salonuna alınmadı. Mahkeme salonu dinleyici görüntüsü verilen KGB ve İçişleri Bakanlığı mensupları tarafından doldurulmuştu. Cemiloğlu cezasını çekmek üzere Çin sınırındaki Primorski Çalışma Kampına gönderildi. Ceza müddetini tamamladıktan sonra Taşkent şehrine getirildi. Şehri terk etmesi, akşam 20.00 sabah 06.00 saatleri arasında evden çıkması, halkın toplu bulunabileceği yerlere (kahvehaneler, çay salonları, tiyatro, pazar yerleri vb.) gitmesi yasaklandı ve her hafta karakola giderek imza atma mecburiyeti getirildi. Kısaca açık bir hapishanede idi. Bir yıl sonra açık nezaret şartlarını ihlal ettiği gerekçesiyle beşinci defa tutuklandı. Taşkent’teki muhakemesine, Andrey Saharov’u, diğer arkadaşlarını ve akrabalarını yine

¹⁸⁵ Pyotr Grigorenko, Z. Grigorenko, “Basın ve Radyo İçin Bildiri”, Emel. S. 93. 1976. s. 18.

¹⁸⁶ Hronika Zashchity Prav v SSSR, Vypusk 16. İyul-Sentyabr 1975. New York. 1975. s. 13.

¹⁸⁷ Levitin Krasnov, “Müslüman Dünyasına Çağrı”, Çev. F. Yurter. Emel. S. 93. 1976. s. 22.

almadılar. Bu sefer halka kapalı geçen yargılama sonucunda 4 yıl Yakutistan'daki Zıryanka kasabasına sürgün edildi. Yakutistan'dan döndükten sonra, ailesiyle birlikte yerleşmek maksadıyla Kırım'a geldi. Üç gün sonra zorla Özbekistan'a götürüldü. Yangiyul kasabasında yaşamaya başladı¹⁸⁸.

Cemiloğlu 1979 yılında SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığına gönderdiği bir dilekçe ile kendisine ve milletine karşı yapılan haksızlıklara ve baskılara isyan ederek Sovyet vatandaşlığından çıkmayı talep etmiştir. Cemiloğlu Sovyet vatandaşlığından çıkmak istemesiyle, vatanı Kırım'a olan sevgisinin ve ona dönme arzusunun kaybolmayacağını, dünyanın neresinde olursa olsun vatana dönüş mücadelesi için elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Ayrıca Kırım Türklerinin hiçbir engelle karşılaşmadan Kırım'a dönmelerine izin veren, milli ve medeni haklarını tanımayan her türlü kararname ve hükümlerin geçersiz kabul edilmesi halinde bu talebinden vaz geçeceğini ifade etmiştir¹⁸⁹.

Cemiloğlu 1983 yılı Kasım ayında altıncı defa tutuklandı. Taşkent'teki yargılama sonucunda üç yıl katı rejimli çalışma kampına gönderildi. Artık geleneksel olan öcekilere benzer suçlamalarla, yani Sovyet devletinin iç ve dış siyasetine iftira etmek, Sovyet karşıtı olmak, Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgalini kınayan bir bildiriye, Andrey Saharov ve bir kaç aydınla birlikte neşretmekle suçlandı. Ayrıca 1983 yılında Krasnodar bölgesinde vefat eden babasının naaşını yasak olmasına rağmen Kırım'da defnetmeye teşebbüs etmek; bu esnada polisle ve askerle çıkan çatışmalara önderlik etmek gibi ek "suçları" da vardı.

Magadan şehri yakınlarındaki kampta ceza müddetinin tamamlanmasına az bir zaman kala Cemiloğlu aleyhine yeni bir dava daha açıldı. 1986 yılı sonunda Magadan'da yargılandı ve üç yıl hapse mahkum edildi. Ancak yargılandığı haberinin alınmasıyla, Türkiye'de ve ABD'nde serbest bırakılmasına yönelik başlatılan yoğun kampanyalar ve Reykyavik şehrinde yapılan ilk Gorbaçov-Reagan zirvesinde, Reagan'ın ön şart olarak aralarında Cemiloğlu'nun da bulunduğu hapisteki 5 insan hakları savunucusunun serbest bırakılmasını talep etmesi sonucunda şartlı olarak serbest bırakıldı. Siyasi faaliyetlerde bulunduğu takdirde, 3 yıllık hapis cezasını tamamlamak üzere tutuklanacaktı. Cemiloğlu hapisten çıkınca, Kırım Tatar Milli

¹⁸⁸ Karatay, gös. yer.

¹⁸⁹ "Cemiloğlu'nun Sovyet Vatandaşlığından Çıkma Dilekçesi". Emel. S. 111. 1979. s. 12-14.

Hareketi'nin Teşebbüs Grupları mensuplarıyla görüşerek milli faaliyetlerini sürdürdü. Arkadaşlarıyla birlikte, 1987 yılında Kızıl Meydan'da Sovyet tarihinde benzeri hiç görülmemiş Kırım Türk gösterilerini organize etti. Bu gösteriler, gerek Sovyetler Birliği'nde gerekse hür dünyada büyük yankı uyandırdı ve dikkatleri Kırım Türklerinin meselesine çevirdi. Bu hadisenin Kırım Türklerine vatana dönüş yolunu açtığı ve Sovyet rejiminin temellerini derinden sarstığı kabul edilir.

Ömrünün toplam 15 yılını mahkum olarak hapislerde, çalışma kamplarında geçiren Cemiloğlu, 1989 yılı Mayıs ayında Taşkent'te toplanan Kırım Tatar Milli Hareketi Teşebbüs Grupları Genel toplantısında kurulan Kırım Tatar Milli Hareketi Teşkilatı (KTMHT) başkanlığına seçildi. Bu Teşkilatın öncülüğünde 1991 yılında, SSCB'nde Kırım Türklerinin yaşadığı her yerde yapılan seçimler sonucunda II. Kırım Tatar Milli Kurultayı 26 Haziran 1991'de Akmescid (Simferopol)'de toplandı. Cemiloğlu burada bu Kurultayın seçtiği ve Kırım Türklerini temsile yetkili en üst organ olan Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanlığına seçildi. Haziran 1996'da toplanan III. Milli Kurultayda Meclis'in başkanlığına yeniden seçilen Mustafa Cemiloğlu, halen Ukrayna Yüksek Rada (Meclisi)'da Kırım milletvekilidir¹⁹⁰.

D. Kırım Türkleri Milli Hareketinin Üçüncü Safhası

1. Milli Hareketin Sovyet Yönetimi İle İlişkisi

Hareketin ortaya çıktığı andan itibaren Kırım Türklerinin amacının “Kırım Tatar sorununda Parti prensiplerini ve Sovyet gücünü yeniden canlandırmak” olduğu bilinmektedir¹⁹¹. 1960'ların sonu 1970'lerin başında sertleşen tartışmalarda kendilerini bazen “sosyalizminin düşmanlarına karşı savaşılan hareket” olarak da tanıtmıyorlardı¹⁹². Bu kavramı oluşturanlar açıkça söylemeseler de “sosyalizminin düşmanları” olarak herhalde o günkü Sovyet yönetimini kastediyorlardı. Genel olarak, Kırım Türklerinin zihniyeti 60'lı yılların sonunda insan haklarını savunma hareketinde yer alan bir takım fikirlere benziyordu. Bazı reformcu, rejim muhalifi gruplar da kendilerini “Leninist” olarak tanıtmışlardı. Kosterin, Grigorenko ve

¹⁹⁰ Karatay, gös. yer.; “Kendi Kaleminden Cemiloğlu”, gös. yer.

¹⁹¹ Samizdat Belgesi, Nr. 1884

¹⁹² “Otpoved Krimotatarskogo Naroda Renegatam Leninskoy Natsional'noy Politiki”. Samizdat Belgesi, Nr. 1453, 1973 başı (Zafer Karatay'ın şahsi arşivinden alınmıştır).

Saharov o zaman da KP'nin içten yenilenmesi gerekli olduğu ifade etmişlerdi. Stalin tarafından bozulan "temel sosyalist" ilkelerin yeniden tesis edilmesini istediler. KTMH kendini "Berija rejiminin ve kişi kültürünün son kalıntılara karşı mücadele eden inisiyatif" olarak tarif ediyordu. "Bu inisiyatif, KP'ne kendi mücadelesinde yardımcı olmak istiyordu"¹⁹³. Kırım Türklerinin gayesi genel bir siyasi alternatif değildi. Kendilerini "asıl devrimci geleneğin" muhafızları olarak görüyorlardı. Kırım Türkleri o günkü yönetimi bu geleneklere geri dönmeye davet ediyordu. 1944'ten beri Kırım Türklerine karşı yürütülen siyaseti "revizyonizm", "ayrılıkçılık" ve "karşı devrimci" olarak değerlendiriyorlardı. Kendilerini Partinin en sadık üyeleri olarak görüyorlar, böylece "Leninist Milletler siyasetine" aykırı hareketleri eleştiriyorlardı. Sürekli olarak Bolşevik devriminden hemen sonra Lenin tarafından verilen emirlere başvuruyorlardı. Kırım Türkleri kendilerini Sovyet Anayasanın ve çeşitli Parti kongrelerinde verilen kararların koruyucu ve uygulanmacısı olarak da görüyorlardı. ABD de milliyetçiliği ve ırkçılığı kınayan, 1969 Moskova'da yapılan Uluslararası Komünistler Konferansına ve burada alınan kararlara da sahip çıkıyorlardı¹⁹⁴.

1968'den sonra sertleşen ve daha duygulu olan yazılarda Milli Hareket bir "komplo teorisi" yaratmaya başladı. "Hakiki doktrin" ve "Marşsız-Leninizm'e" başvurabilmek için tek yolun bu olduğuna kanaat getirmişlerdi. Bu teorinin doğrultusunda, Sovyetler Birliği'nde yaşayan birçok topluluğu sürgüne göndermekle "emperyalistler" "Doğunun ilhakı yolunda" ilk adımlarını attılar. "Düşman" ilhak ve katliam siyasetinin amacı olan "Kırım Tatarsız bir Kırım" projesini gerçekleştirmek için Sovyet hakimiyetinin organları ve kaynakları ile teknolojiyi kullandı. "Düşman" olarak Çarlık rejimini, kendileri ile birlikte birçok topluluğun maruz kaldığı sürgün hadiselerini, Sovyet ve Parti politikasının yanlış uygulamalarını göstererek küçük toplulukların devlete ve partiye olan güvenlerini sarsmak istediler. "Lenin Partisinin" düşmanları tarafından planlanan, Beriia çetesi tarafından uygulanan bütün kararların sorumluluğunu Partiye ve devlete yüklemek, partiyi ve hükümeti töhmet altında bırakmak demektir. Böyle bir girişim "bilimsel" olarak kabul edilmiyordu¹⁹⁵.

¹⁹³ "Krimskotatarskiy Narod Osujdaet "Olziv" M. Vahapova". Samizdat Belgesi. Nr. 1448. May-Dekabr 1969. (Yunus Kandimov'un özel arşivinden alınmıştır).

¹⁹⁴ "Obreşçeniye Krimskih Tatar ko Vsem Kommunističeskim Partiyam Mira". Samizdat Belgesi. Nr. 1450, 1973. (Yunus Kandimov'un özel arşivinden alınmıştır).

¹⁹⁵ Samizdat Belgesi. Nr. 1448.

1956'da düzenlenen XX. KP kongresinden sonra, Kırım Türkleri sadık vatandaş ve komünistler olarak devlet sisteminin meşruluğunu sorgulamadıkları için, Sovyet yönetiminin onlarla bir uzlaşmaya varacağını ummuşlardı. Fakat sonradan o zaman da Parti ve Devletin önemli makamlarında halen “karşı devrimcilerin” hakim olduğu sonucuna vardılar¹⁹⁶. Bundan dolayı, Kırım Türkleri kendilerini uluslararası komünist hareketi Sovyet iç meselelerine karışmak için davet etmeye haklı gördüler: *“Uluslararası Komünist Hareket Kırım’da devrim stratejisini yeniden tesis etmelidir, karşı devrimci stratejisini reddedip, kınamalıdır”*¹⁹⁷.

Milli hak eşitliği ve proleter enternasyonalizm gibi prensiplerin Sovyetler Birliği’nde çiğnenmesi, “Proleter Dünya Devrimin geleceği, dünya düzeni ve sosyalizme karşı bir tehdit olduğu” için dünya siyaseti açısından büyük önem taşımaktaydı¹⁹⁸. Milli Hareketin yerleşmiş sisteme karşı tavrı, bir yanda başka bir alternatif görmediği için alışılmış siyasi şablonlara sıkı bağlılığını, diğer tarafta geleneksel terminolojinin (“Devrim”, “bilimsel”, “Burjuva”, “Leninci”) istenildiği gibi kullanabileceğini göstermektedir. Siyasi tartışmalarda bu geleneksel şablonlar önemli bir araç olup, böylece mesele yeni bir içerikle doldurulmaktaydı. Kırım Türkleri Milli Hareketi örneği, Sovyetler Birliği’nde muhalif akımların çoğulcu bir demokrasiye doğru yönelmek zorunda olduklarını göstermektedir. Bu hareket, Sovyet devletinde ve toplumunda bir çok değişikliklerin yaşanmasında oldukça önemli rol oynamıştır.

Sovyet belgelerinde ve literatüründe “Teşebbüs Grupları”, “Otonomistler = Özerklik yanlıları”, “Sovyet aleyhtarları” gibi sözlerle ifade edilen KTMH ile yönetimin ilişkisi, sürekli şekilde onunla mücadele etmek şeklinde cereyan etmiştir. Bu mücadelenin çeşitli zamanlarda farklı usulleri vardı. Sovyet yönetimi öncelikle bu hareketin “halli” için KGB’yi görevlendirdi. KGB’nin başkanının aynı zamanda Politbüro üyesi olduğu göz önüne alınırsa, bu kuruluşun hükümetin bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. KGB’nin harekete ve onun mensuplarına karşı tatbik ettiği mücadele usullerini başlıca iki sınıfa ayırmak mümkündür. Birincisi şahsi takip yöntemleri, ikincisi ise yıkıcılık faaliyetleri. Takip yöntemleri

¹⁹⁶ Samizdat Belgesi, Nr. 1884.

¹⁹⁷ Samizdat Belgesi, Nr. 1450.

¹⁹⁸ “Soprovoditel’noye Pis’mo (na İmya N. Çavuşesku) k Oبراşçeniyyu Krimskih Tatar ko Vsem Kommunističeskim Partiyam Mira”, Samizdat Belgesi, Nr. 1451. 1973. (Yunus Kandimov’un özel

arasında korkutma ve tehdit, idari ve ekonomik baskı, psikolojik baskı ve dışlama (tecrit etme) metotları yer almaktadır¹⁹⁹.

Öncelikle takip edilecek kişi belirlenince, ilk olarak şahsın çalıştığı yerdeki idarecileri tarafından harekete katılmaktan vaz geçmesi yönünde telkinler yapılıyor veya KGB çalışanları tarafından özel “sohbetler” ile kişi pasifleştirilmeye çalışılıyordu. Aksi takdirde işinde, ailesinde ve özel hayatında istenmedik olaylar cereyan edeceği vurgulanıyordu. Bu yöntem işe yaramaz ise, idari ve ekonomik baskı metodu uygulanırdı. Kişiye iş yerinde sebepsiz yere çeşitli sıkıntılar yaşatılır, yararlanması gereken her türlü haktan men edilir, hiçbir gerekçe olmadan işten çıkarılırdı. Bu da fayda etmez ise psikolojik baskı uygulanırdı. Bu sık sık KGB merkezine çağrılmalar, sürekli sorgulamalar, evde yapılan aramalar, açık bir şekilde takip etmeler, konuşmaların dinlenmesi yoluyla yapılıyordu. Bu da bir netice vermez ise şahıs toplumdan tecrit ediliyor, yani hapse atılıyordu. Bu usul ilk başta “belki korkar” umuduyla 15 günlük göz altına alarak tatbik ediliyordu. Sonuç vermediği takdirde uzun süreli hapis cezalarına çarptırılıyordu. Bu ceza genellikle hareketin en önde gelen üyeleri, diğer bir ifadeyle liderleri üzerinde uygulanıyordu. Böylece hareket kontrolünü büyük ölçüde kaybediyordu. KGB’nin baskılarına dayanamayan hareket içindeki zayıf karakterli ve güçsüz kişiler ise KGB’nin ağına yakalanıyorlardı²⁰⁰. KTMH’nin en aktif olduğu dönemde, hareket mensupları aleyhine 50’den fazla dava açılmış ve 200’den fazla üye yargılanmıştır²⁰¹.

KGB bu kişileri kendi kontrolü altında tutarak hareket içinde muhafaza ediyordu. Ardından kontrol ettiği gruplarla “yıkıcılık” faaliyetini tatbik etmeye koyuluyordu. Öncelikle bu grupların yardımıyla milli hareket içinde “ideolojik bir savaş” başlatılıyordu. Böyle bir ortamda bu “savaş” mutlak şekilde devlet lehine sonuçlanıyordu. Milli hareket içinde KGB kontrolünde kurulan gruplardan biri, eskiden olduğu gibi sadece dilekçelerle haklarını arama yoluna gidilmesini istiyor, diğeri ülkedeki insan hakları savunucuları ve başka sivil toplum örgütleri ile temas

arşivinden alınmıştır).

¹⁹⁹ “1957-1975 Seneleri...”, s. 37

²⁰⁰ A.g.m., s. 38-39.

²⁰¹ Aleksiyeve, a.g.e., s. 125. Yargı önüne çıkan Kırım Türklerini tam olmayan bir listesi Ek 6’da yer almaktadır.

kurulmamasını, onların harekete yarar yerine zarar getirdiğini ısrarla vurguluyordu²⁰².

Sovyet yönetiminin bu metotlarla asıl gayesinin KTMH'ni, onun ihtiyaç duyduğu entelektüel kadrolardan mahrum bırakmak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü onlar aktif olanlara, teşkilatçı özelliği bulunanlara yönetim, parti ve ekonomik kuruluşlarda idari makamlar teklif ediyorlar, bulundukları mevkide hızlı terfi sözü veriyorlardı. Bu şekilde oluşturulan “milli aristokrasi” sınıfı yönetimin ideolojik kalesi olarak hizmet ediyordu. Devlet onlardan “beşinci kolon” olarak, uydurma haberler yayma yoluyla hareketin aktif iştirakçilerini küçük düşürmek, hareketin içerisine konformist zihniyeti yerleştirmek, hareketin taktiklerini sabote etmek, insan hakları savunucuları ile KTMH arasındaki ilişkiye karşı çıkmak ve uluslararası kamuoyuna müracaat edilmesini önlemek için istifade ediyordu²⁰³.

Bu gruba mensup 52 Kırım Türkünün imzası bulunan bir mektup A. Saharov'a gönderilmiş ve “*Halkımızın işlerine karışmaym, bize zarar vermeyin. Kırım'a giden yolu biz, sizin ve dostlarınızın yardımı olmadan da buluruz*” ifadelerine yer verilmişti (Şubat 1977). Fakat Aleksiyeve'nin ifadesine göre, daha sonra bir kaç kişi imzaların hile yoluyla alındığı, onlara imzalamaları için başka bir metin gösterildiği açıklanmıştı. Haziran 1977'de ise Saharov 549 Kırım Türkü tarafından imzalanan ve kendisine teşekkürlerin sunulduğu bir mektup aldı: “...*Kırım Tatar toplumunun özlem, arzu ve düşüncelerini desteklediğiniz için son şükranlarımızı bildiririz...Birkaç Kırım Tatarının değersiz ve hiçbir etkisi olmayan mektuplar tarafımızdan destek görmemekte ve her zaman kınanmaktadır...*”²⁰⁴

Bir zamanlar KTMH'nin aktif üyelerinden, hatta liderleri arasında yer alan dünyaca ünlü fizikçi Rollan Kadiyev'in de bu grup arasında yer aldığını görmekteyiz. “Taşkent Onu” olarak bilinen mahkeme sonunda 3 yıl hapis cezası alan Kadiyev'in, hürriyete kavuştuktan sonra bambaşka biri olup çıktığı ifade edilmektedir²⁰⁵. O, 10 Şubat 1981'de **Lenin Bayrağı** ve 12 Şubat'ta **Pravda Vostoka** gazetelerinde yayınlanan ve Ayşe Seyitmuratova'ya hitaben yazdığı açık mektupta şunları ifade ediyordu:

²⁰² “1957-1975 Seneleri...”, s. 40.

²⁰³ Aleksiyeve, gös. yer.

²⁰⁴ A.g.e., s. 123.

²⁰⁵ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. I, s. 121.

"Bu mektubu yazma fikri bende birden oluşmadı. Fakat olaylar öyle gelişti ki, vatandaşlık omurum susmama izin vermedi.

Ayşe, sen akrabalarımı, yakınlarımı, dostlarımı, vatanımı Sovyetler Birliği'ni- bırakıp "mutluluk" aramak için Batı'ya gitmenin ardından iki yıl geçti. Bu süre içinde sen kendine İsrail'de yeni "akrabalar" buldun ve "hür dünyaya" çıkmak için çalıştın. O dünya sana uzaktan "gerçek demokrasinin" ve "eşitliğin" dünyası olarak gözüktü. Şimdi ABD'de yaşıyorsun...Ayşe, sen böyle yaparak her şeyden önce savaşta Almanlar tarafından öldürülen babanın hatırasını lekeliyorsun...Sen halkın sırtında bir asalak gibi yaşadın, onun iyiliğinden ve cömertliğinden istifade ettin..."²⁰⁶

Kırım Türklerinin büyük bir kısmı Rollan Kadıyev'in böyle bir yazı kaleme aldığına ihtimal vermiyorlar ve onun bu yazıyı zorla yazdığını düşünüyorlar. Onların böyle düşünmesinin bir sebebi, mektupta yer alan suçlamalarda kullanılan bilgilerin normal bir Sovyet vatandaşı tarafından elde edilemeyecek cinsten olmasıdır. Bu da onlara Kadıyev'in KGB tarafından yazılan bu mektuba imza atmak mecburiyetinde kaldığı fikrini vermektedir²⁰⁷. "Beşinci Kolon"un bir diğer örneğini KP Akkurgan rayon komitesi sekreteri Kırım Türkü S.M. Tairov'un Özbekistan KP MK sekreteri Raşidov'a yazdığı mektupta görmekteyiz. O, Özbekistan'da yaşamaktan son derece mutlu olduğunu, Kırım'dan sürgün edilen Tatarların da Özbekistan'ı ikinci vatan olarak kabul ettiklerini ifade ediyordu²⁰⁸. KGB'nin bu teklifleri karşısında hayatını vermeyi onurunu satmaya yeğleyen Kırım Türkleri de vardı. İzzet Memedullayev adlı Kırım Türkü (1937 doğumlu, üç çocuk babası), KGB'nin kendine yönelttiği "meselelerinin çözülmesine karşılık birlikte çalışma" teklifini ilk başta kabul etmişti. Aradan birkaç gün geçtikten sonra bu kararından utanç duyan Memedullayev kendini asarak hayatına son verdi. Ölmeden önce yazdığı mektupta şu sözler yer alıyordu: *"Ben hiçbir zaman alçak olmadım. Tertemiz şerefimle ölmek istiyorum"*²⁰⁹. Bu gelişmelerin KTMH için müspet sonuçlar doğurduğu söylenemez. Bir çoğu vaktiyle hareketin bünyesinde yer alan kişilerin, harekete karşı devlet destekli eleştirileri doğal olarak hareketin güç kaybetmesine sebep oldu.

²⁰⁶ Rollan Kadıyev. "Padeniye: Otkritoye Pis'mo Grajdana SSCR Rollana Kadıyeva Bivşey Sovyetskoy Grajdanke Ayşe Seyitmuratovoy". Pravda Vostoka. 12 Fevralya 1981. Mektubun fotokopisi Ek 7'de yer almaktadır.

²⁰⁷ Devlet, "240 Kırım Türkü...", s. 12: "Kırım Tatarları Sovyet Devletine Karşı". Çev. H. Kırımlı. Emel, S. 141-145, 1984, s. 21.

²⁰⁸ Samizdat Belgesi, Nr. 1453.

²⁰⁹ Aleksiyeva, a.g.e., s. 127: Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. I. s. 118.

2. Kırım Türk Milli Hareketinde Yaşanan Güç Kaybı

KTMH liderlerinin yargılanarak mahkum edildiği 1970 yılı hareket açısından oldukça kritik bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu tarihten itibaren harekette yavaş yavaş bir düşüşün başladığı gözlemlenmektedir. Bu düşüşün altında yatan sebep sadece bununla iktifa etmemektedir. Hareketin ortaya çıktığı dönem ile 1970'lerden sonraki zaman arasında Kırım Türk toplumunda sosyolojik, ekonomik ve kültürel bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Her şeyden önce toplumdaki işçi sınıfının yapısında değişiklik oldu. Eskiden bu sınıf fabrika işçilerinden teşekkül etmekte iken, o dönemde yerini inşaatçılar, teknisyenler, şoförler gibi kalifiye olmuş elemanlara terk etti. Bunun yanında 1944 yılında ortadan kaldırılan öğretmen, doktor, mühendis gibi yüksek tahsilli kişilerden oluşan Kırım Türk "aydın" sınıfı doğdu. Kırım Türk gençleri tahsil yapma imkanı buldu. Halkın pek çoğu geleneksel meslekleri olan çiftçiliğe geri döndü. Bu durum Kırım Türklerinin yerleşimindeki durumun da değişmesini beraberinde getirdi. Daha önce zorla topluca yerleştirilen Kırım Türkleri, artık yıllarca çalıştıkları fabrikaların bulunduğu sürgün bölgelerinden ayrılarak yeni işlerinin bulunduğu yerlere, daha ziyade büyük şehirlere göç etmeye başladı. Kırım Türk ailelerinin hayat standartlarında da gözle görülür bir iyileşme yaşandı. Fakat Kırım Türk toplumunda meydana gelen bu olumluluklar, milli hareketin faaliyetlerine sekte vurdu. Daha önce hep bir arada yaşayanlar, işlerini ve yerlerini değiştirdikten sonra şartlar ağırlaştı ve koordinasyon eksikliği yaşandı. KTMH sadece aydınların gayretleriyle hayatını sürdürmeye başlamıştı. Faaliyetlere onlar katılıyor, Moskova'ya temsilci olarak onlar gidiyor ve bildirileri onlar kaleme alıyordu²¹⁰.

Hareketin zayıflamasına sebep olan diğer bir amil olarak ise, 1967 Kararnamesinden sonra Kırım'a dönenlerin yaşadıkları acı tecrübelerle rağmen, liderler tarafından halkın toplu şekilde vatana göçe teşvik edilmesi gösterilebilir. İlk göç edenler arasında hareketin liderleri de bulunuyordu. 1967 Kararnamesinden 1979 yılına kadar Kırım'da yaklaşık 15 bin kişi oturma izni alabilmişti. 800 binden fazla olduğu iddia edilen Kırım Türk nüfusunun yanında bu sayı %2'den daha azdır²¹¹.

²¹⁰ Aleksiyeve, a.g.e., s. 124-125: "1957-1975 Seneleri...", s. 43.

²¹¹ 1971 yılında Sovyetler Birliği'nde yapılan nüfus sayımında Kırım Türkleri "Tatarlar" olarak

Bununla birlikte Kırım'a yerleşen bu 15 bin Türk tam anlamıyla arzu ettikleri milli hayata kavuşamadı. Onlar başka bir millete mensupmuş gibi kendi halkından kopmuşlardı. Çünkü Kırım'da halkın bir kısmının yoğun olduğu tek bir kasaba bile yoktu. Her aile oturma izni aldığı yere yerleşiyordu. Devlet ise onlara bir arada oturacakları şekilde ikamet vermiyordu. Böylece Türkler Kırım'ın her bir yanına dağıldılar. Geldikleri yerlerde yok pahasına varını yoğunu satıp gelen bu insanlar, Kırım'da özellikle ev fiyatlarının ateş pahası olması sebebiyle çok sıkıntılı anlar yaşadılar. Bir çoğu ev satın alamadı, alanların alım-satım akitleri kabul edilmedi. İkamet edecekleri bir yer olmayınca oturma izni alamayanlar işe de kabul edilmiyordu. Böylece geçim kaygısına düşen Kırım Türkleri milli hareketle bağlarını koparma noktasına gelmişti. Diğerleri ise sadece bir faaliyet olduğu takdirde iştirak ediyordu. Milli hareketin önde gelenleri de ilk gelenler arasındaydı ve durumları diğerlerinden farklı değildi. Bunlar milli hareketin daha çok mali külfet altına girmesine sebep oluyordu. Daha önce heyetlerin Moskova'ya gönderilmesi için toplanan paralar, artık Kırım'a dönerek sıkıntı içinde yaşayanlara da dağıtılıyordu. Milli hareketin başlıca faaliyet alanları olan Özbekistan, Moskova ve Kırım'ın birbirinden uzak oluşu ve Kırım'da barınamayan Türk ailelerin Ukrayna'nın çeşitli bölgelerine yerleşmesi sebebiyle dağınık bir halde bulunması iletişim ve koordinasyon eksikliğine yol açıyordu²¹².

KTMH'ndeki düşüşü daha net bir şekilde SBKP Kongrelerine gönderilen dilekçelerin altına atılan imza sayılarında da tespit etmek mümkündür. 1966 yılında XXIII. Kongreye 130 bin imzalı dilekçe gönderilirken, XXIV. Kongreye 60 bin, XXV. Kongreye 20 bin, XXVI. Kongreye ise sadece 4 bin imzalı dilekçe gönderilmiştir. Bununla beraber Teşebbüs Grupları küçük de olsa faaliyetlerini devam ettirdiler. 1971 yılında yapılan nüfus sayımına alternatif olarak Kırım Türkleri arasında yapılan nüfus sayımı gibi (Bkz. 211. dipnot).²¹³.

Kırım'a yerleşmek için oturma izni alamayanların büyük çoğunluğu geriye dönmediler. Bir müddet sonra tekrar Kırım'a göçme ümidiyle Kırım'a mümkün olduğunca yakın herhangi bir yerde yerleştiler. Kırım sınırları dışında da Kırım

gösterildiği için, sayıları Kazan Tatarları ile birlikte zikredilmiştir. Bu durum karşısında KTMH Kırım Türklerinin yaşadığı her yerde alternatif bir nüfus sayımı yaptılar ve Kırım Türk toplumunun nüfusu 833 bin kişi olarak tespit edildi: Bkz. Aleksiyeva, gös. yer.

²¹² "1957-1975 Seneleri...", s. 35-36.

²¹³ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. I. s. 123; Aleksiyeva, gös. yer.

Türklerinin bir arada yerleşmelerine müsaade edilmiyordu. Bu şekilde Orta Asya'dan ayrılan yaklaşık 100 bin Kırım Türkü, dağılmış aileler veya küçük gruplar halinde kendilerine teklif edilen yerlere yerleşmişlerdi. Novorossiysk ve civarında on binlerce, Krasnodar ülkesinde yaklaşık 30 bin, Taman ve Kuzey Kafkasya'nın diğer bölgelerinde, Ukrayna'nın güneyinde, Herson, Zaporojye, Donetsk, Odessa bölgelerinde ve diğer başka yerlerde Kırım Türkleri yaşamaktaydı. 1973 verilerine göre Herson'da 1541, Zaporojye'de 1063, Donetsk'de 693, Odessa'da 61 kişi yaşıyordu. Az miktarda Kırım Türkü de Vorosilovgrad, Kirovograd, Kiev, Nikolayev, Çerkassi ve Harkov'da ikamet etmek zorunda kalmıştı. 1968'den itibaren 650 kişi çeşitli sebeplerle Ukrayna sınırlarını terk etmişti. 1 Mayıs 1973 tarihli Ukrayna İçişleri Bakanlığı verilerine göre Ukrayna SSC'nde toplam 6874 kişi yaşamaktaydı. Bunlardan Kırım'da 23 aile (101 kişi), Herson'da 31 aile (142 kişi) Zaporojye'de ise 2 ailenin (8 kişi) ikamet kaydının yapılmadığı belirtilmektedir²¹⁴.

Opanasyuk'un raporunda belirtildiğine göre, Sovyet devleti Kırım Türklerinin sürgün sonrası yerleşim yerlerinde "kökleştğini" hesaba katarak, SBKP MK imzalı 26 Ekim 1972 tarihinde "Bazı kategorideki vatandaşların geçmişte yaşadıkları yerlerden SSCB'nin diğer bölgelerine göç etmeleri" hakkındaki bir kararname kabul etmişti. Raporda bu kararnameye istinaden Ukrayna'daki ilgili parti organları tarafından Kırım Türklerinin bu yerlerde sürekli yerleşmelerinin yasaklanması için gerekli tedbirlerin alınacağı ifade edilmektedir.²¹⁵

3. Kırım'a Dönen Türklerin Faaliyetleri ve Durumları

7-8 Ağustos 1973'te Refat Gocenov, Ruslan Eminov, Ethem Halilov, Yahya Kasimov ve Abdurrahim Reşidov'dan oluşan bir Kırım Türk grubu Ukrayna KP MK'ni ziyaret etti. Amaçları Kırım Türk toplumunun Kırım'a düzenli ve devlet kontrolünde yerleştirilmesi meselesinin ele alınması için ricada bulunmak, halen Kırım'da yaşayan Türklerin durumu hakkında bilgi vermek ve beraberlerinde getirdikleri mektubu Ukrayna KP MK birinci sekreteri Şçerbitskiy'e takdim etmektir. Ziyaret esnasında Gocenov, Kırım Türk temsilcilerin 1944 yılından beri çözüm bekleyen meselelerinin halli için uzun zamandır parti ve meclis organlarına

²¹⁴ Ukrayna KP MK İdari Organlar Şubesi Müdürü Opanasyuk'tan Ukrayna KP MK birinci sekreteri V.V. Şçerbitskiy'e Rapor-Çok Gizli- (14 Temmuz 1973), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25. d. 891, y. 26-31. Belgenin fotokopisi Ek 8'de yer almaktadır.

müracaatlarda bulunduklarını, bunun bir neticesi olarak 5 Eylül 1967 Kararnamesi ile Kırım Türklerinin asılsız yere suçlandığının kabul edildiğini ifade etti. Devamında *“İlk iki hafta her şey yolunda gitti. Daha sonra anlaşılmayan sebeplerden dolayı münasebet tamamen değişti. Değişik rivayetler oldu, fakat biz bunlara inanmadık”* diye ilave etti. Konuşmasında Kırım’daki Türklerin durumuna da değinen Gocenov, bazı şahısların pasaport kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle cezalandırıldıklarını ve resmi makamların onları Kırım’dan çıkmaya zorladıklarını belirtti. Ayrıca Kırım’da yeterli sayıda yerleşim yeri ve iş gücü açığı olduğu halde neden Kırım Türklerinin vatanlarına kabul edilmediği soruldu²¹⁶.

Bu sorulara nasıl bir cevap verildiği hakkında bilgi sahibi değiliz, fakat olumlu olmadığını tahmin etmek güç değildir. Çünkü görüşme sonunda Kırım Türklerinin her türlü faaliyetini zayıflatmak amacıyla onların arasından tespit edilen bazı kişilerin, 1968’de yapıldığı gibi, Kırım’a yerleştirilmesi için Ukrayna KP MK’ne teklifte bulunuldu²¹⁷. Benzer teklif 8 Şubat 1974’te Özbekistan KP MK tarafından SBKP MK’ne yapıldı. Müracaatta, KTMH’nin pasifleştirilmesi için daha önce devlet organizasyonu ile Kırım’a yerleştirilen Kırım Türklerinin oturma meselesinin çözülmesinin büyük önem teşkil ettiği ifade ediliyor²¹⁸. Daha önce de ifade edildiği gibi, Kırım’a yerleştirilmek için seçilenlerde milli hareketin faaliyetlerine hiç iştirak etmemiş olmak, dilekçe ve mektuplara imza atmamış olmak gibi bazı şartlar aranıyordu.

Kırım’daki Sovyet yetkilileri Kırım Türklerinin vatanlarına dönüşünü engellemek adına değişik önlemler alıyordu. 22 Şubat 1974 tarihinde Kırım KP bölge komitesi tarafından kabul edilen karar bunlardan biridir. Kararla birlikte Kırım’da pasaport kurallarını pekiştirmek için bazı ilave yasalar çıkarıldı. Buna göre halk arasında toprak yasası, iş akdi ve pasaport kuralları gereklerinin yerine getirilmesinin yaygınlaştırılması amaçlanıyordu. Bu kalacak bir yeri, oturma izni ve iş akdi olmayanların Kırım’dan çıkarılması anlamına gelmekteydi²¹⁹. Raporda ayrıca

²¹⁵ Gös. yer.

²¹⁶ Ukrayna KP MK İdari Organlar Şubesinin Kırım Tatar temsilcileriyle görüşmesi hakkında bilgi – Gizli- (9 Ağustos 1973). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25. d. 891. y. 19-21.

²¹⁷ Gös. yer.

²¹⁸ Özbekistan KP MK birinci sekreteri Ş. Raşidov’un Kırım Tatarlarının devlet organizasyonu ile Kırım’a yerleştirilmesi hakkında 8 Şubat 1974 tarihli müracaatı. Krimski Tatarı, s. 197-198.

²¹⁹ Ukrayna KP MK Sekreteri İ. Lutak’ın Kırım Tatar ailelerin Zaporozje ve Herson bölgelerinde sistemli ve keyfi yerleşme olayları hakkında Ukrayna KP MK birinci sekreteri Şçerbitskiy’e raporu -

Kırım'a yerleştirilen Türkler arasında "Sovyet halklarının dostluğunu pekiştirecek" eğitim ve propaganda faaliyetlerinde bulunulması hakkında bir ifade yer almaktadır²²⁰. Böylelikle KTMH temsilcilerinin Kırım'da yapmış olduğu faaliyetlerin etkisini azaltma gayesi güdülmüyordu.

Sovyet yetkililerin Kırım'a gayr-i resmi yollardan gelenlere karşı hiç tahammülü yoktu. Gelenler kısa sürede zorla Kırım'dan çıkartılıyordu. Bu şekilde Temmuz 1974'te Andican'dan Kırım'a gelen Sabri Seyitcelilov ve 11 kişilik ailesi Pervomay rayonu Rovnoye köyüne yerleşmiş ve buradan bir ev satın almıştı. Fakat evin alım-satım anlaşmasının noter tarafından tasdik edilmediği gerekçesiyle ailenin oturum izni kabul edilmedi. Mahkeme kararıyla evin boşaltımına karar verildi ve Seyitcelilov ailesi 12 Ağustos'ta zorla evlerinden çıkarıldı. Daha sonra da polis nezaretinde Kırım topraklarından çıkarılan aile, Herson bölgesi Genik rayonu Novoaleksiyevka istasyonuna getirildi²²¹. Bütün bu işler Herson bölgesi İçişleri yönetiminin ve yerel meclis organlarının bilgisi ve rızası olmadan yapılmıştı. Olayın ertesi günü, 13 Ağustos'ta orada yaşayan Kırım Türkleri "Kamorov" sovhozundaki ve diğer işyerlerindeki işlerini bırakıp Seyitcelilov ve ailesinin etrafında toplandı. Seyitcelilov ve ailesinin Kırım'dan çıkarılmasını protesto eden kalabalık, onların tekrar geldikleri yere götürülmesini talep etti. Halkın kararlı tutumu sonucu Seyitcelilov ve ailesi tekrar Kırım'a götürülerek Pervomay rayonu Otkritoye köyüne yerleştirildi²²².

Haziran 1975 tarihi itibarıyla Kırım'da oturum izni alabilen 713 Kırım Türk ailesi (4183 kişi) olduğu tespit edilmiştir. Ukrayna İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Cumhuriyet Savcılığı tarafından Ukrayna KP MK Sekreteri Lutak'a sunulan raporda yer alan bu bilgiye göre, yerleşimi yapılanlara ev temin edilmiş, çalışabilecek durumdakiler işe yerleştirilmiş, çocuklar ise okullara kaydedilmişti. Devlet organizasyonuyla gelmeyen 72 aile (333 kişi)'nin oturum izni olmadan yaşadığı ifade edilmektedir. Pasaport kurallarına riayet etmediği için 21 kişinin çeşitli cezalara çarptırıldığı, 171 kişinin mahkemeye sevk edildiği, 79 kişinin ise ev

Gizli- (28 Mart 1978), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 1090, y. 18-20.

²²⁰ Gös. yer.

²²¹ Ukrayna KP MK Sekreteri Lutak'ın SBKP MK'ne Seyitcelilov ailesinin Kırım'dan çıkarılması hakkında raporu -Gizli- (23 Eylül 1974), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 1090, y. 1-2.

²²² Genik rayonu KGB Şefi yüzbaşı Demidov ile polis şefi yüzbaşı Rrezniçenko'nun Seyitcelilov ailesinin Herson bölgesi Genik rayonuna gelişi ile ilgili raporu -Gizli- (23 Eylül 1974). TsDAGO

alım-satım işlemi mahkeme tarafından geçeriz sayıldığı raporda yer alan diğer bilgiler arasındadır²²³.

1975 yılı KTMH'nin faaliyetlerinde yeniden bir canlanma görülmeye başlandı. Bir çok mensubunun Kırım'a gitmesiyle birlikte hareketin düşüş trendine girmesi, doğal olarak liderleri önlem almaya sevk etti. Hareketin merkezini Özbekistan'dan Kırım'a kaydırmayı düşünen liderler halkın kitleler halinde Kırım'a gitmesini teşvik etti. 27 Kasım 1975 tarihli bu bilgiye göre Kırım'a 912 kişi geldi, bunun 339'unu sadece son üç ay içinde gelenler oluşturdu. Kırım Türkleri ağırlıklı olarak İçki (Sovyet) (860 kişi), Lenin (841 kişi), Larindorf (Pervomay) (591 kişi), Karasu Bazar (Belogor) (468 kişi) rayonlarında yerleştiler. Hareketin Kırım'da ses getirecek faaliyetler yapması bekleniyordu. Aynı zamanda bir bildiri ve dilekçe furçasının başlayacağı bekleniyordu. Yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın kazanılmasının 30. yıldönümü, Yüksek Sovyet ve yerel seçimler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Toplantısı, SBKP XXV. Kongresi, yapılması beklenen faaliyetlerin odak noktasını teşkil ediyordu. Diğer taraftan hazırlanan bildiri ve broşürleri Saharov, Grigorenko gibi destekçileri vasıtasıyla yurt dışına göndermeyi planlıyorlardı. İlk olarak 1500 imzalı bir dilekçe ilgili makamlara gönderildi²²⁴.

Sovyet yönetimi Kırım Türklerinin bu faaliyetleri karşısında ne yapacağını bilemez bir duruma gelmişti. Önlem olarak her zaman başvurduğu pasaport kurallarını ihlal edenlerin cezalandırılması yoluna başvurdu. Bu şekilde 7 kişi çeşitli cezalara çarptırıldı, 337 kişi mahkemeye sevk edildi. Kırım Türklerine karşı bu önlemlerin son derece yetersiz kaldığını gören Kırım yönetimi, yarımada'nın uluslararası bir tatil beldesi olması, ülkenin stratejik askeri tesislerinin bu bölgede yer alması ve ülke ekonomisine katkıda bulunan önemli tesislerin bulunması gibi gerekçeleri ileri sürerek Kırım Türklerinin gelişlerinin kesin olarak önüne geçilmesi için şu önlemlerin alınmasını teklif ettiler:

1. *"Kırım yarımadasının bütün topraklarında "Güneydeki tatil beldelerinde vatandaşların sürekli ikameti için oturma izni*

Ukraini, f. 1. L. 25. d. 1090, y. 11-13.

²²³ Ukrayna İçişleri Bakanı. Adalet Bakanı ve Başsavcının Kırım'da Tatar ailelerin yerleşimi hakkında raporu –Gizli- (18 Haziran 1975). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25. d. 1250, y. 4-5.

²²⁴ Kırım KP Sekreteri Kiriçenko. İşçiler Meclisi Başkanı Çemodurov ve Ukrayna KGB Yardımcı şefi Troyak'ın Ukrayna KP MK'ne Kırım'da Kırım Tatarların faaliyetlerinin artması hakkındaki raporu – Çok Gizli- (27 Kasım 1975). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25. d. 1250, y. 6-10.

kurallarının değiştirilmesi” hakkındaki 19 Mart 1963 tarihli SSCB Bakanlar Kurulu kararının içeriğinin genişletilmesi,

2. *“Moskova ve Leningrad (St. Petersburg) şehirlerinde pasaport kurallarının pekiştirilmesi” hakkındaki 15 Ağustos 1966 tarihli SSCB Bakanlar Kurulu kararının 3. maddesinde öngörülen toplum karşıtı unsurların bulundukları yerlerden sürülmesi kanununun Kırım’da da uygulanması,*
3. *En kısa zamanda toplum karşıtı tezahürlere izin vermeyen Tatar asıllı vatandaşların ailelerinden bir kısmına oturma izni verilmesi. Oturma izni olmadan işgal ettikleri evlerde yaşayan en aktif tahrikçilerin Kırım’dan çıkarılması için gerekli tedbirlerin alınması*
4. *Tespit edilen miktarda Tatar asıllı vatandaşın devlet organizasyonu ile Kırım’a yerleştirilmesi. Böylece bu uygulama Tatarlar arasında bölünmeye yol açacaktır.*
5. *“Otonomistlerin” Kırım’ın bazı bölgelerinde yoğunlaşmasını ve toplum karşıtı tezahürleri engellemek için Belogor rayonunda KGB şubesi oluşturulması. Bununla beraber Lenin, Sovyet, Pervomay ve Çernomorski rayonlarında da benzer özelliklere sahip KGB temsilcilikleri kurulması²²⁵.*

Kırım yönetiminin yukarıdaki isteklerine, cevap 7 Nisan 1976 tarihinde Ukrayna İçişleri Bakanı Golovçenko, Cumhuriyet Savcısı Samayev ve Adalet Bakanı Zayçuk imzasını taşıyan belgeyle geldi. Ukrayna hükümetinin cevabına göre, Kırım’ın güney bölgesini ilgilendiren oturma yasası yeniden gözden geçirilmektedir. Moskova’daki pasaport kuralları ile ilgi teklifte belirtilen maddenin Moskova polisine bazı yetkiler verdiği belirtilmektedir. Buna göre güvenlik kuvvetlerinin istisnai haller dışında geçici ikamet için şehre gelen şahısları, dini toplantılara, gösterilere ve kanunlara aykırı olarak düzenlenen diğer törenlere katılması halinde Moskova’dan uzaklaştırma yetkisine sahip oldukları ifade edilmektedir. Raporda devamla şöyle denilmektedir: “Zikredilen yasalarla sürekli ikamete gelen aileleri veya şahısları Moskova’dan uzaklaştırma yetkisi verilmemiştir. Ayrıca adı geçen kişilerden büyük suçlar işleyenler dahi Moskova’dan çıkarılamaz. Böylece hükümetin almış olduğu bu kararlar, Kırım KP bölge komitesinin mektubunda bahsedilen kategorideki şahısları bağlamamaktadır, çünkü bu kanunun Kırım topraklarında uygulanması için bir sebep mevcut değildir”²²⁶.

²²⁵ Gös. yer.

²²⁶ Ukrayna İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Başsavcılığın Kırım’a yerleşen Kırım Tatarları hakkında uygulanmak istenen kanunlar hakkında raporu –Gizli- (7 Nisan 1976). TsDAGO Ukraini, f.

Kırım idarecilerinin Kırım Türklerinin meselesine yaklaşımında sürekli olarak uzlaşmaz bir tavır takınması ve ısrarla Türkleri Kırım'dan çıkarma gayretinde olmasına rağmen, Ukrayna yönetiminin Kırım Türklerinin meselesine karşı daha bir duyarlı olduğu gözlemlenmektedir. Yukarıdaki rapordan bu izlenim hasıl olmakla beraber Ukrayna İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan bir raporda da benzer düşüncelerin yer aldığı görülmektedir. 12 Ocak 1977 tarihili ve Bakan Golovçenko imzalı bu raporda, Kırım Türklerinin sorunlarının çözümüyle ilgilenilmek üzere özel bir komisyonun kurulması teklif edildiği dikkati çekmektedir. Komisyonunda ele alınması istenen meseleler arasında, Kırım'a gayr-i resmi yollardan gelen bütün şahısların itinayla araştırılması, aralarında "Vatan Savaşı veteranları", yaşlılar, okul çağına gelmemiş çocuklar, çalışmaya elverişsiz kişiler, SBKP üyeleri bulunup bulunmadığının tespit edilmesi gibi konular yer alıyordu. Durumun açıklık kazanmasından sonra uygun görülenlere oturma izni verilmesi belirtiliyordu²²⁷. Bu komisyonun Kırım Türklerinin meselesini onların istekleri doğrultusunda çözmeye niyetinde olmadığı muhakkaktır ve öyle bir yetkisi de bulunmamaktadır. Ancak burada belirtmek istenen husus, Kırım yönetiminin davranışlarına karşı Ukrayna merkezi yönetiminin meseleye daha tutarlı ve duyarlı yaklaşımıdır.

1977 yılına göre Kırım'a yerleşmek amacıyla gelen Kırım Türklerinin durumları hakkında Ukrayna Başsavcılığı tarafından bir inceleme yapılmış, sonuç bir raporla açıklanmıştır. Ukrayna Başsavcılığı Kırım birinci yardımcısı M. Samayev imzalı raporda belirtildiğine göre, Kırım'da 1 Kasım 1977 itibarıyla çeşitli yerlerden resmi ve gayr-i resmi düzende yerleşmek için gelen Kırım Türklerinin sayısının 8534 kişi olduğu ifade edilmektedir. Onların çoğunluğunun Karasu Bazar (Belogor), Lenin, Kirov ve İçki (Sovyet) rayonları başta olmak üzere ziraat bölgelerine yerleştikleri tespit olunmaktadır. Gelenlere kalacak yer ve bir işe sahip olmaları durumunda oturma izni verilebileceği belirtilerek, 1977 yılı içinde bu şekilde yaklaşık 300 aileye oturma izni verildiği kaydedilmektedir. Fakat 2098 kişiye oturma izni verilmemesi, bu konuyla ilgili sıkıntıların halen devam etmekte olduğunu ve ileride de devam edeceğini göstermektedir. Oturma izni alamayan Kırım Türklerine gerekçe olarak, mevcut kanunları çiğneyip "ev anlaşması" denilen bir usulle satın

1, L. 25, d. 1250, y. 13-14.

²²⁷ Ukrayna İçişleri Bakanı Golovçenko'nun 25 Kasım 1972 tarihli Ukrayna Bakanlar Kurulu kararnamesinin uygulanması hakkında raporu -Gizli- (12 Ocak 1977). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25,

aldıkları evlerde veya Kırım'a resmi yollarla gelip yerleşen Türklerin evlerinde kalmaları gösterilmektedir²²⁸.

Kırımlı idareciler tarafından Kırım Türklerinin vatanlarına gelerek burada ev alıp yerleşmeleri sırasında bir dizi yolsuzluk olaylarının yapıldığı hükümet yetkililerince tespit edilmiştir. Özellikle bazı kolhoz ve sovhöz yöneticilerinin, evlerini Kırım Türklerine satan şahıslara yeni ev verdikleri belirlenmiştir. Mesela Y.F. Potaçkin adlı bir şahıs kendi evini özel anlaşmayla Memedov adlı bir Kırım Türküne satmış, İçki (Sovyet) rayonundaki "Şolfeyni" adlı kolhoz müdürü de bu şahsa başka bir ev tahsis etmiştir. Yine aynı rayonda Y.A. Redon adlı şahıs evini Bekirov adlı bir Kırım Türküne satmış ve kendisine "Put' k Kommunizmu" kolhozunda ev verilmiştir²²⁹. Bu yolsuzlukların ardında, kolhoz ve sovhözlerde çok miktarda bulunan boş yerleşim yerlerinin Slavlara tahsis edilmesi fikrinin yattığı düşünülmektedir. Böylece, yönetim tarafından Kırım Türklerinin boş olduklarını iddia ederek kendilerinin yerleştirilmesini istedikleri bu yerlerde yaşayanların bulunduğu gösterilmek istenmektedir.

Kırım yönetimi Moskova'daki pasaport kurallarının Kırım'da uygulanması talebinin uygun görülmemesine rağmen bu konudaki ısrarını devam ettirerek tekrar Ukrayna KP MK ve Bakanlar Kuruluna müracaat etmiştir²³⁰. Gelen bu ısrarlı taleplerden sonra Ukrayna KP MK birinci sekreteri Şçerbitskiy tarafından SBKP MK'ne bir mektup gönderilmiş ve Kırım'a Türk göçünün önüne geçilemez bir hal aldığını belirtmiştir. Şçerbitskiy mektubunda Kırım'a gelenlerin 1973 yılında sadece 32 kişiden ibaret olduğunu, o gün itibarıyla (1978) bu sayının 10 binlere çıktığını ve bunun 1/3'ünün oturum iznine sahip olmadığını ifade ederek acilen önlem alınması gereğine işaret etmiştir²³¹.

Mezkur mektupta ayrıca, KTMH'nin gittikçe artan faaliyetlerinin "provakasyonel ve karalayıcı nitelikte" olduğundan bahsedilerek, dışardan aldığı destek sayesinde Kırım Türklerini Kırım'a göçe etmeye ve orada toplu vaziyette

d. 1401, y. 32-35.

²²⁸ Ukrayna Başsavcılığının Kırım'a gelen Kırım Türklerinin gayr-i resmi yollardan girişi hakkında verdiği malumat –Gizli- (7 Aralık 1977), TsDAGO Ukraini, f. 1. L.25. d.1557, y.8-9.

²²⁹ Ukrayna KP MK İdari organlar şubesi şefi A. Çumak'ın Kırım Tatarlarının Kırım'da yerleşmeleri hakkında raporu –Gizli- (15 Aralık 1977), TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25. d. 1401, y.16-18.

²³⁰ Gös. yer.

²³¹ Ukrayna KP MK birinci sekreteri Şçerbitskiy'in Kırım'da pasaport kurallarının pekiştirilmesi

yerleşmeye teşvik ettikleri belirtilmektedir. Daha önce de belirtilen Kırım'ın stratejik ve turistik yönden önemi vurgulanarak, SSCB Bakanlar Kurulu'nun "Kırım'da pasaport kurallarının pekiştirilmesi yönünde ilave kararlar" hakkında bir kanun çıkarması talep edilmektedir. Bu kanunun çıkarılmasıyla, Kırım'a gayr-i resmi yollardan gelen Kırım Türklerinin İçişleri Bakanlığı organları tarafından sınır dışı edilmesinin daha kolay bir hal alacağı zikredilmektedir²³². Fakat daha böyle bir kanunun çıkmasından kısa bir süre önce meydana gelen bir olay, kanunun kabul edilmesinden sonra yaşanacakların ne boyutlarda olacağının sanki habercisiydi.

4. Musa Mahmut'un İntiharı

Musa Mahmut 5 kişilik ailesiyle birlikte 1975 yılında Kırım'a gelerek Akmesid (Simferopol) Beş Terek (Donskoye) köyünde bir ev satın aldı. Fakat noter huzurunda yapılan alım-satım akdi Musa Mahmut'un oturum izni isteği sırasında reddedildi. Daha sonra ona ve karısına karşı pasaport kurallarını ihlal suçundan dava açıldı. 23 Nisan 1976'da Musa Mahmut tutuklandı ve 13 Mayıs'ta yapılan mahkemede 2 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Birkaç ay sonra Musa iyi halinden dolayı şartlı olarak Kremençuk şehrine çalışmaya gönderildi. Burada da iyi halinden ve çalışmalarından dolayı 9 ay önceden serbest bırakıldı.

Mahmut özgürlüğüne kavuştuktan sonra tekrar ailesinin yanına Beş-Terek köyüne döndü. Fakat Kırım yönetimi ona oturum izni vermemekte ısrar ederek ailesiyle birlikte Kırım sınırları dışına çıkarmak istiyordu. Musa Mahmut'un aralarında SPKP MK'nin de bulunduğu çeşitli yerlere yaptığı müracaatlar bir sonuç vermedi. 20 Temmuz 1978'de kendisi ve karısı hakkında yeniden dava açıldı. Musa Mahmut kendisine sunulan mahkeme tebligatına karşılık "cezalandırıcıların eline sağ geçmeyeceğini" bildirdi. Ve 23 Temmuz sabah saat 10.30'da, yerel polisin Mahmut'u sorgulamak için geldiğinde o korkunç hadise yaşandı. Musa Mahmut üzerine benzin dökerek kendini yaktı²³³.

hakkında mektubu –Gizli- (18 Mayıs 1978). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25. d. 1740. y.1-2.

²³² Gös. yer.

²³³ Jivoy Fakel: Samosojjeniye Musı Mamuta (Sbornik dokumentov), Ed. R. Cemilev. New York, Fond Kırım, 1986, s. 63-65.

Musa Mahmut'un oğlu Yunus'un polise verdiği ifadeye göre olay şu şekilde cereyan etmişti:

"23 Temmuz 1978'de annem çiçek toplamak için sabah saat 10 gibi evden ayrılmıştı. Yaklaşık yarım saat sonra evimize yerel polisten üsteğmen Soprikin geldi. Bundan önce babam bana ve kuzenim Dilaver'e kendisini soran olursa evde olmadığını söylememizi istemişti. Soprikin annemin ve babamın nerde olduklarını sordu, ben de evde yoklar dedim. Fakat polis kendi eve girerek uyumakta olan babamı gördü. Bize onu uyandırmamızı söyledi. Onu uyandırdım ve Soprikin'in onu beklediğini söyledim. Babam ona niçin geldiğini sordu. Soprikin: "Seni köy meclisinde savcı bekliyor. Seni oraya götürmem emredildi." diye cevap verdi. Babam "Hiçbir yere gitmeyeceğim, benim orada yapacak işim yok" dedi. Soprikin kendisine zorluk çıkarmamasını, aksi takdirde arkadaşlarını çağırıp zorla götüreceğini söyledi. Babam o zaman polisin evden çıkmasını, kendisinin de üzerini değiştirip geleceğini ifade etti. Babam giyindi ve bize evde oturmamızı, dışarı çıkmamızı söyleyerek evden çıktı. Biraz sonra dışardan gelen bir gürültüyle pencereye koştuk. Babamın üzeri ıslaktı ve polise doğru yürüyordu. Elinde kibrit vardı. Hemen dışarı çıktık, babamdan benzin kokusu geliyordu. Ben babamın üzerine atladım ve elinden kibriti almak istedim, fakat o hizi kendinden uzaklaştırdı... Babam kibriti ateşledi ve üzerine attı. Birden alev topu haline geldi. Çevredekiler hemen babamı söndürmeye çalıştılar. Fakat hiçbir şey fayda etmedi. Ben korkumdan eve kaçtım, Dilaver ise orada kaldı. Biraz sonra o, babamın hala yaşadığını söyledi. Ağlayarak babamın yanına gittim, hala hayattaydı, bana baktı ve bir şeyler fısıldadı. Soprikin motosikletine binerek oradan uzaklaştı ve çevredekiler babamı hastaneye kaldırdılar"²³⁴

Kırım KP bölge komitesi raporunda ise, kendini yakan Musa Mahmut'un Soprikin ve beraberindekiler tarafından söndürülerek hastaneye kaldırıldığı belirtilmektedir²³⁵. Ağır yaralı bir halde 5 gün hastanede yatan Mahmut 28 Haziran 1978'de hayatını kaybetti. Ölmeden önce şuuru yerinde olarak, hayatına Kırım Türk toplumuna yapılan hakaretleri protesto etmek için son verdiğini ifade etti. Musa Mahmut 30 Haziran'da Beş-Terek köyü mezarlığında toprağa verildi²³⁶. Bu olay Kırım Türkleri ve onun meselesine ilgi duyan herkes tarafından büyük nefret ve tepkiyle karşılandı.

²³⁴ A.g.e., s. 68-70.

²³⁵ Kırım KP bölge komitesi sekreteri Makarenko'nun Musa Mahmut'un kendini yakarak intihar etmesi hakkında Ukrayna KP MK'ne sunduğu rapor –Gizli- (23 Haziran 1978). TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 1740, y.12-13.

²³⁶ Jivoy Fakel, s. 65.

Mustafa Cemiloğlu, dünya kamuoyuna yaptığı müracaatta 46 yaşında ve üç çocuk babası Musa Mahmut'un, Kırım Türklerinin trajik durumunu yansıtan son derece anlamlı bir belge olduğunu vurgulamaktadır²³⁷. Reşat Cemilev ise Suudi Arabistan Kralı Halid bin Abdülaziz'e gönderdiği mektupta, Musa Mahmut olayının bir intihar değil, Sovyet yöneticileri tarafından işlenen bir cinayet olduğunu belirtmektedir²³⁸. Ayşe Seyitmuratova, onun Sovyetler Birliği'nde yapılan haksızlık ve kanunsuzlukları gösteren ebedi bir meşale olarak sürekli insanlığı ve tarihi aydınlatacağını söylemektedir²³⁹. Musa Mahmut'un intiharına bir tepki de ünlü Sovyet ilim adamı ve insan hakları savunucusu, aynı zamanda Kırım Türklerinin dostu A. Saharov'dan gelmiştir. Saharov konuyla ilgili olarak SBKP MK Genel Sekreteri, SSCB Yüksek Sovyet Başkanı Brejnev'e gönderdiği mektupta şunları yazmıştı:

"23 Haziran'da Simferopol şehri Donskoye köyünde 46 yaşında 3 çocuk babası Musa Mahmut, polisler evine zorla girmeye teşebbüs edince kendini yakarak intihar etmiştir. Mahmut yıllar sonra Kırım'da yaşama hakkını elde etmişti. Ona da diğer Kırım Tatarları gibi oturma izni verilmedi ve o göyü pasaport kurallarını ihlal ettiği için 2 yıl ceza aldı. Bundan sonra o yeniden hapis ve sürgün tehlikesiyle karşı karşıya kaldı ve kendi trajik adımını atmaya karar verdi. Bu durumun somut şartların takılı kalmadan Musa Mahmut'un intiharı, 1944 yılında Stalin ve arkadaşlarının büyük cinayetlerinin, SSCB YSP kararnamesiyle Kırım Tatarların iade-i itibarlarından sonra (1967-1978 yıllarında) devam eden ayrımcılığın ve eşitsizliğin kurbanı olan Kırım Tatar toplumunun milli trajedisinin gerçek sebeplerini barındırmaktadır. Bu ayrımcılık, Kırım Tatarlarına vatanlarında oturma izni verilmeyerek, ev alım anlaşmalarını geçersiz sayarak, kanunsuz şekilde evlerden ve Kırım'dan çıkartarak, mahkeme kararlarıyla, baskınlarla evleri boşaltıp yaşlı ve çocukları sokakta bırakarak kendini göstermektedir.

*Ülke yönetiminin yüksek makamlarının en kararlı ve kapsamlı şekilde müdahalesine ihtiyaç duyulduğuna inandığım için size müracaat ediyorum. Bütün şerefli insanların ve kendi vatandaşlarının anısında adı ebediyen yaşayacak olan Musa Mahmut'un trajik ölümü adaletin ve onun halkının çiğnenen haklarının yeniden tesisine hizmet etmelidir. Ayrıca sizden onun dul eşi ile çocuklarına maaş bağlanmasını ve ölümünün gerçek sebeplerinin araştırılmasını rica ediyorum"*²⁴⁰.

²³⁷ A.g.e., s. 78-79.

²³⁸ A.g.e., s. 80.

²³⁹ Ayşe Seyitmuratova, "Ebedi Meşale", Emel, S. 121, 1980, s. 29.

²⁴⁰ A.D. Saharov'un Kırım tatarı Musa Mahmut'un intiharı münasebetiyle L.İ. Brejnev'e mektubu: Bkz. Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. II. s. 211-212; Krimski Tatari. s. 246-247; Jivoy Fakel. s. 83.

5. Yeni Pasaport Kurallarının Kabulü

Musa Mahmut'un trajik ölümü, Sovyet yönetimi açısından Kırım'a kendi kontrolleri dışında giren Türklere karşı etkili önlemler alınmasının ne kadar lüzumlu olduğunu bir kez daha hatırlattı. Bu vesileyle olsa gerek, Kırım KP bölge komitesi tarafından ısrarla çıkarılması istenen ve yeni pasaport kurallarını düzenleyecek olan kanun SSCB Bakanlar Kurulu tarafından 15 Ağustos 1978'de kabul edildi. Kırım bölgesinin pasaport kurallarının daha da pekiştirilmesi yönünde şu kararlar alındı:

1. Daha önce yönetimler tarafından caydırıcı tedbirler alınmasına rağmen, yasal olmayan yollarla Kırım'a giren ve oturma izni olmadan burada yaşayan şahısların, şehir ve rayon icra komiteleri kararıyla Kırım'dan çıkarılmaları için Kırım İçişleri Bakanlığı organlarına yetki verilmesi,
2. Bu şahısların kendi evlerinde ikametsiz ve pasaportsuz yaşamalarına müsaade eden ev sahibi ve kiracıları, bir yıl boyunca iki veya daha fazla adli tahkikata uğrayanları, şehir ve ilçe icra komiteleri kararıyla 2 yıl süreyle bölge sınırları dışına çıkarılması,
3. SSCB Adalet Bakanlığı, Başsavcılık ve İçişleri Bakanlığına, Kırım'da oturma izni olmadan yaşayanların ve SSCB pasaport rejimi hükümlerini ihlal eden ev sahibi ve kiracıların Kırım'dan çıkarılmasına dair bir yönerge hazırlanması²⁴¹.

Alınan bu kararlarla Kırım polisi istediği kişiyi Kırım'dan çıkarma yetkisiyle donatıldı. Bu durum şüphesiz ki polisle sık sık karşı karşıya gelen Kırım Türkleri için hiç de olumlu bir gelişme değildi. Nitekim kararın ardından Kırım Türklerine yönelik zorla çıkarma hadiseleri giderek artmaya başladı. Diğer taraftan kanunla, Kırım Türklerine ev satan Kırım'ın diğer halkına da gözdağı veriliyordu. Böylece Kırım Türklerinin Kırım'da ev satın almalarının önüne geçilmek isteniyordu.

Kanunun ardından SSCB Bakanlar Kurulu bazı organlara bir dizi ilave tedbirlerin alınması ve uygulanması hakkında talimat verdi. Ukrayna KP Kırım bölge komitesi ve icra komitesine, 26 Ekim 1972 tarihli SBKP MK'nin "Daha önce yaşadıkları yerlerden SSCB'nin diğer bölgelerine sürülen bazı kategoriye dahil vatandaşlar hakkında"ki kararnamesi ile 14 Kasım 1972 tarihli Ukrayna KP MK'nin ve 25 Şubat 1972 tarihli Ukrayna Bakanlar Kurulunun bu konu hakkındaki

²⁴¹ Kırım bölgesindeki pasaport kurallarının pekiştirilmesi yönünde ilave kararlar hakkındaki SSCB Bakanlar Kurulu Kararnamesi –Gizli- (1978), TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 1740, y.3. Belgenin

kararnemelerinin hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığının parti il-rayon komiteleri, bölge icra komiteleri tarafından denetlenmesi ve bu tedbirlerin yerleşim yerlerinde harfiyen uygulanması talimatı verildi. Ayrıca bütün işletme, kuruluş, kolhoz ve sovhöz yöneticilerinin, SSCB pasaport rejiminin 36. maddesi²⁴² hükümlerinin titizlikle uygulanması için önlemlerini arttırması ifade edildi. Ayrıca Kırım bölgesi icra komitesine de köy, kasaba, rayon ve il icra komitelerinin Kırım Türklerinin aynı yerleşim birimlerinde yığılmalarına izin vermemesi, müstakil ev yapımı için arazi verilmesi hakkında oluşturulan düzeni özenle uygulaması hususunda önlemlerini arttırması talimatı verildi²⁴³. Özbekistan'da da devlet görevlileri tarafından Kırım Türklerinin çıkışı yasaklandı. Kırım'a gitmek isteyenlerin ikamet kayıtları silinmiyordu. Böylece iki yerde birden kayıt yaptıırma hakkına sahip olmayan Kırım Türkleri, Kırım'da da oturma izni alma imkanını kaybediyorlardı²⁴⁴. Geniş yetkilerle donatılan Kırım polisinin ve diğer resmi organların keyfi ve aşırıya kaçan tutumları Kırım Türkleri arasında korkunç sonuçların meydana gelmesine yol açtı. Musa Mahmut adlı Kırım Türkünün intiharı bunun en bariz örneğini teşkil etmektedir.

Yeni pasaport kurallarının yürürlüğe girmesinden sonra, Sovyet makamlarının ifadelerine göre Kırım Türklerinin Kırım'a gelişleri büyük ölçüde durdu. Kasım-Aralık 1978 ve Ocak 1979'da Kırım'a sadece 30 civarında aile geldi ve yalnız bir aile yerleşme imkanı buldu, diğer aileler ise Kırım'dan çıkarıldı. 1979 yılının Şubat ayında ve Mart ayının ilk 15 gününde Kırım'a gayr-i resmi olarak hiçbir ailenin gelmediği Sovyet kaynakları tarafından gururla belirtilmektedir²⁴⁵. Belgede 1979 yılı itibariyle Kırım'a Ekim 1978'den önce gelen ve oturma izni alamamış olan toplam 3469 kişilik 721 ailenin bulunduğu ifade edilmektedir. Yalnız yeni pasaport kurallarının bu kişileri kapsamadığı SSCB İçişleri Bakanlığı tarafından bildirilmişti. Buna rağmen Kırım KP bölge komitesi, bu kuralların zikredilen şahıslar için de geçerli olması talebiyle İçişleri Bakanlığı, Başsavcılık ve Adalet Bakanlığına

fotokopisi Ek 9'da yer almaktadır.

²⁴² 36. madde, pasaportsuz ve otumsuz vatandaşların işe alınmalarını yasaklamaktadır. bkz. **Krımski Tatari**, s. 243.

²⁴³ SBKP MK tarafından Ukrayna KP MK'ne gönderilen Kırım pasaport kurallarının pekiştirilmesi hakkında ilave kararları -Gizli- (1978), **TsDAGO Ukraini**, f. 1, L. 25, d. 1740, y.4-6.

²⁴⁴ Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. I, s. 125.

²⁴⁵ Kırım'da uygulanan pasaport kuralları hakkında Ukrayna KP MK idari organlar şubesi şefi A. Çumak'ın Ukrayna KP MK Sekreteri V: Şçerbitskiy'e verdiği malumat -Gizli- (17 Mart 1979, **TsDAGO Ukraini**, f. 1, L. 25, d. 1940, y.10-11.

müracaatta bulundu²⁴⁶. Kırım Türklerinin vatanlarına girmesini önlemek için alınan her türlü tedbire rağmen Kırım'a girmeye muvaffak olanların özel anlaşmayla aldıkları evler yönetim tarafından ellerinden alınıyordu. Bu evler çeşitli amaçlarda kullanılmak üzere kolhoz ve sovhozların kullanımına tahsis ediliyordu. Kırım Türklerinin maruz kaldığı bu uygulamalara yine onların yılmaz savunucularından A. Saharov karşı çıktı ve Brejnev'e gönderdiği "Açık Mektup" ile bu haksızlığa hemen son verilmesini talep etti²⁴⁷.

Özbekistan'da da göçün önüne geçilmesi için tedbirler alınıyordu. Özbekistan'daki önlemler daha çok siyasi propaganda ağırlıklıydı. Bütün parti teşkilatları çeşitli ideolojik etkileme ve propaganda metotlarını kullanarak Kırım Türkleri arasında "siyasi eğitim çalışmaları" yapmak istiyordu. Kırım Türkleri zaten Özbekistan'da sosyal standardı yüksek olan bir topluluktuk. Toplumun her kademesinde başarılı temsilcilere sahipti. 1957 yılından beri kendi dilinde çıkan **Lenin Bayrağı** adlı bir gazeteleri vardı. Her ne kadar bu gazete Sovyet devletinin resmi yayın organı hüviyetinde olsa da, kendi dillerinde çıkması açısından önem taşımaktaydı. Bu gazetenin Taşkent'te 1600'den çok abonesi bulunuyordu. Yine Kırım Tatar Türkçesinde yayın yapan bir radyoları bulunmaktaydı. Ayrıca Andican şehrinde **Dostluk** adlı bir topluluk sanat faaliyetleri yürütmekteydi²⁴⁸. Bütün bunlar Kırım Türklerinin içlerindeki vatana dönme arzusunu dindirmeye yeterli olacak tavizler değildi. Zaten onlar hiçbir taviz peşinde değildi, sadece yıllar önce zorla çıkarıldıkları vatanlarına geri dönebilmek ve milli özerkliklerine tekrar kavuşabilmek istiyorlardı. Vatanlarına döndükten sonra kendilerine taviz olarak sunulanlar, orada en doğal hakları olacaktı.

Kırım Türklerine sağlanan hakların vatana dönüş mücadelesine hiçbir tesirinin olmadığını gören ve anlayan yetkililer, onlar arasında daha fazla "siyasi eğitim çalışması" yapılmasını kararlaştırdılar. Siyasi eğitimden kasıt, Marksist-Leninist öğretinin en ince ayrıntısına kadar öğrenilmesi ve dinleyiciler tarafından özümsemesi idi. Bu çalışma sayesinde KTMH'nin etkisinin de azaltılması

²⁴⁶ Gös. yer.

²⁴⁷ A.D. Saharov'un Kırım Tatarlarını savunan "Açık Mektubu": Bkz. Guboglo-Çervonnaya. a.g.e. C. II, s. 214.

²⁴⁸ Özbekistan KP Andican bölge komitesinin Kırım Tatarları arasında ideolojik-siyasi propaganda faaliyetleri hakkında 26 Aralık 1979 tarihli kararı. *Krimsi Tatarı*, s. 256-258.

amaçlanıyordu. Özellikle II. Dünya Savaşı'na katılmış Kırım Türkleri, emekli işçiler ve ilim adamlarının yardımıyla bu gayenin gerçekleşmesi düşünülüyordu²⁴⁹.

6. Kırım Türkleri İçin Yeni Yerleşim Yeri Planları

Sovyet yöneticileri Kırım Türklerinin vatana dönüşünü engellemek için sürekli yeni planlar yapıyor, yeni kararları uygulamaya koyuyorlardı. İlk defa 5 Eylül 1967 kararnamesinde yer alan Kırım Türklerinin Özbekistan'da ve yerleştikleri diğer bölgelerde "kök saldıkları" düşüncesi 1980'li yılların başında yeniden gündeme geldi. Sovyet devlet adamları, ısrarla vatana dönmek isteyen Kırım Türklerine Özbekistan toprakları içerisinde suni bir "vatan" oluşturma gayreti içine girmişlerdi. Bunun için de Özbekistan SSC Kaşkaderya bölgesinin iki kasabasında Kırım Türklerine ait yarı özerk bir bölge oluşturmak istiyorlardı. Onlar burada kendi yönetim birimlerine ve kadrolarına sahip olacak, iş ve eğitimlerinde yükselebilmeleri için her türlü imkan sunulacaktı. Bu bölgede Kırım Türklerine tahsis edilmesi düşünülen iki yer bulunuyordu: Mübarek ve Baharistan²⁵⁰.

Tasavvur edilen bu yarı özerk bölgenin sürgündeki Kırım Türklerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul göreceği düşünülüyordu. Böylece onların "vatan Kırım'a dönüş" ve orada yeniden tesis edilmesini istediği "milli özerklik" gibi Sovyet yönetiminin başını ağrıtan fikirleri unutacakları ümit ediliyordu. Bu düşünceler doğrultusunda Mübarek ve Baharistan'da Kırım Türklerinin yerleşimi için hazırlıklar yapılmaya başlandı ve hatta bu kasabalarda Kırım Tatar Türkçesinde iki mahalli gazetenin neşrine dahi başlanıldı²⁵¹. Fakat bu iki kasaba Kırım'ın ancak beşte biri kadardı. Üstelik toprağı kurak ve verimsizdi, yerleşime müsait yeri de pek fazla değildi. Kırım Türkleri oraya yerleşmeyi kabul ettikleri takdirde kendilerini çöl halindeki toprakları verimli arazilere dönüştürme gibi son derece ağır bir yük bekliyordu²⁵². Ne var ki, "yeni vatan" olarak lanse edilen her iki kasabada yaşamayı kabul eden Kırım Türklerinin toplam sayısı ancak 2.000 civarındaydı. Bu yeni kurulmuş çöl kasabalarını Kırım Türkleri için cazip kılmak amacıyla geniş çaplı

²⁴⁹ Özbekistan KP Andican bölge komitesinin Kırım Tatarları arasında idcolojik-siyasi propaganda faaliyetlerin iyileştirilmesi hakkında alınması gereken tedbirler (26 Aralık 1979). *Kırmısi Tatarı*, s. 258-261.

²⁵⁰ Devlet, "240 Kırım Türkü...", s. 11.

²⁵¹ Kırmıslı, "Sürgündeki Kırım Tatarlarına Yönelik...", s. 9.

kampanyalar düzenlendi. Bu kasabalarda Kırım Türk okulları açıldı ve yıllardır kendi anadillerinde eğitim yapan kurumlara sahip olma arzusu duyan Kırım Türklerinin çocuklarını bu okullara göndereceği tahmin edildi. Bu okulların öğretmen ihtiyacının ise Taşkent Nizami Pedagoji Enstitüsü bünyesinde bulunan Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümü (TATLİT) mezunları tarafından karşılanması planlandı. Bu bölümden mezun olan öğrenciler tehdit ve şantajlarla Mübarek ve Baharistan'daki okullarda görev almaya zorlanıyorlardı²⁵³. Bu durum TATLİT'te okuyan Kırım Türk öğrencileri için ayrı bir mesele teşkil ediyordu. Sovyet Anayasasına göre her vatandaş kendi ana dilinde eğitim alma hakkına sahip iken, Kırım Türkleri 1944 yılından itibaren bu haktan mahrum bırakılmıştı. Kırım Türklerinin bu özlemi ancak 1967 yılında Taşkent Pedagoji Enstitüsü'nde açılan Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı bölümü ile bir nebze olsun giderilmeye çalışılmıştı. Fakat Kırım Tatar dilinde hiçbir ilköğretim kurumu açılmadığı için, buradan mezun olanlar Rus dilinde eğitim yapan okullarda Rusça okutmak mecburiyetinde kalıyorlardı. Kırım Türkçesi ile ders anlatabilmek ve kendi anadillerini öğretebilmek için Mübarek ve Baharistan'da açılacağı söylenen Kırım Türk okullarına gönderilmek isteniyorlardı. Halbuki bu yerlerde henüz yeterli ortam müsait değildi ve gerekli sayıda Kırım Türkü bu bölgeye yerleşmemişti. Bu durumu yetkililere belirten öğrenciler, burslarının kesilmesi ve diplomalarının geri alınması durumuyla karşılaşıyorlardı. Yapılan protestolara rağmen birkaç ay sonra bu öğrenciler zorla Mübarek ve Baharistan'a gönderiliyorlardı²⁵⁴.

TATLİT öğrencilerinin adı geçen bölgeye gitmek istememeleri Sovyet yetkililer tarafından KTMH'nin faaliyetleri ile ilişkilendirildi. Onların düşüncesine göre, eğer Kırım Türk çocukları kendi dillerinde eğitim yaparlarsa, günün birinde bu dilin anavatanı Kırım'ı ve atalarını da düşünebilirlerdi. Böyle bir zihniyetin sahibi Sovyet yönetimi, 17 Haziran 1983'te Özbekistan Merkez Sansür Kurulu aracılığıyla **Lenin Bayrağı** gazetesi idarecisi A. Osmanov'a, gazete sayfalarında Kırım'da bulunan yerleşim yerlerinin Akyar, Akmesjid, Gözleve gibi Türkçe isimleriyle anılmasını yasakladı. Bunun dışında Kırım ÖSSC tabirinin kullanılması da men

²⁵² Devlet, gös. yer.

²⁵³ "Kırım Tatarları Sovyet Devletine Karşı", s. 17.

²⁵⁴ A.g.m., s. 18.

edilerek Kırım kelimesinin yanına “oblast = bölge” tabirinin eklenmesi şart koşuldu²⁵⁵.

Bir yandan Kırım Türkleri için yeni “vatan” kurulmaya çalışılırken, bir yandan da geçmiş yıllarda olduğu gibi, 1980’lerin başında da KTMH ve mensuplarına karşı yıldırma faaliyetlerine devam edildi. 3 Mayıs 1983’te milli hareketteki faaliyetleri sebebiyle Yuri Osmanov tutuklanarak 3 yıl çalışma kampında hapis cezasına çarptırıldı. Nurfet Murahhas da aynı gerekçelerle Buryat çalışma kampında 2.5 yıla mahkum edildi. Cemiloğlu’nu tahrike yönelik çabaların da olduğu bu dönemde hareket en aktif üyelerinden ikisini kaybetti. Yuri Osmanov’un da babası olan Bekir Osmanov 26 Mayıs 1983’te Akmescid (Simferopol)’de vefat etti. Osmanov II. Dünya Savaşı veteranlarındandı; Kırım Türklerinin vatana dönüş mücadelesinde hedeflerine ulaşabilmeleri için kanuni yollardan sapılmamasını ve KP ilkelerine aykırı hareket edilmemesini savunurdu. Buna rağmen Kırım Türklerinin vatanlarına dönmelerini istediği gerekçesiyle 1969’da parti üyeliğinden ihraç edildi. Yine II. Dünya Savaşı veteranlarından ve KTMH’nin kurucularından Cebbar Akimov’un 22 Temmuz 1983’te Taşkent’te ölümü Kırım Türkleri arasında derin üzüntüye yol açtı²⁵⁶.

Sovyetlerin Kırım Türklerini vatanlarından uzak tutmak için gösterdikleri gayretlerin hepsi boşa çıkıyordu. Onlara sunulan “yeni vatan” seçeneği de kabul görmemiş ve Kırım Türkleri kendi anavatanlarına dönme kararlılığından taviz vermemiştir. Sovyet yönetiminin isteği doğrultusunda hareket eden birkaç Kırım Türkü de onların bu arzusuna kırmaya muvaffak olamadılar. Artık KTMH’nin önderliğinde yürütülen vatana dönüş mücadelesi dönülmez bir hal almıştı. Özellikle 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren yoğunlaşan faaliyetler, Kırım Türklerini “zafere” taşıyan amiller olma yolunda önemli katkılar sağladı. Dünyada ve Sovyetler Birliği’nde meydana gelen sosyal ve siyasi değişiklikler de vatana dönüş mücadelesine etki eden diğer unsurları teşkil etti.

²⁵⁵ “Tarih Sayfaları Bugün Yazılıyor”. Çev. S. Taygan. Emel. S. 141-145. 1984. s. 15.

E. Kırım Türk Milli Hareketinin Dördüncü Safhası

1. Sovyetler Birliği'ndeki Siyasi Değişimin Kırım Türklerinin Vatana Dönüş Mücadelesine Etkileri

1985 yılında Sovyetler Birliği yönetiminde meydana gelen değişiklik sonunda, Mihail Gorbaçev SBKP MK Genel Sekreteri seçilerek ülke yönetiminin başına geçti. Onun hakimiyete geçmesinin ardından Sovyetler Birliği'nde bir çok alanda değişikliklerin yaşanmasına vesile olan ünlü “Perestroyka” ve “Glasnost” politikaları şüphesiz Kırım Türklerinin vatana dönüş mücadelesine de tesir etmiştir. Yalnız şunu hatırlatmak gerekir ki, bu politikalar Kırım Türkleri meselesinin çözümünde hızlı ve etkili bir değişiklik meydana getirmediler. Üstelik ülkede hala dağınık vaziyette bulunan, hala eski sürgün yerlerinde alıkonulan, kendi başlarına Kırım’a yerleşme teşebbüsleri sonucu yönetim tarafından kovulan Kırım Türkleri, ilk iki yılda (1985-1987) hayatlarında hiçbir iyileşmeyle karşılaşmadığı gibi ülkenin yeni yönetimine herkesten daha az ümit besliyordu²⁵⁷.

Bu dönemde Kırım Türklerine karşı daha az baskı uygulanması, “Perestroyka” siyasetinin onlara da yansıtılmasının bir işareti olarak algılanabilir. Zira 1986 baharından 1987 yazına kadar Kırım Türkleri aleyhinde hiçbir büyük muhakeme olayı yaşanmadı. Sovyet mahkemelerinde yargılanarak ceza alan son Kırım Türkleri Reşat Ablayev ve Sinaver Kadirov olmuşlardı. Her ikisi de Mart 1986’da Taşkent’te muhakeme edilerek Özbekistan Ceza Kanunu’nun 191/4. maddesine istinaden 3 yıl hapis cezasına çarptırıldı²⁵⁸. Bunun dışında Andrey Saharov’un ve dünya kamuoyunun baskısıyla Kırım Türklerinin liderlerinden Mustafa Cemiloğlu da Aralık 1986’da Magadan Kampı’ndan serbest bırakıldı. Onun serbest kalmasında hiç şüphesiz, Kırım Türklerinin ve diğer insan hakları savunucularının 21 Ekim 1985’te dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan’a yazdıkları mektubun büyük etkisi olmuştur²⁵⁹.

Bu dönemde Kırım Türklerine karşı devletin eşit davranmadığı yönünde ifadeler açık bir şekilde resmi çevrelerde bile dile getirilmeye başlanmıştı. Daha

²⁵⁶ Devlet, “240 Kırım Türkü...”, s. 12.

²⁵⁷ Guboglo-Çervonnaya. a.g.e., C. I. s. 131.

²⁵⁸ A.g.e., s. 131, 285.

önceleri bundan sadece KTMH mensupları yazdıkları bildirilerde, mahkeme salonlarında bahsediyorlardı. Bunun yanında insan hakları savunucuları da bu konuyla ilgili beyanlarda bulunuyorlardı. Resmi makamlar ise onları “fanatikler”, “dönekler” olarak niteliyor, kimini çalışma kamplarına, kimini psikiyatri kliniklerine gönderiyordu. Fakat artık Kırım Türkleri meselesinin çözümü hakkındaki belge ve bildirilerin altında tamamen farklı kişilerin imzaları yer almaktaydı. KTMH temsilcilerinin kararlı ve ısrarlı faaliyet ve davranışları karşısında yönetim de bazı tavizler vermek zorunda kalıyordu. Bunların neler olduğunu açıklamadan önce, bu safhaya gelişte KTMH’nin geçirdiği sürece göz atmakta fayda vardır.

11-12 Nisan 1987’de Taşkent’te Kırım Türk Milli Hareketi Teşebbüs Grubu temsilcilerinin katılımıyla bir toplantı tertip edildi. Toplantıya Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Krasnodar, Herson, Ukrayna, Moskova ve Kırım’dan gelen 105 Kırım Türkü iştirak etti. Birkaç Kırım Türk temsilcisi yerel idarecilerin izin vermemesi ve engel olmaları sonucu toplantıya katılamadı. Toplantıda ilk konuşma hakkı KTMH’nin en yaşlı aktif mensubu ve toplantının yapıldığı evin sahibi olan 92 yaşındaki Mustafa Halilov’a verildi. Toplantıda Sovyet lideri Gorbaçev’e bir mektupla müracaat edilmesi ve onunla görüşmek üzere bir heyetin seçilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca hükümetten en kısa zamanda kendi meseleleri ile ilgilenecek özel bir komisyon kurulması, kanun dışı olayların incelenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması talep edildi. Diğer taraftan hapishanelerde, çalışma kamplarında ve psikiyatri kliniklerinde tutuklu bulunan Kırım Türkleri ile onların yılmaz savunucularının serbest bırakılması da yapılan istekler arasındaydı²⁶⁰. Gorboçev adına gönderilmesi kararlaştırılan mektubun metni şu şekilde idi:

“Mayıs 1944’te Kırım’dan sürülen Kırım Tatarları, 30 yılı aşkın bir zamandan beri aralıksız olarak ülkenin merkezi organlarına kendi yasal haklarının tesisi, vatana dönüş ve milli devletlerinin kurulması talep ve ricalarıyla toplu ve bireysel dilekçe ve mektuplar göndermektedir. Bu müracaatların, mektupların ve dilekçelerin sayısı günümüzde yüz binleri bulmuş ve onların tamamı yetişkin insanlar tarafından imzalanmıştır. Bu yıllarda meselenin değerlendirilmesi için ülkenin sorumlu liderleri tarafından kabul edilirler ümidiyle binlerce delege Moskova’ya gönderildi. Kırım Tatarları tarafından hemen bütün Sovyet gazetelerin ve dergilerin redaksiyon merkezlerine, çeşitli sivil toplum örgütlerine bildiriler gönderildi. Fakat bu

²⁵⁹ Gös. yer.

²⁶⁰ “Kırım Tatar Milli Hareketi’nin Teşebbüs Gruplarının 11-12 Nisan 1987 Tarihinde Taşkent’te Yapmış Oldukları Toplantı Hakkındaki Açıklaması”. Çev. N. Orkapı. Emel. S. 163, 1987. s. 3-9.

zamana kadar bizim milli haklarımız tesis edilmedi ve hiçbir Sovyet yayın organı sayfalarında bizim meselemize yer ayırmadı. Üstelik milli hareketimizin yüzlerce temsilcisi adalet istekleri yüzünden çeşitli takibat ve baskılara uğradılar, okullarından, partiden ihraç edildiler, sürgünlere, tutuklamalara, uzun süreli çalışma kamplarına gönderilme gibi olaylara maruz kaldılar. Milli Hareketimizin bazı aktivistleri bugüne kadar kamplarda ve psikiyatri kliniklerinde kalmaya devam ediyor.

...Ülkede meydana gelen "Glasnost" ve "Perestroyka" siyaseti bize nihayet Kırım Tatar meselesinin adil bir şekilde çözüleceği umidini vermektedir. Biz tam bir ciddiyet ve sorumlulukla milli meselemizin ele alınmasını ve halkımızın aşağıda belirtilen kanuni taleplerinin yerine getirilmesini rica etmekteyiz:

- Kırım Tatarlarının vatanları Kırım'a bir an önce dönmesi için gerekli tedbirlerin alınması,
- 18 Ekim 1921 tarihli SNK deklarasyonuna istinaden vatanımız Kırım'da milli devlet yapımızın yeniden tesis edilmesi,
- Milliyetleri yüzünden Kırım Tatar halkının vatandaşlık haklarını kısıtlayan açık ve gizli kararnamelerin ve kanunların belirtilmesi,
- Hapiste ve psikiyatri kliniklerinde kalmakta olan herkesin serbest bırakılması,
- Kırım Tatarların ve diğer vatandaşların Kırım Tatar meselesine yönelik mektup ve müracaatların merkezi ve yerel basında yer alması...²⁶¹

26 Haziran 1987'de aralarında Reşat Cemilev'in de bulunduğu Kırım Türklerinin temsilcileri SSCB YSP Başkanı Birinci Yardımcısı Pyotr Demiçev ile görüştüler. Ancak bu görüşme sonrasında hiç bir olumlu gelişme olmaması üzerine "Kırım Tatar halkının varlığını, onun 43 yıldır devam eden trajedisini" hatırlatmak için gösteri yapılması kararlaştırıldı. İlk gösteri 6 Temmuz 1987 Pazartesi günü Kızıl Meydan'da saat 11.00-11.45 arasında yapılacaktı. Bunun üzerine Kırım Türk temsilcileri acele olarak SBKP MK idare müdürü A. Molokodeyev tarafından kabul edildi. Onlara 7 Temmuz 1987 günü saat 10.00'da taleplerinin ele alınacağı yüksek seviyeli bir toplantı yapılacağı sözü verildi. Bu randevu üzerine dağılan Kırım Türk temsilcileri çok geçmeden Demiçev tarafından ani bir görüşmeye çağırıldı. Yazar Eskender Fazılov, Reşat Cemilev, Enver Ametov, Rıza Seyitveliyev ve Amitov'un katıldığı toplantıda Demiçev onlara, bizzat Gorbaçev tarafından görevlendirildiğini,

²⁶¹ Kırım Türklerinin SBKP MK Genel Sekreteri M.S. Gorbaçev'e müracaatı: Bkz. Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. II, s. 214-216; Mektupta şu kişilerin imzaları bulunmaktadır: Hamza Ablayev, Fuat Ablamitov, Amet Abduramanov, Amet Asanov, Enver Ametov, Murat Voyenniy, Refat Gocenov, Reşat Cemilev, Mustafa Cemilev, Lennara Mambetova, İzzet Hayrov, Rüstem Halilov,

meselerleriyle ilgilendiklerini, gösteri yapmamalarını, beklemelerini ve evlerine dönmelerini istediklerini belirtiyor, görüşme sonrası Moskova'daki Kırım Türkleri Merkezi Teşebbüs Grubunca bu toplantının değerlendirilmesi yapılarak millet temsilcilerinin Moskova'dan ayrılmamaları, mümkün olduğu kadar millet temsilcisinin Moskova'ya getirilmesi ve Kırım Türklerinin milli meselesi hakkında Sovyet hükümetinin bir karar almasına kadar beklenilmesi kararlaştırıldı. Alınan bu kararlar 7 Temmuz 1987 tarihli bir bildiri ile Kırım Türklerine duyuruldu. Bu bildiride, Moskova'daki gelişmeler ve sonuçları anlatılıyor, şimdiye kadar pasif olan herkes harekete katılmaya çağrılıyor, eşlerin, çocukların, özellikle gençlerin Moskova'ya gönderilmesi isteniyordu. Amaçlarının sadece Kırım'a dönmek değil, 18 Mayıs 1944 yılında ellerinden alınan bütün hakların geri verilmesi, bütün kuvvet ve gayretle yani Kırım ÖSSC'nin yeniden kurulması olduğu halka bir kez daha hatırlatılarak tam bir beraberlik içerisinde mücadele edilmesi halinde zafere, "vatan Kırım'a" dönme idealine ulaşılabileceği kaydediliyordu²⁶².

Kırım Türklerinin dostları da sürekli olarak verdikleri desteğe devam ediyorlardı. Temmuz 1987'de birkaç Sovyet aydını Gorbaçev'e hitaben Kırım Türklerinin meselesi hakkında mektuplar yazdı. Bunlardan ilki 8 Temmuz'da Yevgeniy Yevtuşenko tarafından kaleme alındı. O, mektubunda Kırım Türklerinin sürgünü ve vatana dönüşünde çıkarılan engelleri ülke için yüz karartıcı bir durum olarak gördüğünü ifade etmektedir. Kırım Türklerinin vatanlarına dönüşünün ise Kırım'ın gelişmesine ve Sovyetler Birliği'ndeki halkların dostluğuna büyük katkı sağlayacağını düşünmektedir²⁶³. SBKP üyesi ve II. Dünya Savaşı veteranlarından Bulat Okucava da YSP Başkanlığına gönderdiği 14 Temmuz 1987 tarihli mektubunda, Kırım Türkleri meselesinin çözümünü ileriye atmanın mümkün olmadığını belirterek bir an önce bu sorunun halledilmesini talep etmektedir²⁶⁴. Kırım Türklerinin temsilcileri ise Moskova'da devletin üst kademesindeki yetkililere seslerini duyurabilmek için o zamana kadar kimsenin cesaret edemediği bir işe koyuldular. Kremlin Sarayının önünde yüzlerce Kırım Türkü Mustafa Cemiloğlu

Refat Çaylak, Eldar Şabanov, Seyitumer Eminov ve Ruslan Eminov.

²⁶² Zafer Karatay, "Kırım Türklerinin Moskova Gösterileri Nasıl Başladı Nasıl Cereyan Etti?", *Emel*, S. 161, 1987. s. 4-5.

²⁶³ "Obraşçeniye Y.A. Yevtuşenko v Prezidium Verhovnogo Soveta SSSR", bkz. Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C.II, s. 216-217.

²⁶⁴ Gös. yer.

liderliğinde haklarını aramak ve seslerini tüm dünyaya duyurmak gayesiyle bir miting tertip ettiler.

2. Moskova Gösterileri ve TASS Açıklaması

Moskova'da bulunan Kırım Türk temsilcileri sürekli olarak SBKP Yüksek Sovyetine müracaat ediyor ve Gorbaçev ile görüşme taleplerini yeniliyorlardı. Fakat uzun süre herhangi bir cevap alamayan 20 kadar temsilci, 21 Temmuz Salı günü Kızıl Meydan'da gösteri yapma teşebbüsünde bulunmuşlar, ancak polis tarafından dağıtılmışlardı. Temsilcilere ertesi gün yüksek seviyede yetkililer tarafından kabul edilecekleri sözü verilmesine rağmen bu görüşme de gerçekleşmemişti. Bu gelişmeler üzerine Moskova'da bulunan Kırım Türkleri SBKP Merkez Komitesi binası önünde, bütün dünyada ve Sovyetler Birliği'nde geniş yankılar uyandıracak gösterilerini başlattılar. Kırım Türklerinin Moskova gösterilerinin gelişimi hakkında geniş bir yazı kaleme alan Zafer Karatay'ın ifadelerine göre, dünyayı ayağa kaldıran miting şöyle cereyan etti:

“Gösteri bir Fransız haber ajansı olan Agance France Press (AFP) muhabiri tarafından bütün dünyaya duyuruldu. Daha sonra bu ajansa REUTER, AP gibi dünyanın en büyük haber ajansları katıldı ve gösterilerin sebebi ile ayrıntıları hakkında peş peşe haberler tüm dünyaya geçildi. Gösterilerin şimdiye kadar Moskova'da yapılanların en büyüğü olduğu konusunda bütün ajanslar birleşiyordu. Başlangıçta 100-200 kadar olan göstericilerin sayısı akşam saatlerinde 400 civarına ulaşmıştı. Gösteri SBKP MK binası önünde yapıyordu. Polis müdahale etmemekle birlikte Kızıl Meydanı kapatmış, göstericilerin etrafını kuşatmıştı.

DPA (Deutsche Press Agent) 23 Temmuz 1987 Perşembe günü saat 16.17'de geçtiği haberde, gösterinin çok iyi hazırlanmış olduğunun açıkça görüldüğünü, genç bir göstericinin, “bütün Kırım Tatar halkı adına konuşuyoruz” dediğini, her bir iştirakçinin Moskova'da milli taleplerini temsil etmeye geldiğini, yaşadıkları köy, kasaba ve bölgelerdeki diğer Kırım Türklerinin “vekaletname”sini taşıdığını, bir ara Kızıl Meydan'da bulunan Lenin heykeline yürümek ve orada gösterilerini sürdürmek isteyen göstericilerin polis tarafından engellendiğini duyuruyordu. Aynı ajans saat 19.58'deki haberinde; “Kremlin kuşatma altında 300 Kırım Tatarı hala muazzam Kremlin duvarının önünde oturuyor” diyor ve bir iştirakçinin kesin bir cevap almaya kadar ısrarlı olduklarını söylediğini, 100'den fazla polisin bulunduğunu ve onların çevrede toplanan meraklıları uzaklaştırmaya çalıştıklarını yazıyordu”²⁶⁵.

²⁶⁵ Karatay, a.g.m., s. 4-5.

Gösteriler devam ederken SBKP MK Politbüro toplantısı cereyan etmekte idi. Toplantıda Gorbaçev, yabancı basında sürekli Kırım Türkleri hakkında yazılar çıktığını, bazı Sovyet yazarlarından da (Okucava, Pristavkin, Yevtuşenko vd.) mektuplar geldiğini ve Kırım Türk temsilcilerinin kendileriyle görüşme talebinde bulunduklarını belirterek, onları kabul etmeye gerek görmediğini ifade etti. Bunun yerine Kırım Türklerinin talepleri hakkında basına bir bilgi verilmesi gerektiğini dile getirdi²⁶⁶. Gorbaçev'in açıklanmasını istediği hususlar, akşam saatlerinde gösteriler devam ederken Sovyet resmi haber ajansı TASS tarafından duyuruldu. Açıklamanın metninde şu ifadelere yer verilmiştir:

“Son zamanlarda Kırım Tatarlarının Parti ve Sovyet organlarına Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasına ilişkin kanuni uygulamaların tekrar gözden geçirilmesi yönündeki müracaatları sıklaştı. Onlar muhtar cumhuriyetin yeniden kurulmasını, müracaatlarında söyledikleri şekilde “tarihi adaletin ihlalinin” düzeltilmesini istiyorlar. Bu amaçla, toplantı ve mitingler düzenleniyor, mektup, bildiriler ve yabancı kamuoyuna çağrılar gönderiliyor, bu meseleye dikkat çekiliyor ve Sovyet kültürünün temsilcileri SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumuna “Kırım Tatarlarının haklarının iadesi” için ricada bulunuyorlar. Bunların arasında, yazarlar Sergey Boruzdin, Yevgeniy Yevtuşenko, Bulat Okucava, Anatoliy Pristavkin var.

Bilindiği gibi, Devlet Savunma Komitesi'nin 11 Mayıs 1944 tarihli kararı ile Kırım'dan Orta Asya bölgelerine yerleştirilmişlerdi. O esnada onlar Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin toplam nüfusunun % 19.4'ünü oluşturmaktaydılar. Bu karar, Tatar halkının bir kısmının Alman-Faşist işgalcileri ile iş birliği yapmasına dayandırılmıştı.

Gerçekten de, Kırım'ın işgalinden sonra Simferopol'de Müslüman Kongresi toplanmış ve bu Han Hasan Bilal başkanlığında bir Kırım hükümeti kurmuştu. Kırım arazisinde Kırım Tatar milliyetçileri tarafından kendini müdafaa müfrezeleri kuruldu. Eldeki verilere göre, 200-300 kişiden oluşan 10 Kırım Tatar gönüllü taburu ve aynı vazifede 14 bölük mevcuttu. Bu teşkilatlara aktif iştirakin yanında, partizan üsleri imha edildi, ormanlık bölgelerin bitişiğindeki yerleşim yerleri yakıldı ve burada yaşayanlar katledildi. Böylelikle, partizan müfrezelerinin çevresinde “ölü muntikalar” teşkil edildi. Tenkil operasyonlarında Kırım Tatar milliyetçilerinin iştirakiyle Kırım'ın sivil halkından 86.000 kişi ve savaş esirlerinden 47.000'i katledildi ve 85.000 kişi Almanya'ya sürüldü. Esas itibarıyla Ruslar, Ukrainerler, Yahudiler, Rumlar ve Çingeneler yok edildiler. Mesela, “Krasny” sovhozunda 147. ve 152. Kırım Tatar taburlarından caniler diri diri insanların yakıldığı 24 saat çalışan fırınlar inşa ettiler.

²⁶⁶ Krimski Tatarı, s. 261-263.

Bu gerçeklerden kurtulmak zordur. Ancak, ne yazık ki Devlet Savunma Komitesi'nin Tatarları Kırım'dan sürme kararı sadece hainlere uygulanmayıp, bütün Kırım Tatar halkına teşmil edildi. Bu karar, şimdi gösterildiği gibi, savaşın katı şartlarını, Kırım'daki durumu ve devrin hissiyatını yansıtmaktaydı. Ancak, ne olursa olsun bütün Kırım Tatar halkının sürülmesi fiili, bilhassa binlerce Kırım Tatarının faşist işgalcilere karşı savaş faaliyetlerine aktif olarak katıldıklarından ve Sovyetler Birliği'nin yüksek devlet mükafatlarıyla taltif edilmelerinden dolayı adil değildir.

Bunu dikkate alarak SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu, 5 Eylül 1967'de Kırım'da yaşamış Tatar milliyetinden vatandaşlara yönelik suçlamaları ihtiva eden devlet organlarının kararlarını iptal etti ve onların anayasal haklarının tamamını iade etti.

Şimdiye kadar Kırım'a 10.000'den fazla Kırım Tatarı göç etti ve bugün orada yaklaşık 20.000 Kırım Tatarı yaşamaktadır. Bu süreç bugün de devam etmektedir. Kırım'da savaştan önceki durumdan tamamen farklı bir yapının kurulmuş olduğunu göz önüne almak gereklidir. Şu anda orada muhtelif milliyetlerden yaklaşık 2.5 milyon kişi yaşamaktadır ki bu savaş öncesi nüfusun iki katından fazladır.

Bu bakımdan söz konusu meselenin, durumun gerçeklerine ve SSCB anayasasından kaynaklanan ülkenin bütün milliyetlerinin menfaatlerine göre ele alınması zaruridir. Yani sükunetle bakılmalı sorumluluk ve anlayış gösterilmelidir. Heyecanı körükleyecek her türlü teşebbüsler, anlaşmazlık çıkartma arzuları yalnızca işi engellemeye yol açabilir.

Şunun altını çizmek gerekir ki, söz konusu mesele tamamen bir iç mesele olup, ülkemizin faşistlerce istila edilmesine ilişkin dramatik sayfaları ihtiva etmektedir. Bu şartlar altında, yabancı kamuoyuna yapılacak müracaatlar yapıcı gözükmemektedir. Böyle bir baskı münasebetsizce olacak ve yalnızca meselenin yeniden gözden geçirilmesine zarar verecektir. Son aylar içerisinde Kırım Tatar temsilcileri bir çok kereler devlet ve Parti organları tarafından kabul edildiler. Kırım Tatarları arasından vatandaşların dilekçeleriyle, meselenin her yönünün yeniden gözden geçirilmesi için Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne ve hükümete sunulan ve sunulmakta olan müracaatları dikkate alarak SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Andrey A. Gromiko başkanlığında bir komisyon kuruldu. Komisyonun kurulması haberi bulundukları yerlerde Kırım Tatarlarının çoğunluğu tarafından memnuniyetle karşılandı. Komisyonun çalışması için belli bir zamana ihtiyacı vardır ve onun sonuçları yayımlanacaktır²⁶⁷.

Bir süredir Sovyetler Birliği'nde devam etmekte olan değişim politikalarının bir ürünü gibi görünen bu açıklama ile Kırım Türklerine "büyük haksızlık yapıldığı" kabul edildi ve meselenin çözümü için bir devlet komisyonu kurulduğu belirtildi.

²⁶⁷ "TASS Ajansının 23 Temmuz 1987 Tarihli Kırım Tatarlarıyla İlgili Açıklaması". Çev. H. Kırımlı, Emel, S. 161, 1987, s. 24-26.

Bununla birlikte açıklamada eski alışkanlıkların kaybolmadığına dair izler de yer almaktadır. Açıklamanın Kırım Türklerinin taleplerini karşılama noktasında yapıcı bir yaklaşımda bulunmadığı görülmektedir. Bilindiği gibi vatana düzenli ve toplu olarak dönüş, milli özerkliğin tesisi gibi Kırım Türklerinin olmazsa olmaz istekleri Kırım'ın demografik yapısı gibi mazeretler ortaya sürülerek savuşturulmak istenmektedir. Böyle bir durumun ise Kırım Türkleri tarafından kabul görmesine ihtimal verilmemektedir. Sürgün öncesi Kırım Türklerinin sayısı hakkındaki verilerde de diğer resmi ve özel kaynaklarda yer alan bilgilerden farklı bir rakam ortaya çıkmaktadır ki, bu da gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Açıklamada tarihi yanlışlıklara da rastlanmaktadır. Almanların Kırım'ı işgalinden sonra bir Müslüman Kongresinin toplanarak "Han" Hasan Bilal başkanlığında Kırım hükümeti kurulduğu ifade edilmektedir ki, bu iddia tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

TASS açıklaması hakkında Kırım Türklüğünün Türkiye'deki sesi Emel dergisinin yaptığı açıklamada şu ifadeler yer almaktadır:

"Açıkça anlaşılacağı gibi Sovyet rejimi, TASS kanalıyla bir taraftan suret-i haktan görünüp sürgünün adaletsizliğinden söz ederken, diğer taraftan gayet ustaca tarih tahrifatı ve iftiraları kullanarak dolaylı yoldan Kırım Türklerine yöneltilmiş olan "jenosit" fiilini haklı çıkarma gayreti içerisinde...

Nihayet TASS açıklamasında muğlak ifadelerle Kırım Türklerinin Vatan'a kavuşmasının ve Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasının nihai olarak reddine zemin hazırlanmakta, aynı zamanda, Kırım Türklerine kısmen ümitler verildiği intihai yaratılarak milli hakları talep etme hareketinin durdurulması istenmekte ve bu arada aba altından sopa gösterilmektedir"²⁶⁸.

KTMH'nin önde gelenlerinden Bekir Ömerov, bir gazetede kendisiyle yapılan röportajda, TASS açıklamasının okunmasından sonra erkeklerin gözlerinden hakarete uğramanın ve hayal kırıklığının gözyaşlarının döküldüğünü dile getiriyordu. Ömerov açıklamaya olan tepkisini şöyle ifade ediyordu:

"Bize hakaret ediliyor ve "Tatar halkının bir kısmı Alman-Faşist işgalcilerle" işbirliği yapmakla suçlanıyordu. Hainlerin zamanında hak ettikleri cezaya çarptırılmış olmalarına rağmen, TASS açıklaması kasıtlı olarak bütün Sovyet halklarında bir bütün olarak Tatarlara, hiçbir suç

²⁶⁸ "Başyazı", Emel, S. 161, 1987, s. 5-6.

olmayan ve faşizmden nefret eden bizlere karşı belirli bir psikolojik ön yargı oluşturuyor”²⁶⁹.

Açıklamanın ardından Kırım Türkleri gösterilerine devam ettiler. Karatay’ın bildirdiğine göre, gösterilerin ikinci gününde Kırım Türk temsilcileri batılı gazetecilere verdikleri demeçlerde, TASS açıklamasının başka milletlerin husumetlerini Kırım Türklerinin üzerine çekici nitelikte olduğunu belirttiler. Bu açıklamanın o zamana kadar meselelerinin çözümüne dair yetkililerden duydukları dışında yeni bir şey olmadığını ifade ettiler ve milli meseleleri çözülünceye kadar Moskova’da kalacaklarını, Gorbaçev ile görüşmekte ısrarlı olduklarını beyan ettiler. Göstericilerin sayısı ikinci gün sonunda altı yüze ulaşmıştı. Yine temsilciler Pyotr Demiçev’in kendileri ile görüşme teklifini, iki defa kendisiyle görüşmelerine rağmen hiç bir müspet gelişme olmadığını belirterek reddediyorlardı. Bu arada göstericiler imkan buldukları ölçüde çevrelerinde toplanan yerli ve yabancı herkese meselelerini ve taleplerini anlatmaya, seslerini duyurmaya çaba gösteriyorlardı. Olayın gelişimi Karatay tarafından şöyle anlatılmaktadır:

“Gösterilerin üçüncü günü, yani 25 Temmuz 1987 Cumartesi günü... Sovyet yetkililerinin Kırım Türklerine karşı tutumlarını sertleştirdikleri, onları aleni bir şekilde suçlamaya başladıkları gözleniyordu... En az üç misli sayıda asker ve milis kuvveti göstericilerin etrafını sarmış ve çok sayıda askeri araçla onları kuşatarak yanlarına kimsenin yaklaşmasına müsaade etmiyorlardı... Diğer yandan ilk iki günde olduğu gibi “bazı Sovyet vatandaşları”nın göstericiler aleyhinde sloganlar attıkları veya yorumlar yaptıkları tespit ediliyordu.

...DPA 26 Temmuz 1987 günü saat 16.26’da geçtiği haberde, ...Kırım Tatarlarının yıllardır milli haklarını geri almak ve Kırım’da Muhtar Tatar Cumhuriyeti kurmak için mücadele ettiklerini, Gromiko başkanlığında kurulan komisyonda tek bir Kırım Türk temsilcisinin bulunmadığını, Kırım Türklerinden bazılarının bu durum karşısında “Biz aldatıldığımızı hissediyoruz ve hiçbir şey olduğu yok” dediğini bildiriyordu. Haberde devamla, Kırım Tatarlarının çok iyi organize olduklarını ve Sovyet tarihinin Moskova’daki en büyük gösterilerini tertip ettikleri...kaydediliyordu.

...AP ajansı Kırım Türklerinin kendi rızalarıyla Pazar günü öğleden sonra saat 3’te gösterilerini bitirdiklerini, Kırım Türklerinin önceleri görüşmeyi reddettikleri Gromiko ile yarın (Pazartesi) saat 12.00’de görüşme yapmayı kabul ettiklerini, bir Kırım Tatarının Gromiko’yu “eski rejimin temsilcisi” olarak gördüklerini ve bu sebeple görüşmek istemediklerini, Gorbaçev ile görüşme yolları aradıklarını, zira Sovyetlerde değişiklik

²⁶⁹ “Russkaya Misl Gazetesinin Reşat Cemilev ve Bekir Ömerov ile Yaptığı Röportaj”. Çev. H. Kırımlı, Emel, S. 162, 1987, s. 5.

yapının o olduğunu söylediğini belirtiyordu. REUTERS ajansı aynı konuda, Reşat CEMİLEV'in Kırım Türkleri temsilcilerinin Gromiko ve İçişleri Bakanı Aleksandr Vlasov ile görüşmeyi kabul ederek gösteriye son verdiklerini ve bazı göstericilerin Vlasov'un arabasında Gorbaçev ile görüşürken gördüklerini söylediğini duyuruyordu. Reşat Cemilev'in verdiği demeçte "Gromiko ile görüşmeyi kabul ettik. Nihayet o devlet başkanı ve bize önemli şeyler söyleyebilir. Biz Gorbaçev'e büyük ümit bağlıyoruz. Gromiko'dan taleplerimize müspet cevap alırsak çok mutlu olacağız" dediği aynı haber ajansı bülteninde yer alıyordu"²⁷⁰.

27 Temmuz Pazartesi günü Gromiko ile görüşmeye yirmi bir kişilik bir Kırım Türk heyeti gidiyordu ve yaklaşık 2,5 saat süreyle Gromiko ile görüşüyorlardı. Bu toplantı da tam bir hayal kırıklığı ile neticeleniyor ve hiç bir müspet gelişme kaydedilmiyordu. Reşat Cemilev'in ifadesinden anlaşıldığına göre, Gromiko'nun görüşmede "seviyesiz bir sokak uslûbu" ile konuşması, onun başkanlığında Kırım Türklerinin meselelerine çözüm bulmak gayesiyle kurulan komisyonun halkın nazarında daha başlangıçta itibar kaybetmesine sebep olmuştur²⁷¹. Görüşme sonrası bir basın toplantısı tertip eden Sabriye Seutova yukarıda anlatılan görüşme ile ilgili bilgileri verdikten sonra, Gromiko başkanlığında kurulan komisyonun diğer üyelerinin KGB Şefi Viktor M. Cebrikov, propaganda işleri sorumlusu A.N. Yakovlev, Başkan Birinci Yardımcısı P. Demiçev, Ukrayna KP Birinci Sekreteri V.V. Şçerbitskiy, RFSSC Başbakanı V. Vorotniko ve Gorbaçev'in yakın müttefiki ve Parti'nin günlük işleyişinden sorumlu MK Sekreteryası üyesi A. Lukyanov olduğunu açıklıyordu. Sabriye Seutova 28 Temmuz 1987 Salı günü İzmailovskiy Parkı'nda Moskova'da bulunan 800'ü aşkın Kırım Türk temsilcisinin toplanacağını, bu toplantıda Gromiko ile olan görüşmenin bandının temsilcilere dinletileceğini ve bir değerlendirme yapılarak müteakip hareket tarzının belirleneceğini bildiriyordu²⁷².

Bu arada Paris'te Rusça yayınlanan **Russkaya Mısl** gazetesinin Ağustos 1987 tarihli sayısında "Kırım Tatar Milli Hareketi; Mücadele Bitmedi" başlığı altında verilen haberler Sabriye Seutova'nın **Lenin Bayrağı** gazetesi çalışanlarının boykotuna ilişkin verdiği bilgileri teyit ediyordu. Söz konusu yazıya göre **Lenin Bayrağı** gazetesi çalışanlarının iki kişi haricinde tamamı boykot yapmış, buna **Yıldız** dergisi çalışanları da iştirak etmiş ve toplu olarak Gorbaçev'e bir telgraf çekmişler ve

²⁷⁰ Karatay, a.g.m., s. 5-6.

²⁷¹ Reşat Gafaroğlu Cemilev. "Kırım Tatar Milli Meselesinin Son Durumuna Bir Bakış". Emel. S. 176, 1990, s. 2-3.

TASS ajansının Kırım Tatarları ve milli meseleleri ile ilgili açıklamasını protesto ettiklerini bildirmişlerdi.

Kararlaştırıldığı gibi 28 Temmuz 1987 Salı günü öğleden sonra 1000 civarında Kırım Türkü İzmailovskiy Parkı'nda toplandı. Toplantıda açlık grevi yapılması teklifi oylandı, ancak reddedildi. Sözcüler bunu “Ölmek istemiyoruz, mücadelemizi sürdürmek istiyoruz” diye açıklıyorlardı. Çok sayıda asker, polis ve sivil görevlilerce takip edilen toplantıda oy birliği ile Kırım Türk temsilcilerin Moskova'da kalarak, davalarını desteklemeleri için dünya liderlerine müracaat etmelerine karar verildi. Ertesi gün (29 Temmuz Çarşamba) yine İzmailovskiy Parkı'nda bir araya gelineceği, bir sonraki stratejinin tespit edileceği ve ayrıca Kırım Türklerinin yaşadığı bölgelere adamlar gönderilerek vatandaşlara Gromiko ile yapılan görüşmeyi ve bundan sonraki hareketlerin anlatılacağı söylendi.

29 Temmuz 1987 Çarşamba günü Moskova polisi yetkilileri, Kırım Türklerine Kızıl Meydan'da gösteri yapmalarının yasaklandığını ilan ediyor ve bu kararı Moskova milis şefi Kırım Türklerine sözlü olarak bildiriyordu. Buna karşılık Kırım Türkleri ertesi günü TASS ajansı binası önünde gösteri yapma kararı aldı. 30 Temmuz 1987 Perşembe günü sabah erken saatlerde Moskova polisi ile başka yetkililer, Kırım Türklerinin kaldıkları evleri tek tek dolaşarak yurtiçi seyahat tüzüğüne aykırı hareket ettiklerini, Moskova'da belirli bir süreden fazla kalamayacaklarını, önceden haber vermek kaydıyla Kızıl Meydan dışında bir yerde gösteri yapabileceklerini Kırım Türklerine bildirdi. Aynı gün Moskova'da bulunan Kırım Türklerinden bir grup gösteri yapmak istedi, ancak bu polis tarafından önlendi. TASS ajansı bir açıklama yaparak, sabahleyin gösteri yapmak isteyen Kırım Türklerinin dağıtıldığını duyuruyor, onları ekstremist (fanatik), olarak niteliyor, “kışkırtıcı sloganlar” atan bu grubun batılı gazeteciler için gürültü yaptıklarını ve “sözde Kırım meselesinin” kışkırtıcılığını yaptıklarını iddia ediyordu. TASS suçlamalara farklı bir boyut kazandırarak ABD Büyükelçiliği diplomatlarının, Kırım Türklerini milliyetçi gösteri ve cemiyet aleyhtarı davranışlar yönünde kışkırttıklarını, bu sebeple Amerikan büyükelçiliği müsteşarı Mark Rames'in Dışişleri bakanlığına çağrılarak sözlü şekilde protesto edildiğini, Kırım Türkleri ile özellikle birinci sekreter Shaun Byrnes'in görüşüğünü ve defalarca “aşırı unsurlarla karanlık

²⁷² Karatay, a.g.m.. s. 6.

buluşmalar” yaptığını bildiriyordu. Moskova’daki gözlemcilere göre bu, Kırım Türklerinin meselesiyle ABD’nin ilgilenmemesi yönünde bir talepti ve aynı zamanda Kırım Türklerine dolaylı olarak yapılan çok sert bir uyarıydı. Amerikan elçiliği sözcüsü Yaroslav Verner cevaben, Sovyet suçlamalarının çok saçma olduğunu, ABD diplomatlarının muhtelif gruplardan Sovyet vatandaşları ile görüşmesinde ne gayri kanuni ne de uygunsuz bir şey bulunmadığını, bu suçlamanın Glasnost’un sınırlarını gösterdiğini söylüyordu.

Bir tarafta bu gelişmeler olurken diğer taraftan Moskova polisi ve KGB elemanları Moskova’da bulunan Kırım Türklerini toplayarak, yaşadıkları bölgelere zorla geri göndermeye devam ediyordu. 31 Temmuz akşamında Moskova’dan sürülen Kırım Türklerinin sayısı 500’ü bulmuştu. Cuma günü (31 Temmuz) yaklaşık 300 kadar Kırım Türk temsilcisi bir parkta toplanmış, durum değerlendirmesi yaparak gelecekteki hareket şeklini müzakere etmişlerdi. Moskova’dan gönderilen Kırım Türk temsilcileri ve diğer milli hareket mensupları da boş durmuyordu. Temsilciler Kırım Türklerini 2 Ağustos 1987 Salı günü Taşkent’e 40 km mesafede bulunan Yangiyul şehri parkında yapılacak toplantıya çağırıyorlardı. Toplantıya 5000 kişi katıldı, ancak onların parka girmelerine müsaade edilmedi, Gerekçe olarak parkın o gün temizlik ve bakım için kapalı olduğu gösterildi. Moskova’da kalan Kırım Türklerinin hemen tamamının polis tarafından Moskova dışına gönderilmesi işlemi 5 Ağustos 1987 günü tamamlandı. Bu olayı TASS ajansı 5 Ağustos 1987 tarihli bülteninde “Kırım Tatarları Moskova’yı terk ettiler ve daimi ikamet yerlerine döndüler” şeklinde duyuruyordu. Ajans haberlerine göre Moskova’da sadece 16 kişilik bir Kırım Türk temsilci heyeti kalmıştı ve bu temsilcilere dokunulmayacağı garantisi verilmişti. Bu şahıslar hükümet ve diğer resmi yerlerde Kırım Türklerinin temsilciliğini yapabileceklerdi²⁷³.

Kırım Türklerinin uzun hazırlıklar sonucunda, bir çok olumsuzluklara, engellemelere rağmen gerçekleştirdikleri gösterileri amacına ulaşmış olarak telakki etmek mümkündür. Seslerini bütün dünya kamuoyuna duyurabilmişler. en önemlisi Sovyet yetkililerine kendilerine haksızlık yapıldığını itiraf ettirerek bunu resmen dile getirtmişlerdir. Bu Kırım Türklerinin vatana dönüş için milli mücadele hareketinde çok olumlu bir gelişmedir.

²⁷³ A.g.m., s. 7.

3. Devlet Komisyonunun Kırım Türkleri Hakkındaki Faaliyetleri

23 Temmuz 1987 tarihli TASS açıklamasında Kırım Türklerinin meseleleriyle ilgilenmek üzere kurulduğu açıklanan A. Gromiko başkanlığındaki Devlet Komisyonu, zaman zaman Kırım Türk temsilcileri ile görüşmeler yapmış, onlardan gelen dilekçe ve mektupları tetkik etmiş, gündeme getirilen konular hakkında görüşler bildirmiş ve gereğinin yapılması için üst makamlara müracaatlarda bulunmuştur. Özellikle Kırım Türklerinin milli özerkliği, onların Kırım'a geri dönüşleri ve milli-kültürel haklarının tesisi konularında komisyonun yapmış olduğu açıklamalar ilgi çekicidir. Komisyonun açıklamasında, 1921 yılında kurulan Kırım ÖSSC'nde özellikle Kırım Türklerine mahsus haklar tesis edilmediği, özerkliğin milli değil bölgesel bir nitelik taşıdığı belirtilmektedir. Açıklamanın yapıldığı tarihlerde Kırım nüfusunun 2,5 milyon kişiye ulaştığı kaydedilmektedir. Bunun 2/3'ünden fazlasını Rusların meydana getirdiği, Kırım Türklerinin ise sadece %0.4'lük bir oranına sahip olduğu ifade edilmektedir. 1921 tarihli Kırım ÖSSC'nin kuruluşunu bildiren deklarasyonda da adları geçen ve Kırım Türkleri dışında Kırım'ın ahalisini meydana getiren toplulukların ise özerk cumhuriyetin yeniden tesisi yönünde hiçbir talepleri olmadığı vurgulanmaktadır. Kırım'daki demografik yapı ile Sovyet toplumunun görüşü de göz önünde bulundurularak Kırım'da Tatarlara özerklik verilmesinin uygun olmadığı yönünde görüş beyan edilmektedir²⁷⁴. Komisyon, Kırım Türklerinin Kırım'da yerleşimi hakkındaki beyanında, 15 Ağustos 1978 tarihli pasaport kuralları hakkındaki kanuna ilaveten, Kırım Türklerine ülkenin diğer tatil bölgelerinde de oturma izni verilmemesini talep etmektedir²⁷⁵. Bu ise Sovyetler Birliği Anayasasında yer alan serbest dolaşım hakkına ve 5 Eylül 1967 kararnamesine tamamen aykırı bir durum oluşturmaktadır.

Kaynaklardaki bilgilerden, Kırım Türklerinin özerklik ve vatanlarına dönüş taleplerine sıcak bakmayan Sovyet yönetiminin, onların bulundukları yerlerdeki kültürel gelişimlerine karşı bir hayli cömert davrandığını görmekteyiz. Devlet Komisyonu, SSCB Yayın ve Kitap Alım-Satımı Komisyonuna Kırım Tatar dilinde

²⁷⁴ Kırım Tatarları tarafından ortaya atılan meselelerin çözümü hakkında bazı tekliflere dair –Gizli- (Eylül 1987). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25. d. 3271. y. 28-33.

²⁷⁵ Gös. yer.

yayınların basımının çoğaltılması yönünde direktif verilmesini gerekli görmektedir. Ayrıca yerleşim birimlerindeki ilgili parti komitelerine Kırım Tatar dilinde gazeteler çıkarılması yönünde teklif götürülmesinin uygun olacağı kanaatindedir. Komisyonun teklifleri arasında SSCB İlimler Akademisini Tarih Enstitüsü tarafından Kırım'ın geçmişi ve o günkü durumunu tasvir eden bir kitapçığın hazırlanarak 1988 yılı başında yayınlanması da yer almaktadır. Kırım Türkleri tarafından oluşturulan amatör ve profesyonel sanat topluluklarının faaliyetlerine destek olunması, Taşkent'te milli bir tiyatronun teşkil edilmesi de komisyon tarafından teklif edilmektedir²⁷⁶. Kırım dışında yaşayan Kırım Türklerine kültürel yönden tavizler verilmesinin ardında yatan sebebin, onların Kırım'a dönme isteklerinin önüne geçilmesi olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerektir. Zaten Kırım Türkleri bu açıklamadan birkaç ay önce 1988 yılındaki SBKP Tüm Birlik Konferansına gönderdiği müracaatında, komisyonun faaliyetlerinden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirmiş ve vazgeçilmez olarak kabul ettikleri taleplerini tekrarlamışlardı. Kırım'a düzenli ve toplu olarak dönüş, Kırım ÖSSC'nin yeniden tesisi ve her türlü insani haklarının sağlanması şeklinde özetleyebileceğimiz "olmazsa olmaz" isteklerin dışında, Kırım Türklerinin başka hiçbir arzusu olmadığı ve olmayacağı belirtilmiştir²⁷⁷.

Nitekim kültürel alanda yapılan "iyileştirmelerin" Kırım Türklerinin vatana dönüş hızını kesmekten çok uzak olduğunu Sovyet resmi belgeleri de teyit etmektedir. Kırım Türkleri Sovyet yönetiminin önleme çabalarına rağmen her geçen gün sayıları artarak Kırım'a dönmeye devam etmektedir. 10 Mart 1988 tarihli KP Kırım bölge komitesinin raporuna göre, Kırım'da 14.188 Kırım Türkü yaşamakta idi²⁷⁸. Bu sayı ay sonunda 16.459 kişiye yükselmişti²⁷⁹. Kırım Türklerinin akın akın vatanlarına dönüşü karşısında çaresiz kalan Sovyet yönetimi, Kırım Türkleri arasından kendi seçtiği ve belirlediği kişileri resmi yollardan Kırım'a götürerek, ekstremist (fanatik) olarak tarif ettiği milli hareket temsilcilerinin etkisini azaltmak

²⁷⁶ Gös. yer.

²⁷⁷ 1988 yılındaki SBKP Tüm Birlik Konferansına Müracaat (18 Mart 1988). TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25, d. 3368, y. 25-38.

²⁷⁸ Kırım Tatarlarının durumlarının iyileştirilmesi için yapılan çalışmalar hakkında KP Kırım bölge komitesinin Ukrayna KP MK'ya raporu -Gizli- (10 Mart 1988). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25, d. 3368, y. 18-21. Belgenin fotokopisi Ek 10'da yer almaktadır.

²⁷⁹ Kırım Tatarlarının durumu hakkında bilgi -Gizli- (1 Nisan 1988). TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25, d. 3368, y. 44-46.

gayesini gütmektedir. Sovyet yönetimi bu yola ilk olarak 1968 yılında başvurmuştu. 1988 yılında da 300 Kırım Türk ailesi bu şekilde Kırım'a getirilerek kolhoz ve sovhozlara yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla bölge icra komitesi birinci başkan yardımcısı P.A. Feduliçev beraberinde bir grup ile Özbekistan'a gönderildi. Burada seçilecek olanlar en yetenekli, iş ve sosyal alanda kendini ispatlamış Kırım Türkleri arasından tespit edilecekti. Onların yerleştirilmesi için Kırım Pervomay rayonunda "Agrarniy" adlı yeni bir kolhoz kuruldu ve müdürlüğüne de bir Kırım Türkü olduğu belirtilen A.M. Tippa getirildi²⁸⁰.

Kırım Türkleri tarafından göz boyama olarak kabul edilen ve kendilerinin asıl taleplerini karşılamayan bu tür uygulamalar karşısında, onlar seslerini duyurabilmek ve isteklerini dile getirmek amacıyla yine protesto gösterileri düzenleme yoluna gittiler. Kırım bölge icra komitesi başkanı Roşupkina, bu olayların önüne geçebilmek için 4 Mart 1988'de Kırım Türklerinin önde gelen bazı temsilcileri ile bir görüşme yaptı. Görüşmeye katılan Kırım Türkleri, yapacakları gösterilerin doğuracağı sonuçlar hakkında bilgilendirildiler. Bu tür "bilgilendirmelere" karşı oldukça deneyimli olan Kırım Türkleri 6 Mart'ta toplam 42 yerleşim biriminde gösteriler düzenledi. Kırım Türkleri gösterilerde her zaman dile getirdikleri sorunların çözülmesi talepleri yanında, değişik birkaç istekte daha bulundular. Bu istekler

1. Kendi fikirlerinin propagandasını yapmak için toplu iletişim araçlarından faydalanmalarına imkan tanınması;
2. Yerel yayınlarda Kırım Türk yazarların eserlerinin Rus dilinde yayınlanması;
3. Bahçesaray'daki Han Sarayı Müzesi'nin restorasyonu amacıyla para toplamak için devlet bankasında hesap açılması.
4. Gözleve (Yevpatoriya)'deki caminin açılması;
5. Akmesid (Simferepol)'de bir Kırım Türk kültür merkezinin kurulması²⁸¹.

Kırım yönetiminin bu isteklere cevabı, Kırım Türkleri arasında cereyan eden "toplum karşıtı" faaliyetlerin önlenmesi amacıyla "etkili tedbirler" alınması şeklinde oldu. Ukrayna KP MK tarafından alınan tedbirlerin hayata geçirilmesini sağlamaları

²⁸⁰ TsDAGO Ukraini, f. 1, L. 25. d. 3368, y. 18-21.

için çeşitli kurumlardan görevliler tespit edilen bölgelere gönderildi. Bu görevlilerden Kırım bölgesinde 90 kişilik 12 ajitasyon-propaganda grubu teşkil olundu. Bunların görevi Kırım Türklerinin yaşadığı yerlerde “aydınlatma” faaliyetlerinde bulunmaktı. Bunun yanında Kırım’ın adli organlarında Kırım Türklerine karşı bir cezalandırma furyası meydana geldi. 1988 yılında pasaport kurallarını ihlal ettikleri gerekçesiyle 592 kişi, 1987’de ise 791 kişi çeşitli cezalara çarptırıldı²⁸². Sovyet yönetiminin Kırım Türkleri aleyhine başlattığı propaganda faaliyetlerinin, Özbekistan’da meydana gelen vahim olayların müsebbibi olduğu söylenebilir.

4. Özbekistan’da Kırım Türklerine Yapılan Saldırıları

18 Mayıs 1944’te anavatanları Kırım’dan sürgün edildikten sonra Kırım Türklerinin büyük çoğunluğu Özbekistan S.S.C.’ne yerleşmişti. Burada kendileri gibi sürgüne maruz kalan Ahıska Türkleri ve yerli Özbek halkı ile ırk ve din birliğinin de etkisiyle son derece dostane ve kardeşlik bağları içinde yaşamışlardı. Fakat 1989 yılında Özbek topraklarında, özellikle Fergana’da Kırım ve Ahıska Türklerine yönelik saldırılar cereyan etti. Bu olaylar dünyaya “Özbekler ile Ahıska Türklerinin çatışması” olarak duyurulmuştu²⁸³. Saldırıyı yapanların iyi organize olmuş, silahlı, çeşitli teknik teçhizatla donatılmış ve büyük mali güce sahip bulunan haydut çeteleri olduğu KTMH bünyesinde kurulan Kırım Göçmen Komitesi tarafından açıklanmaktadır²⁸⁴. Özbekistan televizyonu haber programında, bu olaylara katılanlara biner ruble verildiğinin açıklanması, saldırıların hakkında verilen bilgiler, onların sıradan kişiler olmadığı, özel eğitilmiş ve belirli yerler tarafından desteklendiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir²⁸⁵. Komitenin açıklamasına göre, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu binlerce masum insan saldırıların hedefi olmuş, bir çok kişi vahşice dövülmüş, türlü eziyetlere uğratılmış, öldürülmüş ve diri diri yakılmışlardır. Bu olaylarda Kırım ve Ahıska Türklerine ait yüzlerce ev yağmalanmış ve yakılmıştır. Tank, zırhlı araç ve otomatik silahlara sahip güvenlik

²⁸¹ Gös. yer.

²⁸² TsDAGO Ukraini, f. 1. L. 25. d. 3368, y. 44-46.

²⁸³ Cemilev. R., “Kırım Tatar Milli Meselesi...”, s. 3.

²⁸⁴ “Kırım Göçmen Komitesinin Göçmenler Problemi Hakkındaki Açık Müracaatı”, Çev. A. Yalıboyu, Emel, S. 173, 1989, s. 7.

²⁸⁵ Cemilev. R., gös. yer.

güçlerinin ise, kendi soydaşlarını ve kardeşlerini saldırganlara karşı korumak amacıyla sokağa dökülen ve gösteriler yapan masum halkı şiddet kullanarak dağıttığı ifade edilmektedir. Masum halka müdahalede oldukça kararlı olan güvenlik güçlerinin, katliam yapan saldırganlara karşı hiçbir müdahalede bulunmayarak seyirci kaldıkları belirtilmektedir. Hatta yetkili makamlar ve milis kuvvetleri arasından bu haydut çetelerine yardım edildiğini gören birçok şahit bulunmaktadır²⁸⁶.

Bu olayların altında yatan sebep kısa zamanda ortaya çıktı. Saldırganların taşkınlıklarına karşı hiçbir tepki göstermeyen yerel makamlar Kırım ve Ahıska Türklerini askeri araçlara doldurarak RFSSC'nin Smolensk ve diğer bazı vilayetlerinin verimsiz topraklarına zorla gönderdiler. Bu bölgelerde çekilen işçi sıkıntısının, vatanları Kırım ve Gürcistan'daki Ahıska bölgesine gitmek isteyen Kırım ve Ahıska Türkleri ile giderilmek istendiği anlaşılmaktadır. Üstelik onlara sürgün edildikleri yerlere kendi istekleriyle geldiklerini ve bu bölgelerde kendi rızalarıyla hayatlarını sürdüreceklerini belirten belgeler imzalatılmak istenilmiştir. Smolensk civarındaki bu yeni sürgün bölgelerine hiçbir temel ihtiyaç maddelerini yanlarına almalarına izin verilmeden gönderilen Kırım Türkleri, Haziran ayı sonlarında Kırım'a gelmişlerdir²⁸⁷. Fakat Kırım yöneticileri gelenleri düşmanca karşılamakta, oturma ve çalışma izni alamamaları için "yapay engeller çıkartmaktaydı. Kırım Türklerinin açıklamalarına göre, Kırım KP Başkanı ve diğer yerel idareciler gelenleri Sovyet Hükümetinin kararı gereğince yine Smolensk vilayetine ya da Özbekistan SSC'ne dönmek mecburiyetinde olduğunu belirterek Kırım'a sokmak istememişlerdir. Mahalli basında da bu kişiler aleyhine propaganda başlatılmış ve başlarına gelen belaların suçunu yine kendilerinde aramaları gerektiğine dair makaleler yayınlanmıştır. Bunun yanında Kırım Türklerinin gelişiyile Kırım'daki ahalinin can ve mal güvenliğinin tehlikeye düştüğü yolunda yazıların da kaleme alındığı ve böylece topluluklar arasında düşmanlık tohumları ekilmek istendiği ifade edilmektedir²⁸⁸. Kırım yetkilileri mesken yokluğu bahanesiyle bu kişilerin Kırım'da yaşamasına izin vermemekte ısrar ediyorlardı. Onların bu tutumu, Özbekistan'dan katliamdan kaçıp gelen bitkin durumdaki insanların 4 gün aralıksız olarak süren protesto gösterileri sonucunda değişti. Onlara Kırım'ın kuzeyindeki

²⁸⁶ Gös. yer.

²⁸⁷ A.g.m., s. 8.

²⁸⁸ Kırım Bölge Toplantısına katılan Kırım Tatar Milli Hareketi üyelerinin Kırım'da durumun ağırlaşmasıyla ilgili verdikleri dilekçe: Bkz. Guboglo-Çervonnaya, a.g.e., C. II, s. 246.

birkaç kolhoz ve sovhozda kalacak yer ve iş temin edildi. Yalnız evlerin yaşamaya son derece elverişsiz olduğu belirtilmektedir²⁸⁹.

Yer yokluğu bahanesiyle Kırım Türklerinin yerleşimine karşı çıkanlar, Rus ve Ukraynalılara yazlık inşaatı yapmaları için boş arazi tahsis ediyorlardı. Ayrıca Rusya ve Ukrayna'dan gelen göçmenler için binlerce konut inşa edilmekte idi. Oluşan bu durum karşısında birçok Kırım Türkü Kırım'ın bazı bölgelerindeki boş arazileri işgal etmek zorunda kaldı. Bu durum karşısında sadece Bahçesaray rayonu icra komitesi başkanı A. Taryanik Kırım Türklerine anlayış göstererek adam başına 0,06 hektar düşecek şekilde yaklaşık 500 adet arsayı onların kullanımına sunmuştur. Buna mukabil 9 Eylül'de Akmesid (Simferepol) şehri yakınlarındaki boş arazilerde ev inşa etmek amacıyla yerleşen yaklaşık 130 Kırım Türk ailesine, 300 kişi olduğu belirtilen güvenlik kuvvetleri tarafından saldırılmış, çadırları ve eşyaları dağıtılmış, insanlar hırpalanmış, bir kısmı göz altına alınmıştır. Benzeri olaylar birkaç gün sonra Karasu Bazar (Belegor)'da da cereyan etmişti. Kırım Türklerinin yerleştikleri yerler buldozerlerle dağıtılmış, çadırları parçalanmış, eşyaları kırılıp atılmıştı²⁹⁰.

Kırım Türkleri ülkede meydana gelen Glastnost ve Perestroyka siyasetlerinin kendi meselelerine müspet bir çözüm sunmasını beklerken. Kırım polisinin ve diğer yetkililerin baskılarıyla karşılaşmıştı. Buna rağmen Kırım Türklerinin vatana dönüşlerinde azalma değil, bilakis artış kaydedilmektedir. 1989 yılı itibariyle Kırım'daki Türklerin mevcudu 50.000'i bulmuştu²⁹¹. Onların Kırım'a dönüşü artık önlenemez boyutlara gelmişti. Üstelik Kırım Türkleri vatanda teşkilatlarını da kurmuşlardı. Artık devletin onların vatanlarına dönüşünü resmen kabul etmekten başka çaresi kalmamıştı.

F. Kırım'da Kırım Türk Milli Hareketi Teşkilatı'nın İlk Toplantısı

29 Nisan-2 Mayıs 1989 tarihlerinde Taşkent bölgesi, Yangiyul rayonunda KTMH temsilcilerinin 5. genel kongresi toplanmıştı. Kongrede Kırım Tatar Milli Hareketi Teşkilatının (KTMHT) kurulmasına karar verilmiş ve başkanlığına Mustafa Cemiloğlu seçilmişti. Teşkilat ilk toplantısını 10-12 Haziran 1989 tarihlerinde Kırım'da Bahçesaray rayonunda yaptı. Toplantıda, SSCB'nin Yüksek Sovyetine

²⁸⁹ A.g.e., s. 247.

²⁹⁰ A.g.e., s. 248-249.

²⁹¹ Kırımski Tatari, s. 276.

Glastnost ve Perestroyka döneminde demokratik ve ileri görüşlü birkaç milletvekilinin girmesinden ve onların Kırım Türk meselesine karşı sıcak yaklaşımlarından istifade ederek bir bildiri hazırlanması kararlaştırıldı. Ardından bir Kırım Türk heyetinin Yüksek Sovyet tarafından kabul edilmesi planlandı. Bunun yanında, Özbekistan'da yaşanan kanlı olayların tekrar etmesi durumunda, Kırım Türklerinin Orta Rusya'nın başka bölgelerine değil, kendi anavatanları olan Kırım topraklarına yerleştirilmesi meselesi ele alındı.

KTMHT, yapacağı faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamak, hemşehrileriyle iletişim kurmak ve bilgi alış-verişini bir düzene koymak amacıyla 30 Temmuz 1989'dan itibaren 15 günde bir bülten neşretmeye karar verdi. Eskiden beri gizli yollarla basılıp dağıtılan Samizdat türü Milli Hareketin özel bildirilerinin yerli ve yabancı basın-yayın vasıtalarıyla ülke içinde ve dışında yayılarak Kırım Türk meselesinin geniş kitlelere duyurulmasına devam edilecekti. Toplantıda, milli hareketin ortaya çıkmasından itibaren milli haklarını savunmada en etkili silahı olan miting ve gösterilere yine devam edilmesi görüşü ağırlık kazandı ve 18 Ekim 1989 tarihinde, Kırım ÖSSC'nin 68. kuruluş yılı olarak kutlanması gerektiği belirtildi.

KTMHT, Kırım topraklarına kendiliğinden dönüşte bulunan soydaşlarına her türlü yardımı gösterecekti. Kırım Türklerinin kooperatif ve yardımlaşma ocakları oluşturarak birlikte çalışmalarını sağlayacak girişimlerde bulunulacaktı. KTMH, Kırım'ı bir İslam merkezi haline dönüştürmeyi düşünüyordu. Bu amaçla eski ibadet mekanlarının restore edilmesi ve yeni camilerin inşaatına başlanmasını istiyordu²⁹².

Kırım Türklerinin hazırladığı bildiriler ve Yüksek Sovyet'teki Kırım Türklerine sıcak bakan vekillerin ne derece etkili olduğunu kestirmek güçtür, fakat bilinen bir şey var ki, Sovyet hükümetinin artık bu meseleyi kesin olarak çözmekten başka yolu kalmamıştı. Sürgün edildiği tarihten itibaren vatana dönüş mücadelesi veren Kırım Türkleri, isteklerine 1989 yılının sonlarına doğru kavuşma imkanı bulabildi.

²⁹² "Kırım Tatar Milli Hareketi Teşkilatı Merkez Şurası'nın İlk Toplantısının Tutanağı". Çev. M. Altunel, Emel, S. 174, 1983, 1-13.

G. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Deklarasyonu ve Vatana Dönüş

Özellikle Stalin'in hakimiyete geçmesinden sonra Sovyetler Birliği'nde bünyesinde bulundurduğu toplulukların hak ve özgürlüklerine karşı sıkı bir kısıtlama uygulanmış, toplumun önde gelenleri sindirilmiş, ortadan kaldırılmış, bazı topluluklar vatana ihanet suçlamasıyla II. Dünya Savaşı sırasında topluca vatanlarından çıkarılmış ve ülkenin diğer bölgelerine yerleştirilmişlerdi. Bu topluluklar çok uzun süre sürgün hayatı yaşamış, vatanlarına dönme hakkını elde edememiş, "özgürlükler ülkesi" olarak adlandırılan Sovyetler Birliği'nde insanlık haklarından mahrum bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Stalin'in ölümünden sonra bu topluluklardan bir kısmı özgürlüklerine kavuşarak vatanlarına dönme hakkını elde etmişti. Fakat Kırım Türkleri ile diğer birkaç topluluğa bu hakları iade edilmemişti. Kırım Türkleri de vatana dönüş uğrunda Sovyetler Birliği'nde eşı benzeri görülmeyen bir mücadeleye girişmişti. Yapılan bütün engellemelere rağmen Kırım'a dönmekten asla vazgeçmemişlerdi. Onlar hakkında bir çok kanun ve kararname kabul edilmesine rağmen, bunlar hiçbir zaman tatbik edilmemişti. Son olarak SSCB Yüksek Sovyeti, 14 Kasım 1989'da haksızlıklara uğramış vatandaşların hakkını teslim eden bir deklarasyon yayınladı ve onların her türlü insani haklarını garanti altına aldığını açıkladı. Deklarasyonun metni şöyledir:

"Bugün, Sovyet toplumunun yenilenmesi devrimi zamanında hayatımızın bütün yönlerinin deformasyondan ve hümanizmin beşeri ilkelerinin tahrifinden temizlenmesi ve demokratikleşme sürecinin başladığı bir dönemde, ülkede gelecek adına dersler çıkarmak için geçmiş hakkındaki tüm gerçekleri öğrenmek arzusu da güçleniyor.

Kendine has acısıyla bir hatıra bizi Stalin dönemi baskılarının acı dolu yıllarına gönderiyor. Ülkede gayri kamunilik ve keyfiliğin uğramadığı cumhuriyet ve mağdur etmediğı millet kalmamıştır. Geçmişte yapılan toplu tutuklama eylemleri, kamp işkenceleri, yoksul kadınlar, yaşlılar ve çocuklar sürgün bölgelerinden vicdanlarımıza çağrıda bulunmaya devam ediyorlar, iğimizdeki ahlak duygusunu rencide ediyorlar. Bunu unutmak imkansızdır.

Stalin rejiminin barbarca eylemleri ile II. Dünya Savaşı yıllarında Balkarlar, Kalmıklar, Çeçen-İnguşlar, Kırım Tatarları, Karaçaylar, Mesket Türkleri, Almanlar yaşadıkları yerlerden sürgün edildiler. Mecburi göç politikası SSCB'de yaşayan Koreli, Yunan, Kürt ve diğer milletlerin kaderleri üzerinde de etkili oldu.

SSCB Yüksek Sovyeti şartsız bir şekilde milletlerin mecburi göç uygulamasını, uluslararası hukuk temeline ve sosyalist düzenin hümanist tabiatına ters düşen en ağır suç olarak telakki etmektedir.

SSCB Yüksek Sovyeti, insan haklarının ve devlet düzeyindeki hümanist kuralların çiğnenmesinin ülkesinde bir daha asla tekrarlanmayacağını garanti etmektedir.

SSCB Yüksek Sovyeti, baskılara maruz kalan bütün Sovyet toplulukların haklarının kayıtsız şartsız iadesi için gerekli kanuni tedbirlerin alınmasını gerekli görmektedir”²⁹³.

Sovyetler Birliği'nin en yüksek makamı tarafından açıklanan bu deklarasyon ile Kırım Türklerinin ve vatanlarından uzakta yaşayan diğer toplulukların, özgürce, hiçbir sınırlama olmadan vatanlarına dönmeleri için bütün hukuki ve suni engeller ortadan kaldırılmış oldu. Devlet artık Kırım Türklerinin vatanlarına dönüşünü organize etmekle ilgilenmeye başlayacaktı. Kırım Türklerinin sorunlarıyla meşgul olmak amacıyla kurulan komisyon, bu konuda çalışmalara başladı ve bir göç planı hazırladı. Bu plana göre, öncelikle Kırım Türklerinin vatanlarına dönüşü ve milli bütünlüklerinin tesisinin kanuni hakları olarak kabul edilmesi gerekiyordu. İkinci olarak Kırım Türk toplumunun dönüş meselesi merkezi yönetim tarafından rasyonel bir şekilde ele alınıp birbirini takip eden üç safhada gerçekleştirilmesi öngörülmüyordu. Birinci safhada, altyapı, konut, sosyo-kültürel ortam ve üretim alanındaki gelişim meselelerinin aynı anda çözülmesiyle şahısların yakınlık dereceleri göz önünde bulundurularak dönüşün devlet denetiminde yapılması planlanmaktadır. İkinci safhada, şahısların kendi başlarına, bireysel imkanları kullanarak dönmeleri tasarlanmaktadır. Bu durumda devlet bir bakım yükümlülüklerden kurtulmuş olacaktı. Üçüncü safha, grup halinde toplu dönüş planlarıdır. Böylece toplu olarak Kırım'a dönenlerin bir arada yaşayarak yeni köyler veya kasabalar meydana getirmeleri düşünülmektedir²⁹⁴.

Komisyon bu konuda devlet programının hazırlanması amacıyla SSCB Bakanlar Kurulu bünyesinde bir komisyonun kurulmasını ve bu komisyona Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu başta olmak üzere RFSSC Bakanlar Kurulu, Ukrayna SSC, Özbekistan SSC, Tacikistan SSC, Kazakistan SSC, Kırım Vekiller Meclisi, SSCB Milletvekilleri temsilcileri ile Kırım Türk temsilcilerinin alınmasını teklif etti. Kurulması istenen komisyon, Kırım'a dönecek olan şahıslara iş ve ev temini, sosyal altyapıların tesisi ile meşgul olmakla görevlendirilecekti. Komisyonun finansının ise

²⁹³ “Deklaratsiya Verhovnogo Soveta Soyuzu Sovetskikh Sotsialističeskikh Respublik”. Pravda, 15 Noyabrya 1989.

²⁹⁴ “Kırım Tatar halkının problemleriyle ilgilenen Komisyonun çözüm ve önerileri: Bkz. Guboglo-Chervonnaya, a.g.e., C. II, s. 81.

kuruluştaki yer alan cumhuriyetler tarafından karşılanması düşünülüyordu. Komisyonun teklifleri doğrultusunda SSCB Bakanlar Kurulu tarafından Kırım Türklerinin meseleleriyle ilgilenmek üzere bir devlet komisyonunun kurulması 29 Ocak 1990 tarihli bir kararname ile kabul edildi. Komisyonun başkanlığına Bakanlar Kurulu Başkan yardımcısı V.H. Dogujiyev getirildi. Komisyonda başkanla birlikte 25 kişi yer alıyordu²⁹⁵. Bu komisyon, daha önce Gromiko başkanlığında kurulan komisyondan tamamen farklı bir yapıya ve gayeye sahipti. Komisyonun amacı, eski komisyon gibi Kırım Türklerini vatanlarına sokmamanın yollarını aramak değil, bilakis onların düzenli bir şekilde Kırım'a geri dönmelerini sağlamaktı. SSCB Bakanlar Kurulu bu amaçla 11 Temmuz 1990'da yayınladığı bir kararname ile, Kırım Türklerinin Kırım'a dönüşüyle ilgili meselelerin çözümü hakkında çeşitli bakanlıklar ve bağlı kuruluşlar tarafından hazırlanan ve Devlet Komisyonu tarafından uygulamaya konulacak olan tedbirler paketini onayladı. Buna göre Devlet Komisyonu, RFSSC, Ukrayna SSC, Özbekistan SSC ve Tacikistan SSC Bakanlar Kurulları, SSCB'nin ilgili bakanlıkları ve bağlı kuruluşları ile Kırım Türk toplumu temsilcilerinin iştirakiyle dönüş programını hazırlayacak ve onu Eylül 1990'da SSCB Bakanlar Kuruluna sunacaktı. Kırım Türklerinin Kırım'a dönüşü gönüllülük esasına göre, düzenli bir şekilde ve programda belirlenen süre ve düzen çerçevesinde olmak zorundaydı²⁹⁶.

Aynı kararnameye göre, Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu Kırım bölgesi Milletvekilleri Birliği ile beraber dönecek olan Kırım Türklerinin yerleşim yerlerinde toprak rezervi meselesini halledecekti. SSCB Devlet İstatistik Komitesi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Komitesi, Ukrayna, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Bakanlar Kurulu, Kırım Türk temsilcileri ile birlikte 15 Ağustos'a kadar belirtilen cumhuriyetlerde yaşayan Kırım Türklerinin, bunlar içinden de Kırım'a dönmek isteyenlerin sayısını tespit etmekle görevlendirildi²⁹⁷.

SSCB Bakanlar Kurulu, 1 Haziran 1990 tarihinden evvel Kırım'a gidip yerleşen 8400 Kırım Türk ailesinin problemlerinin çözümü görevini Kırım bölge icra komitesi ve Kırım Ziraat Bankasına tevdi etti. Kırım'a düzenli bir şekilde yerleşecek

²⁹⁵ "Kırım Tatar halkının problemleriyle ilgili Devlet Komisyonunun kurulması" hakkında SSCB Bakanlar Kurulu Kararnamesi: Bkz. Guboglo-Çervonnaya. a.g.e. s. 84-85.

²⁹⁶ SSCB Bakanlar Kurulu'nun, Kırım Tatarlarının Kırım'a dönüşleriyle ilgili meselelerin çözümü için öncelikli tedbirler hakkındaki 666 numaralı kararnamesi: Bkz. Guboglo-Çervonnaya. a.g.e. C. II, s. 85-87.

Kırım Türklerinin iskanı için inşa edilen konutların kullanıma sunulması ile Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu ile Kırım bölge icra komitesi meşgul olacaktı. Kırım Türklerine şahsi ev yapımı için SSCB Devlet Bankası, Ziraat Bankası ve Tasarruf Bankası tarafından 1990 yılında 40 milyon ruble, 1991'de 58 milyon rublelik uzun vadeli kredi tahsis edilecekti. İlköğretim okulları, 5700 adet ilave derslik, 490 çocuk bahçesi ile Akmesid (Simferopol) şehrinde Kırım Tatar dilinde bir pedagoji lisesi yapılması kararlaştırıldı. Kırım Türk milli kültürü ve dilinin gelişimi için milli kadroların hazırlanması ile Ukrayna Kültür Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurumu Bakanlığı, Ukrayna Devlet Yayın Komitesi, Ukrayna İlimler Akademisi ve Kırım bölge icra komitesi ilgilenecekti²⁹⁸.

Fakat E.A. Pain'e göre, Kırım büyük kitlelerin aynı anda ani göçünü kabul etmeğe hazır değildi²⁹⁹. Sürgün sırasında yayınlanan kararnameler gibi, 1956 ve 1967 kararnameleri gibi Sovyet Deklarasyonu ve yukarıda zikredilen Bakanlar Kurulu kararnamesinin hükümleri de Kırım'ın yerel idarecileri tarafından pek dikkate alınmadığı, vatanlarına dönen Kırım Türklerine yapılan uygulamalardan anlaşılmaktadır. Kırım Türkleri kendilerine boş arsaların parsellenerek verilmesi ve tamire ihtiyacı olan evlerin onarılması yönünde defalarca yüksek idare makamlarına çağrıda bulunmuşlardı. Fakat çağrılarına kulak asılmamasına kızan Kırım Türkleri, tepkilerini dile getirmek amacıyla boş olan arsaları işgal ederek buralarda Çadır Şehirler kurmaya başladılar. Kırım Türklerinin bu tepkileri daha önceleri olduğu gibi güvenlik kuvvetleri tarafından bastırılmak istenmiş, olaya karışanlar tutuklanmıştı³⁰⁰.

Pain'in ifadesine göre, yerel idareler Kırım'a dönen Türkleri köylere yerleştirmek üzere hazırlanmışlardı, ancak gelenlerin çoğunluğu (%62.1) yaşadıkları yerlerde şehirlerde ikamet eden kişilerdi. Bunların büyük bir kısmı (%53.5) da alışık oldukları şekilde yine şehirlerde yaşamak istemelerine rağmen sadece bir kısmı (%26.6) buna muvaffak olabilişti. Hayat tarzında yaşanan köklü değişiklikler, itibarları iade edilip vatanlarına dönenlerin karşılaştıkları bir dizi problemleri önceden haber veriyordu. Şehir hayatına alışanların iş bulma konusunda ciddi sıkıntıları vardı. Ancak %29'u kendi branşlarında bir iş bulabilmiş, %20'si daha önce

²⁹⁷ Gös. yer.

²⁹⁸ SSCB Bakanlar Kurulu'nun 11 Temmuz 1990 tarihli 666 sayılı Kararnamesine Ek: Bkz. Guboglo-Cervonnaya, a.g.e., C. II, s. 87-95.

²⁹⁹ E.A. Pain, "Vozvraşçeniye", Sotsiologičeskiye İssledovaniya (Sotsis), S. 12, Moskva, 1990, s. 60.

³⁰⁰ "Kırım'da Değirmenköy'de Kırım Tatarlarının Bir Çadırşehir Kurmaları Hakkında Bildiri". Çev.

çalıştığı alanlarda işe yerleştirilmişti. Gelenlerin çoğu (%73.6) ciddi maddi sıkıntılar içine düşmüştü. Yaşam şartlarının temini dışında büyük bir çoğunluk (%56) ailesini Kırım'a getirebilecek imkanlara sahip değildi. Bazıları 1-1.5 yıl yakınlarından ayrı yaşadılar. Fakat onlar için en önemli sorun ev yapımı için bir arsa teminiydi. Aydınların büyük çoğunluğu (%87.1) asıl problem olarak kazançta da kayıplara yol açan profesyonel bilgilerin uygulanamamasını, bir kısmı (%15.5) ise ev ve oturma alanı yokluğunu görmekteydi³⁰¹. Bu durum da gösteriyor ki, Kırım Türkleri Kırım'a hayat şartlarını ve maddi durumlarını iyileştirmek için değil, sadece anavatanlarına dönme arzusuyla gelmişlerdir. Pain'in yaptığı bir araştırmaya göre bu inancıya sahip Kırım Türklerinin oranı %69'dur. Onlar o an kendilerine sağlanan şartların olumsuzluğuna rağmen, vatanlarına döndükten sonra kendi talep ve ihtiyaçlarını karşılayacaklarını düşünüyorlardı. Kırım Türkleri içinde %15.4'lük bir kesim ise aynı şekilde mevcut şartlardan memnun değiller, fakat onlar bu durumun Kırım'a döndükleri zaman da düzeleceğine inanmıyorlardı³⁰².

1987 yılında 2300 Kırım Türkü Kırım'a yerleşmişti. 1988'de 19.300, 1989'da 28.000 ve 1990 yılının ilk 5 ayında 12.800 Kırım Türkü vatanına dönmüştür. 1 Mayıs 1990 itibariyle Kırım'da toplam olarak 83.116 Kırım Türkü yaşamaktaydı³⁰³ (Bkz.: Tablo 7). Krındaç ve Turovskiy, muhtemelen gelecek iki-üç yıl içinde yıllık 50.000-70.000 Kırım Türkünün daha Kırım'a döneceğini düşünmektedir³⁰⁴.

Kırım Türklerinin vatanlarına dönmeye başlamasının ardından Kırım'daki Rus çoğunluğun kontrolündeki iktidar, Kırım Türklerinin bu hızlı ve büyük çoğunluğunun kendi güçleriyle organize dönüşleri karşısında, Kırım'ın yine Özerk Cumhuriyet statüsüne yükseltilmesini istemeye başladı. Böylece Kırım'ın ilk fırsatta doğrudan Kremlin'e, dolaylı olarak da Rusya'ya bağlanmasını arzuluyordu. Kırım'da da bu yönde kamuoyu oluşturmağa başlamışlardı. 20 Ocak 1991'de Kırım'da bir referandum yapıldı. Oy kullanan 1.441.019 seçmenden 1.343.855'i Kırım ÖSSC'nin kurulmasına evet dedi³⁰⁵. Bu referandumun ardından 12 Şubat 1991 tarihli Ukrayna

N. Deniz. Emel. S. 176. 1990. s. 43-47.

³⁰¹ Pain. a.g.m., s. 60-61.

³⁰² A.g.m., s. 61.

³⁰³ Guboglo-Çervonnaya. a.g.e., C. II. s. 254.

³⁰⁴ A. Krındaç, R. Turovskiy. "Kırım Türkleri'nin Vatan'a Dönüşü". Çev. İ. Yıldırım. Emel. S. 195. 1993, s. 13.

³⁰⁵ Zafer Karatay, "Kırım'da Son Siyasi Durum". Emel. S. 199. 1993. s. 4.

SSC Başkanı Leonid Kravçuk'un imzasını taşıyan bir kanun yayınlandı. Bu kanun ile Kırım bölgesi sınırları içinde Ukrayna SSC'ne bağlı Kırım ÖSSC'nin yeniden tesisi ilan ediliyordu³⁰⁶.

Kırım Türkleri kısmen de olsa 1944 yılından beri mücadelesini verdiği isteklerini elde etmişti. Her şeyden önemlisi artık kendi anavatanlarında yaşama hakkına sahiptiler. Milli olmasa da Kırım'da özerk bir cumhuriyet kuruldu. Kırım Türklerinin büyük bir kısmı Kırım'a dönmüş, bir kısmı ise hala Özbekistan'da ve diğer bölgelerde kalmıştı. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla diğer bölgelerde olduğu gibi Kırım'da da baş gösteren ağır ekonomik ve hayat şartları, varını yoğunu satıp vatanına dönen Kırım Türklerini çok zor durumda bırakmıştı. Keza Özbekistan yetkilileri de ülkelerine büyük ekonomik katkılar sağlayan Kırım Türklerinin vatanlarına gidişini, ekonomilerinin bozulacağı endişesiyle istememekte ve onları engellemektedir. Kırım'da 1995 nüfus sayımına göre 2.600.000 kişi yaşamaktadır. Bunun %67'sini Ruslar, %22'sini Ukraynalılar, %10'unu Kırım Türkleri ve %1'ini diğerleri (Karaim, Kırımçak, Rum, Ermeni, Alman, Bulgar, Yahudi) oluşturmaktadır³⁰⁷.

³⁰⁶ Ukrayna SSC'nin Kırım ÖSSC'ni yeniden tesis eden kanunu: Bkz. Guboglo-Çervonnaya. a.g.e. C. II, s. 103.

³⁰⁷ "Kırım'a Genel Bakış". (Çevirimiçi) www.vatankirim.net/genel.htm. 10.04.2001.

SONUÇ

Kırım Türkleri, asırlar boyunca yaşadığı Kırım topraklarının stratejik öneme sahip olmasından dolayı sürekli olarak Rusların baskısı altında kalmıştır. Bu durum Kırım'ın Osmanlı himayesinden çıkıp, Rus Çarlığı'nın tahakkümü altına girmesiyle başlamıştır. Ünlü Rus Çariçesi II. Yekaterina'nın "Türksüz Kırım" hayali büyük bir ısrarla tatbik edilmiş ve milyonlarca Kırım Türkü ya katledilmiş ya da vatanlarını terke zorlanmıştır. Buna rağmen vatanlarından ayrılmayan ve milli kimliklerini korumayı başaran Kırım Türkleri, Çarlık Rusyasının son zamanlarında bütün Türk-İslam aleminde büyük yankılar uyandıran kültürel hamlenin öncüsü olmuşlardır. Gaspıralı İsmail Bey liderliğinde çıkartılan Tercüman gazetesi etrafında cereyan eden bu hareket kısa zamanda bütün Türk dünyasına yayılmış ve geniş destek görmüştür.

Bolşevik ihtilaliyle birlikte Çarlık Rusyası tarih sayfalarına karışmış ve Kırım Türkleri de bağımsızlığını ilan etmişti. Fakat Rusların Kırım üzerindeki emelleri onu Türklere bırakmayacak kadar büyüktü. Numan Çelebi Cihan başkanlığında kurulan Kırım Türk hükümetinin ömrü çok kısa oldu ve Kırım tekrar Rusların eline geçti. Yalnız bu sefer hakimiyet Bolşeviklerin elindeydi. "Halklara Özgürlük" sloganıyla ihtilal yapan Lenin ve arkadaşları tarafından 1921 yılında Kırım Türkü Veli İbrahimov'un başkanlığında Kırım ÖSSC kuruldu. Uzun zamandan beri Çarlık zulmü altında çok büyük ıstıraplar yaşayan Kırım Türkleri, artık sıkıntıların bittiğine inanıyordu. Kırım ÖSSC'nin kurulmasıyla birlikte Kırım'da "Tatarlaşma" hareketi hız kazandı. Daha önce vatanlarını terk etmek zorunda kalanların bir kısmı yurtlarına dönmeye başladı. Bunların çoğu yurt dışında eğitimlerini tamamlamış aydın kişilerdi. Onların öncülüğünde Kırım Türkleri hemen her alanda büyük bir atılım gerçekleştirdi.

Stalin'in hakimiyete geçmesinden sonra ülkede uygulamaya konulan Sovyetleştirme adı altındaki Ruslaştırma kampanyası bütün toplulukları olduğu gibi Kırım Türklerini de olumsuz şekilde etkiledi. İnsanlar üzerinde amansız bir baskı ve takip furyası başlatıldı. Önce toprak sahibi zengin köylüler (kulaklar) sürgüne gönderildi, ardından ülkede art arda suni açlık meydana getirildi, bu ise binlerce insanın ölümüyle sonuçlandı. 1937-1938 yıllarında ise Sovyetler Birliği'nin her yerinde aydınlara yönelik bir imha hareketi baş gösterdi. Kırım Türk aydınları da bu

dönemde birer birer ortadan kaldırıldı. Sıra Yekaterina'nın hayalini gerçekleştirmeye gelmişti ki, II. Dünya Savaşı başladı ve Alman orduları Kırım'ı işgal etti.

Sovyetler Birliği'nde Stalin zulmünden bıkan halk Almanları kurtarıcı olarak gördü ve onlara kucak açtı. Bunların arasında bir kısım Kırım Türkleri de vardı. Yaklaşık 20 bin kadar Kırım Türkü Almanlar tarafından teşkil edilen askeri birliklerde görev almıştı. Ancak onların hepsinin gönüllü olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bu askerlerin büyük bir kısmı Alman esir kamplarından zorla bu birliklere dahil edilmişlerdi. Kırım Türklerinin büyük çoğunluğu ise Almanları bir kurtarıcı olarak görmemiş, vatanlarını savunmak için ya Kızıl Ordu saflarında yer almış veya Kırım'da teşkil olunan partizan (çete) hareketlerinde faaliyet göstermişlerdir. Savaş sırasında üstün hizmetler gösterip, madalyalarla taltif edilen Kırım Türkleri, Alman ordularının Kırım'dan çıkarılmasından sonra vatana ihanetle suçlanarak topyekün vatanlarından sürgün edilmiştir. Kırım Türkleri arasında gerçekten Almanlarla işbirliği yapanlar vardı, fakat onlar Alman ordularıyla birlikte gitmişlerdi. Kırım'da kalanlar ise sadece çocuklar, kadınlar ve yaşlılardı. Yetişkin erkeklerin hepsi ya Kızıl Ordu'da ya da partizan hareketlerinde Almanlara karşı savaşımaya devam ediyordu. Toplumun bir kısmının yaptıklarında bütün bir halkın sorumlu tutulması ve cezalandırılması insan haklarına ve insanlık onuruna tamamen aykırı bir davranış olarak nitelendirilmektedir.

Sürgün edilen yaklaşık 250 bin Kırım Türkünün %46.2'si, diğer bir ifadeyle neredeyse yarısı yol boyunca ve sürgünde geçirilen bir yıl içerisinde hayatını kaybetmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde topluluklara karşı işlenen suçlar JENOSİT olarak tarif edilmektedir. Kırım Türklerinin maruz kaldığı sürgün hadisesi sırasında ve sonrasında verdiği kayıplar, onlara yönelik bir toplu katliam girişimi olarak kabul edilmelidir. Diğer bir deyimle bunun adı **JENOSİT** yani **SOYKIRIM**'dir. Her sene ülkemize karşı sözde Ermeni Soykırımı'nı gündeme getiren devletlerin, Kırım Türklerine uygulanan bu toplu katliama karşı duyarlı olmaları beklenmektedir.

Toplu katliamdan sağ kurtulan Kırım Türkleri son derece ağır sürgün şartlarına rağmen hayatta kalmayı başarmıştır. Fakat vatanında bıraktığı bütün maddi ve manevi varlıkları imha edilmiştir. Öncelikle Kırım'daki bütün Türkçe yer isimleri değiştirilerek yerlerine Rusça isimler konulmuştur. Sürgün sırasında Kırım'da

bırakmak zorunda kaldıkları mal varlıkları müsadere edilmiştir. Tarihi ve kültürel eserleri tahrip edilmiş, mescitler değişik amaçlar için kullanılmış, mezar taşları yerlerinden sökülerek inşaatlarda kullanılmıştır. Sürgünden sonra büyük ölçüde boşalan Kırım'da Türklerin yerine Ukrayna SSC ve Rusya FSSC'nin çeşitli yerlerinden zorla getirilen göçmenler yerleştirilmiş ve onlara Kırım Türklerinden kalan evler verilmiştir. Özerk bir cumhuriyet olan Kırım, Rusya FSSC'nin bir bölgesi haline getirilmiştir.

Stalin'in insanlık dışı bu uygulamaları onun ölümüyle birlikte son bulmuştu. Yerine geçen Hruşçev, KP XX. Kongresinde yaptığı bir konuşmada ülkede meydana gelen bütün kanunsuzluklardan ve gayri insani olaylardan Stalin'in sorumlu olduğunu belirterek, onun döneminde bir çok topluluğun yaşadıkları yerlerden sürgün edilerek haksızlık yapıldığını itiraf etmiştir. Daha sonra peş peşe çıkan kanun ve kararnamelerle sürgüne maruz kalan toplulukların itibarları iade edilmiş, vatanlarına dönmelerine izin verilmiştir. Yalnız Kırım Türkleri, Ahıska Türkleri ve Volga Almanları bu haktan mahrum kalmışlardır. Bu uygulama ise Sovyet yönetiminin Türkiye ile yakın ilişkileri olan ve sınırlarımıza yakın bölgelerde yaşayan Kırım ve Ahıska Türklerine karşı takındığı tavrın değişmemiş olduğunu göstermektedir.

Vatanlarına dönmelerine izin verilmeyen fakat sürgünlük kısıtlaması kaldırılan Kırım Türkleri, diğer Sovyet vatandaşlarının yararlandığı haklardan istifade etme hakkını elde etmişti. Kırım'da iken tamamen bir tarım toplumu olan Kırım Türkleri, sürgün olarak yerleştiği başta Özbekistan olmak üzere, Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgelerinde sosyal bir değişime uğramıştır. Kırım Türkleri artık bir sanayi toplumu olmuş, insanlar fabrikalarda, çeşitli işletmelerde ve inşaatlarda çalışmaya başlamıştı. Bunun neticesi olarak yeni bir işçi sınıfı doğmuştu. Eskiden tarımla uğraşan bu insanların artık kimi şoför, kimi teknisyen, kimi marangoz gibi mesleklere sahip olmuşlardı. Nüfusunun büyük çoğunluğu şehirlerde yaşamaya başlamıştı. Gençler yüksek tahsil yapma imkanı bulmuş ve Kırım'da iken hiç mevcut olmayan öğretmen, doktor, mühendis, akademisyen gibi aydın bir Kırım Türk zümresi oluşmuştu. Fakat Kırım Türklerinde meydana gelen bu sosyal jenerasyon, içlerindeki vatan sevgisini bir an olsun kaybettirmemişti. Sürgün yerlerinde doğan ve büyüyen bu yeni nesil, sürgünün bütün acısını yaşamış büyükleriyle birlikte vatana

dönüş için milli mücadele hareketini başlattılar. Böylesine organize ve dinamik bir hareketin Sovyetler Birliği'nde eşi ve benzeri görülmemiştir.

Sovyet hükümetinin her türlü baskılarına rağmen yılmadan mücadelesine devam eden Kırım Türk Milli Hareketi'nin ilk zaferi 5 Eylül 1967 tarihinde çıkan "Af Kararnamesi" olmuştur. Sovyet yönetiminin vermiş olduğu bu taviz, Kırım Türklerine Sovyetler Birliği'nin her yerinde yaşama hakkı veriyordu. Kararnamede "Kırım'a dönemezler" şeklinde bir ibare yer almıyordu. Buna rağmen Kırım Türkleri vatanlarına kabul edilmemiş, Kırım'a giden Türkler vatanlarından ikinci kez zorla çıkarılmışlardır. Buna rağmen mücadeleye devam eden Kırım Türkleri, Sovyet insan hakları savunucularının da büyük desteğini almıştı. Bu destekle faaliyetlerini daha da artıran hareket üyeleri Moskova'ya heyetler gönderiyor, resmi makamlara toplu dilekçe ve mektuplar yolluyor, büyük kalabalıkların toplandığı gösteriler düzenliyordu. Kırım Türklerinin bu mücadelesi yurt dışına da taşmış ve yabancı devletler tarafından dikkatle takip edilmişti.

Sovyet devletinin bu mücadele karşısında yapabildiği tek şey, Kırım Türklerine uyguladığı baskı ve cezalandırma hareketleri olmuştur. Harekete katılanların bir kısmı tutuklanarak hapse atılmış, bir çoğu hakkında birbiri arkasına davalar açılmıştır. Hareket liderlerinden Mustafa Cemiloğlu ömrünün 15 yılını Sovyet çalışma kamplarında geçirmiş, bir mahkumiyeti sırasında tam 303 gün açlık grevine gitmiştir. Tüm dünyaya açlık grevinde öldüğü bildirilen Cemiloğlu, hayatta kalmayı başarmış ve 1987 yılında Moskova'nın Kremlin meydanında organize ettiği mitingle Kırım Türklerinin sesini tüm dünyaya duyurmuştur. Bu mitingin Sovyetler Birliği'nde meydana gelen değişikliklerde büyük etkisi olduğu kabul edilmektedir. Bu miting ayrıca Kırım Türklerinin vatana dönüş yolunun açılmasında da büyük rol oynamıştır. Nitekim 1989 yılında SSCB Yüksek Sovyeti tarafından Kırım Türklerinin bütün hakları garanti altına alındı ve vatana dönmelerine izin verildi. Dileğimiz bütün Kırım Türklerinin vatanlarına dönebilmesi ve burada huzur ve sükunet içinde ebediyen yaşamalarıdır.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ :

Samizdat Belgeleri

- Nr. 1729, Oktyabr 1968, (Yunus Kandımov'un özel arşivinden alınmıştır).
Nr. 1448, May-Dekabr 1969, (Yunus Kandımov'un özel arşivinden alınmıştır).
Nr. 1186, İyul 1972, (Yunus Kandımov'un özel arşivinden alınmıştır).
Nr. 1189, İyul 1972, (Yunus Kandımov'un özel arşivinden alınmıştır).
Nr. 1728, Oktyabr 1972, (Yunus Kandımov'un özel arşivinden alınmıştır).
Nr. 1880, Dekabr 1972, (Yunus Kandımov'un özel arşivinden alınmıştır).
Nr. 1450, 1973, (Yunus Kandımov'un özel arşivinden alınmıştır).
Nr. 1451, 1973, (Yunus Kandımov'un özel arşivinden alınmıştır).
Nr. 1453, 1973 başı, (Zafer Karatay'ın özel arşivinden alınmıştır).
Nr. 1884, Dekabr 1973, (Yunus Kandımov'un özel arşivinden alınmıştır)

TsDAGO Ukraini (Ukrayna Merkezi Devlet Arşivi)

- f. 1, L. 24, d. 3614, y. 7-8.
f. 1, L. 24, d. 4306, y. 187-188.
f. 1, L. 24, d. 4740, y. 71-72.
f. 1, L. 24, d. 4740, y. 73-80.
f. 1, L. 24, d. 5991, y. 207-208.
f. 1, L. 24, d. 6166, y. 1-4.
f. 1, L. 24, d. 6166, y. 50-55.
f. 1, L. 24, d. 6321, y. 12-15.
f. 1, L. 24, d. 6321, y. 30, 31.
f. 1, L. 24, d. 6321, y. 33-37.
f. 1, L. 24, d. 6321, y. 39-47.
f. 1, L. 24, d. 6321, y. 46.
f. 1, L. 24, d. 6321, y. 49-55.
f. 1, L. 24, d. 6321, y. 56-74.
f. 1, L. 25, d. 72, y. 6-13.
f. 1, L. 25, d. 72, y. 18-20.
f. 1, L. 25, d. 72, y. 22-29.
f. 1, L. 25, d. 72, y. 32-36.
f. 1, L. 25, d. 72, y. 38-41.
f. 1, L. 25, d. 72, y. 42-46.
f. 1, L. 25, d. 218, y. 29-33.
f. 1, L. 25, d. 549, y. 28-29.
f. 1, L. 25, d. 549, y. 30-32.
f. 1, L. 25, d. 663, y. 62-67.

f. 1, L. 25, d. 891, y. 19-21.
f. 1, L. 25, d. 891, y. 22-24.
f. 1, L. 25, d. 891, y. 26-31.
f. 1, L. 25, d. 1090, y. 1-2.
f. 1, L. 25, d. 1090, y. 11-13.
f. 1, L. 25, d. 1090, y. 18-20.
f. 1, L. 25, d. 1250, y. 4-5.
f. 1, L. 25, d. 1250, y. 6-10.
f. 1, L. 25, d. 1250, y. 13-14.
f. 1, L. 25, d. 1401, y. 16-18.
f. 1, L. 25, d. 1401, y. 32-35.
f. 1, L. 25, d. 1557, y. 8-9.
f. 1, L. 25, d. 1740, y. 1-2.
f. 1, L. 25, d. 1740, y. 3.
f. 1, L. 25, d. 1740, y. 4-6.
f. 1, L. 25, d. 1740, y. 12-13.
f. 1, L. 25, d. 1940, y. 10-11.
f. 1, L. 25, d. 3271, y. 28-33.
f. 1, L. 25, d. 3368, y. 18-21.
f. 1, L. 25, d. 3368, y. 25-38.
f. 1, L. 25, d. 3368, y. 44-46.

ARAŞTIRMA ESERLER :

“5 Eylül 1967 Tarihli Af Kararnamesi’nin Mahiyeti”, **Emel**, S. 47, 1968, s. 4-6.

“40-50-e Godı: Posledstviya Deportatsii Narodov”, Haz. N.F.Bugay, **İstoriya SSSR**, No.1, Moskva, 1992, s. 122-143.

“82 Sayılı Bildiri”, **Emel**, S. 51, 1969, s. 10-11.

“1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Milli Hareketi”, **Emel**, Vol. 1. Sovyet Rusyadaki Kırım Tatar Milli Hareketi Organı, New York, Kırım Tatar Milli Merkezi, 1978, s. 1-50.

ABDÜLHAMİTOĞLU, Necip: “Mustafa Cemiloğlu Kimdir?”, **Emel**, S. 93, 1976, s. 9-15.

ABDÜLHAMİTOĞLU, Necip: **Yüz Binlerin Sürgünü**. İstanbul. Boğaziçi, 1974.

“Af Kararnamesi”, **Emel**, S. 47, 1968, s. 3.

AKYOL, Taha: **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 2**, İstanbul, Ötüken, 1979.

ALAÇ, M.: “Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kuruluşu Ve Ortadan Kaldırılışı”, **Emel**, S. 141-145, 1984, s. 48-66.

ALEKSİYEVA, Lyudmila: **İstoriya İnokomıslıya v SSSR**, Vermont, Khronika Press, 1984.

ALTAN, Mübeyyin Batu: “The Arabat Tragedy: Another Page from the “Surgun”, (Çevirimiçi) <http://www.euronet.nl/users/sota/arabat.htm>., 08.04.2000.

ALTMAN, V.: “Sessiya po İstorii Krıma”, **Voprosı İstorii**, S. 12, Moskva, 1948, s. 179-184.

AVTARHANOV, Abdurahman: “İmperiya Kremlya. Sovyetskiy Tip Kolonializma”, **Drujba Narodov**, No.: 1-5, Moskva, 1991, s. 203-207.

“Başyazı”, **Emel**, S. 161, 1987, s. 3-10.

BİLİCİ, Abdülhamit: “Oğlumu Onlara Teslim Ettim”, (Çevirimiçi) <http://www.aksiyon.com.tr/arsiv/170/pages/dosyalar/dos2.html>, 07.04.2000.

BROŞÇEVAN, V.M.: “Deportatsiya Jiteley Krıma”, **Krımski Tatarı: İstoriya i Suçasnit (Do 50 Riççya Deportatsii Krımskótatarskogo Naroda)**. Materiali Mijnarodnoy Naukovoy Konferantsii (Kiyiv 13-14 Travnya 1994), Kiyiv. Institute Natsyonal’nih Vidnosin i Politologi NAN Ukraini, 1995, s. 24-31.

BROŞÇEVAN, V., P. Tıgliyants: **İzgnaniye i Vozvraşçeniye**, Simferopol. Tavrida, 1994.

BUGAY, N.F.: “Za Çto Pereselyali Narodı”, **Agitator**, Moskova, 11 Haziran 1989, s. 22-25.

CEMİLEV, Mustafa: “Natsional’no-Osvoboditel’noye Dvijenıye Krımskih Tatar”, **Krımski Tatarı: İstoriya i Suçasnit (Do 50 Riççya Deportatsii Krımskotatarskogo Naroda)**, Materiali Mijnarodnoy Naukovoy Konferantsii (Kiyiv 13-14 Travnya 1994). Kiyiv. Institute Natsional’nih Vidnosin i Politologi NAN Ukraini, 1995, s. 5-20.

CEMİLEV, Reşat Gafaroğlu: “Kırım Tatar Milli Meselesinin Son Durumuna Bir Bakış”, **Emel**, S. 176, 1990, s. 1-4.

“Cemiloğlu’nun Sovyet Vatandaşlığından Çıkma Dilekçesi”, **Emel**, S. 111, 1979, s. 12-14.

CONQUEST, Robert: **Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities**. New York: The Macmillan Company, 1970.

COURTOIS, S., vd.: **Komünizmin Kara Kitabı**, Çev. B. Tanatar vd., İstanbul, Doğan Kitap, 2000.

Crimean Tatars: Repatriation and Conflict Prevention, New York, Open Society Institute, 1996.

ÇAPRAZ, Kemal: “Kırım Tatar Türklerinde Basın”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

ÇERVONNAYA, Svetlana: “Kırım Tatar Halkının Mukadderatı: Devlet ve Kültürün Geçmişi, Bugünkü Problemleri ve Geleceği”, Çev. İ. Yıldırım, A. Mertol, **Emel**, S. 191, 1992, s. 1-7.

DALLIN, Alexander: **German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies**. London-New York, St. Martin’s Press, 1957.

“Deklaratsiya Verhovnogo Soveta Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik”, **Pravda**, 15 Noyabrya 1989.

Déportatsii Naradov SSSR (1930-e – 1950-e godı): Materialı k Serii “Narodı i Kul’turi”, XV/1, Moskva, RAN İnstitut Etnologii i Antropologii, 1992.

“Deportatsiya: Beriya Dokladıvayet Stalını”, Haz. N.F. Bugay, **Kommunist**, No. 3, Moskva, 1991, s. 101-112.

DEVLET, Nadir: “”Lenin Bayrağı Gazetesinin 25 Yılı ve Kırım Türk Kültürünün Bugünkü Durumu”, **Emel**, S. 135, 1983, s. 231-234.

DEVLET, Nadir: “240 Kırım Türkünün Müracaatı”, **Emel**, S. 146, 1985, s. 4-12.

FISCHER, John: **Sovyet Cennetinin İçyüzü**, Çev. F. Kardeş, İstanbul, 1974.

FISHER, Alan: **The Crimean Tatars**. California, Hoover Institution Press, 1978.

FISHER, Alan: “Kırım Tatarlarının Hayatta Kalma Mücadelesi”, Çev. E.B. Özbilen, **Emel**, S. 121, 1980, s. 5-13.

GABRIELIAN, Oleg A., Vadim P. Petrov: **Kırım: Deportirovannıye Grajdane Vozvraşçeniye Obusstroystvo i Sotsial'naya Adaptatsiya**, Simferopol, Amena, 1997.

GITLIN, Semyon: "Crimean Tatars in Uzbekistan: Problems and Developments", (Çevirimiçi) http://www.ca-c.org/journal/eng01_2000/10.gitlin.shtml, 28.01.2000.

GOLDSTEIN M.: "Sovyet Hakaretine Uğrayan Kırım Türk Halkı Ve Onun Milli Kültürü", **Dergi**, S. 59, Münih, 1970, s. 23-31.

GRIGORENKO, Andrew P.: **A Kogda Mı Vernyomsya**, New York, Crimea Foundation, 1977.

GRIGORENKO, Pyotr, Z. Grigorenko: "Basın ve Radyo İçin Bildiri", **Emel**, S. 93, 1976, s. 16-21.

GUBOGLO, M.N., S.M. Çervonnaya: **Krimskotatarskoye National'noye Dvijenıye**, C. I-II, Moskva, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Tsentr po İzuçenıyu Mejnatsional'nih Otnoşenii, Institut Etnologii i Antropologii im. N.N. Mikluho-Maklaya, 1992.

GULAK, Karp: "Ölüm Katarları", Çev. N. Aytar, (Çevirimiçi), <http://www.kirimdernegi.org.tr/hatiralar.htm>, 08.04.2000.

HAYALI, Rüstem: "Kırım Tatar Ziyalılarının Cenkten Sonki Devirde Şekillenüvi", **Yıldız**, S. 2, Simferopol, 1998, s. 137-148.

HAYALI, Rüstem: "Spetskontingent", **Kırım Gazetesi**, 22 Şubat-26 Nisan 1997.

Hronika Zaşçiti Prav v SSSR, Vıpusk 12, Noyabr-Dekabr 1974, New York, 1975, s. 23-24.

Hronika Zaşçiti Prav v SSSR, Vıpusk 16, İyul-Sentyabr 1975, New York, 1975, s. 13.

HUDSON, G.F: **Komünizmin Elli Yılı (1917-1967)**, Çev. F. Argeşo. Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.

İBRAHİM, Vasfiye: "Bitmeyen Çileli Yıllar", Der. S. Bilal vd., **Emel**, S. 208, 1995, s. 29-32.

İDRİSLİ, Arire Nezetli: “Yalıboyu’ndan Özbekistan Çölllerine”, Haz. N. Sarısoy, **Emel**, S. 210, s. 36-38.

II. Dünya Savaşının Gizli Belgeleri, İstanbul, May Yayınları, 1968.

“İnformatsiya “v Prezidiume Verhovnogo Soveta SSSR” 19 Fevralya 1954 g.”, **Pravda Ukrainı**, 27 Fevral’ (Şubat) 1954, s. 2.

Jivoy Fakel: Samosojjeniye Musı Mamuta (Sbornik dokumentov), Ed. R. Cemilev, New York, Fond Kırım, 1986.

KADIYEV, Rollan: “Padeniye: Otkritoye Pis’mo Grajdana SSCR Rollana Kadiyeva Bıvşey Sovyetskoy Grajdanke Ayşe Seyitmuratovoy”, **Pravda Vostoka**, 12 Fevralya 1981.

KARATAY, Zafer: “Kırım Türklerinin Moskova Gösterileri Nasıl Başladı Nasıl Cereyan Etti?”, **Emel**, S. 161, 1987, s. 3-10.

KARATAY, Zafer: “Kırım’da Son Siyasi Durum”. **Emel**, S. 199, 1993, s. 1-12.

KARATAY, Zafer: “Mustafa Abdulcemil Kırımoglu’nun Biyografisi”. (Çevirimçi) <http://www.vatankirim.net/kirimoglu/kirimogluby.htm>, 10.04.2001.

“Kendi Kaleminden Cemiloglu”, (Çevirimçi) <http://www.kirimdernegi.org.tr/cemiloglu.htm>, 10.04.2001.

KERİMOVA Fatma: “Hatıralar”. Haz. Z. Yüksel. **Emel**, S. 203, 1994, s. 28

“Kırım Göçmen Komitesinin Göçmenler Problemi Hakkındaki Açık Müracaatı”, Çev. A. Yalıboyu, **Emel**, S. 173, 1989, s. 7-8.

“Kırım Tatar Milli Hareketinin Teşebbüs Gruplarının 11-12 Nisan 1987 Tarihinde Taşkent’te Yapmış Oldukları Toplantı Hakkındaki Açıklaması”, Çev. N. Orkapı, **Emel**, S. 163, 1987, s. 3-9.

“Kırım Türklerinin Moskova’daki Temsilcilerinin Protestosu”, **Emel**, S. 47, 1968, s. 14-15.

“Kırım’a Dönmekte Olan Kırım Türklerinin Durumu”, **Emel**, S. 64, 1971, s. 18-34.

“Kırım’a Genel Bakış”, (Çevirimçi) www.vatankirim.net/genel.htm, 10.04.2001.

KIRIMAL, Edige: **Der Nationale Kampf Der Krimturken- mit besonderer Berucksichtigung der Jahre 1917-1918**, Emsdetten/Wesfalen, Verlag Lechte/Emsdetten (Westf.), 1952.

KIRIMAL, Edige: “Kırım Türkleri”, **Dergi**, S. 59, Münih, 1970, s. 3-22.

KIRIMAL, Edige: **Kırım’da Türk Katliamı**, Çev. K. V. Gül, İstanbul, Toprak, 1962.

KIRIMAL, Edige: “Muhtelif Haberler”, **Dergi**, S. 48, Münih, 1967, s. 79.

KIRIMAL, Edige: “Sovyet Rusya Hakimiyeti Altında Kırım”, **Dergi**, S. 49, Münih, 1967, s. 56-66.

KIRIMAL, Edige: “Sürgündeki Kırımlılar”, **Emel**, S. 60, 1970, s. 44-46.

KIRIMAL, Edige: “Sürgündeki Kırımlılara Dair”. **Emel**, S. 62, 1971, s. 40-47.

KIRIMAL, Edige: “Topyekün Sürgün ve Katliam”, (Çevirimiçi) <http://www.kirimdernegi.org.tr/topyekun.htm>, 06.05.2000.

KIRIMLI, Hakan: **Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.

KIRIMLI, Hakan: “Sürgündeki Kırım Tatarlarına Yönelik Sovyet Eğitim ve Kültür Politikası (1944-1987)”, **Emel**, S. 170-171, 1989, s. 1-19.

KIRIMLI, Hakan: “Sürgündeki Kırım Türklerine Yönelik Allahsızlık Politikası Hakkında”, **Emel**, S. 155, 1986, s. 10-15.

KIRIMOĞLU, Mustafa Abdülcemil: “Pyotr Grigorenko ve Kırım Tatar Milli Hareketi”, Çev. E. Kazas, **Emel**, S. 194, s. 3-12.

“Kırım’a Dönmekte Olan Kırım Türklerinin Durumu”, **Emel**, S. 64, 1971, s. 18-34.

“Kırım’da Değirmenköy’de Kırım Tatarlarının Bir Çadırşehir Kurmaları Hakkında Bildiri”, Çev. N. Deniz, **Emel**, S. 176, 1990, s. 43-47.

“Kırım’da Yahudi İskan Bölgeleri Kurma Planına Ait Yeni Bir Vesika”, **Emel**, S. 121, 1980, s. 40.

“Kırım Tatar Milli Hareketi Teşkilatı Merkez Şurası’nın İlk Toplantısının Tutanağı”, Çev. M. Altınel, **Emel**, S. 174, 1983, 1-13.

“Kırım Tatarları Sovyet Devletine Karşı”, Çev. H. Kırımlı, **Emel**, S. 141-145, 1984, s. 17-21.

KOLARZ, Walter: “Sovyetler Birliği’nin Milliyetler Politikası ve Kırım Tatarları”, Çev. İ. Yıldırım, **Emel**, S. 157, 1986, s. 10-16.

KOLENDİÇ, Anton: **Kremlin’de iktidar Mücadelesi**. Çev. E. B. Özbilen. İstanbul, TDAV, 1993.

KRASNOV, Levitin: “Müslüman Dünyasına Çağrı”, Çev. F.R. Yurter, **Emel**, S. 93, 1976, s. 22-23.

Kırım: Proşloye i Nastayaşçeye, Ed. S.G. Agacanov. A.N. Saharov, Moskva. Misl, 1988.

Krımskaya ASSR (1921-1945): Voprosı-Otveti, Ed.Y.İ.Gorbunov. Simferopol, Tavriya, 1990.

“Krımskaya ASSR”, **B.S.E.**, C. XXXV, Moskova. 1937. s. 279-324.

“Krımskaya Oblast”, **B.S.E.**, 2. baskı, C.: XXIII, 1953. s. 551-553.

Krımski Tatarı 1944-1994: Statti, Dokumenti, Svidçennya Qçevidtsiv. Kiyiv, Ridniy Kray, 1995.

Krımski Tatarı: İstoriya i Suçasnit (Do 50 Riççya Deportatsii Krımskotatarskogo Naroda), Materiali Mijnarodnoy Naukovoy Konferantsii (Kiyiv 13-14 Travnya 1994), Kiyiv, Institute Natsyonal’nih Vidnosin i Politologi NAN Ukraini, 1995.

Krımskiye Tatarı: Problemi Repatriatsii, Ed. A.R. Vyatkin, E.S. Kul’pin, Moskva, Institut Vostokovedeniya RAN, 1997.

KRİNDAÇ, A., R. Turovskiy: “Kırım Türkleri’nin Vatan’a Dönüşü”, Çev. İ. Yıldırım, **Emel**, S. 195, 1993, s. 12-18.

LİTVİN, G.A.: “Krımsko-Tatarskiye Formirovaniya: Dokumenti Tretyevo Reyha Svidetelsvuyet”, **Vayenno-İstoriçeskiy Jurnal**, S. 3, Moskva 1991. s. 89-95.

“Moskova’da Yapılan Bir Toplantı”, **Emel**, S. 47, 1968, s. 7-11.

MUSA, A.: “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Kırım”, Çev. A. Atanur. **Emel**, S. 140, 1984, s. 26-29.

MUSTAFAYEV, H.D.: "Vozmeşçeniye Moral'nogo i Material'nogo Uşçerba, Nanesennogo Krımskotatarskomu Narodu v Hode Deportatsii: Printsipi i Podhogi", **Krımski Tatarı: İstoriya i Suçasnit (Do 50 Riçça Deportatsii Krımskotatarskogo Naroda)**, Materiali Mijnarodnoy Naukovoy Konferantsii (Kiyiv 13-14 Travnya 1994), Kiyiv, Institute Natsyonal'nih Vidnosin i Politologi NAN Ukraini, 1995, s. 54-57.

MÜHLEN, Patrik von zur: **Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında**, Çev. E.B.Özbilen, Ankara, Mavi Yayınları, 1984.

NASIROVA, Viladiye: "Gedjege Çevirilgen Kün", **Yıldız**, S. 6, Taşkent. 1990, s.113-123.

NEKRİÇ, Aleksandır: **Nakazanniye Narodı**, New York, Khronika, 1978.

"Obraşçeniye Krımskotatarskogo Naroda k XXIII Syezdu KPSS", **Natsional'niy Vopros v SSSR: Sbornik Dokumentov**. Sostavitel': R. Kupçinskiy, Kiyiv, Suçasnist', 1975, s. 288-326.

OTAR, İbrahim: "Jenosit ve Kırım Türkleri", **Emel**, S. 22, 1964, s. 1-10.

"Otkritoye Pis'mo v Zaşçitu Krımskih Tatar", **Natsional'niy Vopros v SSSR: Sbornik Dokumentov**, Sostavitel': R. Kupçinskiy, Kiyiv, Suçasnist', 1975, s. 327-334.

ÖZKIRIM, Orhan: "II. Dünya Savaşında Kırım Türkleri ile Almanlar Arasındaki Münasebetler", **Emel**, S. 25, 1964, s. 15-20.

PAİN, E. A.: **Repatriatsiya Krımskih Tatar: Otsenka Variantov regulirovaniya Protsesa (Predvaritel'niy Analiz)**, Moskva, 1990.

PAİN, E. A.: "Vozvraşçeniye", **Sotsis**, S. 12, Moskva, 1990, s. 59-66.

PAVLOVA, T.F.: "Dokumentı TsGAOR SSSR po İstorii Deportatsii Naradov v 40-50-ıye godı", **Deportatsii Naradov SSSR (1930-e – 1950-e godı): Materialı k Serii "Narodı i Kul'turı"**, XV/1, Moskva, RAN Institut Etnologii i Antropologii, 1992, s. 7-28.

POHL, J. Otto: "Crimean Tatars", (Çevirimiçi)
www.euronet.nl/users/sota/statshist.html, 08.04.2000.

POHL, J. Otto: "The Deportation and Fate of the Crimean Tatars", (Çevirimiçi) <http://www.euronet.nl/users/sota/pohletnic.htm>, 08.04.2000.

"Pogrujeni v Eşelonı i Otpravlenı k Mectam Poselenii...", Haz. N.F. Bugay, **İstoriya SSSR**, No.1, 1991, s. 143-160.

POTICHNIYJ, Peter J.: "Yuvaya Dönüş İçin Yapılan Savaş", Çev. Z. Birlik, **Emel**, S. 100, 1977, s. 11-17.

PULATOV, Timur: "Vsem Mirom – Pomoç Bratyam", **Drujba Naradov**, S.12, Moskva, 1988, s. 201-205.

REDDAWAY, Peter: **Uncensored Russia: Protest and Dissent in the Soviet Union**, New York, 1972.

"Russkaya Mısl Gazetesinin Reşat Cemilev ve Bekir Ömerov ile Yaptığı Röportaj", Çev. H. Kırımlı, **Emel**, S. 162, 1987, s. 5-10.

SANDER, Oral: **XX., XXI. ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası**, Ankara, S.B.F. Yayınları, 1967.

SETTAROVA, Zekiye: "Hatıralar", Der. E. Özenbaşı. Haz. F. Mertoğul, (Çevirimiçi) <http://www.kirimdernegi.org.tr/hatiralar.htm>, 06.05.2000.

SEYİTMURATOVA, Ayşe: "Ebedi Meşale", **Emel**, S. 121, 1980, s. 27-29.

SEYİTMURATOVA, Ayşe: **Natsional'noye Dvijenıye Kırımskih Tatar: Sobıtiya, Faktı, Dokumentı**, Simferopol (Akmescid), 1997.

SHEEHY, Ann: "Kırım Tatarları", **Emel**, S. 69, 1972, s. 15-32.

SIMON, Gerhard: "Kırım Tatarlarının Milli Hareketleri", Çev. M. N., **Emel**, S. 98-104, 1977-1978.

"Sovyetler Birliği'ndeki Kırım Türklerinin Dünya Kamuoyuna Müracaatı". **Emel**, S. 49, 1968, s. 3-4.

"Sovyetler Birliği'ndeki Kırım Türklerinin İsteklerine Dair Belge". **Emel**, S. 62, 1971, s. 31-39.

Şest Dney - "Belaya Kniga"- Sudebniy Protsess İli Gabaya i Mustafa Cemileva, Ed. M. Serdar., New York, Fond Kırım, 1980.

“Tarih Sayfaları Bugün Yazılıyor”, Çev. S. Taygan, **Emel**, S. 141-145, 1984, s. 13-16.

“TASS Ajansının 23 Temmuz 1987 Tarihli Kırım Tatarlarıyla İlgili Açıklaması”, Çev. H. Kırımlı, **Emel**, S. 161, 1987, s. 24-26.

Taşkentskiy Protsess: Sud Nad Desyat’yu Predstavitelyami Krımskotatarskogo Naroda, (1 İyulya - 5 Avgusta 1969 g.). Sbornik dokumentov s illustratsiyami, Amsterdam, Fond im. Gertsena, 1976.

TEMİRÇİLİ: “II. Cihan Savaşı Sırasında Alman İşgalinde Kırım Türklerinin Kültür ve Eğitim İşleri”, **Emel**, S. 23, 1964, s. 19-22.

ÜLKÜSAL, Müstecip: “Büyük Facianın 23. Yıldönümü”, **Emel**, S. 40, 1967, s. 1-4.

ÜLKÜSAL, Müstecip: **II. Dünya Savaşında Berlin Hatıraları ve Kırım’ın Kurtuluş Davası**, İstanbul, Kutulmuş Matbaası, 1976.

ÜLKÜSAL, Müstecip: **Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)**, İstanbul, Baha Matbaası, 1980.

ÜSEYİN, Asan: “Hatıralar”, Der. E. Özenbaşı, Haz. N.A. Kalkay, **Emel**, S. 193, 1992, s. 30-32.

VELİ (ÖMEROVA), Şefika: “Vatan Mücadelesinde”, Haz. Z. Yüksel, **Emel**, S. 200, 1994, s. 22-25.

VESNİN, A.L.: “Kak Proishodilo Vıseleni Tatar, Bolgar, Grekov, Armyan iz Krıma v 1944 godu”, **Krımskaya ASSR (1921-1945)**, Simferopol, Tavriya, 1990, s. 239-242.

VOZGRİN, Valeri V.: “Genotsid Kak Kulminatsiya Etnosotsialnogo Konflikta”, **Krımski Tatari: İstoriya i suçasnıt. Materiali Mizhnarodnoy Naukovoy Konferentsii**, Kiev, 1995, s. 24-31.

VOZGRİN Valeri V.: “Sürgünlük Siyaseti”, **Yıldız**, S. 4, 1991, s. 136-142.

ZEMSKOV, V.N.: “Massovoye osvobojeniye Spetsposelentsev i Ssılnıh (1954-1960 gg.)”, **Sotsis**, Nu. 1, Moskva, 1991, s. 5-26.

ZEMSKOV, V.N.: “Spetsposelentsı”. **Sotsis**, No.11, Moskva 1990, s. 3-17.

EKLER LİSTESİ

- EK 1:** Kırım'da yaşamış olan Tatar asıllı şahıslar hakkında Ukrayna İçişleri Bakanı İ. Golovçenko'nun raporu –Gizli- (21 Kasım 1969), **TsDAGO Ukraini**, f. 1, L. 25, d. 218, y. 29-33.
- EK 2:** Tatar asıllı vatandaşların yerleşim yerlerindeki durumu hakkında KP Herson bölge komitesi sekreteri A. Koçubey'in malumatı –Gizli- (31 Ocak 1972), **TsDAGO Ukraini**, f. 1, L. 25, d. 663, y. 62-67.
- EK 3:** KTMH'nin faaliyetleri hakkında Ukrayna KP Kırım bölge komitesi sekreteri Kiriçenko'nun verdiği malumat –Gizli- (22 Mayıs 1968, **TsDAGO Ukraini**, f. 1, L. 25, d. 72, y. 18-20.
- EK 4:** Abcelilov, Hocametov, Kurtveliyev ve diğerlerinin muhakemeleri hakkında rapor –Gizli- (19 Temmuz 1972), **TsDAGO Ukraini**, f. 1, L. 25, d. 549, y. 30-32.
- EK 5:** 152. Tatar Gönüllü Birliği'nin cezalandırma grubu üyelerinin mahkeme süreci hakkında bilgi -Gizli- (19 Temmuz 1972), **TsDAGO Ukraini**, f. 1, L. 25, d. 549, y. 28-29.
- EK 6:** Yargı önüne çıkan Kırım Türklerini tam olmayan bir listesi. Aleksiyeva, a.g.e., s. 125.
- EK 7:** Rollan Kadiyev, "Padeniye: Otkritoye Pis'mo Grajdana SSCR Rollana Kadiyeva Bıvşey Sovyetskoy Grajdanke Ayşe Seyitmuratovoy", **Pravda Vostoka**, 12 Fevralya 1981.
- EK 8:** Ukrayna KP MK İdari Organlar Şubesi Müdürü Opanasyük'tan Ukrayna KP MK birinci sekreteri V.V. Şçerbitskiy'e Rapor–Çok Gizli- (14 Temmuz 1973), **TsDAGO Ukraini**, f. 1, L. 25, d. 891, y. 26-31.

- EK 9:** Kırım bölgesindeki pasaport kurallarının pekiştirilmesi yönünde ilave kararlar hakkındaki SSCB Bakanlar Kurulu Kararnamesi –Gizli- (1978), **TsDAGO Ukraini**, f. 1, L. 25, d. 1740, y.3.
- EK 10:** Kırım Tatarlarının durumlarının iyileştirilmesi için yapılan çalışmalar hakkında KP Kırım bölge komitesinin Ukrayna KP MK'ya raporu –Gizli- (10 Mart 1988), **TsDAGO Ukraini**, f. 1, L. 25, d. 3368, y. 18-21.



С е к р е т н о
экз. № /

С П Р А В К А

о лицах татарской национальности, проживавших в
К р ы м у

Лица татарской национальности, ранее проживавшие в Крыму, в 1944 году были высланы на спецпоселение в республики Средне Азии на основании постановлений Государственного Комитета Обороны СССР № 5859 от 11 мая и № 5984 от 2 июня 1944 г.

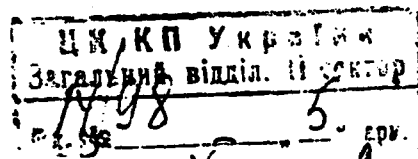
Выселению подвергнуто 44006 семей в количестве 191088 чел. век.

Со спецпоселения они освобождены в соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 28 апреля 1956 года № 135/42 без возвращения конфискованного при выселении имущества и без права возвращения в места, откуда были выселены.

Наряду с этим, постановлением Совета Министров УССР от 15 декабря 1956 года № 1501-050 "О расселении татар, немцев, греков, болгар, армян и др. лиц, ранее проживавших в Крымской области, которые возвращаются из мест спецпоселения", им запрещалось проживать в Запорожской, Одесской, Херсонской, Николаевской, Крымской и Закарпатской областях.

В связи с указанными выше ограничениями в Крыму по различным мотивам, в порядке исключения, до конца 1967 года было прописано только 27 человек татар.

Ограничения в проживании на территории Крымской области с бывших спецпоселенцев, из числа татар, отменены Указом Президиума Верховного Совета СССР от 5 сентября 1967 года № 1861-УП "О гражданах татарской национальности, проживавших в Крыму" и постановлением Президиума Верховного Совета СССР "О порядке применения ст.2 Указа Президиума Верховного Совет СССР от 28 апреля 1956 года".



Одновременно с этим в соответствии с постановлением Совета Министров СССР №804 от 24 августа 1967 года "Об упорядочении паспортного режима в Крымской области" и постановлением Совета Министров УССР № 593 от 7 сентября 1967 года проведена паспортизация всего населения области.

После снятия ограничений с татарского населения, они большими группами стали прибывать в Крымскую область и обращаться в местные партийные и советские органы по вопросам предоставления жилья и прописки. Значительная часть из них /1713 чел./ прибыла по плановому переселению и работает в колхозах и совхозах области.

14 семей в количестве 54 чел., из числа прибывших по переселению, и 27 человек, из прибывших в индивидуальном порядке, прописка которым была разрешена, впоследствии по различным причинам выехали к месту прежнего жительства.

По состоянию на 15 ноября с.г. в Крыму всего прописано и проживает 2365 чел., из них 1124 детей. В том числе в 1969 году прописано 867 человек, из которых 521 чел. прибыл по плановому переселению. За это время из-за отсутствия жилой площади по установленной решением Крымского облисполкома № 269 от 25 апреля 1968 года санитарной норме /13,65 кв.м на человека/ 1670 чел. в прописке было отказано.

Наряду с этим, некоторая часть татарского населения стала оседать на жительство в прилегающих к Крыму областях. В частности в Запорожской области в настоящее время проживает 1189 человек, в Херсонской области - 830 человек, Одесской - 40 человек. Особенно большое количество осело на жительство в Краснодарском крае, где их проживает 6680 чел.

В период массового прибытия татар в Крым имели место факты когда они вели себя недостойно, проявляли настроение националистического уклона, нарушали общественный порядок и паспортный режим, самовольно занимали нежилые помещения и т.д.

26 июня 1968 года группа граждан, из числа татар, в количестве 30 человек, явилась в приемную Крымского облисполкома

и стала требовать, чтобы ее принял председатель облисполкома.

Несмотря на раз"яснения работников исполкома по интересующим вопросам, эти граждане продолжали оставаться в облисполкоме, мешали нормальной работе аппарата. На замечания и неоднократные предложения покинуть здание исполкома не реагировали, отдельные из них оказывали сопротивление работникам милиции. Принятыми мерами указанная группа граждан была удалена, а инициаторы привлечены к ответственности.

15 августа 1968 года группа татар до 100 человек с детьми расположилась возле входа в здание облисполкома. Некоторые из присутствовавших допускали выкрики антисоветского содержания и угрозы. Принятыми мерами толпа была рассеяна.

27 августа 1968 года в народном суде Центрального района г. Симферополя при рассмотрении уголовного дела на ИСМАИЛОВА, обвиняемого по ст. 206 ч. I УК УССР за совершенные беспорядки 15 августа, группа татар нарушала общественный порядок в здании народного суда. На замечания работников суда и милиции не реагировала, оказывала им сопротивление. К нарушителям были приняты соответствующие меры.

Некоторые из татар демонстративно вблизи автомагистралей, в лесных массивах и на городских пляжах разбивали палатки, в которых проживали вместе с семьями. Отдельные лица заходили в дома, которые ранее им принадлежали, и высказывали угрозы в адрес проживающих там людей.

К гражданину ШАЛИЛЮБУ, проживающему в с. Малый Маяк Алуштинского района, в сад зашли двое татар и стали обрывать фрукты. На замечание владельца дома последние заявили: "Мы хозяева этого сада и берем фрукты для своих детей".

К гражданке КАРПОВОЙ, проживающей в г. Алуште, по ул. К. Маркса, 14, зашло пять человек и, осмотрев дом заявили: "Продай наш дом, а то после пожалеешь" и т.д.

Зарегистрировано 38 случаев приобретения домовладений без оформления договоров в нотариальных конторах. В 1969 году

23 такие частные сделки народными судами по искам прокуроров признаны недействительными и граждане, незаконно занявшие дома, из них выселены, по 9 сделкам материалы находятся в стадии судебного рассмотрения.

В настоящее время не исполнено 3 решения судебных органов о признании сделок недействительными. При исполнении решения суда в отношении гр-н МАМБЕТОВА Османа и ТАБАХ Али в с. Воинка Красноперекопского района, проживающие там лица татарской национальности в количестве около 200 человек оказали активное сопротивление представителям власти, проводившим выселение. Во избежание нежелательных последствий выселение этих семей было приостановлено. Решение суда о выселении по третьему делу не вступило в законную силу. Других массовых проявлений со стороны этой категории лиц в этом году не зарегистрировано.

По состоянию на 15 ноября 1969 г. в области проживает без прописки 17 семей в количестве 85 человек. В основном эти лица в настоящее время приобрели дома по частным сделкам, договора купли-продажи нотариально не удостоверены.

За различные преступления в Крыму привлечено к уголовной ответственности 5 чел. в основном за хулиганство, в Запорожской области - 2 чел. за хищение и нанесение побоев.

Привлечено к административной ответственности в Крыму 318 чел. из них 306 за нарушение паспортных правил и 12 человек за мелкое хулиганство, в Запорожской области привлечено 4 человека.

В органы внутренних дел Крымской области в 1969 г. поступило 356 писем, заявлений и жалоб от лиц татарской национальности подавляющем большинстве своем о прописке их в Крыму. В отдельных из них высказывается мысль, что в прописке им отказывается по национальному признаку.

Принимая во внимание, что ряд граждан татарской национальности имеют намерение возвратиться в Крым, МВД Украинской ССР считало бы целесообразным поручить Крымскому обкому КП Украи

облисполкому и комитету по использованию трудовых ресурсов при Совете Министров УССР рассмотреть вопрос о возможности организованного отбора некоторой части таких граждан и размещения их в тех районах области, где необходима рабочая сила и имеется возможность предоставить жилплощадь.

В целях предупреждения массовых беспорядков со стороны лиц татарской национальности, разработан специальный план оперативных мероприятий и принимаются другие меры по укреплению общественного порядка в Крымской области.

МИНИСТР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНСКОЙ ССР



И. ГОЛОВЧЕНКО

" 5/ " ноября 1969 г.

20561/Зл.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ
РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУХЕРСОНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КОМІТЕТ
КП УКРАЇНИ

Херсон, проспект Ушакова, 28

КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ
СОВЕТСКОГО СОЮЗАХЕРСОНСКИЙ ОБЛАСТНОЙ КОМИТЕТ
КП УКРАИНЫ

Херсон, проспект Ушакова, 28

Телефон 2-51-22

№ 52 с31 . января 197 2 г.Секретно

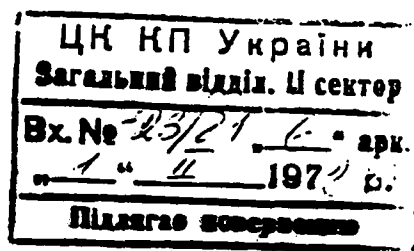
ЦК КП УКРАИНЫ

ИНФОРМАЦИЯоб обстановке в местах жительства
граждан татарской национальности

Как нам известно, ЦК КП Украины получил информацию о религиозной и политической обстановке среди лиц татарской национальности, проживающих в Геническом районе Херсонской области. По поручению отдела пропаганды и агитации ЦК в последнее время проведена определенная работа по изучению действительного положения среди этой части населения и намечены меры дальнейшей деятельности партийных, советских органов в связи со специфической обстановкой в этом районе.

Граждане татарской национальности, выехавшие из мест поселения с намерением устроиться в Крыму, появились на территории Херсонской области в 1968 году. За прошедшие после этого четыре года наибольшее количество их осело в Геническом районе, граничащем с Крымской областью. В 1968 году в район прибыл 351 человек /94 семьи/ татарской национальности, в 1969 году - 409 человек /119 семей/, в 1970 году - 470 человек /129 семей/ и в 1971 году - 280 человек /98 семей/.

В декабре 1971 года в этом районе проживало /прописано/ 1359 граждан татарской национальности. За 4 года убыл из района 151 человек.



Наибольшее количество татар живет сейчас в поселках Новая Алексеевка /887 человек/, Партизаны /262 человека/, в городе Геническом /77 человек/. 133 человека проживают в селах Фрунзенского, Новодмитриевского и Счастливцевского сельсоветов этого же района.

Граждане татарской национальности есть и в других районах Херсонской области, прилегающих в Крыму, а также в Херсоне.

В связи с тем, что поселение большого количества татар в одном или нескольких населенных пунктах у границ Крымской области было нежелательным, с первых дней появления их в Херсонской области принимались меры, чтобы ограничить их сосредоточение. При этом, прежде всего, использовались требования паспортного режима. Прибывшие в район прописывались лишь в том случае, если районные и поселковые органы власти не находили оснований для отказа. Сейчас, например, в Новоалексеевском поселковом Совете числится около 30 семей и отдельных граждан, которым по различным причинам отказывается в прописке /отсутствие необходимой свободной жилплощади у квартирантанимателей и др./.

Устроившиеся на жительство татары, как правило, все работают, за исключением части женщин — многодетных матерей. По отзывам партийных, хозяйственных организаций подавляющее большинство татар трудится добросовестно.

Сведения, которыми мы располагаем, свидетельствуют о том, что среди некоторой части татар проявляются автономистские, националистические настроения, недовольство тем, что им не разрешают поселиться в Крыму. Такие разговоры отдельными лицами иногда ведутся открыто. При этом часто подобные высказывания пресекаются и осуждаются лицами этой же национальности.

643

В первые годы пребывания на территории района часть татар уклонялась от участия в общественных мероприятиях. Так, например, татары-рабочие Новоалексеевского отделения "Сельхозтехники" в 1970 году не участвовали в первомайской демонстрации. С ними была проведена определенная работа, все делалось для того, чтобы устранить некоторую обособленность этой части рабочих. Сейчас нет оснований утверждать, что они в своем поведении чем-то отличаются от основной массы рабочих.

В информации, которую направил уполномоченный по делам религий по Херсонской области уполномоченному совету по Украинской ССР, указывалось, что "в преддверие советских праздников были попытки организовать что-то наподобие татаро-армянской резни". Проверка показала, что для такого утверждения не было оснований. Что касается усиления время от времени нарядов милиции и дружинников в Н.Алексеевке, то такие меры действительно имели место с целью предупреждения нарушений общественного порядка, связанных с датами и событиями, которые татары, возможно, могли бы отмечать.

Анализ правонарушений, совершенных за последние три года в Геническом районе лицами татарской национальности, показывает, что в процентном отношении преступность среди этой части жителей не выше, чем среди коренного населения.

К сожалению, мы еще не располагаем данными, чтобы схарактеризовать действительное состояние религиозности среди татарской части населения. Однако наблюдения показывают, что значительная часть прибывших татар религиозна. Никто из них не ставил вопроса о регистрации мусульманской общины. Постоянного служителя культа мусульмане не имеют, хотя можно предполагать, что кто-то из татар исполняет обязанности муллы, так как есть случаи захоронения по религиозному мусульманскому обряду.

За последние три года /1969-1971/ в шести населенных пунктах Генического района, где проживают татары, официально зарегистрированы 21 брак и 14 умерших лиц этой национальности /в т.ч. три брака смешанных/. Сколько из этих браков и похорон совершены по религиозному обряду установить не удалось.

Среди татар - жителей Генического района - 18 коммунистов. По заявлению некоторых секретарей парторганизаций, часть из них пассивна, слабо участвует в общественно-политической жизни, не принимает участия в обсуждении вопросов на партийных собраниях. Райком партии, первичные парторганизации принимают меры к тому, чтобы использовать коммунистов татар для проведения воспитательной работы, изучения обстановки среди татарской части населения.

В связи с массовым переселением татар в Генический район возникли некоторые трудности с организацией учебы детей, в частности, в Н.Алексеевской средней школе. Сейчас в этой школе обучается 1280 детей, в том числе 388 татарской национальности. Занятия проходят в две смены. Поскольку школьное здание рассчитано на значительно меньшее количество учащихся, пришлось для школы освободить другие помещения. Отсутствие необходимых условий отрицательно сказывается на организации учебно-воспитательного процесса.

В некоторых классах половина учащихся - татарской национальности. Изучение обстановки в школе показало, что дети-татары принимают активное участие в общественной жизни, в неклассных и внешкольных мероприятиях, охотно вступают в пионеры, в комсомол, неплохо учатся. Какой-то обособленности или враждебного отношения к детям другой национальности не наблюдается.

В Новоалексеевской средней школе работают три учительницы татарки. Уроки они проводят на русском языке, принимают

активное участие во всех школьных мероприятиях. Одна из них член КПСС.

Никаких "национальных" классов в школе нет. Вне уроков дети татарской национальности разговаривают между собой и на русском и на татарском языках. По заявлению директора, секретаря партийной организации школы, заведующего районным отделом народного образования поведение детей татар, отношение их с другими учащимися не вызывает тревоги. В школе нормальная рабочая обстановка.

Сосредоточение в области, в частности в Геническом районе, значительного количества татар, часть из которых пропитана духом национализма и религиозна, потребовало от партийных, советских органов принятия ряда мер, вызванных особой обстановкой в районе. О некоторых из них уже говорилось выше.

Недавно в облисполкоме проведено совещание руководителей областных организаций /суда, прокуратуры, юстиции, управления внутренних дел и др./, председателей райисполкомов с участием заместителя министра юстиции республики и представителя уполномоченного совета по делам религий по СССР, на котором рассмотрено положение дел в районах, на территории которых проживают татары.

Мы придерживаемся мнения, что необходимо еще более строже подходить к прописке на постоянное жительство, всячески предупреждать и ограничивать сосредоточение татар в одном или нескольких населенных пунктах. Правда, как видно из приведенных выше данных, в прошлом году лиц этой национальности прибыло в район значительно меньше, чем в предыдущие годы, и сейчас в этом заметен спад.

Важное значение мы придаем об"ективности, полноте и своевременности информации о поведении, настроении этой

части населения. Надо признать, что до сих пор и первичные партийные организации, и поселковые, сельские Советы, районные организации не уделяли этому вопросу необходимого внимания. Сейчас партийными, советскими органами принимаются меры, которые обеспечили бы не только информированность, но и своевременное реагирование на отдельные нездоровые проявления в среде татар.

Райкому партии, первичным парторганизациям предприятий, хозяйств, где имеются работники татарской национальности, предложено разработать особые планы воспитательной работы с этим контингентом: индивидуальной, по месту жительства, массово-политической, научно-атеистической и др.

Советскими органами на местах приняты меры по более строгому соблюдению советского законодательства о религиозных культах. При Новоалексеевском поссовете создана комиссия содействия по соблюдению указанного законодательства.

От органов внутренних дел, исполкомов Советов депутатов трудящихся потребовано обеспечить строгий контроль за неукоснительным выполнением паспортного режима, своевременно выявлять лиц, прибывших в населенные пункты, где имеются татары, и проживающих по-существу на нелегальном положении /бродячие муллы и проч./.

Обком партии будет периодически информировать ЦК КП Украины о положении среди татар-переселенцев и работе, которую проводят партийные и советские органы области в связи с изложенными обстоятельствами.

СЕКРЕТАРЬ ХЕРСОНСКОГО
ОБКОМА КП УКРАИНЫ



А. КОЧУБЕЙ

„22 мая 1968г.

Секретно

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КП УКРАИНЫ

Информация

о поведении граждан татарской национальности,
ранее проживавших в Крыму.

В последние дни в Крыму заметно активизировалась деятельность татарских "автономистов".

15 мая с.г. под их руководством к зданию обкома КП Украины прибыла группа татар в количестве 60 человек с требованием выслушать их представителей. Четверо из их числа были приняты секретарем обкома.

В беседе они высказали претензии по вопросам прописки и трудоустройства, а также вручили так называемое "обращение", в котором содержится протест против, якобы имеющих фактов притеснения граждан татарской национальности местными властями.

Из ряда источников известно, что главари "автономистов" пытаются усилить свое влияние на татар в местах поселения, подстрекают их к массовому заезду в Крым.

Так, Асанов Энвер-заявил: "Открытая вербовка татар в Крым – не решение крымского вопроса. Это очередная провокация против народа. Завербовав сотню, две татар в Крым – закроют прописку, объясняя тем, что нет мест. На родину нас не должны вербовать – это унижение. Нужно организовать возвращение нашего народа на родину не через вербовку, а организованно, с детьми и там занимать пустующие дома без разрешения. Если в каждую деревню, каждое село вернется хотя бы 10 – 15 семей, вопрос можно считать разрешенным.

ЦК КП України	
Загальний відділ, II сектор	
Вх. № 1805/71	3. арк.
23	✓ 1968
Підлягає поверненню	

Не нужно бояться репрессивных мер со стороны местных властей. С большим количеством семейных они ничего не смогут сделать..."

По имеющимся данным главари "автономистов" намеревались 18 мая с.г. (в день выселения татар из Крыма в 1944 году) провести манифестацию в г.Симферополе с требованиями прописки, трудоустройства и внеочередного предоставления жилья.

Готовилось также демонстративное расселение приезжающих в палатках на окраинах областного центра. С этой целью в Крым прибыло около 250 граждан татарской национальности, которые посещали группами партийные и советские учреждения, предъявляя незаконные требования по прописке и трудоустройству. Отдельные из них вели себя провокационно.

Так, 12 мая один из "инициативников"Аметов Энвер направил в адрес ЦК КПСС срочную телеграмму следующего содержания: "Объявляю голодовку с 12 мая 1968 года с 16 часов до выяснения моего вопроса". Аналогичная телеграмма была направлена им 14 мая Министерству охраны общественного порядка СССР.

Как было установлено позднее Аметов голодовку симулировал. 17 мая с.г. органами милиции он был выдворен за пределы области.

Одновременно группа "автономистов" послала телеграмму ложного содержания в адрес ЦК КПСС, в которой указывалось:

"18 мая с.г. исполняется 24 года ссылки крымских татар из родного края. Реабилитированный крымско-татарский народ, вернувшийся в Крым, находится в бедственном положении. Местные власти Крыма, пользуясь безнаказанностью, творят бесчинства, выдворяют из гостиниц детей, стариков, всех честных граждан татарской национальности, наказывают местное население, предоставляющее ночлег, вследствие чего люди проживают на вокзалах и в непригодных местах, им отказывают в прописке и трудоустройстве, несмотря на острый недостаток в рабочей силе и наличие большого количества жилых домов в хозяйствах. Просим немедленного вмешательства в решение создавшегося положения".

Руководители "автономистов" побуждали других татар к отправке в ЦК КПСС аналогичных телеграмм.

Учитывая сложившуюся обстановку, 17 и 18 мая из области были выдворены наиболее активные "автономисты" Усеинов Ф., Бекиров С., Мустафаев К., Умеров А., Кадыров А. При этом некоторые из них вели себя дерзко, вызываясь. Так, Усеинов, Бекиров и Кадыров перед отправкой в Ташкент заявили в аэропорту: "Мы еще вернемся в Крым и будем выселять тех, кто сейчас нас выселяет. Мы еще зададим вам работы".

Одновременно в эти дни были тщательно рассмотрены все заявления татар. В результате, при наличии необходимой жилплощади, было прописано еще 15 человек. Всего в настоящее время число прописанных в области достигло 383-х.

Партийные и советские органы продолжают вести разъяснительную работу среди граждан татарской национальности, прибывающих в Крым.

Секретарь обкома
КП Украины



(Н.Кириченко)



ЛИТЕРАТУРА

УЧЕБНИК

УЧЕБНИК

УЧЕБНИК

9 июля 1972

№ 0309

г. Киев, Украина, БНА

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМИТЕТУ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ
ПАРТИИ У К Р А И Н ЫИНФОРМАЦИОННАЯ СПРАВКАо судебном процессе по делу АБЖЕЛИЛОВА,
ХОДЖАМЕТОВА, КУРТВЕЛИЕВА и других

В период с 29 мая по 11 июля 1972 года в Доме культуры Симферопольского консервного завода имени Кирова Военным Трибуналом Краснознаменного Киевского военного округа рассмотрено уголовное дело в отношении АБЖЕЛИЛОВА А., ХОДЖАМЕТОВА Т., САЛАВАТОВА Ш., КУРТВЕЛИЕВА Я., ПАРОСОТЧЕНКО С.Е. и КУЛИКА Н.П. Все они признаны виновными в измене Родине.

Как установлено по делу, для охраны концентрационных лагерей и проведения карательных операций против советских патриотов на территории Крыма немецко-фашистские захватчики, при активном содействии татарских буржуазных националистов, эмиссаров заграничных антисоветских центров буржуазно-националистической татарской партии "Милли-Фирка" и так называемого "Мусульманского комитета", действовавшего в Крыму, сформировали в основном из татар-националистов, проживавших в Крыму, десять карательных добровольческих батальонов численностью около 150 человек каждый.

Один из таких батальонов - 152 татарский добровольческий батальон СД, в котором служили указанные лица, был предназначен для охраны концентрационного лагеря на территории совхоза "Красный" возле Симферополя и уничтожения содержащихся в нем узников: коммунистов, комсомольцев, военнопленных, советских активистов, подпольщиков, партизан, а также членов их семей - женщин, стариков и детей.

Карателями-немцами и служащими 152 татарского добровольческого батальона СД с сентября 1943 года по 11 апреля 1944 г. было уничтожено в концлагере свыше 6500 советских граждан, узников лагеря, в том числе много женщин, стариков и детей. Люди уничтожались путем одиночных и массовых расстрелов, систематических истязаний и изнурительного труда, голода и антисанитарных условий.

ММ НП України
Розділ 2, Сектор 3
3101/91 3
20 VII 1972

зак. с-386

ЕК 4

- 2 -

Наиболее массовые расправы над узниками лагеря начали проводиться после того, как части Советской Армии подошли к Крымскому полуострову и закрыли Перекоп.

Так, в конце октября - начале ноября 1943 года (в течение 3-х дней) немцы и добровольцы 152 батальона СД вывезли из лагеря свыше полутора тысяч узников в урочище "Дубки" и расстреляли их. В первых числах апреля 1944 года расстреляли там же свыше двух тысяч человек.

С особой жестокостью каратели расправились с оставшимися в лагере узниками в ночь на 11 апреля 1944 г., накануне бегства с территории Крыма: расстреляли, а также живыми сбросили в глубокий колодец на территории лагеря свыше 200 человек (в том числе женщин, стариков и детей).

В судебном заседании установлено, что концентрационный лагерь на территории бывшего совхоза "Красный" по массовости и систематичности расправы над содержащимися в нем советскими гражданами, характеру этой расправы, по условиям содержания узников являлся лагерем смерти.

АБЖЕЛИЛОВ, ХОДЖАМЕТОВ, КУРТВЕЛИЕВ, САЛАВАТОВ и ПАРСОТЧЕНКО, поступив добровольно в 152 татарский батальон СД, ревностно служили немецко-фашистским захватчикам, принимали активное участие в массовом уничтожении узников лагеря. Только по показаниям свидетелей и некоторых подсудимых, допрошенных в суде, выяснилось, что лично ХОДЖАМЕТОВ, КУРТВЕЛИЕВ и САЛАВАТОВ расстреляли по семь человек каждый, АБЖЕЛИЛОВ - четыре человека. ПАРСОТЧЕНКО убил одного узника. С учетом этого военный трибунал осудил каждого из них к смертной казни - РАССТРЕЛУ.

Исходя из того, что шестой подсудимый по делу КУЛИК являлся менее активным участником преступлений, лично заключенных не расстреливал, суд пришел к выводу о нецелесообразности применения в отношении его исключительной меры наказания - расстрела и назначил ему наказание в виде лишения свободы в исправительно-трудовой колонии сроком на ПЯТНАДЦАТЬ лет, с конфискацией имущества.

Приговор военного трибунала, как уже отмечалось в газетах, был встречен присутствующими на процессе с одобрением.

Одновременно трибунал вынес определение о выделении в отдельное производство материалов судебного следствия, изображающих АСАНОВА Шихая, проходившего по делу в качестве свидетеля, в том, что он являлся командиром отделения в 152 та-

тарском добровольческом батальоне СД и принимал участие в массовом уничтожении советских людей, содержащихся в лагере на территории совхоза "Красный". Об этом показали подсудимые ХОДЖАМЕТОВ, КУРТВЕЛИЕВ, АБЖЕЛИЛОВ и КУЛИК.

Выделенные материалы направляются в УКГБ при СМ УССР по Крымской области для проверки и решения вопроса о привлечении АСАНОВА Ш. к уголовной ответственности.

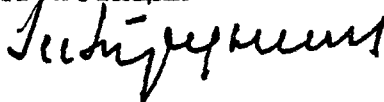
Большую помощь в подготовке и организации судебного процесса оказали Крымский Обком КПУ и Облисполком. Вместе с ними Военным Трибуналом был разработан конкретный план политических и организационных мероприятий по обеспечению процесса. Предварительно этот план был согласован с Первым Секретарем Крымского Обкома КПУ тов. КИРИЧЕНКО Н.К.

В зале судебного заседания, вмещающем около 600 человек, присутствовали представители партийного, советского и комсомольского актива, представители предприятий и учреждений города, корреспонденты областных и центральных газет, работники Крымского телевидения.

Зал судебного процесса был радиофицирован. Граждане, находившиеся в дни процесса у Дворца культуры, так же имели возможность слушать процесс по трансляционной сети.

Ход судебного разбирательства почти ежедневно освещался по областному радиовещанию, агитаторами, а также во всех местных газетах и периодически в республиканских газетах, передавался по областному телевидению.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ВОЕННОГО ТРИБУНАЛА
КРАСНОЗНАМЕННОГО КИЕВСКОГО ВОЕННОГО ОКРУГА
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР ЮСТИЦИИ



(Л. Т Р У Н И Н)

30с

19 июля 1972 г.

СЕКРЕТНО.

Центральный Комитет КП Украины.

Информация

о судебном процессе над группой карателей 152
татарского добровольческого батальона "СД".

В городе Симферополе с 29 мая по 11 июля с.г. был проведен открытый судебный процесс над группой карателей, которые в годы Великой Отечественной войны участвовали в массовых расстрелах советских граждан, находившихся в концлагере на территории совхоза "Красный" Симферопольского района.

Дело рассматривалось выездной сессией Военного трибунала Краснознаменного Киевского военного округа.

Перед судом предстали 6 карателей - Ходжаметов, Абжелилов, Куртвелиев, Салаватов, Парасотченко и Кулик. Все они в годы войны проходили службу в 152 татарском добровольческом батальоне "СД", созданном так называемым "Мусульманским комитетом" при содействии гитлеровских разведорганов.

В судебном заседании с достаточной полнотой было установлено, что обвиняемые проводили активную карательную деятельность и непосредственно участвовали в массовом уничтожении людей. В концлагере на территории совхоза "Красный" погибло свыше 6,5 тысяч советских граждан.

На процессе выступило более 200 свидетелей, изобличивших преступников в совершенных ими злодеяниях. Был продемонстрирован специальный кинофильм, созданный работниками КГБ в период проведения следствия.

Судебный процесс над карателями привлек внимание трудящихся и широкой общественности.

В адрес суда, органов государственной безопасности и редакции

ЦК КП Украины
Заказный пункт. II сектор
Вх. 3102/31 2 арх.
20.11.1972 г.
Идентификация посылки

ЕК 5

областных газет поступило свыше трехсот писем и заявлений от коллективов, а также отдельных граждан, в которых выражается гнев и возмущение действиями предателей и содержится требование судить их со всей строгостью советских законов.

В период работы суда зал дома культуры консервного завода им. Кирова ежедневно посещало более 500 человек представителей общественности г. Симферополя и области. Сотни людей слушали ход процесса по трансляции. Кроме того, он периодически освещался на страницах областных, городских и районных газет, в передачах радио и телевидения.

Вместе с тем следует отметить, что находящиеся в поле зрения органов государственной безопасности главари татарских "автономистов" Бекир Османов - житель г. Ферганы и Бекир Умеров, проживающий в г. Самарканде, пытались принизить значение процесса при посещении Крыма заявили, что этот суд устроен специально, чтобы очернить крымских татар перед лицом истории.

В ряде писем, поступивших в адрес трибунала и органов государственной безопасности, содержатся сведения на отдельных лиц, которые в период временной оккупации Крыма немецко-фашистскими захватчиками занимались пособнической деятельностью в пользу врага. Изложенные в письмах факты в настоящее время проверяются.

Военный трибунал признал концлагерь на территории совхоза "Красный" лагерем смерти.

Подсудимые Абжелилов, Куртвелиев, Ходжаметов, Салаватов и Парасотченко приговорены к высшей мере наказания - расстрелу, а Кулик - к 15 годам исправительно-трудовой колонии строгого режима с конфискацией имущества.

Проведенный судебный процесс имел большое политическое значение. Была еще раз обнажена звериная сущность фашизма, показаны варварские действия гитлеровских оккупантов на территории Крымской области. На суде были полностью разоблачены их пособники и предатели из 152 татарского добровольческого батальона "СД".

Секретарь обкома
КП Украины

 (Н. Кириченко)

П Р А В К А № 1

НЕПОЛНЫЙ СПИСОК

осужденных по разным обвинениям за участие в Национальном движении
крымскотатарского народа, за восстановление национального равноправия

Фамилия, имя, профессия	Когда и по какой статье осужден, повод обвинения	Срок лишения свободы	Место жительства	Где проходил суд
Эферов Энвер (инженер)	11.10.1961 г. по ст.60-1 УК УзССР	7 лет	Ленинабад	Ташкент
Идураманов Шевкет (инженер)	11.10.1961 г. по ст.60-1 УК УзССР	5 лет	Ленинабад	Ташкент
Еферов Сеид-Амза (эстер)	16.11.1962 г. по ст.62, 60 УК УзССР	4 года	Ташкент	Ташкент
Еферов Марат (инженер)	8-16.08.1962 г. по ст. 60, п.62. УК УзССР	4 года	Ташкент	Ташкент
Йретдинова Хатидже (одавец)	Ноябрь 1965 г. по ст. 191, 192 УК УзССР	6 мес.	Бекобад	Ташкент
Емилев Эскендер (эляр)	Ноябрь 1965 г. по ст. 191, 192 УК УзССР	1 год	Бекобад	Ташкент
Идаметов Рефат (иник)	Ноябрь 1965 г. по ст. 191, 192 УК УзССР	1 год	Бекобад	Ташкент
Емилев Мустафа (техник)	1). 12.05.66 г. по ст. 70, ч.1 УК УзССР 2). Сентябрь 1969-70 г.г. 3). 22.06.74 г. 4). 15.04.76 г. по ст. 190 УК РСФСР	1,5 года 3 года 1 год 2,5 года	Гулистан Гулистан Гулистан Омская тюрьма	Ташкент Ташкент Ташкент Омск
Абдураимов Мансур (бульдозерист)	Декабрь 1966 г. по ст. 191 УК УзССР	2 года	Ангрен	Ташкент
Абдуджемилев Д. (шофер)	Декабрь 1966 г. по ст. 191 УК УзССР	2 года	Ангрен	Ташкент
Усеинова Зелиха (парикмахер)	Декабрь 1966 г. по ст. 191,192 УК УзССР	1 г. усл.	Ангрен	Ташкент
Гусеинова Байбика- Леннара (инженер)	1). 1966 г. по ст. 191, 193 УК УзССР 2). 1968 г. по ст. 191, 192 УК УзССР	1 г. усл. 2 г. усл.	Бекобад Бекобад	Ташкент Ташкент
Дагджиев Риза (ст.диспетчер)	Декабрь 1966 г. по ст. 192-2, 191-6 УК УзССР	1 год	Бекобад	Ташкент
Сейтбекиров Адиль (гл.инженер)	Декабрь 1966 г. по ст. 191, 192 УК УзССР	1 г. усл.	Бекобад	Ташкент
Караев Энвер (шофер)	Декабрь 1966 г. по ст. 191, 192 УК УзССР	2 года	Бекобад	Ташкент
Адаманов Рустем (столяр)	Декабрь 1966 г. по ст. 191, 192 УК УзССР	2 года	Бекобад	Ташкент
Сахатов Мустафа (инженер)	Декабрь 1966 г. по ст. 191, 192 УК УзССР	1 год	Бекобад	Ташкент
Джеппаров Нуретдин (шофер)	Декабрь 1966 г. по ст. 191, 192 УК УзССР	2 года	Бекобад	Ташкент
Караев Исмаил (рабочий)	02.12.1966 г. ст.112 «в» и ст.193 УК УзССР	1 год	Фергана	Ташкент
Абдурахманов Абдуль- афар (рабочий)	02.12.1966 г. по ст. 112, 193 УК УзССР	2 года	Фергана	Фергана

бдуллаев Эсвет (забочий)	02.12.1966 г. по ст. 112, 193 УК УзССР	3 года	Фергана	Фергана
атель Аппаз (шофер)	Декабрь 1966 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1 г. усл.	Ангрен	Ташкент
екмарь Осман (бульдозерист)	12.02.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1 год	Ангрен	Ташкент
аралиева Медине (штукатур)	12.02.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1 год	Ангрен	Ташкент
ызыков Леннар (механик)	12.02.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	2 года	Ангрен	Ташкент
бдураманов Амет (диспетчер)	12.02.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	2 года	Ангрен	Ташкент
блязизов Абдувели (мчащийся, несовершенно- летний)	21.04.1967 г. при возло- жении венка у памят- ника В.И. Ленину.	1 год	Андижан	Андижан
дагджи Тимур (журналист)	20.05.1967 г. по ст. 74, УК РСФСР	3 г. усл.	Ташкент	Москва
амратов Сервер (студент Восточного ин-та ТашГУ)	20. 05.1967 г. по ст. 74, УК РСФСР	3 г. усл.	Ташкент	Москва
ситмуратова Айше (педагог)	1) 20.05.1967 г. по ст. 74, УК РСФСР 2) Май 1971 г. по ст. 191-4, УК УзССР	3 г. усл. 3 года.	Ташкент Ташкент	Москва Ташкент
лиев Фемий	В мае 1967 года убит выстрелом из пистолета милиционером в городе Янгиюль			
блязизов Вели (электрик)	Июнь 1967 г. по ст. 204, п.192 УК УзССР	1 год.	Андижан	Андижан
33. Ходжаева Ульвие (машинистка)	Июнь 1967 г. по ст. 204, п.192 УК УзССР	3 г. усл.	Андижан	Андижан
34. Гугу Дилявер (слесарь)	Июнь 1967 г. по ст. 204, п.192 УК УзССР	3 года	Андижан	Андижан
35. Велюллаев Айдер (шофер)	Июнь 1967 г. по ст. 204, п.192 УК УзССР	3 года	Андижан	Андижан
36. Абдуджемилев Февзий (шофер)	Июнь 1967 г. по ст. 204, п.192 УК УзССР	3 года	Андижан	Андижан
37. Джемилев Решат (инженер)	1). 12.12.1967 г. по ст. 191-6, УК УзССР 2). 12.10.1972 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1 год 3 год	Ташкент Ташкент	Ташкент Ташкент
38. Ибраимов Зейтулла (инженер)	12.12.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	3 года	Чирчик	Ташкент
39. Челебиев Джелал (инженер)	12.12.1967 г. по ст. 191-4, 192-2 УК УзССР	3 года	Ташкент	Ташкент
40. Альчиков Арсен (инженер)	12.12.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	2 года	Ташкент	Ташкент
41. Кадыров Нариман (инженер)	12.12.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	2,5 года	Ташкент	Ташкент
42. Кантуганская Тамара (преподаватель)	12.12.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	2 г. усл.	Ташкент	Ташкент
43. Асанов Парикъ (инженер)	12.12.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	2,5 года	Ташкент	Ташкент
44. Абдулхакова Эльмира (статистка)	12.12.1967 г. по ст. 191, УК УзССР	2 г. усл.	Ташкент	Ташкент

45.	Сулейманова Сайде (продавец)	12.12.1967 г. по ст. 191, УК УзССР	2 г. усл.	Ташкент	Ташкент
46.	Халибаев Сейдамет (слесарь)	12.12.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	2 года	Ангрен	Ташкент
47.	Мустафаев Энвер (шофер)	12.12.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1,5 года	Алмалык	Ташкент
48.	Асанов Усеин (рабочий)	12.12.1967 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1 год	Алмалык	Ташкент
49.	Сейтаблаев Сейтхалиль (аккумуляторщик)	2.1967 г. по ст. 191-6, УК УзССР	20% з\пл.	Чирчик	Ташкент
50.	Каримов Ахмет (рабочий)	22.01.1968 г. по ст. 90-1, УК РСФСР	2 года	Фергана	Москва
51.	Исмаилов Фахри (шофер)	22.05.1968 г. по ст. 192-4, 60 УК УзССР	6 мес.	Фергана	Фергана
52.	Османов Сабри (преподаватель)	28.05.1968 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1 г. усл.	Самарканд	Ташкент
53.	Османов Юрий (научный работник)	28.05.1968 г. по ст. 191-4, 64 УК УзССР	2,5 года	Москва	Ташкент
54.	Меметов Энвер (аспирант)	28.05.1968 г. по ст. 191-4, 64 УК УзССР	1,5 года	Москва	Ташкент
55.	Меметов Сейдамет (электрик)	29.05.1968 г. по ст. 191-4, 64 УК УзССР	6 мес.	Маргилан	Фергана
56.	Исмаилов Рефат (электросварщик)	26.06.1968 г. по ст. 191-4, УК УзССР	3 года	Чирчик	Ташкент
57.	Зекирьяев Идрис (инженер)	26.07.1968 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1,5 года	Чирчик	Ташкент

	Абибуллаев Ибраим (рабочий)	26.07.1968 г. по ст. 191-4, 191-6 УК УзССР	2 года	Чирчик	Ташкент
	Алимов Решат (шофер)	26.07.1968 г. по ст. 191-4, УК УзССР	2 года	Чирчик	Ташкент
	Сеферов Ридван (инженер)	28.07.1968 г. 191-4, 191-6 УК УзССР	1,5 года	Чирчик	Ташкент
	Моллаев Амет (инженер)	28.07.1968 г. по ст. 191-4, 191-6 УК УзССР	2 г. усл.	Чирчик	Ташкент
	Абдулгазиев Энвер (инженер)	28.07.1968 г. по ст. 191-4, 191-6 УК УзССР	1,5 года	Чирчик	Ташкент
	Салетдинов Халил (пенсионер)	28.07.1968 г. по ст. 191-4, 191-6 УК УзССР	2 г. усл.	Чирчик	Ташкент
	Хаиров Иззет (инженер) 1	Август 1968 г. по ст. 91-1 УК УзССР	2 года	Ташкент	Ташкент
	Гафаров Ридван (связист)	Август 1968 г. по ст. 191-1 УК УзССР	1 год	Ангрен	Ташкент
	Чабанов Мамеди (рабочий)	28 августа 1968 года	3 года	Крым	Симферополь
	Асанов Зекерья (рабочий)	4 сентября 1968 года	1 год	Крым	Симферополь
	Юсупов Мубеин (шофер)	12 сентября 1968 г.	1 год	Крым	Симферополь
	Байрамов Решат (электрик)	13 сентября 1968 г. ст.191-4, УК УзССР	3 года	Чирчик	Ташкент
	Бариев Айдер (шофер)	13 сентября 1968 г. ст.191-4, УК УзССР	1,5 года	Чирчик	Ташкент

71.	Эминов Руслан (прораб)	Сентябрь 1968 г. по ст. 191-1 УК УзССР	6 мес.	Ташкент	Ташкент
72.	Халилова Мунире (медработник)	Сентябрь 1968 года 192-2, УК УзССР	10 мес.	Бөкбад	Ташкент
73.	Кадыев Роллан (преподаватель)	7 октября 1968 года 191-4, УК УзССР	3 года	Самарканд	Ташкент
74.	Аметова Светлана (медсестра)	7 октября 1968 года	6 мес.	Янгиуль	Ташкент
75.	Сейдалиев Февзий (рабочий)	17 октября 1968 года, замучен в тюрьме г.Днепропетровска.		Душанбе	Москва
76.	Сеитаблаев Шевкет (техник)	25.10.1968 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1 год	Янгиуль	Ташкент
77.	Умеров Люман (шофер)	25.10.1968 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1 год	Ташкент	Ташкент
78.	Касымов Идрис (механик)	25.10.1968 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1 год	Той-Тепе	Ташкент
79.	Расимов Юсуф (пенсионер)	25.10.1968 г. по ст. 191-4, УК УзССР	1 г.усл.	Бөкбад	Ташкент
80.	Аметов Ширеф (слесарь)	26.12.1968 г. по ст. 191-4, УК УзССР	6 мес.	Чирчик	Ташкент
81.	Абхаиров Саддий (инженер)	26.12.1968 г. по ст. 191-4, УК УзССР	2 года	Чирчик	Ташкент
82.	Языджиов Исмаил (рабочий)	Декабрь 1968 г. по ст. 191, УК УзССР	1 год	Самарканд	Ташкент
83.	Муратов Рамазан (рабочий)	31.01.1969 г. по ст. 192-2, УК УзССР	1 год	Бөкбад	Ташкент

Шабанов Эльдар (шофер)	02.07.1969 г. по ст. 196, УК УССР	2 года	Крым	Симферополь
Баев Гомер (инженер)	29.09.1969 г. по ст. 187-1, УК УССР	2 года	Крым Симферополь	
Мурахас Нурфет (инженер)	1970 год по ст. 191-4, УК УзССР	2 года	Фергана	Фергана
Абдураманов Нури (шофер)	1970 г. по ст. 191-04, УК УзССР	2 года	Алмазар	Ташкент
Акимов Джеппар (экономист)	28.10.1972 г. по ст. 191-4, УК УзССР; 203-1, УК СССР; 190-1, УК РСФСР	3 года	Бөкбад	Ташкент
Аблаев Феми (шофер)	27.09.1974 г. по ст. 191-4, УК УзССР	4 года	Янгиуль	Ташкент

Открытое письмо гражданина СССР Ролана Кадиева
бывшей советской гражданке Айше Сейтмуратовой

Я не сразу пришел к мысли написать это письмо. Но события развиваются так, что гражданская совесть не позволяет мне молчать.

Айше, после того как ты решилась оставить своих родственников, близких, друзей, родину — Советский Союз и в поисках «счастья» уехала на Запад, прошло более двух лет. В те времена в Иране ты нашла каких-то «родственников» и подалась поехать в «свободный мир». Издалека этот мир тебе показался миром «настоящей демократии» и «равноправия». Сейчас ты живешь в США. Первое время от тебя не было никаких вестей. Потом в 1979 году западные радио начали говорить о крымской татарке Айше Сейтмуратовой. «Голос Америки», «Немецкая волна» и «Би-би-си» в своих передачах твоими устами клеветали на социализм. Айше, твоё выступление тогда перед западными журналистами остаётся на твоей совести. Ты сблизилась с украинскими националистами, вошла в представительство «украинской хельсинкской зарубежной группировки», связалась с теми, кто был лишен советского гражданства за свою враждебную деятельность, — людьми, мне хорошо знакомыми, и полностью отдалась их «делам», которые, как известно, направляли на подрыв авторитета нашей страны.

Тебе безразлично, кто твои друзья: антисоветчики всех мастей, украинские на-

ционалисты, русские белые эмигранты, бывшие каратели, власовцы и всякое иное отребье. Тот факт, что ты связалась с теми, кто сбегал в США, и сейчас выступаешь в роли «защитников крымских татар», лишний раз показывает твою беспринципность. Отец твой героически погиб в борьбе против немецко-фашистских захватчиков. А ты не брезгуешь давать руку предателям родины, которые расстреливали советских людей и впоследствии с побитыми интервентами бежали на Запад. Делая это, Айше, ты прежде всего оскорбляешь светлую память отца. После всего этого то, что ты в январе 1979 года говоришь по «Немецкой волне», не стоит ломаного гроша. Конечно, мы с презрением относимся к тем, кто помогал фашистам. Теперь презрения заслуживаешь и ты, Айше.

Ты не стесняешься публиковать за своей подписью материалы в самой антисоветской газете «Новое русское слово». В сентябре 1979 года ты, Айше, потропились сказать следующее: «Я горю не от своего имени, а от имени крымско-татарского народа».

Сейчас ты стараешься выставить себя «единственным уполномоченным представителем крымских татар на Западе». Лично я не могу понять, на каком основании ты делаешь это? Дело не в том, что когда-то в чем-то соглашавшийся с тобой человек (то есть я) сейчас не может тебя понять. Дело

в другом: задолго до того, как ты покинула СССР, тебя перестали понимать и оклеветали, потому что в последние годы ты не жила духовно со своим народом, не работала с ним, не делилась с ним своими радостями и горем. Ты жила как тулячка на средства народа, пользовалась его щедротой и добротой. Поэтому моральное твоё падение — естественное явление.

Начиная с конца 1979 года, я чаще стал слушать твои выступления по радиостанции «Свобода». Не стоит напоминать, что под прикрытием ее орудует один из филиалов ЦРУ. Этого сейчас не скрывают даже официальные государственные органы. Как я понял, в 1979 году, в ноябре, в передаче этой радиостанции на русском языке ты вспомнила и мое имя и связала его с судьбой всего нашего народа. Сомнительные твои выступления на Западе — дело твоей совести. Но то, что эти радиопередачи готовит крымская татарка Айше Сейтмуратова совместно с предателями родины, с карателями, небезразлично для меня, для моего народа. На совести того человека жизни сотен зверски убитых советских граждан. Конечно, эту передачу он с твоей помощью сделал не от любви к Советской стране. Наоборот, эта передача стала логическим следствием его предательской деятельности. Ты должна знать, Айше, что Владимир Юрасов, вернее,

человек, живущий под этим именем, которому ты дала интервью обо мне и который до войны за преступления, а был судим в Белоруссии, а потом сбегал, ждал гитлеровцев, стал членом добровольного карательного отряда, на совести которого сотни жизней советских патриотов, — это не кто иной, как Владимир Жабинский. Этот подлонок, сбегавший в конце войны на Запад вместе с фашистами, нашёл приют в американской радиостанции «Свобода». Он давно забыл слово «родина». В годы войны для него родины не стали задерживать фашистской рейха. Сейчас его «родина» — США. Там он живёт на американские податки. Вот какие «друзья» появились у тебя на Западе.

В связи с событиями в Афганистане в 1980 году США затеяли антисоветскую кампанию. На твою мельнула ли ты об этом? Под чью руку ты плынешь в теперешних своих выступлениях? Выступая перед зрителем ООН вместе с предателями родины, чего ты добиваешься? Какую цель ты преследовала, присоединившись к кампаниям, бойкотировавшей Олимпиаду в Москве?

Я хорошо помню, что перед отъездом из СССР ты говорила о совсем других целях. А сейчас, как видно из твоей «деятельности», цели у тебя вовсе иные. И я думаю, что это произошло под воздействием твоих «новых друзей». Неужели ты забыла наставления своих настоящих друзей, чтобы ячшего не делала во вред своему народу? Кто дал тебе право в своих выступлениях постоянно упоминать мое имя? Такого права ни тебе, ни кому другому я не давал.

Как стало теперь известно, твой «трансатлантический маршрут» в последнее

время через Нью-Йорк — Мюнхен — Лондон и другие места проходит через Мадрид, где работает международное Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. У безработного человека на такие расходы денег быть не может. Значит, тебя финансируют какие-то темные личности или сомнительные общества со своей корыстной целью.

Твоя роль верующей мусульманской женщины тоже вызывает сомнение. Насколько я помню, ты была атеисткой, не жила по канонам шариата. Даже твои религиозные соотечественники, слыша твои слова о том, будто СССР «преследует цель захвата мусульманских стран», а «все, кто противостоит этому, будут сосланы в Сибирь», не могут принять их всерьез.

Айше, не забывай, что подтаяла на Западе вокруг твоего имени шумиха скоро замолкнет, и рано или поздно тебе будет мучить тоска по родине, по своему народу. Независимо ни на что, все же хотелось бы надеяться, что ты найдешь в себе силы критически оценить свои поступки и свернуть с дорожки, ведущей в болото антикоммунизма.

Публикуя это письмо, надеюсь, что оно поможет представить в правильном свете бесполое стремление Запада отвести Айше Сейтмуратовой роль «единственного уполномоченного представителя» народа.

Что касается различных центров зарубежной пропаганды, я, учитывая духовную стойкость и чистоту моих мыслей моих соотечественников, хочу еще раз напомнить, что советские люди хорошо знают, кто их друзья и кто их враги. И ни в чьих советах не нуждаются.

(Левия байрагы» за 10 февраля).

ПЕРВОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КП УКРАИНЫ

товарищу ШЕРБИЦКОМУ В.В.

Тов. Шербицкому В. В. доложено
"29" XI 1971 г. М. [подпись]

В соответствии с Вашим поручением отделом административных органов ЦК КП Украины вместе с Комитетом госбезопасности при Совете Министров УССР и Министерством внутренних дел УССР изучен вопрос о лицах татарской национальности, ранее проживавших в Крыму.

На основании постановлений Государственного комитета обороны СССР от 11 мая и 2 июня 1944 года из Крыма было выселено на спецпоселение в республики Средней Азии 44006 семей татар в количестве 191088 человек.

Указом Президиума Верховного Совета СССР от 28 апреля 1956 года эти лица освобождены со спецпоселения без права возвращения в места, откуда они были выселены, и без возвращения конфискованного имущества.

В порядке исключения до сентября 1967 года в Крымской области было прописано 27 человек татар.

Президиум Верховного Совета СССР 5-го сентября 1967 года принял Указ "О гражданах татарской национальности, проживавших в Крыму", которым были отменены соответствующие решения государственных органов в части, содержащей огульные обвинения в отношении граждан татарской национальности, проживавших в Крыму.

Постановлением Президиума Верховного Совета СССР от 5 сентября 1967 года с лиц татарской национальности были сняты ограничения, установленные при освобождении их со спецпоселения в 1956 году и им было разрешено проживать на всей территории Советского Союза в соответствии с действующим законодательством о трудоустройстве и паспортном режиме.

После этого многие лица татарской национальности стали делать попытки переселиться на постоянное жительство в Крымскую область в неорганизованном порядке.

ЦК КП Украины
Заг. сектор
Вх. № 5907/42-3 арк.
"29" XI 1973 г.

4/11

На основании распоряжений Совета Министров СССР ежегодно проводится организованное переселение части семей татарской национальности в сельские районы Крымской области. Всего за период с 1968 года в область в порядке такого переселения прибыло 462 семьи, в том числе: в 1968 году 198 семей, в 1969 г. - 104, в 1970 - 45, в 1971 - 65, в 1972 году - 50 семей. В индивидуальном порядке за указанный период прибыло 195 семей. Всего в Крымскую область прибыло 3496 человек.

Кроме этого часть граждан татарской национальности, прибывших в республику в индивидуальном порядке, осела на жительство в других областях: в Херсонской - 1541 чел., Запорожской - 1063 чел., Донецкой - 693 чел., Одесской - 61 чел. и незначительное количество их проживает на территории Ворошиловградской, Кировоградской, Киевской, Николаевской, Черкасской, Харьковской областей. За период с 1968 года убыло за пределы республики свыше 650 человек. По данным МВД СССР на 1 мая 1973 года в республике проживает 6874 граждан татарской национальности, из которых не прописано: в Крымской области 23 семьи /101 чел./, Херсонской - 31 семья /142 чел./, Запорожской - 2 семьи /8 человек/. В настоящее время Министерством внутренних дел СССР, Комитетом госбезопасности при Совете Министров СССР, Прокуратурой СССР и Министерством юстиции СССР вместе с облисполкомами изучается вопрос о возможности прописки их в указанных областях или перемещения в другие места.

Учитывая, что граждане татарской национальности, ранее проживавшие в Крыму, в своем подавляющем большинстве укоренились на новых местах жительства, ЦК КПСС постановлением от 26 октября 1972 года "Об отдельных категориях граждан, переселенных в прошлом из мест их проживания в другие районы СССР" обязал соответствующие партийные органы и в дальнейшем проводить необходимую работу по закреплению постоянного их проживания в этих местах.

В связи с тем, что бывшие поселения граждан татарской национальности в Крыму заселены, ЦК КПСС признал целесообразным решать вопрос о гражданах, желающих возвратиться в Крым, как

правило, через органы, которые занимаются организованным набором рабочей силы, в соответствии с действующим законодательством о паспортном режиме и при наличии возможностей жилищно-бытового и трудового их устройства. По этому вопросу 14 ноября 1972 года принято постановление ЦК КП Украины.

Партийные, советские и административные органы республики руководствуются указанными постановлениями ЦК КПСС и ЦК КП Украины в работе среди лиц татарской национальности.

Из числа проживающих в республике граждан татарской национальности выявлено более 300 человек ранее примыкавших к так называемому "автономистскому движению". Из них около 60 человек остались на прежних позициях, пытаются продолжать свою деятельность по активизации "движения", вовлечения в него других лиц татарского населения и в первую очередь молодежи. Проводится работа по пресечению деятельности "экстремистско настроенных автономистов" и отрыву из под их влияния лиц татарской национальности.

В случае прибытия в г.Киев группы представителей татарских "автономистов", считали бы целесообразным дать им разъяснение согласно существующему законоположению в приемной ЦК КП Украины с участием заместителя заведующего отделом административных органов ЦК КП Украины т.Чумака А.С.

Зав.отделом административных
органов ЦК КП Украины

Опанасюк /Опанасюк/

" 14 " июля 1973 года

196

ПОСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТА МИНИСТРОВ СССР

OT _____ 1978 г. № _____

О дополнительных мерах по укреплению паспортного
режима в Крымской области

В целях дальнейшего укрепления паспортного режима в Крымской области Совет Министров СССР постановляет:

І. Предоставить право органам внутренних дел Крымской области по решению исполкомов городских и районных Советов народных депутатов удалять из области лиц, прибывающих в неорганизованном порядке и проживающих без прописки, несмотря на принятые ранее к ним административные меры воздействия.

2. Домовладельцев и квартиросдатчиков, допускающих проживание на своей жилплощади лиц без прописки и паспортов, и в течение года подвергавшихся два и более раз административному взысканию за данное нарушение, по решению исполкомов районных, городских Советов народных депутатов выселять за пределы области на срок до 2-х лет.

3. Министерству юстиции СССР, Прокуратуре СССР, МВД СССР разработать Инструкцию о порядке выселения лиц, проживающих без прописки в Крымской области, а также домовладельцев и квартиросдатчиков, допускающих нарушения Положения о паспортной системе в СССР.

*Wm. S.
1875*

*Concord
1875-1876.*

*i. 70 long Bonine
18. F. 43. m. d. v. 18. v.*

№ 24с

. 10 . марта 1988 г.

СЕКРЕТНО

ЦК КОМПАРТИИ УКРАИНЫ

О работе по дальнейшей стабилизации обстановки среди крымских татар.

Партийные и советские органы области продолжают работу по усилению патриотического и интернационального воспитания населения области, разрешению вопросов, поднимаемых крымскими татарами.

В настоящее время в области проживает 14188 крымских татар. Из них во втором полугодии 1987 года прописано 1331 человек, а за два месяца текущего года - 1133 человека. Неорганизованный заезд продолжается. Без прописки проживает (1124) человека. Вопросы их прописки и трудоустройства решаются в установленном законом порядке.

Принято решение о проведении организованного набора квалифицированных рабочих и специалистов народного хозяйства из числа лиц этой национальности для работы в колхозах и совхозах степной части области. В текущем году предполагается по набору принять до 300 семей.

Для организации этой работы в Узбекистан выезжали первый заместитель председателя облисполкома т. Федуличев П.А. с группой работников области. Состоялись встречи в ЦК Компартии Узбекистана с т.т. Нишановым Р.Н., Анищевым В.П., Президиуме Верховного Совета с т. Романовским А.П., Совете Министров с т.т. Кадыровым Г.Х., Огарком В.И., а также с республиканской рабочей комиссией представителей крымских татар.

К О Н Т Р О Л

ЦК КОМПАРТИИ УКРАИНЫ	
Общий отдел. II сектор	
Вх. № 688/71	на 4 л.
14	03 1988 г.
Подлежит возврату	

ЕК 10

Намечено, что оргнабор будет проводиться прежде всего из числа наиболее достойных, хорошо зарекомендовавших себя в труде и общественной жизни, по рекомендации трудовых коллективов, областных и республиканской рабочих комиссий, представителей крымских татар.

В Первомайском районе образован новый совхоз "Аграрный", директором которого избран крымский татарин Типпа А.М. Для развития этого совхоза облисполкомом и облагропромом выделяются необходимые сельхозмашины и механизмы, домокомплекты и местные строительные материалы для строительства жилья. Имеется ввиду пополнять совхоз рабочими из числа крымских татар.

Более полно удовлетворяются культурные запросы крымско-татарского населения.

Несмотря на это экстремистски настроенные лица на 6 марта текущего года планировали проведение в областном центре массового митинга - протеста.

Для противодействия этой акции обкомом партии намечено и реализовано ряд мер. 4 марта, состоялась встреча председателя облисполкома т. Рощупкина А.М. с группой крымских татар, на которую были приглашены некоторые экстремисты (Умеров и др.). Участники встречи проинформированы о результатах рассмотрения вопросов, поднимаемых в обращениях лиц этой национальности. Было высказано пожелание не допустить действий, направленных на нагнетение напряженности, провоцирование антиобщественных проявлений. По нашей инициативе 6 марта в 42 населенных пунктах области проведены собрания крымско-татарского населения, на которых руководители советских органов сообщили собравшимся о конкретной работе, проводимой на местах.

Большинство крымских татар положительно отзывались о проводимой работе. Наряду с этим в с. Богатое Белогорского и с. Шалфейное Советского районов группы экстремистски настроенных лиц (общее число до 100 человек) пытались организовать на улицах выступления своих представителей.

В ходе собраний крымскими татарами по-прежнему настойчиво выдвигался ряд политических и социально-экономических требований, касающихся в первую очередь восстановления Крымской АССР, преимущества в прописке и трудоустройстве, купле-продаже домовладений. Высказывалось недовольство результатами работы Государственной комиссии.

Вместе с тем был выдвинут ряд новых требований: предоставить возможность использовать средства массовой информации для пропаганды своих идей, издавать книги крымско-татарских авторов на русском языке в местном издательстве, открыть в Госбанке спецсчет для сбора средств на реставрацию дворца-музея в Бахчисарае, открыть мечеть в Евпатории, создать в Симферополе крымско-татарский культурный центр. Эти вопросы будут внимательно изучены местными партийными и советскими органами.

2 Принятыми мерами удалось предотвратить, намечавшийся в г. Симферополе митинг, удержать большинство крымских татар от экстремистских выступлений. Вместе с тем обстановка в области продолжает оставаться напряженной. Учитывая это считали бы целесообразным разработать законодательный акт о порядке проведения митингов, уличных шествий и демонстраций.

Центральный Комитет КПСС и Председатель Президиума Верховного Совета СССР, Председатель Государственной Комиссии по рассмотрению вопросов, поднимаемых в обращениях граждан из числа

крымских татар тов. Громыко А.А. об этой работе нами
информированы.

Направляется в порядке информации.

Секретарь обкома
Компартии Украины

А. Гиренко А. Гиренко

10.03.88 г.
уч. 18
мё. 2

ÖZGEÇMİŞ

15.V.1971 tarihinde Nevşehir'in Kozaklı ilçesinde dünyaya geldim. İlk ve orta öğrenimimi burada tamamladım. 1989 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne kaydoldum ve 1993 senesinde mezun oldum. Mezuniyetimi müteakip İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans programına başladım. "Dr. Baymirza Hayit'in Hayatı ve Eserleri" konulu çalışmayla Yüksek Lisans programını 1996 yılında tamamladım. Yüksek Lisans programına başladıktan sonra Şubat 1994'te İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandım. Ocak 1997'den itibaren İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'na yine Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladım. Bu arada 1996 yılında İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Doktora programını kazandım. Şubat 1997-Şubat 1998 tarihleri arasında dil öğrenmek ve araştırmalar yapmak amacıyla Ukrayna'da bulundum. Rusça, Ukraynaca ve İngilizce (orta seviyede) biliyorum.

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**